T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM LIBRI

QVI SVPERSVNT OMNES
ET DEPERDITORVM FRAGMENTA

EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII
PASSIM REFICTA
CVM INDICE RERVM LOCVPLETISSIMO

ACCESSIT
PRAETER VARIETATEM LECTIONVM
GRONOVIANAE ET CREVIERIANAE
GLOSSARIVM LIVIANVM

CVRANTE
AVGVSTO GVILIELMO ERNESTI

EDITIO QVARTA
RECOGNITA ET IN LIBB. XXXI — XXXVIII ATQVE XLI — XLV AD CODD. BAMBERGENSIS ET VINDOBONENSIS FIDEM EMENDATA

AB
IOANNE THEOPHILO KREYSSIGIO

TOMVS QVARTVS

LIPSIAE
IN LIBRARIA WEIDMANNIA
G. REIMER
MDCCCXXVII.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

TOMUS QUARTUS.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLI.

EPITOME LIBRI XLI.

Ignis in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt. uterque triumphavit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae ab urbe 1) dimissus, praeter religionem, qua multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iovis Olympii, et Antiochiae Capitolini, vilissimum regem egit 2). Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta sexaginta 3) tria millia ducenta nonaginta 4) quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis haeredem mulierem institueret. suasit legem M. Cato. exstat oratio eius. Praeterea res contra Ligures, Istros, Sardos, et Celtiberos, a compluribus ducibus prospere gestas, et initia belli Macedonici continet, quod Perseus, Philippi filius, moliebatur. miserat enim ad Karthaginienses legationem, et ab is nocte audita erat: sed et alias Graeciae civitates sollicitabat 5).

1) *ab urbe* del. Gron.
2) *praeter religionem, qua multa templa – – vilissimum regem egit* del. Gron. c. Drak.
3) *septuaginta* Gron. Crev.
4) *quadraginta* Eaed.
5) add. *qui praeter religionem, quod quam multa templa – – vilissimum regem egit* Gron. c. Drak.

---

* * *

U. c. 574. a. C. 178. a patre in pace habitam armasse, eoque iuventuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur.

Consilium de Istrico bello quum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quae diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul castra ad lacum Timavi posuit; (imminet mari is lacus) eodem[a]) decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendae viginti navibus maris superi orae Anconam[b]) velut[c]) cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius laeva usque ad Aquileiam tueretur. Eae naves ad proximum portum in Istriae fines cum onerariis et magno commeatu missae: secutusque cum legionibus consul quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra subportabantur. et, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatae sunt: in Istriam versum[d]) praesidium stativum, repentina cohors Placentina, obposita inter mare et castra: et, ut idem aquatoribus ad fluvium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum adiicere iussus est. T. et C. Aelii tribuni militum legionem tertiam, quae pabulatores et lignatores tueretur, via, quae Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus[e]) pro regulo erat tribus haud[f]) amplius millibus armatorum.

a) *posuit imminet. mari is lacus. Eodem etc.* Gron. Grev.
b) *qui tuendam viginti navibus mari superiore Anconam*, posito post *Anconam* commate, Eaed. c. Drak.
c) *veluti* Gron. Grev.
d) *in Istriamque suum* Eaed. c. Drak.
e) *Carmelus* Gron. Crev.
f) *aut* Gron.

II. Istri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt; et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quidquam eos, quae terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris, forum turba inermi[g]) frequens inter castra et mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt; duo simul praesidia, Placentinae cohortis, et manipulorum secundae legionis, adgrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux, speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem iis, quam erat, hostium aciem ostendit. qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu quum in castra confugissent, haud paullo ibi plus, quam quod secum ipsi adtulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere, quid fugissent, nec percunctantibus reddere responsum poterant: et clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quae sustineret inpetum) audiebatur: et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Una vox audiebatur ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque primo, velut iussi id facere, pauci armati, maior pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes, et ipse consul; quum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum, valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiae legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in vacua castra inpetu facto, Istri, quum alius armatus iis nemo obviam isset, in praetorio instruentem atque adhortantem suos obpresserunt. Proelium

U. c. 574.
a. C. 178.

g) *eorum turba inermis* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 574. a. C. 178. atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Praetorio deiecto, direptis, quae ibi fuerunt, ad quaestorium forum quintanamque hostes pervenerunt. Ibi, quum omnium rerum paratam expositamque copiam, et stratos lectos in quaestorio invenissent, regulus adcubans epulari coepit. mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt: et, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

III. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra, mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in litore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas et mare territi ruunt: nautae, metu ne compleantur navigia, alii turbae obsistunt, alii ab litore naves in altum expellunt. inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et caede in vicem militum nautarumque oritur, donec iussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis coepit. vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt. cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, praeda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc[h]) demum nuncius ad tertiam legionem revocandam, et Gallorum praesidium: et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri coeptum est. Tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque proiicere iubent: centurionibus imperant, ut graviores aetate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, inponant; equites ut[i]) singulos e iuvenibus pedites secum in equos tollant. *Egregiam gloriam legionis fore, si castra, metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant: et recipi facile esse, si in praeda occupati barbari subito obprimantur: sicut ceperint,*

h) *tum* Crev. i) *equites, ut* Gron. Crev.

posse capi. Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundae legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, *Si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros. vino somnoque verisimile esse mersos iacere.* U. c. 574 a. C. 178.

IV. Sub haec A. Baeculonium signiferum suum, notae fortitudinis virum, inferre signum iussit. Ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum[k]) dixit: connisusque, quum trans vallum signum traiecisset, primus omnium portam intravit. Et parte alia T. et C. Aelii, tribuni militum tertiae legionis, cum equitatu adveniunt. confestim, et quos binos oneraria in iumenta inposuerant, secuti, et consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugae; aliis somno mors continuata est: integraque sua omnia Romani, praeterquam quod vini cibique absumtum erat, receperunt. Aegri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis adreptis, caedem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii[l]) equitis. Sabello cognomen erat. is, pede saucio relictus, longe plurimos[m]) hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt caesa, captus nemo, quia ira et indignatio inmemores praedae fecit. Rex tamen Istrorum, temulentus ex convivio, raptim a suis in equum inpositus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt, plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris.

V. Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii, novelli Aquileienses, cum commeatu venientes, ignari prope

k) *iacturum* Crev.
l) *Popilii* Gron. Crev.
m) *plurimum* Eaed.

U. c. 574. a. C. 178. in capta castra ab Istris inciderent. Ii, quum Aquileiam, relictis inpedimentis, refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiae modo, sed Romae quoque post paucos dies, inpleverunt: quo, non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga, quae vera erant, sed perditas res deletumque exercitum omnem, adlatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem, non in urbe tantum, sed tota Italia, indicti. Duae legiones civium Romanorum conscriptae, et decem millia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam, et ab civitatibus provinciae eius, quantum quaeque posset, militum exigere iussus. Simul decretum, ut T. Claudius praetor militibus legionis quartae, et socium Latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret; eamque provinciam, dum consul inde abesset, tutaretur: M. Titinius praetor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque, Ariminum convenire iuberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius, C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui praeesset legioni, misso, delectum Romae habuit. M. Iunius consul, ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protinus per civitates Galliae militibusque coloniis[n]) imperatis, Aquileiam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipse, remissis auxiliis, quae Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit: delectus omissus est: exauctorati, qui sacramento dixerant: et exercitus, qui Arimini pestilentia adfectus erat, domum dimissus. Istri, magnis copiis quum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates

n) *colonis* Gron. Crev. c. Drak.

dilapsi sunt: consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt. U. c. 574. a. C. 173.

VI. Sedato tandem Istrico tumultu, senatusconsultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Quum absentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva et C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post Idus Martias (prorogatae namque consulibus iam in annum provinciae erant) imperium retineret, uti caussam extemplo dicere, quum abisset magistratu, posset; huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispania Romam quum revertissent, senatus iis a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad disserendas [o]) res, quas gessissent, postulandosque honores meritos, ut [p]) Diis inmortalibus haberetur honos. Eodem tempore et in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Aebutii praetoris cognitum est, quas filius eius ad senatum adtulerat. Ilienses, adiunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant: nec eis invalido exercitu, et magna parte pestilentia absumto, resisti poterat. Eadem et Sardorum legati nunciabant; orantes, ut urbibus saltem (iam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Haec legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus reiectum est. Aeque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione adtributi erant, querebantur: *Fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam servitutem, conlatam cum praesenti statu, praeclaram libertatem visam. non publico tantum se premi imperio, sed singulos iustum pati servitium. iuxta se coniuges liberosque vexari: in corpus,*

o) *edisserendas* Crev. p) *et ut* Crev.

U. c. 574. a. C. 178. *in tergum saeviri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique: et palam res odiosas fieri, iuris etiam usurpandi caussa; ne pro dubio habeant, nihil inter se et argento parata mancipia interesse.* Motus his senatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis, nec ullos alii cuiquam*[q]), *qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutela esse, ut in ditione populi Romani civitates sociae sint.*

VII. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum; postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphavit. quadraginta millia pondo argenti Ti. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt: sociis tantumdem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius consul ex Istria comitiorum caussa Romam venit. Eum quum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his, quae in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quae quum consul, *se dies non plus undecim in ea provincia fuisse*, responderet; *quae se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere*; exsequebantur deinde quaerentes, *Quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Istriam transisset? quando id bellum senatus decrevisset, quando id bellum populus Romanus iussisset? At, hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo, utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris obpressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit, ceteros inermes fusosque,*

q) *alicuiquam* Gron. Crev. c. Drak.

ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. U. c. 574.
Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset. a. C. 178.

VIII. Comitia deinde habita. consules creati, C. U. c. 575.
Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: et po- a. C. 177.
stero die praetores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numisius, L.[r]) Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C.[s]) Valerius Laevinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quinctio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius; Scipio et Laevinus Galliam, in duas divisam provincias, sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Istriaque et utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum concivissent[t]). Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, et[u]) L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Istria fuerat, in senatum venit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eae provinciae haberent. Moverunt senatum et legationes socium nominis Latini, quae et censores et priores consules fatigaverunt[x]), tandem in senatum introductae. Summa querelarum erat, *Cives suos Romae censos plerosque Romam commigrasse. Quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent.* Fregellas quoque millia quatuor familiarum transisse ab se, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos[y]) in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandae viritim civitatis inducta erant. Lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. ea lege male utendo, alii sociis, alii populo Romano

r) *C.* Gron. c. Drak.
s) *P.* Gron. Crev.
t) *conscivissent* Eaed.
u) *et* del. Gron. c. Drak.
x) *fatigaverant* Crev.
y) add. *plus* Gron.

U. c. 675. a. C. 177. iniuriam faciebant. Nam et, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives essent: et quibus stirpes [z]) deesset, quam relinquerent, ut [a]) cives Romani fiebant. Postea, his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem Romanam per migrationem et censum transibant. *Haec ne postea fierent*, petebant legati, *et ut redire in civitates iuberent socios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandae caussa suum faceret, neve alienaret: et, si quis ita civis Romanus factus esset*, [*civis ne esset.*] Haec [b]) inpetrata ab senatu.

IX. Provinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Istria decretae. In Sardiniam duae legiones scribi iussae; quina millia in singulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, et sexcenti equites, et decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. Tantumdem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque millia peditum sociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nunciata sunt. Lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de coelo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, et quadrupedem anguem visum: et Capuae multa in foro aedificia de coelo tacta: et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter haec, quae nunciabantur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, quum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu evasit. Eorum prodigiorum caussa consules maiores hostias inmolarunt, et diem unum circa omnia pulvi-

z) *stirps* Gron.
a) *ii* Gron.
b) *factus esset* **. *Haec* Gron. c. Drak.

naria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem dein de[c]) sociis C. Claudius tulit ex[d]) senatusconsulto, et edixit: *qui socii ac nominis Latini, ipsi maioresve eorum, M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postque ea, apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Kalendas Novembres redirent.* Quaestio, qui ita non redissent, L. Mummio praetori decreta est. ad legem et edictum consulis senatusconsultum adiectum est: *ut, dictator*[e]) *consul, interrex, censor, praetor qui tunc*[f]) *esset, apud eorum*[g]) *quem qui manumitteretur*[h]), *in libertatem vindicaretur, ut iusiurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandae caussa manu non mittere*: qui id non iuraret, eum manumittendum non censuerunt. Haec in posterum caussa iurisque dictio C. Claudio consuli decreta est. U. c. 575. a. C. 177.

X. Dum haec Romae geruntur, M. Iunius et A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, quum Aquileiae hibernassent, principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi quum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus, excivit. concursu ex omnibus populis iuventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo inpetu, quam perseverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie caesa: ceteri, omisso bello, in civitates passim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos, miserunt. Haec quum Romae cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul, veritus, ne forte ea res provinciam

c) *deinde* Gron.
d) *ex* del. Gron. Crev. c. Drak.
e) *ut dictator* Gron. Crev.
f) *nunc* Gron. c. Drak.
g) *esset apud forum,* ** Gron.
h) *quem manumitteretur* Gron. c. Drak. *quem [qui] manumitteretur* Crev.

U. c. 575. a. C. 177. exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, praeceps in provinciam abiit: ubi inconsultius, quam venerat, se gessit. nam, quum concione advocata fugam e castris A. Manlii adversis auribus militum (quippe qui primi ipsi fugissent) iactasset, ingessissetque probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegae fecisset, ad extremum utrumque decedere provincia iussit. Quod quum illi tum[i]) consulis imperio dicto audientes futuros esse[k]) dicerent, quum is more maiorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab urbe esset; furens ira, vocatum, qui pro quaestore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est: et circumfusus exercitus, favens imperatorum caussae, et consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul et contumeliis singulorum, et multitudinis (nam insuper inridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegae scripsit, ut militum novorum ei parti, quae scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquileiam ut conveniret; ne quid se Romae teneret, quo minus, votis nuncupatis, paludatus ab urbe exiret. Haec collegae obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio et Iunio habita, non ultra triduum moratus Romae, paludatus, cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, aeque ac prius, praecipiti celeritate abit.

XI. Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesactium[l]), quo se principes Istrorum et regulus ipse Aepulo receperat, summa vi obpugnarunt. Eo

i) *quum milites* Gron. Crev. c. Drak.
k) *sese* Gron. Crev.
l) *Nesartium* Eaed. In Crev. min. *Nesactium* legitur. *Nesattium* Drak.

Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, et vineis obpugnare intendit: amnemque praeterfluentem moenia, qui et inpedimento obpugnantibus erat, et aquationem Istris praebebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscisae[m]) aquae: et ne tum quidem memores pacis, in caedem coniugum ac liberorum versi; etiam, ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites, transgressi murum, oppidum intrarunt. cuius capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. Praeda, ut in gente inopi, spe maior fuit, et omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum sexcenta triginta duo sub corona venierunt. auctores belli virgis caesi, et securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio et morte regis pacata est: omnesque undique populi, obsidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi coepta.

U. c. 575
a. C. 177

XII. Ti. Claudius proconsul, qui praetor priore anno fuerat, cum praesidio legionis unius Pisis praeerat. cuius literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul iam in Sardiniam traiecerat) deferendas censet: et adiicit decretum; *quoniam Istria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gesta[n]). Ex-

m) *abscissae* Gron. Crev.
n) *res gestae* Eaed. c. Drak.

U. c. 575. a. C. 177. ercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis conlatis conflixit. fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum caesa. Postero die arma lecta coniici in acervum iussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, literis Ti. Claudii et senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum. quindecim millia caesa; plus septingenti aut[o]) in proelio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti: et signa militaria unum et quinquaginta capta. Ligures, reliquiae caedis, in montes refugerunt passim: populantique campestres agros consuli nulla usquam adparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis Romam revertit.

XIII. Prodigia eo anno nunciata. in Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cecidisse. Bovem in Campania locutam[p]). Vaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine adspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit: et in Campania bos alenda publice data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus Diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. in eius locum subfectus est pontifex filius eius M. Marcellus. et Lunam colonia[q]) eodem anno duo millia civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. quinquagena et singula iugera et semisses agri in singulos dati sunt. de

o) *aut* del. Gron. Crev.
p) *locutum* Gron. c. Drak.
q) *Lucam coloniam* Crev.

Ligure captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad urbem venit: cui, quum in senatu de rebus in Istria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denarium trecenta septem millia, et victoriatum octoginta quinque millia septingentos duos. militibus in singulos quini; deni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus, datum. itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum. U. c. 575. a. C. 177.

XIV. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti.. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino inpetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam adlatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire, et coloniam ex hostibus eripere. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus[r]), Q. Petillius Spurinus. Praetores inde facti, M. Popillius Laenas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius[s]) Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, et Gallia provincia: et, ne Istri[t]) idem, quod et Ligures, facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret, quos triumphi caussa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio et Q. Petillio consulibus, quo die magistratum inierunt, inmolantibus Iovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificavit, in iocinore[u]) caput non inventum. U. c. 576. a. C. 176.

r) *Hispalus* Gron. Crev.
s) *Aquilius* Eaed.
t) add. *quoque* Eaed. c. Drak.
u) *iecinore* Crev.

U. c. 576. a. C. 176. id quum ad senatum retulisset, bove perlitare iussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisae provincia obvenisset, quum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti iussit. additum decreto, ut binas legiones novas scriberent, et trecenos [x]) equites; et dena millia peditum sociis nominique Latino, et sexcenos [y]) imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

XV. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, quum templo egressus esset, paullo post rediit confuso vultu, et exposuit Patribus conscriptis, bovis sexcenarii [z]), quem inmolavisset, iecur diffluxisse [a]). id se victimario nuncianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, iussisse: et vidisse ceteram integram partem extorum, iecur omne inenarrabili tabe absumtum [b]). Territis eo prodigio Patribus, et alter consul curam adiecit: qui se, quod caput iocinori [c]) defuisset, tribus bubus perlitasse negavit. Senatus maioribus hostiis usque ad litationem sacrificari iussit. Ceteris Diis perlitatum ferunt: Saluti Petillium perlitasse negant. Inde consules praetoresque provincias sortiti. Pisae Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Praetores, L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos, sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam. *Gracchum eam provinciam pacare: ei* [d]) *T. Aebutium praetorem adiutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. Inter traditionem imperii*

x) *trecentos* Gron. Crev.
y) *sexcentos* Eaed.
z) *sescenaris* Eaed. c. Drak.
a) *defluxisse* Eaed. c. Drak.
b) *inenarrabiliter absumtum* Eaed. c. Drak.
c) *iecinori* Gron. Crev.
d) *pacare, et* Eaed. c. Drak.

novitatemque successoris, quae noscendis prius, quam agendis, rebus imbuenda sit, saepe bene gerendae rei occasiones intercidere. Probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se inpediri sollemnibus excusabat, ne in provinciam iret. Citerior Hispania obvenerat. Ceterum aut ire iussus, aut iurare pro concione, sollemni sacrificio se prohiberi. id ubi in P. Licinio ita statutum est, et ab se uti iusiurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Praetores ambo in eadem verba iurarunt[e]). M. Titinius et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii iure in Hispania iussi: et ut in supplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia socium Latini nominis et trecenti equites mitterentur. U. c. 576. a. C. 176.

XVI. Latinae feriae fuere ante diem tertium Nonas Maias[f]), in quibus, quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, *populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id quum ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium reiecisset; pontificibus, quia non recte factae Latinae essent, instauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera instauratae essent, hostias praebere. Accesserat ad religionem, quod Cn. Cornelius consul, ex monte Albano rediens, concidit: et, parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Romam adlatus, et funere magnifico elatus sepultusque est. Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petillius, quum primum per auspicia posset, collegae subrogando comitia habere iussus, et Latinas edicere. comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles edixit. Plenis religionum animis, prodigia insuper nunciata: Tusculi facem in coelo visam, Gabiis aedem Apollinis et privata aedificia complura,

e) *iureiurarunt* Gron. Crev. c. Drak. f) *Maii* Ead. c. Drak.

U. c. 576. a. C. 176. Graviscis murum portamque de coelo tacta. Ea patres procurari, uti pontifices censuissent, iusserunt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors, et comitia, et Latinarum instauratio [g]) inpediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum, quam obpugnare coeperat, receptam ex hostibus colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros caesa; literaeque Romam extemplo scriptae, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate neminem iam cis Alpes hostem populi Romani: agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim posset.

XVII. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis proeliis Sardos perdomuit. quindecim millia hostium sunt caesa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nunciarent, missi; quique ab senatu peterent, ut ob eas res, ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas, Diis inmortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus, in aede Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, et quadraginta maioribus hostiis consules sacrificare iussit: Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde consulis unius subrogandi, quae in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium Laevinum. Is, iam diu cupidus provinciae, quum opportunae cupiditati eius literae adlatae essent, Ligures rebellasse,

g) *instaurationes* Gron. Crev. c. Drak.

Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus eius caussa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci iussit; et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem et Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione Ligurum, praeter eas copias, quas secum Parmae habebat, subitariis conlectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit. U. c. 576. a. C. 176.

XVIII. Hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis praesidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis, se defensuri, duos montes Letum et Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi. Tardius[h]) ex agris demigrantes obpressi ad mille et quingenti[i]) perierunt. Ceteri montibus se tenebant, et, ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti, saeviunt in praedam, quae Mutinae parta erat. captivos cum foeda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quam rite sacrificant. Satiati caede animantium, quae inanima erant, parietibus adfligunt[k]), vasa omnis generis usui magis, quam ornamento in speciem, facta. Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte adgredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sor-

h) *ceperunt: muroque insuper amplexi, tardius etc.* Gron.

i) *quingentos* Gron. Crev. c. c. Drak.

k) *affigunt* Gron.

U. c. 576. a. C. 176. titum constabat[l]), quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt, quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistae et Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, inmemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, *se eo die Letum capturum esse.* Duabus simul partibus subire in adversos montes coepit. Ea pars, in qua ipse erat, inpigre succedebat. Alteram hostes quum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem a fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili traiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; et suorum pauci, qui viderant, haud neglegenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse; nec id consulem ignorasse. C. Valerius, audita

* * *

periti religionum iurisque publici, quando duo ordinarii consules eius anni, alter morbo, alter ferro periisset, subfectum consulem negabant recte[m]) comitia habere posse.

* * *

deduxit.

XIX. Cis Apenninum Garuli, et Lapicini, et Hercates; trans Apenninum Briniates fuerant. Intra[n]) Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit: omnibusque

l) *constat* Drak.
m) *recte* del. Gron. Crev.
n) *inter* Eaed. c. Drak.

in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res, in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, et quadraginta hostiis sacrificari iussit. Et tumultus quidem Gallicus et Ligustinus, qui principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi obpressus erat. Belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina: et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, iam reverterant Romam, renunciaverantque, bellum in Dardania esse. Simul venerant et ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec adcitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberavit eius culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo iussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum habere foedus, quod ei cum Romanis esset, videri posset[o]). Dardani, quum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnisos Thracum adcolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt[p]). Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent. quod ubi ita factum, et solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret; pars, devio saltu circumducta, ab tergo adgrederetur. Ceterum, priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, igna-

U. c. 577.
a. C. 175.

o) *ut sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse videri posset* Gron. Crev. c. Drak.

p) *convenerunt* Gron. Crev.

U. c. 577. a. C. 175. ra cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta

* * *

XX. *** more, sella eburnea posita, ius dicebat, disceptabatque controversias minimarum rerum. adeoque nulli fortunae adhaerebat animus, per omnia genera vitae errans, uti nec sibi, nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. Non adloqui amicos, vix notis familiariter adridere; munificentia inaequali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque aestimantibus se puerilia, ut escae aut lusus, munera dare; alios nihil exspectantes ditare. Itaque nescire, quid sibi vellet, quibusdam videri. quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, et Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus, maioremque partem pecuniae dedit. Tegeae theatrum magnificum e marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneum, (id est penetrale urbis [q]), ubi publice, quibus is honos datus est, vescuntur) vasa aurea mensae unius posuit. Rhodiis, ut nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quaeque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentiae vero in Deos vel Iovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, potest testis esse. Sed et Delon aris insignibus statuarumque copia exornavit: et Antiochiae Iovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit; reliquorum sui moris, et copia Graecorum artificum. Gladiatorum munus Romanae consuetudinis primo maiore cum terrore

q) *in Prytaneum, id est, penetrale urbis,* sublatis parentheseos signis, Gron. Crev.

hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate, dedit: deinde saepius dando, et modo vulneribus tenus, modo sine missione etiam, et familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque iuvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis pretiis[r]) paratos gladiatores arcessere solitus erat, iam suo U. c. 578. a. C. 174.

* * *

XXI. *** pio inter peregrinos. M. Atilio praetori provincia Sardinia obvenerat: sed cum legione nova, quam consules conscripserant, quinque millibus peditum trecentis equitibus, in Corsicam iussus est transire. dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti[s]) obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem, et P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, et socium Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas praeterea legiones consules scribere iussi, cum iusto numero peditum equitumque, et decem millia peditum sociis imperare, et sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quae priore anno in boves ingruerat, eo verteret[t]) in hominum morbos. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superaverant[u]), longinquo, maxime quartanae, inplicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina subficiebat. Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes absumebat: satisque constabat, nec illo, nec priore anno, in tanta strage boum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Servilius Caepio pontifex, pa-

r) *praemiis* Gron. Crev. c. Drak.
s) *ut* Gron. Crev.
t) *verterat* Eaed.
u) *superabant* Eaed.

U. c. 578. a. C. 174. ter praetoris, et Ti. Sempronius Ti. F.[x]) Longus decemvir sacrorum, et P. Aelius Paetus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Mamilius Vitulus curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. pontifices subfecti sunt, C. Sulpicius Galba ***[y]) in locum Tuditani. Augures subfecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Aelii Q. Aelius Paetus. Decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio subficitur. Quum pestilentiae finis non fieret, senatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit et, Q. Marcio Philippo verba praeeunte, populus in foro votum concepit: *Si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.* In Veienti agro biceps natus puer, et Sinuessae unimanus, et Auximi[z]) puella cum dentibus; et arcus interdiu sereno coelo super aedem Saturni in foro Romano intentus, et tres simul soles effulserunt: et faces eadem nocte plures per coelum lapsae sunt in Lanuvino: Caeritesque anguem in oppido suo iubatum, aureis maculis sparsum, adparuisse adfirmabant. et, in agro Campano bovem locutum esse, satis constabat.

XXII. Legati Nonis Iuniis[a]) ex Africa redierunt, qui, convento prius Masinissa rege, Karthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quae Karthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Karthaginiensibus. compertum tamen adfirmaverunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in aede Aesculapii datum esse. ab Karthagine legatos in Macedoniam missos, et rex adfirmaverat, et ipsi parum constanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. tres missi sunt, C. Laelius, M. Valerius Messalla, Sex. Digitius.

x) *Sempronius C. F.* Gron.
y) Lacunae signa del. Gron. Crev.
z) *Oximi* Gron. Crev.
a) *Iunii* Eaed.

Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, et, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, sub ius iudiciumque suum totam coegit gentem. Inde, per Oetaeos montes transgressus, religionibus quibusdam animo obiectis, oracular adituras Delphos escendit[b]). Quum in media repente Graecia adparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuncios tumultuosos misit[c]). Triduum, non plus, Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamque, sine damno iniuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatium, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut[d]) legatos, aut literas dimisit, petens, *ne diutius simultatum, quae cum patre suo fuissent, meminissent. nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint, ac debuerint, finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.* Cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae viam quaerebat.

U. c. 578.
a. C. 174.

XXIII. Haec una ex omni Graecia gens, et Atheniensium civitas, eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia, quum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id quum Perseus animadvertisset, comprensis[e]) omnibus, literae ***. *ceterum*[f]), *ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse.* Recitatis his literis per Xenarchum prae-

b) *adscendit* Gron. Crev. c. Drak.
c) *nuncius tumultus eius venit* Eaed. c. Drak.
d) *sed aut* Gron.
e) *comprehensis* Gron. Crev. c. Drak.
f) *literas ***. ceterum* Gron. c. Drak. *litteras [ad Achaeos misit, quibus se servos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere illis scripsit.] ceterum* Crev.

U. c. 578. a. C. 174. torem, qui privatae gratiae aditum apud regem quaerebat, et plerisque moderate et benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui praeter spem recepturi essent amissa mancipia; Callicrates ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum foedus servaretur, *Parva*, inquit, *aut mediocris res, Achaei, quibusdam videtur agi; ego maximam omniumque gravissimam non agi tantum arbitror* [g]), *sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque id decretum, scilicet, ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur; ii concionantem quodam modo absentem audimus regem, et, si Diis placet, orationem eius probamus. Et, quum ferae bestiae cibum ad fraudem suam positum plerumque adspernentur et refugiant, nos caeci, specie parvi beneficii, inescamur: et, servulorum minimi pretii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui et tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiae societatis quaeri, qua Romanum foedus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, et, quod vivo Philippo exspectatum, morte eius interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium et Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe praestitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat praemium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanae amicitiae initae, occidit: Persea, quem hostem populo Romano prius pene, quam regni haeredem futurum sciebat* [h]), *regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dar-*

g) *ego maxime gravissimam omnium, non agique tantum arbitror* Gron. Crev. c. Drak.

h) *quem populus Romanus prius poenae, quam regni haeredem futurum sciebat* Eaed. c. Drak.

daniam inmisit: qui si sedem eam tenuissent, graviores eos adcolas Graecia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: immo, si vere[i]) *volumus dicere, iam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec provocantes de controversiis ad disceptationem populi Romani audivit*[k]). *inde, transgressus Oetam, ut repente in medio umbilico Graeciae conspiceretur, Delphos escendit*[l]). *Haec usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. quod sine ullius eorum, quos oderat, noxa*[m]), *hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, et cogitare iubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus; hoc est, ut decretum, quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios, et hospitia cum principibus, et mox Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis (quantum enim interfluit*[n]) *fretum?) traiicientem in Peloponnesum videamus, inmisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum redigatur*[o]), *vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia et commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum et inmaturum videtur.* U. c. 578 a. C. 174.

XXIV. Post hunc Archo[p]), frater Xenarchi praetoris, ita disseruit: *Difficilem orationem Callicrates, et mihi, et omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanae societatis caussam ipse, tentarique et obpugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque obpugnat, effecit, ut, qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, tamquam*

i) *vera* Gron. Crev. c. Drak.

k) *nec provinciis de controversis ad disceptationem populi Romani adivit* Gron. *nec provinciis de controversis ad disceptationem populum Romanum adivit* Drak.

l) *adscendit* Gron. Crev. c. Drak.

m) *noxia* Eaed. c. Drak.

n) *interluit* Eaed. c. Drak.

o) *dirigatur* Gron. c. Drak.

p) *Arco* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 578. a. C. 174. *non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit et nunciat, quae occulte facta sunt. Divinat etiam, quae futura fuerant, si Philippus vixisset: quid ita Perseus regni haeres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam caussam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus; nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerat*[q]*), ad haec, quae palam geruntur, consilia nostra adcommodare oportet. Ac scimus, Persea, regno accepto, legatos Romam misisse, ac regem a populo Romano adpellatum*[r]*): audimus, legatos Romanos venisse ad regem, et eos benigne exceptos*[s]*). Haec omnia pacis equidem signa esse iudico, non belli: nec Romanos offendi posse, si, ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniae sumus? an*[t]*) infirmissimi omnium, tamquam, quos nuper subiecit, Dolopes? immo contra ea, vel viribus nostris, Deum benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed simus*[u]*) aeque subiecti ac Thessali Aetolique: nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Romanos, qui semper socii atque amici fuimus, quam Aetoli, qui paullo ante hostes fuerunt? Quod*[x]*) Aetolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Graeciae cum Macedonibus iuris est, idem et nobis sit. cur exsecrabilis ista nobis solis velut disertio*[y]*) iuris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum et bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus, novus rex, omnis iniuriae insons, suo beneficio paternas simultates obliterans, meruit? cur soli omnium hostes ei sumus?*

q) *fuerit* Gron. Crev.
r) *regno accepto, ad legatos Romanos venisse, ac regem Persea a populo Romano appellatum* Eaed. c. Drak.
s) *acceptos* Gron. Crev.
t) *sumus: an* Gron. *sumus; an* Drak.
u) *sumus* Gron. Crev. c. Drak.
x) *fuerunt. Quod* Gron. Crev. c. Drak.
y) *desertio* Eaed. c. Drak.

*Quamquam et illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniae regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius iniurias, si quae forte fuerunt, * utique*[z]) *post mortem; quum*[a]) *classis Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu Elatiae esset, triduum nos in concilio fuisse*[b]), *consultantes, utrum Romanos, an Philippum, sequeremur. Nihil*[c]) *metus praesens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat*[d]): *id quod erat vetusta coniunctio cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. Valeant et nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus. nemo novae societatis aut novi foederis, quo nos temere inligemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum iuris praebendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum et nos quoque regno arceamus, ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana foedera est? Quid rem parvam et apertam, magnam et suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid ut ipsi locum adsentandi Romanis habeamus, suspectos alios et*[e]) *invisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam, si non odia finiuntur, intermittantur.* Quum iidem huic orationi, qui literis regis adsensi erant, adsentirentur[f]), indignatione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, literis paucorum versuum inpetraret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, quum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

U. c. 578.
a. C. 174

z) *fuerunt, [oblivisci deberemus] utique* Crev.
a) *mortem. Quum* Gron. Crev. c. Drak.
b) *triduum in concilio fuimus* Eaed. c. Drak.
c) *nonnihil* Eaed. c. Drak.
d) *faceret* Gron. Crev.
e) *ac* Eaed. c. Drak.
f) *qui literis regis adsentirant, adsentirentur* Gron. c. Drak. *qui litteris regis assentirentur* Crev.

U. c. 578. a. C. 174. XXV. Per haec tempora Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quae novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. Exsulibus Hypataeis, qui factionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta inlustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam [g]) obvius exierat, quum salutatione benigne excepti essent, dextraeque datae, ingredientes portam, fidem datam Deosque testes nequidquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Laevinus, et Ap. Claudius Pulcher, et C. Memmius, et M. Popillius, et L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos quum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime, quum caussa, tum eloquentia, praestare visus est; qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus: damnataque eo crimine, in exsilium abiit. Idem furor et Cretenses lacerabat. adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant. ceterum induciae tantum [h]) sex mensium fuerunt: inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quaeque modo gesta sunt, persequi non operae est satis superque oneris sustinenti res a populo Romano gestas scribere.

XXVI. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant M. Titinio praetore obtinente provinciam. rebellarunt sub adventum Ap. Claudii, orsique bellum sunt ab repen-

g) *etiam* del. Gron Crev.

h) *induciae et antea* Eaed. c. Drak.

tina obpugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, quum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, quum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnae, paucis [i]) adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrimque [k]) proelium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios sicubi [l]) evaserunt extra vallum, ut pandere aciem, et exaequari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent, ita [m]) repente inruperunt [n]), ut sustinere inpetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt: ad quindecim millia caesa aut capta: signa ademta duo et triginta. Castra etiam eo die expugnata, debellatumque. nam, qui superfuere proelio, in oppida sua dilapsi sunt. quieti deinde paruerunt imperio.

U. c. 578. a. C. 174.

XXVII. Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. Postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus M. Aemilius Lepidus pontifex maximus. De senatu novem eiecerunt. insignes notae fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante praetor in Hispania fuerat; et L. Cornelii Scipionis praetoris, cuius tum inter cives et peregrinos iurisdictio erat; et Cn. Fulvii, qui frater germanus et, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. Consules, votis [o]) in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Aemilio senatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse, ipsorum [p]) legati adtulerant. Legati,

i) *ac paucis* Gron. Crev. c. Drak.
k) *utrumque* Drak.
l) *secuti* Gron. Crev. c. Drak.
m) *possent. ita* Eaed. c. Drak.
n) *eruperunt* Eaed. c. Drak.
o) add. *etiam* Eaed. c. Drak.
p) *et ipsorum* Eaed. c. Drak.

U. c. 578. a. C. 174. qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt, coerceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis: neque aliud, quod ageret in provincia, quum habuisset, Romam rediit. Censores vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substruendas [q]) marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos: et scenam aedilibus praetoribusque praebendam: et carceres in circo, et ova ad notas curriculis numerandis, et * dam, et metas trans * et caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano consulibus, et clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt, stipitibusque sepserunt; et porticum Aemiliam reficiendam curarunt: gradibusque adscensum ab Tiberi in emporium fecerunt. et extra eamdem portam in Aventinum porticum silice straverunt, et eo publico ab aede Veneris fecerunt. Iidem Calatiae et Auximi [r]) muros faciendos locaverunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumserunt. et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Postumius nihil, nisi senatus Romani populive jussu, se locaturum ipsorum pecunia *) Iovis [s]) aedem Pisauri, et Fundis, et Potentiae [t]) etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et Sinuessam a ga * aviariae. In his et clo * um circumducend * et forum porticibus tabernisque claudendum, et Ianos tres faciendos. Haec ab uno censore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens et severa censura fuit. multis equi ademti.

q) *substernendas* Gron. Crev.
r) *Oximi* Eaed.
s) *pecunia* [*dicebat*]) *Iovis* Crev.
t) *Pollentiae* Gron. Crev. c. Drak.

XXVIII. Exitu prope anni diem unum supplicatio fuit ob res prospere gestas in Hispania ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis: et maioribus hostíis viginti sacrificatum. et alterum diem supplicatio ad Cereris, Liberi, Liberaeque fuit, quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorum ruinis nunciatus erat. Quum Ap. Claudius ex Hispania Romam rediisset, decrevit senatus, ut ovans urbem iniret. Iam consularia comitia adpetebant; quibus, magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus et M. Popillius Laenas. Praetores inde facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans quum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in aerarium tulit. Flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in aedem [u]) Matris Matutae cum indice hoc posita est: *Ti. Sempronii Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. in ea provincia hostium caesa aut capta supra octoginta millia. Republica felicissime gesta, atque liberatis vectigalibus * restitutis* [x]), *exercitum salvum atque incolumem plenissimum praeda domum reportavit. iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cuius rei ergo hanc tabulam donum Iovi dedit.* Sardiniae insulae forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis caussa patris sui, cum visceratione epuloque et ludis scenicis, quatriduum dedit. magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor et septuaginta homines pugnarint.

U. c. 578.
a. C. 174.

* * *

u) *aede* Gron. Crev.
x) *vectigalibus* [*et reipublicae*] *restitutis* Crev.

EPITOME LIBRI XLII.

Q. Fulvius Flaccus censor templum Iunonis Laciniae tegulis marmoreis spoliavit, ut aedem, quam dedicabat 1), tegeret. tegulae ex senatusconsulto reportatae. Eumenes, Asiae rex, in senatu de Perseo, Macedoniae rege, questus est: cuius iniuriae in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus consul, cui id mandatum erat 2), in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus proeliis, in Thessalia cum Perseo parum felici eventu pugnavit. Inter Masinissam et Karthaginienses de agro fuit arbiter 3) ad disceptandum a senatu datus. Legati missi ad civitates socias et reges rogandos, ut 4) in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta septem millia du_centa triginta unum. Res praeterea adversus Corsos et Ligures prospere gestas continet.

1) *dedicaverat* Gron. Crev.
2) *cui Macedonia decreta erat* Gron.
3) *dies* Gron. Crev.
4) *an* Gron.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLII.

U. c. 579. a. C. 173. L. Postumius Albinus, M. Popillius Laenas quum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binae singulis decretae) et socium Latini nominis dena millia peditum et sexcenos [a]) equites,

a) *sexcentos* Gron. Crev.

et supplementum Hispaniae tria millia peditum Romanorum scriberent, et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi; cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius, vetus praetor, provinciam obtineret Sardiniam. Praetores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cuius ingentem modum possidere privatos, paullatim proferendo fines, constabat. Hic, iratus Praenestinis, quod, quum eo privatus sacrificii in templo Fortunae faciundi caussa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Praenestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, literas Praeneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi deverteretur [b]) iumentaque, quum exiret inde, praesto essent. Ante hunc consulem nemo umquam sociis in ulla re oneri aut sumtui fuit. ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. privata hospitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis deverti [c]) mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciundum [d]) erat, imperabant: aliam inpensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria consulis, etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda, et silentium,

U. c. 579.
a. C. 173.

b) *diverteretur* Gron. Crev. c. Drak.

c) *diverti* Eaed. c. Drak.

d) *faciendum* Gron. Crev.

U. c. 579. a. C. 173. nimis aut modestum, aut timidum, Praenestinorum ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio huius anni legati, qui in Aetoliam et Macedoniam missi erant, renunciarunt, *sibi conveniendi regis Persei, quum alii abesse eum, alii aegrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. Facile tamen adparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Aetolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse.* Quum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque Deum peti precationibus, qui editi[e]) ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnae species in coelo visae dicebantur; et Priverni lana pulla terra enata; et in Veienti apud Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistentibus glebis pisces emersisse. Ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, et quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quae priore anno valetudinis populi caussa vota esset, ea uti feriaeque essent. itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno aedis[f]) Iunonis Laciniae detecta. Q. Fulvius Flaccus censor aedem Fortunae Equestris, quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat, faciebat eniso studio, ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulae marmoreae essent, profectus in Bruttios, aedem Iunonis Laciniae ad partem dimidiam detegit. id sa-

e) *quae editae* Gron. Crev. c. Drak. f) *aedes* Gron. Crev.

tis fore ratus ad tegendum, quod aedificaretur. Naves paratae fuerunt, quae tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulae, expositae de navibus, ad templum portabantur. quamquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique praesentem lacerare: *Templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset foede, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, et loca tuenda, more maiorum traditum esset; eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta aedium sacrarum, vagari: et, quod, si in privatis sociorum aedificiis faceret, indignum videri posset, id Deum immortalium templa demolientem facere: et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa aedificantem: tamquam non iidem ubique Dii inmortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* Quum, priusquam referretur, adpareret, quid sentirent Patres, relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt, ut hae tegulae reportandae in templum locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemtores nunciarunt.

U. c. 579.
a. C. 173.

IV. Ex praetoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliae moritur, quum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, quum id nunciatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortiren-

U. c. 579. a. C. 173. tur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit, ut P. [g]) Furius idem, cuius ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, quum agri Ligustini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatusconsultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex senatusconsulto creavit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Cassium, T. Aebutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appuleios, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romam venerunt de discordiis seditionibusque suis, et Thessali legati, nunciantes, quae in Macedonia gererentur.

V. Perseus, iam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Graeciae, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam praestando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem eius inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propensiores: quum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Graeciae civitates et plerique principum obligati essent: et ita se in regno suo gereret, ut, quae sub ditione eius, urbes [h]) nullius liberae civitatis fortunam secum mutatam vellent. contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse: Apellem, ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium, exsulantem, arcessitum post patris mortem ingentibus promissis ad praemia tantae perpetratae rei clam interfecisse. intestinis externisque praeterea multis caedibus infamem, nec ullo commenda-

g) *fuit.* P. Gron. *fuit:* P. Crev. *fuit;* P. Drak.

h) *quae sub ditione eius urbes essent* Gron. Crev.

bilem merito, praeferebant vulgo civitates tam pio U. c. 579.
erga propinquos, tam iusto in cives, tam munifico a. C. 173.
erga omnes homines regi, seu fama et maiestate Macedonum regum praeoccupati ad spernendum [i]) originem novi regni; seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum obiectum esse Romanis volebant. Erant autem non Aetoli modo in seditionibus, propter ingentem vim aeris alieni, sed Thessali etiam: ex [k]) contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id pervaserat malum. Quum Thessalos in armis esse nunciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res adspiciendas componendasque senatus misit. Qui, utriusque partis principibus castigatis, quum iniusto foenore gravatum aes alienum, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levasset, iusti crediti solutionem in * annorum [l]) pensiones distribuit. Per eumdem Appium eodemque modo compositae in Perrhaebia res. Aetolorum caussas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quos [m]) intestino gesserant bello, cognovit. Quum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, et oblivione praeteritorum discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthus [n]), ut ibi deponerentur obsides, convenit [o]).

VI. A Delphis et Aetolico concilio Marcellus in Peloponnesum traiecit, quo Achaeis edixerat conventum. Ubi, conlaudata gente, quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eu-

i) *spernendam* Gron. Crev. c. Drak.
k) *ea* Eaed. c. Drak.
l) *in annorum*, omisso lacunae signo, Gron. Crev.
m) *quas* Eaed. c. Drak.
n) *Corinthum* Eaed. c. Drak.
o) *convenitur* Eaed. c. Drak.

U. c. 579. menes rex, commentarium ferens secum, quod de
a. C. 173. adparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia adspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemaeum renovandae amicitiae caussa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius, in senatum introductus, multis iustisque caussis regem excusavit, *Quod stipendium serius quoad diem praestaret. id se omne advexisse, ne cuius, nisi temporis, gratia regi fieret. Donum praeterea adferre, vasa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut, quae cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus Romanus, quae bono fidelique socio regi essent imperanda. se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, quum Romae esset, eam comitatem iuventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne responsum, et societatem renovare cum Antiocho, quae cum patre eius fuerat, A. Atilius praetor urbanus iussus. Quaestores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium aeris munus missum, et aedes liberae hospitio datae, sumtusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renunciaverunt, in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno haec. C. Cicereius praetor in Corsica signis conlatis pugnavit: septem millia Corsorum caesa; capti amplius mille et septingenti. Voverat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae. Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corsica subacta

Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis moenibus sese continebant: deinde, postquam oppidum obpugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec consul (ut qui id ipsum obpugnatione comminanda quaesisset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam traiecit aciem, et ad terga pugnantium pervasit. Inde terror iniectus Liguribus. diversi in omnes partes fugerunt. perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime obiecerat eques. et pugna tam pervicax multos absumserat Ligurum, et in fuga passim caesi sunt. Decem millia hominum caesa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit. amplius tria millia militum amissa; quum, cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.

U. c. 579.
a. C. 173.

VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum conlecti Ligures, quum maiorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se saeviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas quum A. Atilius praetor in curia recitasset, (nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Campania occupatus, aberat) atrox res visa senatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus*

U. c. 579. a. C. 173. *Romanos, tum quoque obpugnatos, non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi Romani omni ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem inplorantia populi Romani, ne quis umquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: et distractos passim iustis quondam hostibus populi Romani pacatis servire. Quas ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures, pretio emtoribus reddito, ipsos restituere in libertatem; bonaque ut iis, quidquid eius reciperari* [p]) *possit, reddantur curare. Arma primo quoque tempore fieri; nec ante consulem* [q]) *de provincia decedere, quam* [r]) *deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo obpugnantes, non saeviendo in adflictos, fieri.*

IX. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eamdem ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus praetori, Romam rediit: senatuque extemplo ad aedem Bellonae vocato, multis verbis invectus est in praetorem: *qui, quum ob rem bello* [s]) *bene gestam, uti Diis inmortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem praetor iuberet. Itaque multam ei se dicere: a Patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli iuberent: supplicationemque, quam absentes ex literis, de bene gesta republica missis, decernere debuerint, praesentes honoris Deorum primum caussa, deinde et sui aliquo tamen* [t]) *respectu, decernerent.* Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra inpetrata re, in provinciam re-

p) *recuperari* Gron. Crev. c. Drak.
q) *fieri in ea gente. consulem* Eaed. c. Drak.
r) *quum* Eaed. c. Drak.
s) *bello rem bene* Gron. Crev.
t) *tandem* Eaed. c. Drak.

dit [u]). Alter consul Postumius, consumta aestate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua, comitiorum caussa Romam rediit. consules C. Popillium Laenatem, P. Aelium Ligurem creavit. Praetores exinde [x]) facti C. Licinius Crassus, M. Iunius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum. U. c. 579. a. C. 173.

X. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. [y]) Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, et [z]) omnes in suis civitatibus censerentur. Concors et e republica censura fuit. omnes, quos senatu moverunt, quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt, et tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius aedem Fortunae Equestris, quam proconsul in Hispania, dimicans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos sex post, quam voverat, dedicavit: et scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. in locum eius subfectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantae nubes a mari vento repente in Apuliam inlatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent. ad quam pestem frugum tollendam Cn. [a]) Sicinius praetor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumsit. Principium insequentis anni, quo C. U. c. 580.
Popillius et P. Aelius fuerunt consules, residuas con- a. C. 172.

u) *rediit* Gron. Crev.
x) *deinde* Eaed.
y) *L.* Gron.
z) *sed* Gron. Crev. c. Drak.
a) *C.* Gron.

U. c. 580. a. C. 172. tentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renovarique senatusconsultum volebant, et consul Aelius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur; prae se ferens, si quid [b]) decernerent, intercessurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter consulum infensi, in incepto [c]) perstabant. Itaque, quum de provinciis ageretur, et Macedonia, iam inminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. Praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules, ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse [d]) denunciarunt; nec quidquam rei publicae [e]) acturos, praeterquam quod ad provinciarum administrationem adtineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse Romam, Valerius Antias his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina, indicandosque adparatus belli. Plurium annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum eius, sed beneficiis etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant, existimaret deberi populus Romanus, in senatum est introductus. *Caussam veniendi sibi Romam fuisse,* dixit, *praeter cupiditatem visendi Deos hominesque,*

b) *qui* Drak.
c) *in coepto* Gron. Crev. c. Drak.
d) *abituros se* Gron. Crev.
e) *reipublicae* Eaed. c. Drak.

quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne U. c. 580.
optare quidem auderet, etiam ut coram moneret sena- a. C. 172.
tum, ut Persei conatis obviam iret. Orsus inde a Philippi consiliis, *necem Demetrii filii* retulit, *adversantis Romano bello; Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Haec eum volutantem in animo, obpressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. itaque Persea, haereditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, iamiam primum alere ac fovere omnibus consiliis. Florere praeterea iuventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam aetate. Quae quum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Iam* [f]) *inde a puero, patris contubernio, Romanis* [g]) *quoque bellis, non finitimis tantum, adsuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quae non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quae longo tempore, multis magnisque meritis pareretur* [h]), *auctoritatem.*

XII. *Nam apud Graeciae atque Asiae civitates vereri maiestatem eius omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiae precanti atque* [i]) *oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem, captatam Philippo, num-*

f) *belli iam* Gron. Crev.
g) *contubernio. Romanis* Crev.
h) *pararetur* Gron. Crev.
i) *ac* Eaed. c. Drak.

U. c. 580. a. C. 172. *quam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. in Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achaiam daretur. At, hercule, suos honores, cuius merita in eam gentem privatim, an publice, sint maiora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac neglegentiam, partim hostiliter sublatos esse. Iam, Aetolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petisse* [k])*? His eum fultum societatibus atque amicitiis eos domesticos adparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare, ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi caussa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, stipendium in totidem annos praeparatum habeat: praeter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuventutem, ut iam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse.*

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. *Non ego haec,* inquit, *incertis iactata rumoribus, et cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, adfero ad vos, Patres conscripti; sed comperta et explorata, haud secus quam si speculator missus a vobis subiecta oculis referrem. Neque, relicto regno meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum traiecissem, ut vana ad vos adferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiae et Graeciae civitates, in dies magis denudantes iudicia sua, mox, si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad poe-*

k) *petiisse* Gron. Crev. c. Drak.

nitendum non haberent. Cernebam Persea, non continentem se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae vi subigi non possunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam, quam inpar esset sors, quum ille vobis bellum pararet, vos [1]) *ei securam pacem praestaretis; quamquam mihi quidem non parare, sed gerere pene bellum videbatur. Abrupolim, socium atque amicum vestrum, regno expulit. Arthetaurum* [m]) *Illyrium, quia scripta ab eo quaedam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit. Euersam* [n]) *et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos, quae agerentur, professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus foedus tulit, Dolopiae bella intulit, Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem adfligeret. Confudit et miscuit omnia in Thessalia Perrhaebiaque spe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optimates obprimeret. Haec quum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et concessam sibi Graeciam esse a vobis videat; pro certo habet, neminem sibi, antequam in Italiam traieoerit, armatum obcursurum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad praedicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti Deos Deasque precer, ut vos et vestrae reipublicae, et nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?*

U. c. 580.
a. C. 172.

XIV. Haec oratio movit Patres conscriptos. ceterum in praesentia nihil, praeterquam fuisse in cu-

1) *bellum, vos* Gron. c. Drak. *bellum* [*pararet*], *vos* Crev.

m) *Artetarum* Gron. Crev. c. Drak.

n) *Euercam* Crev.

U. c. 580. a. C. 172. ria regem, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque responsa essent, emanavere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Ceterum, praeoccupatis non auribus magis, quam animis, ab Eumene rege, omnis et defensio et deprecatio legatorum respuebatur: et exasperavit animos ferocia nimia °) Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *velle quidem et laborare*, dixit, *regem, ut purganti, se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: ceterum, si pervicacius caussam belli quaeri videat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, et eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Graeciae atque Asiae curae erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: et propter adventum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleraeque civitates, alia in speciem praeferentes, legatos. et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. Quod quum non p) contigisset, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiae esset, quam Antiochus fuisset; popularem quidem ac gratam populis Asiae (nam eo quoque iam favor Persei venerat) orationem habuit: ceterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suae. Eumeni vero conspiratio adversus eum favorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis, quum Harpalus, quanta maxima q) celeritate poterat, regressus in

o) *animi* Gron. Crev. c. Drak.
p) *non* del. Eaed. c. Drak.
q) *eximia* Eaed. c. Drak.

Macedoniam, nunciasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile adpareret, non dilaturos; et ipse, praeterquam quod et ita credebat futurum, iam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, adsuetos ministeriis talium facinorum, ad caedem regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos escensurum [r]). Praegressi [s]) cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quaerebant. Escendentibus [t]) ad templum a Cirrha [u]), priusquam perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria erat ab laeva semitae paullum exstantis [x]) a fundamento, qua singuli transirent; dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis derupta [y]) erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea, velut e muro, tela in praetereuntem coniicerent. Primo a mari, circumfusa turba amicorum ac satellitum, procedebat [z]): deinde extenuabant paullatim angustiae agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus; sopitusque ex semita proclivi ruit in declive, multis super prolapsum iam saxis congestis. Et [a]) ceteri

U. c. 580.
a. C. 172.

r) *adscensurum* Gron. Crev. c. Drak.
s) *progressi* Gron. c. Drak.
t) *adscendentibus* Gron. Crev. c. Drak.
u) *Cirra* Gron.
x) *exstans* Gron. Crev. c. Drak.
y) *diruta* Eaed. c. Drak.
z) *primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat* Eaed. c. Drak.
a) *humerus sopitus; ex semita proclivi in declive multis super prolapsum iam saxis congestis. et* Gron. Crev.

U. c. 580. a. C. 172. quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt: Pantaleon [b]) constanter inpavidus mansit ad protegendum regem.

XVI. Latrones, quum brevi circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in iugum Parnasi [c]) refugerunt eo cursu, ut, quum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne ex [d]) comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vestigia, quum usque ad iugum Parnasi, nequidquam fatigati, pervenissent, re infecta redierunt. Adgressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter, coeptum nec [e]) consulte et timide reliquerunt. Compotem iam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum: ab [f]) Corintho, per Isthmi iugum navibus traductis, Aeginam traiiciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. nam et cum uxore fratris, et praefecto arci, tamquam iam haud dubius regni haeres, est locutus. Quae postea non fefellere Eumenem: et, quamquam dissimulare et tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

In Crev. tamen *congestis. Et* scriptum est. *humerus sopitus. ex semita proclivi in declive multis super prolapsum iam saxis congestis, et* Drak.

b) *diffugiunt, Pantaleon* Drak.
c) *Parnassi* Gron. Crev.
d) *ex* del. Eaed. c. Drak.
e) *ita audacter coeptum, nec* Eaed. c. Drak.
f) *a* Eaed. c. Drak.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene adlatis referebat. simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum [g]), qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces Romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiae interioris magnaeque inde fortunae facientibus, ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemiis petere instituit ab eo rex, *Quoniam duces omnes legatique Romani hospitio eius uti adsuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. cuius scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere. pluribus consciis comparari: eventu* [h]) *praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprendi posset.* Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul venit. Introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

U. c. 580.
a. C. 172.

XVIII. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus iudicaretur: quippe quem non iustum modo adparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera la-

g) *Brundusinum* Crev.
h) *habere, pluribus consciis comparari. eventu etc.* Gron. c. Drak.

U. c. 580. a. C. 172. trociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules reiecta est: in praesentia tamen Cn. Sicinium praetorem, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit; qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traiicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem adpellere tuto, et copias per commodum exponere posset. Eumenes, aliquamdiu Aeginae retentus periculosa et difficili curatione, quum primum tuto potuit, profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris praetoribus iam in provincias profectis, M. Iunius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniae provinciae obvenerant, fatigantes saepe idem petendo senatum [i]), tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria [k]) millia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones: in [l]) socialem exercitum quinque millia peditum, et trecentos [m]) equites, imperare sociis iussi. Hoc copiarum in Hispanias cum praetoribus novis portatum est.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Postumii consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei

i) *fatigato saepe idem petendo senatu* Gron. Crev. c. Drak.

k) *daretur. tria* Gron. Crev.

l) *legiones, in* Eaed.

m) *trecenti* Gron.

qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, pue- U. c. 580.
rum filium regis secum adducentes, Romam vene- a. C. 172
runt. quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, ut iam inde a puero adsuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicae etiam curae ac velut tutelae vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius praetor aedes instructas locaret, ubi [n]) filius regis comitesque eius habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, et societatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum est, et munera binum millium aeris summae in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia esset, adsumtos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque et insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. adire eos Cretam et Rhodum iusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

XX. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio * bello Punico consulis [o]), cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, et decemviros adire libros iusserunt. Decemviri, lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis maioribus sacrificandum et in Capitolio Romae, et in Campania ad Minervae promontorium, renunciarunt: ludos per decem dies Iovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Aruspices, in bonum versurum id prodigium, prolatio-

n) *ut* Gron.
o) *in Capitolio, bello Punico priore posita a M. Aemilio consule* Gron. *in Capitolio bello Punico [priore posita a M. Aemilio] consule* Crev.

U. c. 580. a. C. 172. nemque finium et interitum perduellium portendi, responderunt; quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas disiecisset. Accesserunt, quae cumularent religiones animis. Saturniae, nunciatum erat [p]), sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiae asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Auximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum caussa res divinae factae, et supplicatio unum diem feriaeque habitae.

XXI. Consules ad id tempus in provinciam [q]) non exierant, quia neque, uti de M. Popillio referrent, senatui obsequebantur, et, nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat. Aucta etiam invidia est Popillii literis eius, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse. propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, et pacatos ad rebellium incitasset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. hoc consensu Patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denunciarunt; et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Kalendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in servitutem venisset, ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quaereret animadverteretque.* Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules, C. Cicereio praetori prioris anni ad aedem Bellonae senatus

p) *Saturniae nunciatum erat* Gron. Crev.   q) *provincias* Eaed. c. Drak.

datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit iussitque. ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum, quem quaerere ea [r]) rogatione vellet. Patres ipsum eum quaerere iusserunt. U. c. 580. a. C. 172.

XXII. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio acceperunt [s]). Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne caussam diceret, adverso senatu, infestiore populo apud praetorem, qui de quaestione in se posita senatum consuluisset. Huic detrectationi eius tribuni plebis, alterius rogationis denunciatione, obcurrerunt: ut, si non ante Idus Novembres [t]) in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus vinculo quum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi quum laceratus iurgiis multorum esset, senatusconsultum factum est, ut, qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, transductisque [u]) Padum ager est adsignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium caussam dixit: tertio praetor, gratia consulis absentis et Popilliae familiae precibus victus, Idibus Martiis adesse reum iussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem; ne diceret ius, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

r) *ex* Gron. Crev.
s) *ceperunt* Eaed. c. Drak.
t) *Novembris* Gron. Crev.
u) *traductisque* Eaed.

U. c. 580. a. C. 172. XXIII. Legati Karthaginienses eo tempore Romae erant, et Gulussa filius Masinissae: inter eos magnae contentiones in senatu fuere. Karthaginienses querebantur, *praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Karthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Karthaginienses foedere inligatos silere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum; illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed iam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam eius non pati posse Karthaginienses. missos esse, qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se inpetrari sinerent: ut vel ex aequo apud socium populum, quid cuiusque esset, disceptarent: vel permitterent Karthaginiensibus, ut adversus iniusta arma pio iustoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus, quam veritas, apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masinissae vellent. Modestius certe daturos eos, et scituros, quid dedissent: ipsum nullum, praeterquam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil inpetrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad iniurias Masinissae, malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere.* Sub haec dicta lacrimantes procubuerunt; stratique humi, non sibi magis misericordiam, quam regi * [x]).

XXIV. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, expromeret, super

x) *quam regi [invidiam concitarunt. Deinde] interrogari etc.* Crev.

qua re Romam venisset. Gulussa, *Neque sibi facile esse*, dixit, *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, quum Karthaginienses, nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indicaverint. In aede Aesculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam caussam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam caussam, nisi propter constantem fidem erga populum Romanum, odissent.* His utrimque auditis, senatus, de postulatis Karthaginiensium consultus, respondere ita iussit: *Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, et nunciare patri, ut de iis, de quibus Karthaginienses querantur, legatos quam primum ad senatum mittat; denuncietque Karthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissae honoris caussa, et fecisse et facturos esse: ius gratiae non dare. Agrum, qua cuiusque sit, possideri velle: nec novos statuere fines, sed veteres observari, in animo habere. Karthaginiensibus victis se et urbes, et agros concessisse; non ut in pace eriperent per iniuriam, quae iure belli non ademissent.* Ita regulus Karthaginiensesque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata. U. c. 580. a. C. 172.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam renunciandamque amicitiam regi missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quae vidissent, quaeque audissent. *Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Quum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi eius potestatem non factam: postremo, quum desperato iam conloquio profecti essent, tum demum se*

U. c. 580. a. C. 172. *ex itinere revocatos, et ad eum introductos esse. Suae orationis summam fuisse; foedus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum: in quo diserte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracae* [y]) *praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatium Asiae regem habuisse. Pro his iniuriis satisfieri, senatum aequum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra ius foederis habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis obiicientem frequenter: quod alii super alios legati venirent speculatum* [z]) *dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere aequum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die iussisse. scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Foedus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Novum foedus si* [a]) *secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: et, si in animum inducerent, ut ex aequo foedus fieret, et se visurum, quid sibi faciundum esset, et illos credere reipublicae consulturos. Atque ita se proripuisse, et submoveri e regia omnes coeptos. Tum se amicitiam et societatem renunciasse. qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denunciasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi, aut venientibus, aut manentibus, quidquam hospitaliter aut benigne factum.* Thessali deinde Aetolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti con-

y) *Samothraciae* Gron. Crev.
z) *speculari* Eaed. c. Drak.
a) *si novum foedus* Eaed. c. Drak.

sulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret. U. c. 580. a. C. 172.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari adtineat, rei publicae eo anno consules gesserant. magis e republica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi, fines suos secundo populatum, simul nunciantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem: communi consilio parare Romanis bellum: et specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse, Perse*[b]) *auctore missos, ut, quid ageretur, scirent.* Illyrii vocati in senatum. qui quum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quaesitum, ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia, acciperent? sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent? Haesitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum tamquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nunciarent, *qui*[c]) *socii quererentur apud senatum, exustum a rege agrum. non aequum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret iniuriam.* In hanc legationem, missi, A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicereius. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant, redierunt legati[d]), qui renunciarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeum in Alexandria sese convenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quae populus Romanus imperasset, praestaturos. et civitates socias adisse: ceteras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis inve-*

b) *Perseo* Crev.
c) *quod*, commate post *agrum* posito, Crev.
d) *legati redierunt* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 580. a. C. 172. *nisse.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quae vulgo iactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari, quum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli adparatum non differendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romae subductis, quae possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliam scriberet, ut eas, quae in Sicilia naves essent, reficeret, atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius praetor scribere iussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem praetor peditum octo millia, quadringentos equites a sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur. Cn [e]) Sicinius praetor ut [f]) exercitum paratum ad traiiciendum haberet, C. Popillio [g]) consuli ex auctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut et legionem secundam, quae maxime veterana in Liguribus erat, et socios [h]) Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundisii adesse iuberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, iussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quae senatus censuit, inpigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductae: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinus praepositus: duodecim ex

e) *deligitur: Cn.* Gron. Crev. c. Drak.

f) *qui* Gron. c. Drak. *quo* Crev.

g) *haberet. C. Popillio* Gron.

h) *socium* Gron.

Sicilia missae. Ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuventius, M. Caecilius. Ad omnia praeparata Cn. Sicinius praetor, paludatus ex urbe profectus, Brundisium venit. U. c. 580. a. C. 172.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat: cui primo quoque tempore magistratus creari [i]), quum tantum bellum inmineret reipublicae [k]), visum erat [l]). Itaque non secundis auribus Patrum auditus est consul, quum in aede Bellonae de rebus in Liguribus gestis dissereret. subclamationes frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris obpressos Ligures in libertatem non restituisset? Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Kalendas Martias sunt habita. Creati consules, P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die praetores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His praetoribus provinciae decretae: duae iure Romae dicendo, Hispania, et Sicilia, et Sardinia; ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. Consulibus designatis imperavit senatus, ut, qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus [m]), C. Popillius consul ludos per dies decem Iovi optimo maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respublica decem annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, quum [n]) cen-

i) *creare* Gron. Crev.
k) *reipublicae* del. Eaed. c. Drak.
l) *iussum erat* Eaed. c. Drak.
m) add. *ut* Crev.
n) *senatus. quum* Gron.

U. c. 580. a. C. 172. tum et quinquaginta non minus adessent. praeeunte °) verba Lepido pontifice maximo, id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus decemvir sacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic foeda morte periit. Ex duobus filiis eius, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum decessisse, alterum gravi et periculoso morbo aegrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenere. Erat opinio, post censuram minus compotem fuisse sui: vulgo Iunonis Laciniae iram ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. Subfectus in Aemilii locum decemvir M. Valerius Messalla: in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adolescens sacerdos est [p]) lectus.

U. c. 581. a. C. 171. XXIX. P. Licinio, C. Cassio consulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quae in Europa, quaeque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere eius prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias, Bithyniae rex, statuerat abstinere armis, eventumque exspectare. nam neque Romanos posse aequum censere [q]) adversus fratrem uxoris arma ferre; et apud Persea victorem veniam per sororem inpetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, praeterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni adfinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus inminebat quidem Aegypti regno, et pueritiam regis, et inertiam tutorum spernens; et ambigendo de Coele Syria [r]) caussam

o) *adessent, praeeunte* Gron.
p) *est* del. Gron. Crev. c. Drak.
q) *neque pro Romanis se aequum censere* Eaed. c. Drak.
r) *Coelesyria* Gron. Crev.

belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo U. c. 581. inpedimento, occupatis Romanis in Macedonico bel- a. C. 171. lo, id bellum: tamen omnia et per suos legatos senatui, et ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrii erat. tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Coelen Syriam [s]), et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et frumento iuvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Misagenemque [t]) filium mittere ad bellum parabat. consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res esse [u]), neque ultra quidquam movendum: non enim passuros Romanos, vim Karthaginiensibus adferri. Si fractae essent opes Romanorum, quae tum protegerent Karthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem; inpetuque magis, quam consilio, his aut illis se adiuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odrysarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Haec sententia regibus quum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique [x]) omnis ferme, * ut solet, deterioribus, erat ad regem [y]) Macedonasque inclinata; principum diversa cerneres studia. pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem inmodico favore conrumperent: pauci ex iis iustitia imperii Romani capti; plures ita, si praecipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. pars altera regiae adulationis erat, quos aes alienum et desperatio rerum sua-

s) *Coelesyriam* Gron. *Coelensyriam* Crev.
t) *Misagenenque* Gron.
u) *esse* del. Gron. Crev. c. Drak.
x) *utique* Gron. Crev.
y) *ferme, ut solet, deterioribus erat ob regem* Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. rum, eodem manente statu, praecipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis aurae popularis erat. tertia pars, optima eadem et prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse. si liberum inde arbitrium fortunae esset, neutram partem volebant potentiorem altera obpressa fieri; sed, inlibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo manere. ita inter utrosque optimam conditionem civitatium fore; protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Haec sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatusconsulto quum [z]) circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostiis inmolassent, inde preces suas acceptas ab Diis inmortalibus ominati, senatui, rite sacrificatum, precationemque de bello factam, renunciarunt. Aruspices ita responderunt, *si quid rei novae inciperetur, id maturandum esse. victoriam, triumphum, propagationem* [a]) *imperii portendi.* Patres, *quod faustum felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules,* iusserunt, *ut, quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex, adversus foedus cum patre Philippo ictum, et secum post mortem eius renovatum, sociis populi Romani arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset; quodque belli parandi adversus populum Romanum consilia inisset* [b]), *arma, milites, classem eius rei caussa comparasset; ut, nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur.* Haec rogatio ad populum lata est.

XXXI. Senatusconsultum inde factum est, *Ut consules inter se provincias Italiam et Macedoniam*

z) *inierunt ex senatusconsulto, quum* Gron.

a) *prorogationem* Gron. Crev. c. Drak.

b) *iniisset* Gron. Crev.

comperarent, sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique eius sectam secuti essent, nisi populo Romano satisfecissent, bello persequeretur. Legiones quatuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id praecipue provinciae Macedoniae datum, quod, quum alterius consulis legionibus quina millia et duceni pedites [c]) ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa; equites treceni aequaliter in singulas legiones. et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites (praeter eos, quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites) in Macedoniam traiiceret. Italiae satis visa duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque praecipuum datum sorti Macedoniae, ut centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet, consul usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex senatusconsulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum praetorumque in iis faciendis iudicium arbitriumque esset. Inter praetores ita partita imperia. praetorem, cuius sors fuisset, ut iret, quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit; utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duae partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, praetoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius

U. c. 581.
a. C. 171.

c) *equites* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors obvenit [d]).

XXXII. Inter consules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Cassius, *sine sorte se Macedoniam optaturum* [e]), dicebat, *nec posse collegam, salvo iureiurando, secum sortiri. Praetorem eum, ne in provinciam iret, in concione iurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quae, absente se, recte fieri non possent: quae non magis consule, quam praetore, absente recte fieri possent. Si senatus, non quid vellet in consulatu potius, quam quid in praetura iuraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatus potestate.* Consulti Patres, cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt. prima et tertia in Macedoniam traiicerentur, secunda et quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque: et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adversus Antiochum in Asia, stipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, sed primum quemque, citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis adpellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad consules reiiciebant: *Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset.* ceteri, *cognituros se, de quo adpellati essent*, aiebant; *et, si iniuria fieret, auxilium civibus laturos.*

d) *evenit* Gron. Crev. c. Drak.

e) *oppugnaturum* Gron. c. Drak.

XXXIII. Ad subsellia tribunorum res agebatur. eo M. Popillius consularis, advocatus [f]), centuriones, et consul venerunt. Consule [g]) inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines et stipendia iusta, et corpora, et aetate, et adsiduis laboribus, confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam reipublicae dent. id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, quum militassent, habuissent, adtribuerentur.* P. Licinius consul senatusconsulta [h]) recitari iussit: primum, quod bellum senatus Perseo iussisset: deinde, quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset, nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiae esse. Deprecatus est deinde, *ne novo bello, tam propinquo Italiae, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, inpedirent; aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem adsignari e republica esset, eum adsignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum reiicerent.* U. c. 581. a. C. 171.

XXXIV. Postquam consul, quae voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis adpellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. *Sp. Ligustinus tribus Crustuminae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Quum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quae secum nihil adtulit, praeter libertatem pudicitiamque, et cum his foecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duae filiae*

f) *consularis advocatus* Gron. Crev.
g) *consuli* Eaed.
h) *senatusconsultum* Eaed.

U. c. 581. a. C. 171. *sunt: utraeque iam nuptae. Filii quatuor togas viriles habent, duo praetextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno virtutis caussa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem hastatum adsignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, quum in Italiam reportati*[1]) *ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt, qui et illum et alios duces longa militia experti sunt. hic me imperator dignum iudicavit, cui primum hastatum prioris centuriae adsignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Aetolos et Antiochum regem est missus. a M'. Acilio mihi primus princeps prioris centuriae est adsignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, reportati sumus in Italiam: et deinceps bis, quae annua merebant legiones, stipendia feci. Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Gracho praetore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis caussa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum. a Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater et tricies virtutis caussa donatus ab imperatoribus sum: sex civicas coronas accepi. viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et maior annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum aetas vacationem daret, tamen, quum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem, aequum erat me dimitti. Sed haec pro caussa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, numquam sum ex-*

1) *portati* Gron. Crev. c. Drak.

cusaturus. Ordine [k]) *quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu praestet, dabo operam; ut semper ita fecisse me et imperatores mei, et qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque aequum est, commilitones, etsi adpellationis vobis usurpatis ius, quum adolescentes nihil adversus magistratuum senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis.* U. c. 581. a. C. 171.

XXXV. Haec ubi dixit, conlaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis caussa ei adsignarunt. ceteri centuriones, omissa adpellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinae Kalendis Iuniis fuere: eoque sollemni perfecto, C. Lucretius praetor, omnibus, quae ad classem opus erant, praemissis, Brundisium est profectus. Praeter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas iusto numero peditum equitumque; iisque quatuor tribunos militum ex senatu legeret, qui praeessent: sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii, (incertus numerus, quantum rogati auxilia [l]) Cretenses misissent) Numidae item equites elephantique. In eam rem legati ad Masinissam Karthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Abu-

k) *ordinem* Gron. Crev. c. Drak.

l) *auxilia* del. Crev.

U. c. 581. a. C. 171. rius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, quum iam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decresset, et populus iussisset. In aedem Bellonae in senatum introducti ita verba fecerunt: *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si inpetrari a senatu posset, ut ii revocentur, regem de iniuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse.* Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Graecia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. is Perrhaebiam expugnatam armis, Thessaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret, aut pararet rex, quum argueret, respondere ad ea legati iussi. Postquam haesitabant, negantes sibi ultra quidquam mandatum esse, iussi renunciare regi, *Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse. ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod praeterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Haec Romae acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum praemissus erat, traiectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphaeum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum inpetu Macedonum essent, misit.

XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, et P. et Ser. Cornelii Lentuli, et L. Deci-

mius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiae eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem perlicere iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum traiicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Aetolia, et Thessalia circumeundae adsignantur. Inde Boeotiam atque Euboeam adspicere iussi; tum in Peloponnesum traiicere. ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyra, literae a Perseo adlatae sunt, quibus quaerebat, quae caussa Romanis aut in Graeciam traiiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi non [m]) placuit; nuncio ipsius, qui literas adtulerat, dici, *praesidii caussa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adiuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea iuvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achaeis indignantibus, eodem se loco esse, (qui omnia a principiis Macedonici belli praestitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent; ac, nuper in Achaicum contributi concilium, velut praemium belli se victoribus Achaeis tradi quererentur.

U. c. 581.
a. C. 171.

XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia a [n]) mari, quum escenderent [o]), concilio Epirotarum habito, cum magno omnium adsensu auditi sunt: et quadringentos iuventutis eorum

m) *nihil* Gron. Crev. c. Drak.
n) *ab* Eaed. c. Drak.
o) *adscenderent* Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Aetoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius subficeretur, et Lycisco praetore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, et Boeotorum exsules venerunt. Acarnanes nunciare iussi, *Quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regiis* p), *adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Boeotis exprobratum, societatem eos cum Perseo iunxisse. iis, quum culpam in Ismeniam, principem alterius partis, conferrent, et quasdam civitates dissentientes in caussam deductas, *adpariturum id esse*, Marcius respondit: *singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissae fuit concilium. ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit; et legatis, quod, et Philippi prius et post Antiochi bello, enixe adiuti a gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani vellent. Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in conloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius, *Et se ita a patre suo accepisse*, dixit, *amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse. minime inmemorem necessitudinis eius legationem eam suscepisse. Conloquium, si satis commode valeret, non fuisse se* q) *dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen,*

p) *regis* Gron. Crev. c. Drak.

q) *se* del. Eaed. c. Drak.

qua transitus ab Homolio r) *Dium esset, praemissis, qui nunciarent regi, venturos.* U. c. 581. a. C. 171.

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit s) se, levi aura spei obiecta, quod Marcius ipsius caussa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, et ab Larissa multis prosequentibus, et legationibus civitatium, quae convenerant Larissam, et renunciare domum certa, quae audissent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente amne, paullisper internunciando cunctatio fuit, utri transgrederentur. aliquid illi regiae maiestati, aliquid hi populi Romani nomini, quum praesertim Perseus petisset conloquium, existimabant deberi. Ioco etiam Marcius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad maiorem, et* (quod Philippo ipsi cognomen erat) *filius ad patrem transeat.* Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, aequum censebat: legati vel cum tribus venire iubebant, vel, si tantum agmen traduceret, obsides daret, nihil fraudis fore in conloquio. Hippiam t) et Pantauchum u), quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut adpareret sociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit; positisque sedibus consederunt.

r) *Omolio* Gron. Crev.
s) *recepit* Eaed.
t) *Hippian* Eaed. c. Drak.
u) *Pantaucum* Gron.

U. c. 581. a. C. 171. XL. Quum paullisper silentium fuisset: *Exspectari, nos* [x]), inquit Marcius, *arbitror, ut respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti; in quibus quaeris, quid ita legati cum militibus venerimus, et praesidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam et non respondere vereor, ne superbum sit, et vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis castigandus, aut armis sit, qui foedus rumpit; sicut bellum adversus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est, subibo: sicut medici, quum salutis caussa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda fuerit, senatus fecisse censet; quod legatos Romam ad renovandum *** iudicat potius* [y]), *quam, quum renovatum esset, violandum. Abrupolim, socium atque amicum populi Romani, regno expulisti. Arthetauri* [z]) *interfectores, ut caede (ne quid ultra dicam) laetatum adpareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam et Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti: Byzantiis item contra foedus misisti auxilia. Cum Boeotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iureiurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam* [a]) *et Callicritum, venientes a nobis, quaerere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Aetolia bellum intestinum et caedes principum per quos, nisi per tuos, factae videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma quum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quae hospes Brundisi-*

x) *exspectari nos* Gron. Crev.

y) *ad renovandum [foedus miseris; quod ipsum tamen tibi non fuisse renovandum] iudicat potius* Crev.

z) *Artetari* Gron. Crev. c. Drak.

a) *Euercam* Crev.

nus occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta U. c. 581.
tibi omnia ab Roma esse, et legatos tuos renunciasse. a. C. 171.
Haec ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quaerendo, quam ob caussam exercitus in Macedoniam traiicerentur, aut praesidia in sociorum urbes mitteremus. Quaerenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuae, et opto, ut aliquam mihi materiem [b]) *praebeas agendae tuae apud senatum caussae.*

XLI. Ad ea rex: *Bonam caussam, si apud iudices aequos ageretur, apud eosdem et accusatores et iudices agam. Eorum autem, quae obiecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quae fateri non erubescam; partim, quae verbo obiecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi obiiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet, nec Eumenes, quum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, (quem neque umquam ante videram, nec eram postea visurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, et Arthetauri* [c]) *caedis mihi reddenda ratio est. in qua tamen nihil ultra obiicitur, quam interfectores eius in regno exsulasse meo. Cuius conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicumque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quae damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis, et omnes aliae gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et, hercule, quid adtinet cuiquam exsilium patere, si nusquam exsuli futurus locus est? Ego tamen*

b) *materiam* Gron. Crev. c. Drak.

c) *Artetari* Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. *istos, ut primum in Macedonia esse, admonitus a vobis, comperi, requisitos abire ex regno iussi, et in perpetuum interdixi finibus meis. Et haec quidem mihi, tamquam caussam dicenti reo, obiecta sunt: illa, tamquam regi, et quae de foedere, quod mihi est vobiscum, diceptationem habeant. Nam, si est in foedere ita scriptum, ut ne, si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim, socium populi Romani, defenderim, foedus violatum esse. Sin autem hoc et ex foedere licuit, et iure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, quum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem et paterer, donec Pellam et in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem iusto sum persecutus; sed vinci non oportuit eum, neque ea, quae victis accidunt, pati: quorum casum quum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid* [d]) *potest queri sibi accidisse, qui caussa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coercuerim: quia, etsi non merito eorum, iure feci meo; quum mei regni, meae ditionis essent, vestro decreto patri adtributi meo. Nec, si caussa reddenda sit, non vobis, nec foederatis, sed iis, qui ne in servos quidem saeva atque iniusta imperia probant, plus aequo et bono saevisse in eos videri possum. quippe Euphranorem, praefectum a me inpositum, ita occiderunt, ut mors poenarum eius levissima fuerit.*

XLII. *At, quum processissem inde ad visendas Larissam, et Antrona, et Pteleum* [e]), *quo in propinquo multos annos* [f]) *debita vota persolverem, Delphos sa-*

d) *qui* Gron. Crev.
e) *Pylleon* Eaed. c. Drak.
f) *multo ante* Eaed. c. Drak.

crificandi caussa escendi [g]). *Et his* [h]), *criminis au-* U. c. 581.
gendi caussa, cum exercitu me isse [i]) *adiicitur. Sci-* a. C. 171.
licet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus inponerem praesidia. Vocate in concilium Graeciae civitates, per quas iter feci; queratur unusquilibet militis mei iniuriam; non recusabo, quin, simulato sacrificio, aliud petisse videar. Aetolis et Byzantiis praesidia misimus, et cum Boeotis amicitiam fecimus. Haec, qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt saepe in senatu vestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quam te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat; qui calumniando omnia detorquendoque suspecta et invisa efficeret, et persuadere vobis conaretur, non posse Graeciam in libertate esse, et vestro munere frui, quoad regnum Macedoniae incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox, qui arguat, nequidquam Antiochum ultra iuga Tauri emotum [k]): *graviorem multo Asiae, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit. eam arcem supra capita finitimarum civitatium inpositam. Ego haec, Q. Marci et A. Atili, quae aut a vobis obiecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: et, si quid fecerim inprudentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi: aut* [l]) *frustra clementiae gravitatisque vestrae fama vulgata per gentes est, si talibus de caussis, quae vix querela et expo-*

g) *adscendi* Gron. Crev. c. Drak.
h) *hic* Eaed. c. Drak.
i) *me fuisse* Eaed. c. Drak.
k) *remotum* Eaed. c. Drak.
l) *at* Drak.

U. c. 571. a. C. 171. *stulatione dignae sunt, arma capitis, et regibus sociis bella infertis.*

XLIII. Haec dicenti cum adsensu m) Marcius auctor fuit mittendi Romam legatos n), quum experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendam o) spem ullam censuisset. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id quum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud conloquio petisset, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: quum Perseus (ni spes vana pacis obcaecasset consilia) omnia praeparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc conloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Boeotiam comparati sunt. Ibi iam motus coeperat esse, discedentibus a societate communis concilii Boeotorum quibusdam populis, ex quo renunciatum erat, respondisse legatos, adpariturum, quibus populis proprie societatem cum rege iungi displicuisset. Primi a Chaeronea legati, deinde a Thebis, in ipso itinere obcurrerunt, adfirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio: quos legati, nullo p) in praesentia responso dato, Chalcidem se sequi iusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis praetoriis Boeotorum victa pars, iniuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. Exsules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, jam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati coetum

m) *tum adsensus* Gron. Crev. c. Drak.
n) *legati* Eaed. c. Drak.
o) *praetermittendum* Drak.
p) *queis legati nullo* Gron. Crev. *quis, legati, nullo* Drak.

et concilium habuissent, exsilio multarentur. Novus deinde praetor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis poenae absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, caussam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant; *ex* [q]) *contentione ortum certamen.* utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniae, et Ismenias ipse. U. c. 581. a. C. 171.

XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatium principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem adspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exsulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. et turba Coronaeorum [r]) Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiae societatis. sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo et, ut tolleretur regia societas, decrevit, et eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem iussit. Thebanos Marcius et Atilius laeti audierunt, auctoresque et his, et [s]) separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui iusserunt, et auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Boeotico concilio, Peloponnesum proficis-

q) *contulerant. Ex* Gron. Crev. c. Drak. Verba: *Ex contentione ortum certamen*, etiam in Crev. literis obliquis expressa sunt.

r) *Coroneorum* Crev.

s) *et* del. Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. cuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arcessito. Argis praebitum est iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achaeorum petierunt, quam ut mille milites darent. id praesidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Graeciam traiiceretur, missum est. Marcius et Atilius, peractis, quae agenda in Graecia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam et[t]) circum insulas missa. tres erant legati, Ti. Claudius, P. Postumius, M. Iunius. ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum: et, quo quaeque opulentior civitas erat, eo adcuratius agebant, quia minores secuturae maiorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adiuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho praeparatis[u]). qui, quum in summo magistratu esset, (Prytanin ipsi vocant) multis orationibus[x]) pervicerat Rhodios, ut, omissa, quam saepe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. *Bellum inminere cum Perseo: desideraturos Romanos eumdem navalem adparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. trepidaturos tum repente paranda classe, quum mittenda esset; nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis coepissent. Id eo magis enixe faciundum*[y]) *esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent.* His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse adpareret, ostenderunt. Et haec legatio magnum ad con-

t) *et* del. Gron. Crev. c. Drak.
u) *comparatis* Eaed. c. Drak.
x) *rationibus* Eaed. c. Drak.
y) *faciendum* Eaed. c. Drak.

ciliandos animos civitatium Asiae momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit. U. c. 581. a. C. 171.

XLVI. Perseus, quum ab [z]) conloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: et Byzantium et Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *conlocutum se cum Romanorum legatis.* quae audisset, quaeque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, *Confidere pacem futuram. auctoribus enim Marcio atque Atilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum ius ac potestas ad unum populum perveniat. Quum ceterorum id interesse, tum praecipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quae serva atque obnoxia fore, si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus.* Magis et literae et verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. Responsum ex decreto est: *Optare pacem Rhodios. si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disiungeret* [a]) *sibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes, Boeotiae quoque civitates, et Thebas, et Coroneam, et Haliartum, adierunt: quibus expressum invitis existimabatur, ut, relicta regia societate, Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti sunt: quamquam nonnihil, et damnatis principibus, et restitutis exsulibus, succense-

z) *a* Gron. Crev. c. Drak. a) *diiungeret* Gron.

U. c. 581. a. C. 171. bant Romanis. Coronaei et Haliartii, favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, praesidium petentes, quo se adversus inpotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est[b]), *praesidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse: tamen suadere, ita ab*[c]) *Thebanorum iniuriis, qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis praeberent caussam in se saeviendi.*

XLVII. Marcius et Atilius Romam quum venissent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. *Adeo enim adparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Graeciam traiiceretur. Spatio autem induciarum sumto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellum. Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.* Haec, ut summa ratione acta, magna pars senatus adprobabat: veteres et moris antiqui memores negabant, *se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias et nocturna proelia, nec simulatam fugam inprovisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella maiores gessisse. indicere prius, quam gerere, solitos bella; denunciare etiam interdum pugnam, et locum finire*[d]), *in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitae eius insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Haec Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Graecae: apud quos fallere hostem, quam vi superare, gloriosius fuerit. Interdum in praesens tem-*

b) *est* del. Crev.
c) *a* Gron. Crev. c. Drak.
d) *bella, denunciare etiam; interdum locum finire* Eaed. c. Drak.

pus plus profici dolo, quam virtute: sed eius demum U. c. 581.
animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, a. C. 171.
se neque arte, neque casu, sed conlatis cominus viribus, justo ac pio bello esse superatum. Haec seniores, quibus nova haec minus placebat sapientia. vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis, quam honesti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Graeciam cum quinqueremibus remitteretur, iubereturque cetera, uti e republica maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne, si induciarum dies exisset, Perseus, praesidio eo [e]) misso, caput Thessaliae in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus. et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, trecenti [f]) milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Boeotia esset.

XLVIII. His praeparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen praeberi legatis placuit. Eadem fere, quae in conloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, et maxima cura, et minime tamen probabiliter, (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti possent. Denunciatum, extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra trigesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denunciatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius praetor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Praemissus a praetore est frater M. [g]) Lucretius cum quinquereme una:

e) *eo* del. Gron. Crev.
f) *treceni* Eaed.
g) *M.* del. Gron. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. iussusque, ab sociis ex foedere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi obcurrere. ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quatuor, praeter oram Italiae supervectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium traiicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issaeorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam traiicit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiae traiicerentur, simul, ut onerariae, ex agmine suo per altum dissipatae, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: praecipue tamen convertit oculos animosque, quum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cuius imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunae eventus, communisque Mars belli sit: adversa, secunda, quaeque inscitia et temeritate ducum clades saepe acciderint; quae contra bona prudentia et virtus adtulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunae consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem in [h]) Capitolium ad eosdem Deos, a quibus proficiscatur, visuri; an hostibus eam praebituri laetitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, fa-

h) *in* del. Gron. Crev. c. Drak.

mam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, praebebat; tum ipsius Persei numquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres inlustres iuvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini. alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde, cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphaeum in Apolloniati agro posuit castra. U. c. 581. a. C. 171.

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Roma regressi, praeciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si iniungeretur, vel agri parte cedendum, si multarent; quidquid denique aliud pacis caussa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. *Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque adferre posse, quibus non amissa modo reciperare* [i]), *sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.* Ceterum multo maior pars ferocioris sententiae erat: *Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse,* adfirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, quum omnia humana, tum maxima quaeque et regna et imperia sub casibus multis esse. Karthaginiensium opes fregisse sese, et cervicibus eorum praepotentem finitimum regem inposuisse: Antiochum progeniemque eius ultra iuga Tauri emotum* [k]). *Unum esse Macedoniae regnum, et regione propinquum, et quod, sic-*

i) *recuperare* Gron. Crev. c. Drak.

k) *remotum* Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. *ubi populo Romano* [l]) *sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Dum integrae res* ** *apud* [m]) *animum suum Persea debere, utrum, singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemtu atque inopia consenescat, malit: an, armatus vindex fortunae dignitatisque suae, aut, ut* [n]) *viro forti dignum sit, patiatur, quodcumque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Graecia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse. neque, hercule, videre, qui conveniat, fratri, adfectanti per iniuriam regnum, summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello et pace quaeri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quidquam esse, quam sine certamine cessisse regno: nec praeclarius quidquam, quam pro dignitate ac maiestate omnem fortunam expertum esse.*

LI. Pellae, in vetere regia Macedonum, hoc consilium erat. *Geramus ergo,* inquit, *Diis bene iuvantibus, quando ita videtur, bellum:* literisque circa praefectos dimissis, Citium (Macedoniae oppidum est) copias omnes contrahit. ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervae, quam vocant Alcidemon, facto [o]), cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. eo iam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiae. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta tria [p]) millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitae erant. Hippias Beroeaeus praeerat. Delecta deinde et viribus et robore aetatis, ex omni caetratorum nu-

l) *populus Romanus* Gron. Crev.

m) *res* [*sint, cogitare*] *apud* Crev.

n) *suae, ita ut* Gron. Crev. c. Drak.

o) *Alcidem, confecto* Eaed. c. Drak.

p) *tria* del. Eaed. c. Drak.

mero, duo millia erant: agema hanc [q]) ipsi legionem vocabant. Praefectos habebant Leonnatum [r]) et Thrasippum Eulyestas. Ceterorum caetratorum, trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones, et ex Parorea et Parstrymonia (sunt autem ea loca subiecta Thraciae) et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pene numerus suos duces sequebatur: Susum Phalasarneum et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praeerat. Regii is generis ferebatur; exsul, damnatus frequenti concilio Achaeorum, literis ad Persea deprensis. Aetolorum et Boeotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys, Seuthae filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Ita [s]) summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, secundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam traiecit, numquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

U. c. 581.
a. C. 171.

LII. Sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia et progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiae esset, et levibus bellis Thracum

q) *duo erant agemata: hanc* Gron. Grev. c. Drak.

r) *Leonatum* Eaed. c. Drak.

s) *ita* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. adcolarum, quae exercerent magis, quam fatigarent, sub adsidua tamen militia fuerat: et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persi, Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, (non iusto decursu tamen) ne [t]) stetisse tantum in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum maior Philippus, natura frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: iniuriam populi Romani in patrem seque commemoravit: *Illum, omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter adparatum belli fato obpressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde conloquio per speciem reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quae ** trecenos* [u]) *equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum: quantum numero, quantum genere militum praestarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi, a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, et Phrygas, et Numidas esse: sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas promta ex regio adparatu, per tot annos patris sui cura et inpensa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, praeter reditus metallo-*

t) *acies, non iusto decursu tamen, ne,* signis parentheseos omissis, Gron. Crev.

u) *quae [singulae sena millia peditum et] trecenos* Crev.

rum, in decem annos seposuisse. Omnia, quae Deorum indulgentia, quae regia cura praeparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas. animum habendum esse, quem habuerint maiores eorum; qui, Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famae aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At, hercule, nunc non de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum. nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello, et facere imperata velint.

U. c. 581.
a. C. 171.

LIII. Quum per omnem orationem satis frequenti adsensu subclamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim iubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. tantum iussis ad iter parare [x]), (iam enim dici, movere castra ab Nymphaeo Romanos) concione dimissa, ad audiendas legationes civitatium Macedoniae se contulit. venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quaeque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiae actae, remissum omnibus; satis regios adparatus ad ea dictum subficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque missilium ingentem vim praeparatam, bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordaeam [y]) petens, ad Begorritem, quem vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, et Dolichen incolentes.

x) *parari* Gron. Crev. y) *Eordeam* Eaed.

U. c. 581. a. C. 171. Haec tria oppida paullisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, victa tamen praesenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his adpellatis, haud dubius Perrhaebos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias obpugnare coactus [z]), primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylae, proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus iaculati sunt. quae res, quum infestiorem hostem ad obpugnandum fecisset, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis et obpugnatae sunt, et defensae. Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem proelium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes moenia, non vulnera modo, sed etiam vigiliae et continens labor conficiebat. quarto die quum et scalae undique ad muros erigerentur, et porta vi maiore obpugnaretur; oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. quae quum irae magis inconsultae, quam verae fiduciae virium esset, pauci et fessi ab integris pulsi terga dederunt; fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est. libera quoque corpora, quae caedibus superfuerunt, venumdata. Diruto magna ex parte et incenso oppido profectus, ad Phalannam castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum praetorem, cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata

z) *conatus* Gron.

quidem obpugnatione, praetergressus, Elatiam et Gonnum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, qua [a]) Tempe adeunt; magis Gonnus. itaque et firmiore id praesidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium progressus, operiri ibi hostium adventum statuit: simul et frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. namque Sycurium est sub radicibus Ossae montis. qua in meridiem vergit, subiectos habet Thessaliae campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumiectis fontibus, perennium aquarum. U. c. 581. a. C. 171.

LV. Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus aegre Gomphos pervenit: cui si, vexatis hominibus equisque, tironem exercitum ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt, magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemtus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus dies, quum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde, quum [b]) tria millia ferme abesset a Tripoli, (Scaeam [c]) vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem na-

a) *quae* Gron. Crev. c. Drak.
b) *inde quum* Gron. Crev.
c) *Sceam* Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. vibus accessit cum Attalo atque Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo et quatuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenaeus praepositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatae trecentos equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum ab [d]) tota gente equitum erat, venerant: et Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achaei iuventutis suae, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius praetor, qui navibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res. tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, quum a P. Lentulo Haliartum obpugnari audisset, nuncium, praetoris verbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Boeotorum iuventute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem adgressus legatus, a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri novae obsidioni dedit. namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumsedit: parantibusque iam obpugnare, supervenit a Creusa praetor. Ad idem fere tempus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. Has [e]) praetor, quia nusquam

d) *in* Gron. Crev. c. Drak. e) *has* del. Eaed. c. Drak.

erat maritimum bellum, remisit sociis. et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Larissa, quae Cremaste dicitur, obpugnata. Quum hic status in Boeotia esset, Perseus, quum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheraeorum misit: ratus ad iuvandas sociorum urbes longius a [f]) castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos quum eo tumultu nihil motos animadvertisset, praedam quidem, praeterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere) divisit ad epulandum militibus. U. c. 581. a. C. 171.

LVII. Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheraei agri. itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheraeis opem. Consultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes et Attalus in consilio) trepidus nuncius adfert, hostem magno agmine adesse. Consilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, quum paullo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum iussit. praegressus ipse cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum praecesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, quum in conspectu fuere hostium equites: duae alae erant magna ex parte Gallorum, (Cassignatus praeerat) et levis armaturae centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex

f) *ab* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus et Thracum, misit. Proelium, quum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. postero die circa eamdem horam in eumdem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus. nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua, et plurimi pulveris erat: adfectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse adparebat. Quum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen adgrederentur. inde certamine orto, quum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conversuros aciem.

LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque millibus passuum communiit. inde, luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus et plurimus [g]) et propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuncianti est, quia prioribus continuis diebus numquam ante horam quartam hostis adparuerat. tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exemta est, tumultus ingens oboritur. tribuni, praefectique, et centuriones in praetorium; miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Laevo cornu Cotys rex praeerat cum omnibus suae gen-

g) *plurium* Gron. Crev. c. Drak.

tis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturae Medon [h]) Beroeaeus, equitibus et summae partis eius Meno Antigonensis praeerat. Proximi cornibus constiterant regii equites, et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic [i]) et Paeoniae praefectus Didas erant praepositi. Medius omnium rex erat. circa eum agema, quod vocant, equitumque sacrae alae. Ante se statuit funditores iaculatoresque; quadringentorum manus utraque numerum explebat [k]). Ionem Thessalonicensem et Timanora Dolopem iis praefecit. sic regii constiterant. Consul, intra vallum peditum acie instructa, et ipse equitatum omnem cum levi armatura misit [l]). pro vallo instructi sunt. Dextro cornu praepositus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Laevinus sociorum ex Graecis populis equites habebat, et [m]) eiusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante signa horum instructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo super laevum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

U. c. 581.
a. C. 171.

LIX. In hunc modum maxime instructae acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturae, concurrunt, a funditoribus iaculatoribusque, qui praecesserunt, proelio orto. Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentae ferae, ira [n]) concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu,

h) *Milo* Gron. Crev. c. Drak.
i) *his* Crev.
k) *expleverat* Gron. Crev. c. Drak.
l) *emisit* Gron. Crev.
m) *et* del. Eaed. c. Drak.
n) *ira* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. Italicos equites, incurrerunt; ut usu belli et ingenio inpavida gens turbaretur. * gladiis [o]) hastas petere pedites, * nunc [p]) succidere crura equis, nunc ilia subfodere. Perseus, in mediam invectus aciem, Graecos primo inpetu avertit: quibus quum gravis ab tergo instaret hostis; Thessalorum equitatus, qui a laevo cornu brevi spatio disiunctus in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxerunt, et cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant, et, quum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, sparsi iam ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conserere audebant. Quum victor equestri proelio rex, *Parvo momento si adiuvissent, debellatum esse*; opportune [q]) adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias et Leonnatus [r]) raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantae rei conandae, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen peditum [s]) venientium sub signis vidit, ad regem adcurrit, et monere institit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestae conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis.

o) *turbaretur. gladiis* Gron. Crev. c. Drak.

p) *pedites, nunc* Eaed. c. Drak.

q) *quum, victor equestri proelio rex parvo momento si adiuvisset, debellatum esset, opportune* Eaed. c. Drak. In Gron. comma post *quum* est omissum atque in eadem et Crev. verbo *esset* semicolon subiectum.

r) *Leonatus* Eaed. c. Drak.

s) *agmen impeditum* Eaed. c. Drak.

Itaque, conlaudato Euandro, signa referri, peditum- U. c. 581.
que agmen redire in castra iubet; equitibus receptui a. C. 171.
canere.

LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti sexcenti ferme equites [t]). ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non moestitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis adgrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex, postero die ad lacessendos proelio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto maiorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. nam, ut neminem alium suorum moveret, levi armatura inmissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pavor demtus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cetera praecipue famae movebat. et in consilio apud consulem pro se quisque in Aetolos conferebant caussam; *ab iis fugae terrorisque principium ortum. secutos pavorem Aetolorum et ceteros socios Graecorum populorum.* Quinque principes Aetolorum, qui [u]) primi terga vertentes conspecti dicebantur, Romam missi [x]). Thes-

t) *capti ferme ducenti equites* Gron. Crev. c. Drak.
u) *qui* del. Eaed. c. Drak.
x) *Romam missi* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. sali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis caussa donati.

LXI. Ad regem spolia caesorum hostium referebantur. donat [y]) ex his, aliis arma insignia, aliis equos; quibusdam [z]) captivos dono dabat. scuta erant supra mille quingenta [a]); loricae thoracesque mille amplius summam explebant; galearum gladiorumque et missilium omnis generis maior aliquanto numerus. Haec, per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quae ad concionem vocato exercitu habuit. *Praeiudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes iuventutis, equites seminarium senatus: inde lectos in Patrum numerum consules, inde imperatores creant. horum spolia paullo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis. quae, nocturna fuga vobis subtractae, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra obpugnabimus, quae hodie cepissemus, ni fugissent. Aut, si acie decernere volent, eumdem pugnae pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant alacres, spolia caesorum hostium humeris gerentes, ante ora sua audivere, ex eo, quod acciderat, spem futuri praecipientes: et pedites, aliena gloria accensi, praecipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandae regi operae, et similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum [b]) posuit castra. tumulus hic inter Tempe et Larissam medius est.

y) *dona* Gron. Crev. c. Drak.
z) *equos*, *quibusdam* Eaed. c. Drak.
a) *quingena* Gron.
b) *Mopsium* Gron. Crev. c. Drak.

LXII. Romani, non abscedentes ab ripa Penei, translulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summa belli [c]), quum iam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditionem [d]) honestae pacis uteretur potius, quam, spe vana evectus, in casum inrevocabilem se daret. *Modum inponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati praesentis fortunae, prudentis hominis et merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater eius pacem ab* [e]) *T. Quinctio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam ab* [f]) *tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuae dari, quam quae perculsos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa adspernarentur, Deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiae, futuros testes.* Numquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. itaque plurium adsensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt. Pacem petiere [g]), *vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis* pollicentes; *urbibus, agris, locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum.* haec legati. Submotis his, quum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit, *Ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedo-*

U. c. 581.
a. C. 171.

c) *belli* del. Gron. Crev. c. Drak.
d) *conditione* Eaed. c. Drak.
e) *a* Eaed. c. Drak.
f) *a* Eaed. c. Drak.
g) *pacem petere*, literis obliquis scriptum exhibent Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. *nia statuendi ius.* Haec quum renunciassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse; et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere. ultro mox quaesituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: et, summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnae, vulgata per Graeciam, nudavit voluntates hominum. non enim solum, qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, laeti eam famam accepere: non ob aliam caussam, quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori [h]) atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Boeotia summa vi Haliartum Lucretius praetor obpugnabat [i]): et, quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, praeter Coronaeorum iuniores, qui prima obsidione moenia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi animis magis, quam viribus, resistebant. nam et eruptiones in opera crebro faciebant: et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant: et, si qua declinarent, qui agebant, ictum [k]), pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinae [l]) strage congestis saxis, exstruebant. Quum operibus obpugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi praetor iussit, ut corona undique moenia adgressurus; eo magis subfecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus ur-

h) *utitur; deteriori* Gron. *utitur deteriori* Drak.

i) *oppugnarat* Gron. Crev. c. Drak.

k) *si qua declinarent qui agebant ictum* Gron.

l) *ruinae* del. Gron.

bem cingit, nec adtinebat obpugnari, nec poterat. U. c. 581. Ipse ab ea parte, qua duae turres, quodque inter eas a. C. 171. muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus moenia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim eius arcere parant. nam super stratum ruinis locum, fascibus aridis sarmentorum iniectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se saepe minabantur, ut, incendio intersepti ab hoste, spatium ad obiiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum sors inpediit. nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, et exstingueret accensa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci praesidium omnibus versis, moenia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captae urbis seniores inpubesque m), quos casus obvios obtulit, passim caesi: armati in arcem confugerunt: et postero die, quum spei nihil superesset, deditione facta, sub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti: ornamenta urbis, statuae et tabulae pictae, et quidquid pretiosae praedae fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exsulibus, et qui Romanorum partis erant: adversae factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. his gestis in Boeotia, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Quum haec in Boeotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Ubi quum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus n) desecantem, quo purius

m) *impuberesque* Gron. Crev. n) *falcibus* Eaed.

U. c. 581. a. C. 171. frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incendio opportuna esse, faces, taedamque, et malleolos stuppae inlitos pice parari iubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce adgressus falleret. Nequidquam. primae stationes obpressae tumultu ac terrore suo ceteros excitaverunt [o]): signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat, et intentus propugnationi castrorum. Perseus et extemplo circumegit aciem, et prima inpedimenta ire, deinde peditum signa ferri iussit. ipse cum equitatu et levi armatura substitit ad agmen cogendum; ratus, id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturae maxime cum procursatoribus fuit. equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Cranonium [p]) intactum agrum castra movent. Ibi quum securi, et propter castrorum longinquitatem, et viae inopis aquarum difficultatem, quae inter Sycurium et Cranona [q]) est, stativa haberent; repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub luce [r]) reliquerant in proxima planitie. Stetit paullisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet; ipse mox insecutus. Romani equites, modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servantes, viderunt, et ipsi in castra redeunt.

LXV. Inde, obfensus longinquitate itineris, rex

o) *exciverunt* Gron. Crev. c. Drak.
p) *Crannonium* Gron. Crev.
q) *Crannona* Eaed.
r) *sub lucem* Eaed. c. Drak.

ad Mopselum[s]) castra movit; et Romani, demessis Cranonis segetibus, in Phalannaeum agrum transeunt. U. c. 581. a. C. 171. Ibi quum ex transfuga cognosset rex, sine ullo armato praesidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretensium profectus, quum, quantum adcelerare poterat, effuso agmine isset[t]), inproviso adgressus est Romanos. iuncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. Praedam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. ipse, revocato ab effusa caede equite et reliquis peditum, ducit ad proximum praesidium, ratus haud magno certamine obprimi posse. L. Pompeius tribunus militum praeerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero et viribus inpar erat, defensurus. Ibi quum in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab ictu[u]) sagittarum et iaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios adscensum undique tentare iubet, et cominus proelium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui adscendere in tumulum conabantur, poterant: et, ubi ordines procursando solvissent, patebant iaculis sagittisque[x]). Maxime cestrosphendonis vulnerabantur. hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic abiegnae breves pinnae tres[y]), velut sagittis solent, circumdabantur: funda media duo funalia inparia habebat[z]). quum maiori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum, velut glans, emicabat. Quum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata militum

s) *Mopsium* Gron. Crev. c. Drak.
t) *issent* Eaed. c. Drak.
u) *iactu* Eaed. c. Drak.
x) *sagittisve* Eaed. c. Drak.
y) *huic ad libramen pinnae tres* Eaed. c. Drak.
z) *habebant* Gron.

U. c. 581. a. C. 171. esset, nec facile iam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri: nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus; quum ex insperato iam obstinatis mori spes adfulsit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nunciassent consuli, circumsideri praesidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, et omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidae pedites equitesque et elephanti) castris egreditur: et tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adiectis, ad tumulum praecedit. consulis latera tegunt Eumenes, Attalus, et Misagenes, regulus Numidarum.

LXVI. Quum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione praesidii; secundum, ea quoque tentata utcumque, quum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; et ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, et, qui phalangem arcesserent, propere misit. qua et serius, quam res postulabat, et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et praeparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo proelium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis [a]) peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. Phalanx, abs trepido nuncio adcita, quum raptim duceretur, primo in angustiis captivo-

a) *trecenis* Gron.

rum agmini oblata vehiculisque frumento onustis: iis caesis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante, ut utcumque [b]) explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per praeceps inpedimenta, (neque enim aliter via aperiri poterat) iumentis, quum stimularentur, in turba saevientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, quum regio agmini perculsisque equitibus obcurrunt. Ibi vero clamor iubentium referre signa ruinae quoque prope similem trepidationem fecit: ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno proelio pugnatum auctores sint. octo millia hostium caesa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuor millia et trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa sinistrae alae quinque amissa.

U. c. 581.
a. C. 171.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos, et Persea perculit, ut, dies paucos ad Mopselum [c]) moratus, sepulturae maxime militum amissorum cura, praesidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quemdam ex regiis praefectis cum modica manu relinquit ad Philam, iussum Magnetas et propinquos tentare. Quum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama adfertur, Atlesbim regulum Thracum, et Corragum Eumenis praefectum, in Cotyis fines inpetum fecisse: et regionem, Marenen quam vocant, cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. ducenta talenta, se-

b) *exspectante, utcumque* Gron. c. Drak. *exspectante* [*dum*] *utcumque* Crev.

c) *Mopsium* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. mestre stipendium, equitatui numerat, quum primo annuum dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniae claustra tutissima praebet, et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum et loco et praesidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perrhaebiam flexis itineribus, Malloea primo inpetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perrhaebia recepta, Larissam rediit. inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis [d]) urbibus distribuit. et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent, et praesidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Graecarum civitatium socios omnes praeter Achaeos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit. urbs deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat: eam obpugnare adgreditur. Primi omnium Macedones, regium praesidium, metu excesserant. a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius adgredienda foret, an in Boeotia adspiciendae [e]) res. Thebani, vexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam arcessebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Boeotiam duxit.

d) *Thessaliae* Gron. Crev. e) *adipiscendae* Eaed.

EPITOME LIBRI XLIII.

Praetores aliquot 1), eo quod avare et crudeliter provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Graecia urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex senatusconsulto postea restituti sunt. Item a praefectis classium Romanarum 2) multa inpotenter in socios facta. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cuius rex erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interemto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

1) *nonnulli* Gron. Crev. 2) *Romanorum* Gron.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XLIII.

Eadem aestate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coegit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, adliceret. postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus obpugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quidquam gessit: et per Illyricum ducere

U. c. 581.
a. C. 171.

U. c. 581. a. C. 171. legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognovit: qui, querentes coloniam suam novam et infirmam, necdum satis munitam, inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse, quum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari? responderunt, Cassium, Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa: et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum inlatum. Tum Aquileienses, nihil se ultra scire, nec audere adfirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum; et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret; exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe; et quantum adcelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuncient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat. Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam.

II. Hispaniae deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii, de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque, conquesti, nisi genibus ab senatu petierunt, ne se socios foedius spoliari vexarique, quam hostes, patiantur. Quum et alia indigna quererentur, manifestum autem esset, pecunias captas; L. Canuleio praetori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singu-

los, a quibus Hispani pecunias repeterent [a]), quinos U. c. 581.
recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque, a. C. 171.
quos vellent, sumendi potestatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum est senatusconsultum, iussique nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui praetor A. Manlio, M. Iunio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniae populi M. Catonem et Scipionem; ulterioris L. Paullum et Gallum Sulpicium patronos sumserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Postumio, M. Popillio consulibus, praetor fuerat. Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique: quum dicenda de integro caussa esset, excusati exsilii caussa solum vertisse. Furius Praeneste, Matienus Tibur exsulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam suspicionem Canuleius praetor, quod, omissa ea re, delectum habere instituit. dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita, praeteritis silentio obliteratis, in futurum consultum tamen [b]) ab senatu Hispanis, quod inpetrarunt, ne frumenti aestimationem magistratus Romanus haberet; neve cogeret vicesimas vendere Hispanos, quanti ipse vellet; et ne praefecti in oppida sua ad pecunias cogendas inponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. ex militibus Romanis et ex Hispanis

a) *peterent* Gron. Crev. c. Drak.
b) *tamen* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 581. a. C. 171. mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum, orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, *uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro adsignato. Latinam eam coloniam esse* [c]), *libertinorumque adpellari.* Eodem tempore ex Africa et Gulussa regulus, Masinissae filius [d]), legatus patris, et Karthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, et, quae missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit; et, si qua praeterea vellent imperare, praestaturum merito populi Romani est pollicitus: et monuit Patres conscriptos, ut a fraude Karthaginiensium caverent. *classis eos magnae parandae consilium cepisse; specie pro Romanis, et adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant.* Hanc iniec [e])

* * *

U. c. 582. a. C. 170. IV. *** tis [f]) tantum pavorem ingressi castra, ostentantes capita, fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: et erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam censerent: civitatesque complures, eo nuncio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad poenam ipsi obtulissent, quum veniam dedisset praetor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paullo ante ingenti tumultu arserat, peragravit. Haec lenitas praetoris, qua sine sanguine ferocissi-

c) *fuisse* Gron. Crev. c. Drak.
d) *Gulussa, Masinissae regis filius* Eaed. c. Drak.
e) *hanc iniec* del. Eaed. c. Drak.
f) *tis* del. Eaed. c. Drak.

mam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Graecia bellatum, et ab consule Licinio et ab Lucretio praetore, erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus adsiduis lacerabant, quum reipublicae caussa abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinae duceret. Id opus centum triginta millibus aeris locasse dicitur. tabulis quoque pictis ex praeda fanum Aesculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem eius Abderitae legati, flentes ante curiam, querentesque, *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Caussam excidii fuisse urbi, quod, quum centum millia denarium et tritici quinquaginta millia modium imperaret, spatium petierint* [g]*), quo de ea re et ad Hostilium consulem, et Romam mitterent legatos. Vixdum ad consulem se pervenisse, et audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse.* Indigna res [h]) senatui visa: decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coronaeis decreverant priore anno; eademque pro concione edicere Q. Maenium praetorem iusserunt. Et legati duo, C. Sempronius Blaesus, Sex. Iulius Caesar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut et Hostilio consuli et Hortensio praetori nunciarent, senatum Abderitis iniustum bellum inlatum, conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem, aequum censere.

U. c. 582. a. C. 170.

V. Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelae ad senatum delatae sunt, et legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater

g) *petierunt* Gron. Crev. c. Drak.

h) *res* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 582. a. C. 170. eius verba in senatu fecit, questus, Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse, et inde multa millia hominum in servitutem abripuisse. Sub idem [i]) tempus Carnorum Istrorumque et Iapydum [k]) legati venerunt: *Duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se, tamquam ad aliud bellum gerendum, abisse: inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque et incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam caussam consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo Gallorum absenti, et his populis responsum est, *Senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque si sint facta, probare. Sed indicta caussa damnari absentem consularem virum, iniurium esse, quum is reipublicae caussa absit. Ubi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus aeris censuerunt. duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, et vasa argentea quinque ex viginti pondo, et duo equi phalerati cum agasonibus, et equestria arma ac sagula; et comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Haec missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Laelius, M. Aemilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

VI. Multarum simul Graeciae Asiaeque civitatium legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: ii, *se, quod navium habuerint militumque,*

i) *id* Gron. Crev. c. Drak. k) *Iapidum* Gron. Crev.

P. Licinio consuli et C. Lucretio praetori misisse ex- U. c. 582.
posuerunt, *quibus eos non usos frumenti sibi centum* a. C. 170.
millia imperasse: quod, quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse; et alia, quae imperarentur, praestare paratos esse. Milesii, nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, praestare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum Urbis Romae se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divae instituisse: et coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Iovi optimo maximo, adtulisse, et scuta equestria trecenta; ea, cui iussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere, et sacrificare liceret, petebant. Hoc et [1]) Lampsaceni, octoginta pondo coronam adferentes, petebant, commemorantes, *Discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, quum sub ditione Persei, et ante Philippi fuissent. Pro eo, et quod imperatoribus Romanis omnia praestitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur: et, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciderent* [m]). Ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Maenius praetor iussus. munera omnibus in singulos binum millium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam iussi. Et ex Africa legati simul Karthaginiensium, tritici decies centum millia et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. *Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani et voluntate sua: sed saepe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse.* Item Masinissae legati, tri-

1) *et* del. Gron. Crev. c. Drak.

m) *reciperentur* Eaed. c. Drak.

U. c. 582. a. C. 170. tici eamdem summam polliciti, et mille et ducentos equites, duodecim elephantos: et, si quid aliud opus esset, uti [n]) imperaret senatus: aeque propenso animo, et [o]) quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum esse. Gratiae et Karthaginiensibus et regi actae; rogatique, ut ea, quae pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binum millium aeris munera missa.

VII. Cretensium legatis, commemorantibus, se, quantum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, quum interrogati non inficiarentur, *apud Persea maiorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare,* responsum est: *Si Cretenses bene ac gnaviter destinarent potiorem populi Romani, quam regis Persei, amicitiam habere, senatum quoque Romanum iis, tamquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos milites intra* [p]) *praesidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.* Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Mictio [q]) princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimae necessitatis extemplo visa res: in qua ita adfecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Quum sibi nihil vivi reliquum, praeterquam linguam ad deplorandas patriae suae calamitates, praefatus esset, exposuit civitatis primum suae benefacta, et vetera, et ea, quae Persei bello praestitissent ducibus exercitibusque Romanis: tum quae primo C. Lucretius in populares suos praetor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quae tum quum maxime L. Hortensius faceret. *Quemadmodum omnia sibi, etiam iis, quae patiantur, tristiora, patienda esse du-*

n) *ut* Gron. Crev.
o) *ac* Eaed. c. Drak.
p) *inter* Gron.
q) *Miction* Gron. Crev.

cant potius, quam fide decedant; sic, quod r) *ad Lucretium Hortensiumque adtineret, scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui* s) *exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata; spoliaque sacrilegii* t) *C. Lucretium navibus Antium devexisse, libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas esse, et quotidie diripi. Nam, ex instituto C. Lucretii, Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque aestate navales socios habere, et domos suas plenas turba nautica esse; versari inter se, coniuges, liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi sit* u)*, neque facere.* U. c. 582. a. C. 170.

VIII. Arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretque sese. Ceterum multo plura praesens audivit, quam in absentem iacta erant; et graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M'. x) Iuventius Thalna et Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis obiectis probris, diem dixerunt. Senatus iussu Chalcidensibus Q. Maenius praetor respondit: *Quae bene meritos sese, et ante, et in eo bello, quod geratur, de populo Romano dicant, ea et scire vera eos referre senatum, et, perinde ac debeant, grata esse. Quae facta a C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio praetoribus Romanis querantur, ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare, qui sciat* y)*, bellum Persi, et ante Philippo patri eius, intulisse populum Romanum pro libertate Graeciae: non ut ea a magistratibus socii atque amici* z) *paterentur? Literas* a) *se ad L.*

r) *quam se dedant Persi. Quod* Gron. Crev. c. Drak.
s) *quae* Gron.
t) *spoliataque sacrilegiis* Gron. c. Drak.
u) *sit* del. Gron. Crev. c. Drak.
x) *M.* Crev.
y) *existimare? qui sciat* Gron. c. Drak.
z) *sociis atque amicis* Gron. Crev. c. Drak.
a) *paterentur. Literas* Gron. c. Drak.

U. c. 582. a. C. 170. *Hortensium praetorem daturos esse; quae Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere: si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore, restituendosque in libertatem curaret: sociorum navalium neminem, praeter magistros, in hospitia deduci aequum censere.* Haec Hortensio iussu senatus scripta. Munera binum millium aeris legatis missa, et vehicula Mictioni publice locata, quae eum Brundisium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quae dicta erat, venit, tribuni ad populum accusarunt, multamque decies centum millium aeris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque et triginta tribus eum condemnarunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: et, satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit. sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliae provinciae pleraque oppida adiit. Nusquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat: suspectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant. itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium insulae praeerat. duo millia militum in eas naves sunt inposita, quae M. Raecius [b]) praetor ex senatusconsulto in ea parte Italiae, quae obiecta Illyrico est, conscripsit: et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut adcolas Illyrici tutaretur [c]). qui, non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab sociis conrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: pera-

b) *Q. Maenius* Gron. Crev. c. Drak.

c) *tutarentur* Eaed. c. Drak.

grataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit. U. c. 582. a. C. 170.

X. Haud procul inde Uscana oppidum finium plerumque Persei erat. decem millia civium habebat, et modicum, custodiae caussa, Cretensium praesidium. Inde nuncii ad Claudium occulti veniebant: *Si propius copias admovisset, paratos fore, qui proderent urbem. Et operae pretium esse. non* [d]) *se amicosque tantum, sed etiam milites praeda expleturum.* Spes cupiditati admota ita obcaecavit animum, ut nec ex iis, qui venerunt [e]), quemquam retineret; nec obsides, pignus futuros furto et fraude agendae rei, posceret; nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet. die tantum statuta profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa movit, mille ferme ad praesidium castrorum relictis: incompositi, longo agmine effusi, infrequentes, quum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit neglegentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterum, ubi primum sub ictu [f]) teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur; et ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique aeris: et incondita multitudo, turba inmixta servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interemti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret, (quae res palatis per agros saluti fuisset) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

d) *esse, non* Gron. c. Drak.

e) *venerant* Gron. Crev.

f) *iactu* Eaed. c. Drak.

U. c. 582. a. C. 170. XI. Haec et alia, haud prospere in Macedonia gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificii caussa Romam venerat, sunt audita. Propter quae veriti Patres, ne qua [g]) maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum, et M. Caninium Rebilum, miserunt, qui comperta, quae agerentur, referrent: et ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Ianuario comitia haberi possent, et ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Raecio [h]) praetori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui reipublicae caussa abessent) Romam revocaret. Qui Romae essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Kalendas Februarias [i]) fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius Caepio. post diem tertium praetores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis praetoribus praeter duas urbanas, quatuor provinciae sunt decretae; Hispania, et Sardinia, et Sicilia, et classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. *Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre.* Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, et magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant [k]).

g) *quae* Gron. Crev. c. Drak.
h) *Recio* Gron. *Retio* Crev.
i) *Septembres* Gron. Crev. c. Drak.
k) Verba: *Ignominiam — — referebant*, charactere diverso scripta exhibent Eaed. c. Drak.

Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi: destinataeque provinciae iis sunt Italia et Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Kalendae intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus ** pontifices [1]) duo decesserunt, L. Furius Philus et C. Livius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt. U. c. 583. a. C. 169.

XII. Principio insequentis anni quum consules novi Q. Marcius et Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, treceni [m]) equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quae quina millia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum [n]) maior, quam collegae, decretus numerus: peditum decem millia et sexcenti equites. quatuor praeterea legiones scribi iussae, quae, si quo opus esset, educerentur. Tribunos his [o]), non permissum, ut consules facerent: populus creavit. Sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, et mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res posceret. Macedonia maxime curam praebebat. in classem mille socii nava-

1) *Flamininus* [*augur*]: *pontifices* Crev.
m) *trecenti* Gron. Crev.
n) *peditum Latinorum* Gron.
o) *iis* Crev.

U. c. 583. a. C. 169. les cives Romani libertini ordinis, ex Italia quingenti scribi iussi [p]); totidem ut ex Sicilia scriberentur: et, cui ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia duceni, et treceni [q]) equites. Et sociis imperare praetor, cui Hispania obvenisset, iussus quatuor millia peditum, et trecentos equites.

XIII. Non sum nescius, ab eadem neglegentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant, neque nunciari admodum nulla [r]) prodigia in publicum, neque in annales referri. ceterum et mihi, vetustas res scribenti, nescio quo pacto, antiquus fit animus; et quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro indignis [s]) habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata; facem in coelo conspectam, et bovem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies coeli ardentis species adfulserat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. in urbe Romana duo aeditui nunciarunt, alter, in aede Fortunae anguem iubatum a compluribus visum esse: alter, in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est, duo diversa prodigia; palmam in area enatam, et sanguine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum, quod in privato loco factum esset, palmam enatam in [t]) inpluvio suo T. Marcius Figulus nunciabat: alterum, quod in loco peregrino, Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil eius am-

p) *ordinis ex Italia scribi iussi* Gron. Crev. *ordinis, ex Italia * scribi iussi* Drak.

q) *quina millia, trecenti et triginta* Gron. Crev. *quina millia, treceni et triceni* Drak.

r) *ulla* Crev.

s) *dignis* Gron. Crev. c. Drak.

t) *in* del. Eaed. c. Drak.

bureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri a decemviris aditi; quadraginta maioribus hostiis quibus [u]) Diis consules sacrificarent, ediderunt, et ut [x]) supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis maioribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti decemviri praeierunt, facta. U. c. 583. a. C. 179.

XIV. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Laevinus, P. Postumius Albinus, P. Mucius Scaevola, M. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus Romanus. Quum delectus habendi maior, quam alias, propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod et iuniores non responderent. Adversus quos C. Sulpicius et M. Claudius praetores [y]) plebis caussam egerunt. *Non consulibus, sed ambitiosis consulibus, delectum difficilem esse. neminem invitum militem ab iis fieri. Id ut ita* [z]) *esse scirent et Patres conscripti, praetores, quibus et vis imperii minor et auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.* Id praetoribus magna Patrum * non [a]) sine sugillatione consulum, mandatum est. Censores, ut eam rem adiuvarent, ita in concione edixerunt, *Legem censui censendo dicturos esse, ut, praeter commune omnium civium iusiurandum, haec adiurarent: Tu minor annis sex et quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodibis* [b]): *et, quotiescumque delectus erit, quem his censoribus magistra-*

u) *aditi, quadraginta maioribus hostiis, quibus* Gron. Crev.

x) *sacrificarent. et addiderunt, uti* Gron. *sacrificarent, et addiderunt, uti* Crev. c. Drak.

y) *tribuni* Gron. Crev. c. Drak.

z) *ita ut* Eaed. c. Drak.

a) *Patrum [consensione], non* Crev.

b) *prodito* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. *tus habebunt* [c]), *si miles factus non eris, in delectum* [d]) *prodibis.* Item, quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de militibus, P. Aelio, C. Popillio consulibus, postve eos consules in Macedoniam scriptis, *Ut, qui eorum in Italia essent, intra dies triginta, censi prius apud sese, in provinciam redirent. qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoque caussas sese cognituros esse: et, quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri iussuros.* Hoc edicto literisque censorum per fora et conciliabula dimissis, tanta multitudo iuniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset.

XV. Praeter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor a C. Sulpicio praetore scriptae legiones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt. nam praetores propter iurisdictionem maturius sortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latinisque actis, Marcius extemplo est profectus. Caepione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius praetores ex his, quas scripsissent, legionibus, quas videretur, consuli darent. Indigne patiens [e]) praetorum arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu, ad tribunal praetorum stans postulavit, ex senatusconsulto destinarent sibi duas

c) *quem hic censores magistratum habebunt* Gron. c. Drak.

d) *delectu* Gron. Crev. c. Drak.

e) *patiente* Gron. c. Drak.

legiones. praetores consulis [f]) in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertiis iam censoribus lectus. Septem e senatu eiecti sunt. In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: caussas stipendiis missorum [g]) cognoscebant: et, cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant: *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?* U. c. 583. a. C. 169.

XVI. In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt. in ea re [h]) quum equestrem ordinem obfendissent, flammam invidiae adiecere edicto, quo edixerunt, *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut adfinis eius conductionis esset.* Saepe id querendo veteres publicani quum inpetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriae inponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatae contentione iratum censoribus, patronum caussae nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus aedes publicas demoliri iusserant [i]), quod publico inaedificatus esset. adpellati a privato tribuni. quum praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, multamque pro concione privato dixerunt. Hinc [k]) contentione orta, quum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: *Quae publica vectigalia aut* [l]) *ultro tributa C. Clau-*

f) *consuli* Gron. Crev. c. Drak.
g) *stipendiis [nondum emeritis] missorum* Crev.
h) *re* del. Gron.
i) *iusserunt* Gron.
k) *hic* Gron.
l) *aut* del. Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. *dius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset. ab* m) *integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue ius esset.* Diem ad eius rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. quum Claudio obstreperetur, audientiam facere praeconem iussit. Eo facto, avocatam a se concionem tribunus questus, et in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecravit, quod in multa pignoribusque eius, qui tribunum adpellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocasset, et utrique censori perduellionem se iudicare pronunciavit, diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit. Non recusantibus censoribus, qui minus n) primo quoque tempore iudicium de se populus faceret, in ante dies octavum et septimum Kalendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis escenderunt o): et, ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, et dimissis servis publicis, negarunt, se prius quidquam publici negotii gesturos, quam iudicium populi de se factum esset. Prior Claudius caussam dixit: et, quum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent, multaeque aliae primae classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi, annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod, quum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse, conceptis verbis iuravit, si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio, comitem exsilii eius futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit

m) *de* Gron. Crev. c. Drak.
n) *quo minus* Gron. Crev.
o) *adscenderunt* Eaed. c. Drak.

reus, ut octo centuriae ad damnationem defuerint. U. c. 583.
Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Grac- a. C. 169.
chum morari.

XVII. Eo anno, postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerus colonorum augeretur [p]), mille et quingentae familiae ex senatusconsulto scriptae, triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Graeciam missi erant, senatusconsultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, *Ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, praeterquam quod senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque praebuerat, levatos se oneribusque [q]) inpensisque, quibus, alia aliis imperantibus, exhauriebantur. Achaico concilio Aegii [r]) agitato, benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta, in Aetoliam traiecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena. ob quae obsidibus postulatis, neque exitu rei inposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, ut praesidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem trahebant: pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatae et sociae civitates ignominiae acciperent. Iusta deprecatio haec visa. Larissam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant) legati redieruut. Octavium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

p) *ut numerum colonorum augeret* Gron. Crev. c. Drak.

q) *oneribus* Gron. Crev.

r) *Argis* Eaed. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. XVIII. Perseus, principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum inrumperent Romani, sub tempus brumae, quum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid, averso se in Romanum bellum, periculi subesset, quum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione ab [s]) Romanis praestarent, Dardanos recens domuisset bellum [t]), solum infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis, et aditum praebentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem iam diu dubium in societatem perlici posse, cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitae erant, et duobus millibus levium armorum [u]), et quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumto, iussoque adparatu obpugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (Penestianae terrae ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen, quam vim admoveret, missis, qui tentarent nunc praefectorum praesidii, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum iuventute Illyriorum Romanum praesidium. Postquam nihil pacati referebant, obpugnare est adortus, et corona eam capere conatus est. quum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis; quia spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum, postquam vineas agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. nam, praeterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus

s) *a* Gron. Crev. c. Drak.
t) *bello* Eaed. c. Drak.
u) *armatorum* Eaed. c. Drak.

erat, ut in necopinata obsidione. Itaque quum spei U. c. 585.
nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et a. C. 169.
C. Afranius a praesidio Romano missi, qui a Perseo peterent, primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret; dein, si id minus inpetrarent, vitae tantum libertatisque fidem acciperent. Promissum id benignius est ab rege, quam praestitum. exire enim sua secum efferentibus iussis primum arma ademit. his urbe egressis, et Illyriorum cohors, (quingenti erant) et Uscanenses se urbemque dediderunt.

XIX. Perseus, praesidio Uscanae inposito, multitudinem omnem deditorum, quae prope numero exercitum aequabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, (quatuor millia autem hominum erant) praeter principes, in custodiam civitatium divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oaeneum oppidum in potestatem redigendum. et [x]) alioqui opportune situm, et transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Praetereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis eius, *nihil Oaeneo capto opus esse,* ait, *nisi in potestate et Draudacum sit. opportunius etiam* [y]) *ad omnia positum esse.* Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animadvertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita: et in his recepti mille et quingenti dispositi per praesidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in conloquiis, dicendo, nihil in ipsos saevitum. Ad Oaeneum perventum est, quod sine iusta obpugnatione capi non poterat; et maiore aliquanto, quam cetera, iuventute, et validum oppidum moenibus erat. et hinc amnis Arta-

x) *redigendum: et* Gron. *redigendum; et* Crev.

y) *enim* Gron.

U. c. 585. a. C. 169. tus nomine, hinc mons praealtus et aditu difficilis cingebat. haec spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, circumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit, cuius altitudine muros superaret. quod opus dum perficitur, crebris interim proeliis, quibus per excursiones et moenia sua oppidani tutabantur, et opera hostium inpediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumta est: et, qui supererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger iniunctus muro est, et cohors regia, quos Nicatoras adpellant, transscendit, et scalis multis simul partibus inpetus in urbem est factus. puberes omnes interfecti sunt: coniuges liberosque eorum in custodiam dedit: praedae alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, et Adaeum [z]) Macedonem a Beroea, mittit. Iis mandat, ut exponerent aestatis eius hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque. adiicerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera. hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus iungendam.

XX. Ili, transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. eo adciti legati, mandata exponentes, benigne auditi sunt: qui responsum sine effectu tulerunt; *Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.* Haec Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniae, qua una barbarus inops in-

z) *Aputeum* Gron. Crev. c. Drak.

pelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Uscanae, et circa eam per omnia castella, quae receperat, praesidiis, in Macedoniam sese recipit. U. c. 583. a. C. 169.

XXI. L. Coelius [a]), legatus Romanus, praeerat Illyrico: qui, moveri non ausus, quum in iis locis rex esset, post profectionem demum eius conatus in Penestis Uscanam recipere, a praesidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit ad obsides ab his urbibus, quae in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) iussit: ab utraque gente sine tumultu exigi. Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrhachium (tum Epidamni magis celebre nomen Graecis erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanoten [b]) Epiri castellum adortus obpugnare, et auxilia Athamanum Thesprotorumque, praeter Romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit: neque operae pretium fecit, Cleva, qui relictus a Perseo erat, cum valido praesidio defendente. Et Perseus, Elimeam [c]) profectus, et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis, ducit. Stratus validissima tum urbs Aetoliae erat. sita est super Ambracium sinum, prope amnem Inachum [d]). Cum decem millibus peditum eo profectus est et equitibus trecentis: quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. Tertio die quum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem

a) *Caelius* Gron. Crev.
b) *Phanotem* Gron. c. Drak.
c) *in Elimeam* Gron. c. Drak. *in Elymeam* Crev.
d) *Acheloum* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169 nivis, locum quoque castris aegre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, praecipue iumentorum, altero die ad templum Iovis, Nicaeum quem vocant [e]), posuit castra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obvium [f]) Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

XXII. Eo die ad finem agri Aetoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi, prope Inachum [g]) amnem castris positis, quum exspectaret, effusos omnibus portis Aetolos in fidem suam venturos, clausas portas, atque ipsa ea nocte, qua venerat, receptum Romanum praesidium cum C. Popillio legato invenit. Principes, qui praesentis Archidami auctoritate compulsi regem arcessierant, obviam egresso Archidamo segniores facti, locum adversae factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. In tempore et Dinarchus, praefectus equitum gentis Aetolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum, tamquam ad Persea tendentem, Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, iunxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. claves portarum custodiamque murorum suae extemplo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosque cum iuventute Stratiorum in arcem per praesidii speciem amovit. Perseus, ab inminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis conloquiis, quum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem

e) *quem Nicaeum vocant* Gron. Crev. c. Drak.

f) *obviam* Gron.

g) *Acheloum* Gron. Crev. c. Drak.

posuit castra. Ibi consilio [h]) advocato, quum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus; quum inopiam prius obsidentes, quam obsessi, sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant; territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum, propter Archidami magnam in ea gente gratiam autoritatemque, consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum praesidio his est praepositus. U. c. 583. a. C. 169.

XXIII. Rex cum non minore [i]) vexatione iumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotes [k]) fama ducentis ad Stratum Persei submovit. Clevas, cum praesidio inpigrorum iuvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine inpedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustiis, in campo, quem Meleona [l]) vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas, adsumto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. in palatos populatores quum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus praecipitant. ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, et si qui alii Epirotae erant, praesidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Par-

h) *concilio* Crev.
i) *rex non minore* Gron. Crev. *rex cum minore* Drak.
k) *Phanotis* Gron. Crev. c. Drak.
l) *Eleona* Gron. Crev. *Elaeona* Drak.

U. c. 583. a. C. 169. thinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii caussa rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Cassandream [m]), praesidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, quum adpareret, quantum in eo praesidii esset; nec tamen inpetrare ab animo posset, ut inpensam in rem maximi ad omnia momenti faceret [n]).

m) *Cassandriam* Gron. Crev. c. Drak.

n) *faceret.* **** Drak.

EPITOME LIBRI XLIV.

Q. Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes, se Perseo auxilio futuros 1), nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam iungeret 2). indigne id latum. Quum id bellum L. Aemilio Paullo, sequentis anni consuli iterum, mandatum esset, Paullus, in concione precatus 3), ut, quidquid diri populo Romano immineret, in domum 4) suam converteretur, et in Macedoniam profectus, vicit Persen 5), totamque 6) Macedoniam in potestatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellasset, ab Anicio praetore victus, venit in deditionem, et 7) cum uxore, et liberis, et propinquis, Romam missus est 8). Alexandria 9) legati a Cleopatra et Ptolemaeo regibus venerunt, querentes de Antiocho rege Syriae, quod his 10) bellum inferret. Perses 11), sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, et Gentio rege Illyriorum, quia his 12) pecuniam, quam promiserat, non dabat, ab iis 13) relictus est.

1) *minantes, ut Perseo essent auxilio* Gron.
2) *coniungeret* Gron.
3) add. *est* Gron.
4) *supra domum* Gron.
5) *Perseum vicit* Gron.
6) *universamque* Gron. Crev.
7) *et* del. Gron.
8) *est* del. Gron. Crev.
9) *ab Alexandria* Eaed.
10) *eis* Eaed.
11) *Perseus* Eaed.
12) *eis* Eaed.
13) *eis* Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLIV.

U. c. 583. Principio veris, quod hiemem eam, qua haec gesta a. C. 169. sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque millibus (quod in supplementum legionum secum traiecturus erat) Brundisium pervenit. M. Popillius consularis et alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies et C. Marcius Figulus praetor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit: et simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Praetor, superato Leucata, Corinthium sinum invectus, et Creusae relictis navibus, terra et ipse per mediam Boeotiam (diei unius expedito iter est) Chalcidem[a]) ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, et sociis cum fide cultis, et ab omni genere iniuriae defensis. Audito successoris adventu, quum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, et in rebus deinde gerendis *. Proconsul enim ad exercitum * *. Paucis post diebus consul concionem

a) *Boeotiam, diei unius expedito itinere, Chalcidem* Gron. Crev. c. Drak.

apud milites habuit. orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adiecit, *post scelere* [b]) *partum regnum, veneficia, caedes, latrocinio nefando petitum Eumenem, iniurias in populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra foedus, ea omnia quam Diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quae populus Romanus ad tantum fastigii venerit.* Vires deinde populi Romani, iam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus comparavit. *Quanto maiores Philippi Antiochique opes non maioribus copiis fractas esse?* U. c. 585. a. C. 169.

II. Huius generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli coepit. Eo et C. Marcius praetor a Chalcide, classe accepta, venit. Placuit, non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo [c]) castra, atque pergere inde in Macedoniam; et praetorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium litoribus. Praetore dimisso, consul, menstruum iusso milite secum ferre, profectus decimo post die, quam exercitum acceperat, castra movit: et, unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, quum, exponerent in consilio, iussisset, qua quisque ducturus esset; submotis iis, quam potissimum peteret, retulit ad consilium. Aliis per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul: aliis praeter Ascuridem paludem. Restabat aliquantum viae communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. in Perrhaebiam inde ducit, et inter Azorum et Dolichen stativa habuit ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, quum adpropinquare hostem sciret, quod iter petiturus es-

b) *adiecit post, scelere* Gron. c) *extemplo* del. Crev.

U. c. 583. a. C. 169. set ignarus, omnes saltus insidere praesidiis statuit. In iugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturae iuvenum cum duce Asclepiodoto mittit: ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat, (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum praesidio iussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit. deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis litore nunc Heracleum, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens.

III. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra *. Praemitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna praeoccupanda placuit: quis praepositi sunt M. Claudius, Q. Marcius consulis filius. confestim et universae copiae sequebantur. Ceterum adeo ardua et aspera et confragosa via fuit, ut praemissi expediti biduo quindecim millium passuum aegre itinere confecto castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepere, locum adpellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt: *perventum ad hostem esse, loco se tuto et ad omnia opportuno consedisse; ut, quantum extendere iter posset, consequeretur.* Sollicito consuli, et propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, et eorum vicem, quos paucos inter media praesidia hostium praemiserat, nuncius ad Ascuridem paludem obcurrit. Addita igitur et ipsi fiducia est, coniunctisque copiis, castra tumulo, qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt adclinata. Non hostium modo castra, quae paullo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium et Philam, oraque maris, late patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subiicitur. Quae res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam e

propinquo conspexerunt. Itaque quum alacres, pro- U. c. 583.
tinus duceret ad castra hostium, consulem hortaren- a. C. 169.
tur; dies unus fessis labore viae ad quietem datus est. tertio die, parte copiarum ad praesidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit.

IV. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat: qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, praeparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini consulis obvius fuit: et Romani expediti ad pugnam exierant, et hostes. levis armatura erat, promtissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo, tela coniecerunt. multa utrimque vulnera temerario incursu et accepta, et inlata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, maioribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: iugum montis, in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque, paucis pugnantibus, cetera multitudo, praecipue qui gravium armorum erant, spectatores pugnae stabant. levis armatura etiam per amfractus iugi procurrere, et ab lateribus cum levi armatura conserere, per iniqua atque aequa loca pugnam petere. ac, pluribus ea die vulneratis, quam interfectis, proelium nocte diremtum est. Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi, neque regredi sine flagitio, atque etiam periculo, si cedenti ex superioribus locis instaret hostis, poterat [d]): nec aliud restabat, quam audacter commissum pertinaci audacia, quae prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. sed, quum ad Dium per litora cum equitibus vagaretur

d) *periculo; sed cedenti ex superioribus locis instare hostis poterat* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. rex, et ab duodecim millibus prope clamorem et strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros fessis submittendo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini adfuit: quum Romanus imperator, maior sexaginta annis, et praegravis corpore, omnia militaria munera ipse inpigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit: et, Popillio relicto in custodia iugi, per invia transgressus, praemissis, qui repurgarent iter, Attalum et Misagenem, cum suae gentis utrumque auxiliaribus, praesidio esse saltum aperientibus iubet. ipse, equites inpedimentaque prae se habens, cum legionibus agmen cogit.

V. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumentorum sarcinarumque. Progressis vixdum quatuor millia passuum nihil optabilius esse, quam redire, qua venerant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti praebebant: qui, ubi ad invia venerant, deiectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per proclive, sumto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paullo plus, quam quanta belluae latitudo est. in eos, transverso incumbentes tigno [e]), ad tricenos longi pedes, ut pons esset, iniungebantur: humusque insuper iniiciebatur. modico deinde infra intervallo similis alter pons: dein [f]) tertius, et plures ex ordine, qua rupes abscisae erant, fiebant. Solido procedebat elephantus [g]) in pontem: cuius priusquam in extremum procederet, subcisis asseribus conlapsus pons, usque alterius initium pontis, prolabi eum leniter cogebat. alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes, prolabebantur. ubi planicies

e) *in eos transversi incumbentes tigni* Gron. Crev. c. Drak.

f) *inde* Gron. Crev.

g) *elephas* Eaed. c. Drak.

altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad aequiorem vallem perventum est. Paullo plus septem millia die Romani processerunt; minimum pedibus itineris confectum. plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis, processerunt: adeo ut ne dux quidem et auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque, an infestus is locus esset, septus undique, circumspiciendi spatium fuit. vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum postero quoque die in tam cava valle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias, necesse fuit: quos et ipsos, quum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die coniunctis copiis eunt per saltum, quem incolae Callipeucen adpellant. quarto inde die per aeque invia, sed adsuetudine peritius, et meliore cum spe, quod nec hostis umquam adparebat, et mari adpropinquabant, degressi [h]) in campos, inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra peditum: quorum pars maior tumulos tenebat. ibi vallo campi quoque partem [i]), ubi eques tenderet, amplectebantur.

U. c. 583.
a. C. 169.

VI. Lavanti regi dicitur nunciatum, hostes adesse. quo nuncio quum pavidus exsiluisset e solio, victum se sine proelio clamitans prorfpuit; et, subinde per alia aliaque [k]) pavida consilia et imperia trepidans, duos ex amicis, Pellam alterum, ubi pecunia deposita erat, alterum usque ad Parthum, ex praesidiis revocat [l]); omnesque aditus aperit bello. Ipse, ab Dio auratis statuis omnibus raptis [m]), ne

h) *digressi* Gron. Crev.
i) *ii vallem, campi quoque partem* Eaed. c. Drak.
k) *alia atque alia* Eaed. c. Drak.
l) *duobus ex amicis Pellam, alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex praesidiis revocat* Eaed. c. Drak.
m) *raptim* Eaed. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. praeda hosti essent, incolas eius loci demigrare [n]) Pydnam cogit: et, quae temeritas consulis videri potuisset, quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Romani: unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam praeter Dium; quae utraque regiis tenebantur praesidiis. Itaque si dux intrepidus decem dies primam speciem adpropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter. Sunt enim Tempe saltus, etiamsi non bello fiat infestus, transitu difficilis. nam praeter angustias per quinque millia, qua exiguum iumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscisae sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. terret et sonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus, tam suapte natura infestus, per quatuor distantia loca praesidiis regiis [o]) fuit insessus. unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum ad [p]) Condylon castello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa adpellant: quartum viae ipsi, qua et media et angustissima vallis est, inpositum, quam vel decem armatis tueri facile est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant. quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: et experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hostes: quod, nisi Dii mentem regi ademissent, et [q]) ipsum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis paullo plus quam

n) *essent, in classem congestis, ocius demigrare* Gron. Crev. c. Drak.

o) *regis* Eaed. c. Drak.

p) *ad* del. Eaed. c. Drak.

q) *et* del. Eaed. c. Drak.

mille passuum ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis, partem planiciae aut Iovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum fossa modica valloque claudi poterat, et saxorum ad manum silvestrisque materiae tantum erat, ut vel murus obiici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil quum dispexisset caecata mens subito terrore, nudatis omnibus praesidiis, patefactisque bello, ad Pydnam refugit. U. c. 583. a. C. 169.

VII. Consul, plurimum et praesidii et spei cernens in stultitia et segnitie hostis, remisso nuncio ad Sp. Lucretium Larissam, ut castella, relicta ab hoste, circa Tempe occuparet, praemisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, iussit. Ipse, urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine statuarum, munitamque egregie, vix satis credere, in tantis rebus sine caussa relictis non aliquem subesse dolum. Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, castra movet: satisque credens, in Pieria [r]) frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn processit. Postero die progressus, Agassas [s]) urbem, tradentibus sese ipsis, recepit: et, ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus, sine praesidio relinquere se eis urbem, inmunesque ac suis legibus victuros, est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordum flumen posuit castra: et, quantum procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est; dubitatione omnibus exemta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum

r) *credens, paratam* Gron. Crev. c. Drak.

s) *Agassam* Eaed. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. non esset. Perseus, contractis in unum omnibus copiis ducibusque, increpare praefectos praesidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniae tradita Romanis esse: cuius culpae reus nemo iustius, quam ipse, fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit, cum commeatu naves venire, (ingens enim caritas annonae ac prope inopia erat) ab invectis iam portum audit, onerarias naves Magnesiae relictas esse. Incerto inde, quidnam agendum foret, (adeo sine ulla ope hostis quae adgravaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literae a Sp. Lucretio adlatae sunt: castella se, quae super Tempe essent et circa Philam [t]), tenere omnia, frumentique in iis et aliarum in usum rerum copiam invenisse.

VIII. His magnopere laetus consul ab Dio ad Philam ducit, simul ut praesidium eius firmaret, simul ut militi frumentum, cuius tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit. nam alii, metu recessisse eum ab hoste, ferebant, quia manenti in Pieria [u]) proelio dimicandum foret: alii, ignarum belli, quae [x]) in dies fortuna novaret, ultro offerentibus [y]) sese rebus, emisisse de [z]) manibus ea, quae mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem, ut tunc [a]) tandem sentiret, recuperanda esse, quae prius culpa amissa forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium, quae disiecta ac vastata ab Romanis erant, reficit: pinnas moenium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis ca-

t) *Philan* hic et capite sequenti Drak.

u) *manenti imperatori* Gron. Crev. c. Drak.

x) *alii, ignarum belli quae* Gron. Crev. *alii ignarum, belli quae* Drak.

y) *novaret; ut qui, offerentibus* Gron. Crev. c. Drak.

z) *omisisset e* Eaed. c. Drak.

a) *nunc* Drak.

stra ponit; amnem ipsum, transitu perdifficilem, pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, aestate exiguus; hibernis [b]) idem incitatus pluviis et [c]) supra rupes ingentes gurgites [d]) facit, et infra, prorutam in mare evolvendo terram [e]), praealtas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrimque praecipites. Hoc flumine Perseus septum iter hostis credens, extrahere reliquum tempus eius aestatis in animo habebat. Inter haec consul a Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. abest a Phila quinque millia ferme passuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni inminente positum. U. c. 583. a. C. 169.

IX. Popillius, priusquam armatos muris admoveret, misit, qui magistratibus principibusque suaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim, experiri mallent. nihil ea consilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis castris adparebant. Tum terra marique (et classis adpulsa ab litore stabat) simul armis, simul operibus machinisque, oppugnari coepti. Iuvenes etiam quidam Romani, ludicro circensi ad usum belli verso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera: nam [f]), semel quadrigis, semel desultore misso, vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera sexageni ferme iuvenes, interdum plures adparatioribus ludis, armati inducebantur [g]). horum inductio in parte simulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris [h]), quam militaris ar-

b) *exiguus, hibernis* Gron. Crev. c. Drak.
c) *pluviis; et* Eaed. c. Drak.
d) *gurgitibus* Eaed. c. Drak.
e) *et infra prorupta in mare evolvendo terram* Eaed. c. Drak.
f) *nec* Eaed. c. Drak.
g) *interdum plures, ab apparitoribus ludi, armati inducebantur* Gron. *interdum plures, apparitoribus ludi armati inducebantur* Crev. c. Drak.
h) add. *exercitii* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. tis, propiorque gladiatorium armorum usum. Quum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nisis, fastigatam[i]), sicut tecta aedificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta quum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremae testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, quum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur: depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod, et in fronte extrema, et ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora; sed praetenta[k]) pugnantium more. ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, et testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul, capto iam Heracleo, castra eo promovit; tamquam Dium, atque, inde submoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed, hiberna iam praeparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri iubet, et eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi deversari[l]) portantes commeatus possent.

X. Perseus, tandem a pavore eo, quo adtonitus fuerat, recepto animo, malle, imperiis suis non obtemperatum esse, quum trepidans gazam in mare deiici Pellae, Thessalonicae navalia iusserat incendi. Andronicus, Thessalonicam missus, traxerat tempus, id ipsum quod accidit, poenitentiae relinquens locum.

i) *fastigiatam* Crev.
k) *praetecta* Gron. Crev. c. Drak.
l) *diversari* Eaed. c. Drak.

incautior Nicias Pellae proiiciendo pecuniae partem, U. c. 583.
quod fuerat nactus: sed in errorem [m]) emendabilem a. C. 169.
visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme
extractum est. tantusque pudor regi pavoris eius fuit,
ut urinatores clam interfici iusserit; deinde Androni-
cum quoque et Nician: ne quis tam dementis imperii
conscius exsisteret. Inter haec C. Marcius, cum clas-
se ab Heracleo Thessalonicam profectus, et agrum
pluribus locis, expositis per litora armatis, late va-
stavit, et procurrentes ab urbe, secundis aliquot proe-
liis, trepidos intra moenia compulit. iamque ipsi
urbi terribilis erat, quum, dispositis omnis generis
tormentis, non vagi modo circa muros, temere ad-
propinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis
tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igi-
tur in naves militibus, omissaque Thessalonicae ob-
pugnatione, Aeneam [n]) inde petunt. quindecim mil-
lia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita,
fertili agro. Pervastatis finibus eius, legentes oram,
Antigoneam perveniunt. ibi, egressi in terram, pri-
mo et vastarunt agros passim, et aliquantum praedae
contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Mace-
dones, mixti pedites equitesque, fugientes effuse ad
mare persecuti, quingentos ferme occiderunt, et non
minus ceperunt. Nec aliud, quam ultima necessitas,
quum recipere se tuto ad naves prohiberentur, ani-
mos militum Romanorum, simul desperatione alia
salutis, simul indignitate, irritavit. Redintegrata in
litore pugna est. adiuvere [o]) qui in navibus erant.
Ibi Macedonum ducenti ferme caesi; par numerus ca-
ptus. Ab Antigonea classis profecta, ad agrum Pal-
lenensem exscensionem ad popnlandum fecit. Fi-
nium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissi-
mus omnis orae, quam praetervecti fuerant. Ibi Eu-
menes rex, viginti tectis navibus ab Elea profectus,

m) *in rem* Gron. Crev. c. Drak.

n) *Aeniam* Eaed. c. Drak.

o) add. *et* Eaed. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. obvius fuit; et quinque missae a Prusia rege tectae naves.

XI. Hac virium accessione animus crevit praetori, ut Cassandream obpugnaret. Condita est a Cassandro rege in ipsis faucibus, quae Pallenensem agrum ceterae Macedoniae iungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico septa mari. Eminet namque in altum lingua, in qua sita est: nec minus, quam inclitus [p]) magnitudine Atho mons, excurrit, obversa in regionem Magnesiae duobus inparibus promontoriis; quorum maiori Posideum est nomen, minori Canastraeum. Diversis [q]) partibus obpugnare adorti: Romanus ad Clitas, quas vocant, munimenta, cervis etiam obiectis, ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaicum mare perducit. ab altera parte euripus est: inde Eumenes obpugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper obiecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quaerenti praetori, quia nusquam cumuli adparebant, quo regesta e fossa terra foret, monstrati sunt fornices: *non* [r]) *ad eamdem crassitudinem, qua veterem murum, sed simplici laterum ordine, structos esse.* Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere. fallere autem ita se posse, si, muros a parte alia scalis adortus, tumultu iniecto, in custodiam eius loci propugnatores urbis avertisset. Erant in praesidio Cassandreae, praeter non contemnendam iuventutem oppidanorum, octingenti Agrianes, et duo millia Penestarum Illyriorum, a Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros, quum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. quod si, qui inrumperent [s]), armati fuissent, ex-

p) *quam in altum* Gron. Crev. c. Drak.

q) *divisis* Eaed. c. Drak.

r) *fornices, non,* verbis: *non ad eamdem crassitudinem,* — — *structos esse,* vulgari charactere scriptis, Gron.

s) *irrupere* Gron. Crev. c. Drak.

templo cepissent. Hoc ubi perfectum esse opus militibus nunciatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem inrupturis. U. c. 583. a. C. 169.

XII. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. postquam patere urbem accepere praefecti praesidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupasset adgredi, opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque, qui alii aliunde coibant convocabanturque, ut signa in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant, persequunturque ad fossam: in quam compulsos ruina cumulant. sexcenti ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprensi [t]) erant, vulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus praetor, segnior ad alia factus consilia erat: et ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra adgredienti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod praesidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus moenia obpugnare. Haec parantibus his, decem regii lembi, ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, quum in salo stantes hostium naves conspexissent; ipsi, obscura nocte, simplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Huius novi praesidii fama absistere obpugnatione simul Romanos regemque coegit. circumvecti promontorium, ad Toronen [u]) classem adpulerunt. Eam quoque obpugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi quum adpropinquantes repleta moenia armatis vidissent, praetervecti ad Iolcon classem adpulerunt; inde, agro vastato, Demedriadem quoque adgressuri.

t) *deprehensi* Gron. Crev. c. Drak.

u) *Toronem* Gron.

U. c. 583. a. C. 169. XIII. Inter haec et consul, ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Meliboeam urbem obpugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossae montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportune inminens super Demetriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci: conlectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt armati ad portas ac moenia, qua suspecti aditus erant: spemque extemplo inciderunt, capi primo inpetu posse. Obsidio igitur parabatur, et opera obpugnationum fieri coepta. Perseus, quum audisset, simul Meliboeam a consulis exercitu obpugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem adgrederetur, Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut, si a Meliboea submovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani. Et ab obpugnatoribus Meliboeae, quum in superioribus locis repente adparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque iniectus. ita a Meliboea abscessum est. Euphranor, soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. nec tum moenia modo, sed agros etiam confiderunt se a populationibus tueri posse, et eruptiones in vagos populatores non sine vulneribus hostium factae sunt. Circumvecti tamen moenia sunt praetor et rex, situm urbis contemplantes, si qua parte tentare aut opere aut vi possent. Fama fuit, per Cydantem [x]) Cretensem et Antimachum, qui Demetriadi praeerat, tractatas inter Eumenem et Persea conditiones amicitiae. ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem navigat: gratulatus, quod prospere Macedoniam intrasset, Pergamum in regnum abit [y]). Marcius Figulus praetor, parte classis in hiberna

x) *Cydam* Gron. Crev. y) *abiit* Eaed.

Sciathum missa, cum reliquis navibus Oreum Eu- U. c. 583.
boeae petit [z]), eam urbem aptissimam ratus, unde ex- a. C. 169.
ercitibus, qui in Macedonia, quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diversa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adiutum ab eo praetorem esse, quum saepe eum literis arcessisset, tradit; nec cum gratia ab consule profectum in Asiam, indignatum, quod, ut iisdem castris tenderet, permissum non fuerit. ne ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, inpetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem eius et remansisse apud consulem, et sinceram eius fidem aequali tenore egregiamque operam in eo bello fuisse.

XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen; gentis, ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actae, muneraque missa, torquis aureus duo pondo, et paterae aureae quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos Pamphylii [a]) legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque iis, ut id donum in cella Iovis optimi maximi ponere, et sacrificare in Capitolio liceret, permissum. benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binum millium aeris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia, et paullo post ab Rhodiis, de eadem re longe aliter disserentes legati auditi sunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis, quam postulatio, fuere, profitentis, *et ad id tempus se cum Romanis stetisse, et, quoad bellum foret, staturum.* *Ceterum quum ad se a Perseo*

z) *Oreum Boeotiae petiit* Gron. Crev. *Oreum Boeotiae petit* Drak.

a) *Pamphyli* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. *legati venissent de finiendo cum Romanis bello, et iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum; petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque in gratia reconciliatae pacis ponerent* b). haec regii legati. Rhodii, superbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, et pene victoriae, utique de Antiocho rege, maiore parte ad se vindicata, adiecerunt: *Quum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo coeptam. eam se invitos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis visum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa eius incommoda belli sentire. mari intercluso, inopia insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Quum id ultra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denunciarent, Rhodiis placere, pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos. Per quos stetisset, quo minus belli finis fieret, adversus eos quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos esse.* Ne nunc quidem haec sine indignatione legi audirive posse, certum habeo. inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

XV. Claudius, nihil responsum, auctor est: tantum senatusconsultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos esse iuberet populus Romanus, literasque extemplo ad utramque gentem sciret c) indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cuius magniloquentiam vix curia paullo ante ceperat, corruisse. Alii responsum esse tradunt, *Populum Romanum et principio huius belli haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege adversus rempublicam suam occulta consilia inisse: et, si id ante dubium fuisset, legatorum paullo ante verba ad*

b) *pacis posse uti* Gron. Crev. c. Drak.

c) *gentem* * *scirent* Gron. c. Drak. *gentem, scirent* Crev.

certum redegisse: et plerumque ipsam se fraudem, etiamsi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nunc d) *in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere: Rhodiorum* e) *nutu arma sumturos posituros que Romanos esse. iam non Deos foederum testes, sed Rhodios habituros. Itane tandem? Ni pareatur iis, exercitusque de Macedonia deportentur, visuros esse, quid sibi faciendum sit? Quid* f) *Rhodii visuri sint, ipsos scire. Populum certe Romanum, devicto Perseo, quod prope diem sperent fore, visurum, ut pro meritis cuiusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis in singulos binum millium aeris missum est: quod ii non acceperunt. U. c. 583. a. C. 169.

XVI. Literae deinde recitatae Q. Marcii consulis sunt, *Quemadmodum, saltu superato, in Macedoniam transisset: ibi et* g) *ex aliis locis commeatus a praetore prospectos in hiemem habere, et ab Epirotis viginti millia modium tritici, decem hordei sumsisse: ut pro eo* h) *frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis ducentis ferme opus esse, maxime Numidis: nec sibi in his locis ullam copiam esse.* Senatusconsultum, ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius praetor sex millia togarum, triginta tunicarum, et equos deportanda in Macedoniam, praebendaque arbitratu consulis locavit, et legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit; et Onesimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater eius Philippus institutum usque ad ultimum vitae diem servabat, quotidie bis indicem i) foederis icti cum Romanis perlegendi; ut eum morem, si

d) *nuncio* Gron. Crev. c. Drak.
e) *deorum* Eaed. c. Drak.
f) *itane tandem iis pareatur, exercitusque de Macedonia deportentur? Visuros esse, quid sibi faciendum sit. Quid* Eaed. c. Drak.
g) *et ibi et* Gron.
h) *eo* del. Gron.
i) *bis in die* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 583. a. C. 169. non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum a bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias caussas, ne interesset iis, quae non probabat, coepit: postremo, quum suspectum se esse cerneret, et proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit, et magno [k]) usui consuli fuit. Ea introductus in curiam quum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit: locum, lautia praeberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta iugera dari, et aedes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum. Censores censum Idibus Decembribus, severius quam ante, habuerunt: multis equi ademti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusarat: tribu quoque is motus, et aerarius factus. Ad opera publica facienda quum eis dimidium ex vectigalibus eius anni adtributum ex senatusconsulto a quaestoribus esset; Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipsi adtributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quae postea Sempronia adpellata est.

XVII. Iam in exitu annus erat, et propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque senatusconsultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconsultum Sulpicius praetor ad consulem * post [l]) paucos dies recitavit, quibus ante diem ** in urbem venturum [m]). Et consul maturavit, et comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati L. Aemilius

k) *transfugit: magno*, omissa copula, Gron. Crev. c. Drak.

l) *ad consulem* [*misit, et receptas litteras*] *post* Crev.

m) *diem* [*significabat se*] *in urbem venturum* Crev.

Paullus iterum, quarto [n]) decimo anno postquam primo consul fuerat, et C. Licinius Crassus. Praetores postero die facti Cn. Baebius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Aebutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia consuli, cuique praetori classis venisset, sciretur: ut iam inde cogitarent pararentque, quae bello usui forent, senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. *Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere; neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri.* His decretis, consulibus Italia et Macedonia, praetoribus, praeter duas iurisdictiones in urbe, classis, et Hispania, et Sicilia, et Sardinia provinciae nominatae sunt. Consulum, Aemilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Praetores, Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam, et si quo senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

U. c. 583.
a. C. 169.

XVIII. Extemplo adparuit omnibus, non segniter id bellum L. [o]) Aemilium gesturum; praeterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Iam omnium primum a senatu petiit [p]), ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque, et comperta referenda, quid aut terrestribus aut navalibus copiis opus esset: praeterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quaque provincia nostra, qua hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an iam omnes angustiae exsuperatae, et in aequa loca pervenissent:

n) *septimo* Gron. Crev. c. Drak.

o) *L.* del. Gron.

p) *petit* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 163. qui fideles nobis socii, qui dubii suspensaeque ex fortuna fidei, qui certi hostes viderentur: quanti praeparati commeatus, et unde terrestri itinere, unde navibus subportarentur: quid ea aestate terra marique rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva, L. Baebius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nunciatum est; in Romano agro, simul in Veienti. bis novemdiale [q]) sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quinctilius Varus, flamen Martialis; et M. Claudius Marcellus decemvir: in cuius locum Cn. Octavius subfectus. Et iam magnificentia crescente notatum est, ludis circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicae et P. Lentuli aedilium curulium sexaginta tres Africanas, et quadraginta ursos et elephantos lusisse.

XIX. L. Aemilio Paullo, C. Licinio consulibus, Idibus Martiis principio insequentis anni, quum in exspectatione Patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea provincia esset, referret; *nihil se habere,* Paullus, *quod referret, quum nondum legati redissent,* dixit. *Ceterum Brundisii legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium reiectos* [r]). *Cognitis mox, quae nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et, ne quid profectionem suam teneret, pridie Idus Apriles* [s]) *Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se et Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse. C. Licinio collegae suo fore curae, se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse.*

q) *Veientibus. novemdiale* Gron. Crev. c. Drak.

r) *eiectos* Eaed. c. Drak.

s) *Aprilis* Eaed. c. Drak.

Primi [t]) Alexandrini, legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus, vocati sunt. Sordidati, barba et capillo promisso, cum ramis oleae ingressi curiam, procubuerunt: et oratio, quam habitus, fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romae fuerat, per honestam speciem maioris Ptolemaei reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, et ad Pelusium navali proelio victor fuerat, et, tumultuario opere ponte per Nilum facto, transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam terrebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferrent [u]). *Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denunciarent, non placere senatui, sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a moenibus Alexandriae, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemaeum et Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent.* Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Laenatem, et [x]) C. Decimium, et C. Hostilium legatos, ad finiendum inter reges bellum, miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire iussi, et nunciare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico, nec pro socio habituros esse. U. c. 584. a. C. 168.

XX. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, ut [y]), nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt.

t) *posse. Sacrificio rite perfecto, primi* Gron. Crev. c. Drak.

u) *ferret* Gron. Crev.

x) *et* del. Crev.

y) *uti* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. Ii nunciant, *Maiore periculo, quam emolumento, exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita conlata esse, ut flumine Enipeo interiecto arceantur. neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse. in otio militem ali, nec plus quam sex * * frumentum* [z]) *habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere* [a]) *regem: nunc et Appium, et quod cum eo praesidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut iustus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se e* [b]) *castris profectos, sociorum navalium partem morbo audisse absumtam; partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, et homines navibus deesse. qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque eius, tamquam vento adlatas naves, sine caussa et venisse, et abisse: nec animum eius regis constare satis visum.* Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant.

XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Aemilius dixit. Senatus decrevit, *ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules et populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Aemilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut, sollemni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octavius praetor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur.* Additus est his tertius L. Anicius praetor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit.

z) *sex dierum frumentum* Gron. *sex [dierum] frumentum* Crev.

a) *distineri* Crev.

b) *ex* Gron. Crev. c. Drak.

Delectus cura C. Licinio consuli inposita. is septem millia civium Romanorum et equites ducentos scribere iussus; et sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites; et Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam iussus. neque in ea provincia plus quam duas legiones esse; eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesque in praesidiis disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem praeterea millia peditum imperata sociis, et octingenti equites. Id praesidii additum Anicio, praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina millia peditum et ducenos habentes, trecenos equites: et in classem quinque millia navalium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam iussus: eo addere sociorum decem millia peditum, et sexcentos equites. U. c. 584. a. C. 168.

XXII. Senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in concionem processit, orationemque talem habuit. *Animadvertisse videor, Quirites, maiorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam quum aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neque id ob aliam caussam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum maiestate populi Romani exitum per me inponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus gerendis adfuturos esse. Haec partim opinari, partim sperare possum. Illud adfirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope adnisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quae ad bellum opus sunt, et senatus decrevit, et (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, aeque enixe parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset.*

U. c. 584. a. C. 168. *Vos, quae scripsero senatui, aut vobis, credite. rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri, hoc praecipue bello, animadverti, nemo tam famae contemtor est, cuius non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conviviis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint, sciant; quae loca praesidiis occupanda; quando, aut quo saltu intranda Macedonia; ubi horrea ponenda; qua terra, mari subvehantur commeatus; quando cum hoste manus conserendae; quando quiesse sit melius. Nec, quid faciendum sit* [c]*), modo statuunt, sed, quidquid aliter, quam ipsi censuere, factum est, consulem veluti dicta die accusant. Haec magna impedimenta res gerentibus sunt. neque* [d]*) enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rempublicam* [e]*) gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum iudico magis, quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, et proprie rei militaris peritis, et usu doctis, monendi imperatores sunt: deinde ab his, qui intersunt gerendis * loco* [f]*), qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui, quod e republica sit, suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat; is* [g]*) ne deneget operam reipublicae, et in Macedoniam mecum veniat. nave, equo, tabernaculo, viatico etiam a me iuvabitur. Si quem id facere piget, et otium urbanum militiae laboribus praeoptat, e*

c) *quando quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit* Gron. Crev. c. Drak.

d) *nec* Aed. c. Drak.

e) *rem* Aed. c. Drak.

f) *gerendis * loca* Gron. *gerendis [rebus, qui] loca* Crev.

g) *is* del. Gron. Crev. c. Drak.

terra ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa praebet urbs, loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat. Ab hac concione, Latinis, quae pridie Kalendas Apriles [h]) fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde et consul et praetor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriae, majore, quam solita, frequentia prosequentium consulem celebratum; ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore. U. c. 584. a. C. 168.

XXIII. Dum haec in Italia geruntur, Perseus, quod jam inchoatum perficere, quia inpensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adiungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; quum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum misit, ex fidissimis amicis, ad ea perficienda. Meteone [i]) Labeatidis terrae Pantauchus regi Illyrio obcurrit: ibi et iusiurandum ab rege et obsides accepit. missus et a Gentio est legatus, nomine Olympio, qui iusiurandum a Perseo obsidesque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, et, auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio [k]) et Morcus destinantur. quibus ita mandatum, ut [l]), iureiurando, obsidibusque, et pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur: *duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. adiunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra nec mari spem relicturam Ro-*

h) *Aprilis* Gron. Crev.
i) *Medeone* Eaed. c. Drak.
k) *irent: Parmenio* Gron. Crev.
l) *uti* Eaed. c. Dark.

U. c. 584. a. C. 168. *manis.* Venientibus Illyriis Perseus, ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium obcurrit. Ibi ea, quae convenerunt [m]) circumfuso agmine equitum facta; quos adesse foederi sancitae cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adiecturam. et obsides in conspectu omnium dati acceptique: et, Pellam ad thesauros regios missis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis, Thessalonicae conscendere iussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribusque Dinone et Polyarato, principibus civitatis eius, adfirmabat, Rhodios paratos ad bellum esse. is princeps iunctae cum Illyriis legationis datus est.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenem et ad Antiochum communia mandata, quae subiicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter se esse liberam civitatem et regem. Singulos populum Romanum adgredi, et, quod indignius sit, regum viribus reges obpugnare. Attalo adiutore, patrem suum obpressum. Eumene adiuvante, et quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum obpugnatum. in se nunc et Eumenem et Prusiam* [n]) *armatos esse. Si Macedoniae regnum sublatum foret, proximam Asiam esse; quam iam ex parte, sub specie liberandarum civitatium, suam fecerint: deinde Syriam. Iam Prusiam Eumeni honore praeferri, iam Antiochum victorem praemio belli ab Aegypto arceri. Haec cogitantem providere* iubebat, *ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseverantes in bello iniusto communes duceret omnium regum hostes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captivorum redimendorum missus legatus erat: verum occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia invisum quidem et suspectum Romanis Eumenem falsis graviori-

m) *convenerant* Gron. Crev. n) *Prusian* Gron.

bus **. Proditor [o]) enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude et avaritia certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem, semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, sub ipsis moenibus urbis conlocutus fuerat. Herophon [p]) quoque, qui tum missus est, duabus ad eumdem Eumenem jam ante legationibus functus erat. Quae conloquia occulta et legationes infames quidem erant: sed, quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita sese [q]) habuit.

U. c. 584.
a. C. 168.

XXV. Eumenes neque favit victoriae Persei, neque bello eum invadere animo habuit: non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odiis inter se accensae. Non ea regum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas apisci [r]) opes, tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat et Persea, iam inde ab initio belli, omni modo spem pacis tentasse, et in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, et ipsos duces, et senatum, non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam, modo ne iuvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem: ne bello interesset, * mille [s]) et quingenta [t]) talenta. in utroque non fidem modo se, sed obsides quo-

o) *gravioribus* [*criminibus onerabant.*] *Proditor* Crev.
p) *Eropon* Gron. c. Drak. *Cryphon* Crev.
q) *se* Gron. Crev.
r) *adipisci* Eaed c. Drak.
s) *interesset, mille* Eaed. c. Drak.
t) *quingena* Gron.

U. c. 584. a. C. 168. que, dare paratum esse, ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promtissimus erat, cogente metu, et de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniae mentionem ventum erat, ibi haesitabat: et utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, et danti, et magis accipienti, mercedem esse. Malebat in spem Romanae pacis non recusare inpensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum; interea Somothracae in templo depositurum. Ea insula quum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellae pecunia esset: id agere, ut partem aliquam praesentem ferret. Ita, nequidquam inter se captati, nihil praeter infamiam movere.

XXVI. Nec haec tantum Perseo per avaritiam est dimissa res, quum pecuniam tutam et pacem habere per Eumenem, quae vel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, et hostes merito ei Romanos posset facere: sed iam ante [u]) Gentii regis parata societas, et tum Gallorum, effusorum per Illyricum, ingens agmen oblatum [x]) avaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, et ipsorum iungentium cursum equis, et in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos praesentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidia copiarum parte denunciare per vicos urbesque, quae viae propinquae sunt, coepit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia esset. ipse equos, phalerasque, et sagula, donum principibus ferre, et parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad Almanam urbem pervenit,

u) *sed etiam* Gron. Crev. c. Drak.

x) *ingens* [*agmen*] *oblatum* Crev.

et in ripa fluminis Axii posuit castra. circa Desudabam in Maedica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui iuberet, multitudinem Gallorum ad Bylazora (Paeoniae is locus est) castra movere, principes ad se venire frequentes. septuaginta quinque millia ab Axio flumine et castris regis aberant. Haec mandata ad eos quum pertulisset Antigonus, adiecissetque, per viam quanta omnium praeparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes, vestis, argenti equorumque excepturus rex esset, de his quidem se coram cognituros respondent. illud, quod praesens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset? Quum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum, *Abi, renuncia ergo,* inquit, *regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos.* Haec relata regi quum essent, advocato consilio, quum, quid omnes suasuri essent, appareret, ipse, pecuniae, quam regni, melior custos, instítit de perfidia et feritate Gallorum disserere. *Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse, tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos socios habeant, quam hostes Romanos. Quinque millia equitum satis*[y]) *esse, quibus et uti ad bellum possent, et quorum multitudinem ipsi non timeant.*

U. c. 584. a. C. 168.

XXVII. Adparebat inde[z]) omnibus, mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: sed, quum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nunciaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem: non tenere[a]) multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus

y) *sat* Gron. Crev. c. Drak.
z) *in* Eaed. c. Drak.
a) *contemnere* Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. suis: Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus, quod convenisset, numeraret? Quum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuncio, (quod vix speraverat ipse posse contingere) retro ad Istrum, perpopulati Thraciam, qua vicina erat viae, redierunt. Quae manus, quieto sedente rege ad Enipeum, adversus Romanos Perrhaebiae saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset: quando neque manere, amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, quum ex adverso castra Macedonum ***. qui [b]) ea pependerant spe,' haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit. nam, quum trecenta talenta Pellae missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus. Inde [c]) decem talenta ad Pantauchum missa, eaque praesentia dari regi iussit: reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis praecipit, parvis itineribus veherent. dein, quum ad finem Macedoniae ventum esset, subsisterent ibi, ac nuncios ab se opperirentur. Gentius, exigua parte pecuniae accepta, quum adsidue [d]) Pantaucho ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam et L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam coniecit. Hoc audito, Perseus, contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam portabat, misit: velut nihil aliud agens, quam ut, quanta maxima posset, praeda ex se [e]) victo Romanis reservaretur.

b) *Macedonum [essent. Tanta occasione e manibus amissa Perseus Romanorum animos confirmavit*, ***Macedonum***] *qui* Crev.

c) *passus est. Inde* Gron. *passus, inde* Crev.

d) add. *a* Gron. Crev.

e) *se* del. Eaed. c. Drak.

Et ab Eumene Herophon[f]), ignotis, quae occulte acta erant, redit. De captivis actum esse et ipsi evulgaverant, et Eumenes consulem, vitandae[g]) suspicionis caussa, certiorem fecit. U. c. 584. a. C. 168.

XXVIII. Perseus, post reditum ab Eumene Herophontis[h]) spe deiectus, Antenorem et Callippum praefectos classis cum quadraginta lembis (adiectae ad hunc numerum quinque pristes erant) Tenedum mittit; ut inde sparsas[i]) per Cycladas insulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreae deductae naves in portus primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari quum traiecissent, stantes in portu Rhodias apertas naves Eudamumque praefectum earum, inviolatos[k]), atque etiam benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde, in latere altero quinquaginta onerarias suarum, stantibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius praeerat, inclusas esse; circumvecti[l]) propere, ac submotis terrore hostium navibus, onerarias, datis, qui prosequerentur, decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem, iam ad Sigeum stantem, redierunt. Inde Subota (insula est interiecta Elaeae[m]) et Atho) traiiciunt. Forte postero die, quam Subota classis tenuit, quinque et triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elaea profectae cum equitibus Gallis equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere in Macedoniam possent. Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri quum ex specula signum datum Antenori esset, profectus a Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumque, qua artissimum fretum est, iis obcurrit.

f) *Eropo.* Gron. c. Drak. *Crypho.* Crev.
g) *evitandae* Gron.
h) *Eropontis* Gron. c. Drak. *Cryphonis* Crev.
i) *sparsae* Gron. Crev. c. Drak.
k) *inviolatas* Eaed. c. Drak.
l) *circumvectis* Gron. Crev.
m) *Eleae* Gron.

U. c. 584. a. C. 168. Nihil minus credere praefecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. Sed quum iam adpropinquantium forma lemborum haud dubia esset, et concitatio remorum, directaeque in se prorae, hostes adpropinquare aperuissent; tunc iniecta trepidatio est, quum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere, et Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythraeam [n]) enarunt: pars, velis datis, ad Chium naves eiecere, relictisque equis, effusa fuga urbem petebant. Sed, propius urbem lembi accessuque commodiore quum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos. clauserant enim Chii portam, ignari, qui fugerent, aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari, fractis navibus, absumti; partim nervos subciderunt in litore Macedones. viginti eximiae equos formae cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam iussit, et primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, et spe celerius reversis decem lembis, evecti Aegaeo [o]) mari Delum traiecerunt.

XXIX. Dum haec geruntur, legati Romani, C. Popillius et [p]) C. Decimius, et C. Hostilius, a Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum venisse, lembos ibi Macedonum quadragina, et quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulaeque inviolatos praestabat omnes. Itaque permixti Romanique et Macedones et Eumenis navales socii in templo, inducias religione

n) *Erythream* Gron. Crev.
o) *Aegeo* Eaed.-c. Drak.
p) *et* del. Crev.

loci praebente, versabantur. Antenor, Persei prae- U. c. 584.
fectus, quum aliquas alto praeferri onerarias naves ex a. C. 168.
speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, praeterquam si quae Macedoniam peterent, omnes aut subprimebat, aut spoliabat naves. quibus poterant[q]), Popillius aut Eumenis naves subcurrebant[r]): sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus, passim per Cycladas atque Aegaeum[s]) vagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regum Persei Gentiique, et fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et iam quum accessissent animi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronunciatum, *bello finem se auctoritate sua inposituros esse. itaque ipsi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

XXX. Iam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant; consul Aemilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum et matre Eurydica genitus fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum, habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit et duos amicos eius, Ettritum[t]) et Epicadum, inpigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tamquam his nuptiis adiungenti sibi Dardanorum gentem. et simillimum[u]) id vero fecit ducta ea virgo, Platore interfecto. Gravis deinde, demto fratris metu, popularibus esse coepit: et violentiam

q) *poterat* Gron. Crev. c. Drak.
r) *succurrebat* Eaed. c. Drak.
s) *Aegeum* Gron. Crev.
t) *Etritum* Eaed.
u) *similius* Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit. quindecim millia armatorum fuerunt. Inde, fratre in Caviorum gentem, vi aut terrore subigendam, cum mille peditibus et quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum. itaque per praemissos [x]) nuncios prius tentati, obsidionem pati, quam dedere sese, maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs exclusit. et, quum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Iam et Ap. Claudius, adsumtis ad eum exercitum, quem habebat, Bullinorum [y]), et Apolloniatium et Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusum [z]) amnem castra habebat; audito foedere inter Persea et Gentium, et legatorum violatorum iniuria accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius praetor, eo tempore Apolloniae auditis, quae in Illyrico gererentur, praemissisque ad Appium literis, ut se ad Genusum opperiretur, triduo et ipse in castra venit: et ad ea, quae habebat, auxilia Parthinorum iunctis [a]) duobus millibus peditum et equitibus ducentis, (peditibus Epicadus, equitibus Algalsus [b]) praeerat) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. tenuit inpetum eius fama lemborum vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrhachinorum et Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo, tradiderunt se.

x) *missos* Gron. Crev. c. Drak.

y) *Bulinorum* Gron. Crev. In Crev. min. *Bullinorum* legitur.

z) *Genusum* hic et paullo post Gron. Crev. c. Drak.

a) *auxilia assumptis Parthinorum iuventutis* Gron. c. Drak. *auxilia* [*assumptis*] *Parthinorum iuventutis* Crev.

b) *Agalsus* Gron. Crev.

XXXI. Deinceps et urbes regionis eius idem faciebant, adiuvante inclinationem animorum clementia in omnes et iustitia praetoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput erat c); non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est et difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausala latere urbis, quod in orientem patet, praefluens, Barbanna d) ab regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini; quod, ortum ex monte Scordo e), multis et aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur. Mons Scordus d), longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum et rex ipse tuebatur, tamen praetor Romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus, et repentinum valiturum terrorem, instructo exercitu ad moenia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres, dispositis armatis, defendissent, vano cum incepto moenibus pepulissent Romanos. nunc, porta egressi, proelium loco aequo maiore animo commiserunt, quam sustinuerunt. Pulsi enim et fuga conglobati, quum ducenti amplius in ipsis faucibus portae cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de statu rerum suarum posset. Triduo in hoc dato, quum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, navem conscendit, et flumine Barbanna navigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum;

a. C. 584.
U. c. 168.

c) *fuerat* Gron. Crev. c. Drak.
d) *Barbana* hic et infra Eaed. c. Drak.
e) *Scodro* Eaed. c. Drak.
f) *Scodrus* Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. sed, ut adparuit, falsa spe excitus, Caravantium fratrem, multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, adventare. qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eamdem secundo amni Scodram demisit: praemissisque nunciis, ut sibi adpellandi praetoris potestas fieret, copia facta, in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiae orsus suae, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus praetoris accidens, in postestatem sese dedit. Primo, bonum animum habere iussus, ad coenam etiam invitatus, in urbem ad suos rediit, et cum praetore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

XXXII. Anicius, Scodra recepta, nihil prius, quam requisitos Petillium Perpernamque legatos ad se duci, iussit. quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis: qui, Meteonem[g]), Labeatium gentis urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilaedo[h]) Pleuratoque, et Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius, bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuncium victoriae Perpernam Romam misit: et post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, coniuge, ac[i]) liberis, ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam coeptum, Romae auditum est. Quibus diebus haec agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter adventum simul Aemilii novi consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii praetoris. Nec minus terroris a classe Romana et periculo maritimae orae habebat. Thessalonicae Eumenes et Athenagoras praeerant cum

g) *Medeonem* Gron. Crev. c. Drak.

h) *Scerdileto* Gron. Crev.

i) *ac* del. Eaed.

parvo praesidio duorum millium caetratorum. Eo et U. c. 584.
Androclem [k]) praefectum mittit, iussum sub ipsis a. C. 168.
navalibus castra habere. Aeneam [l]) mille equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram: ut, quocumque litore adplicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. quinque millia Macedonum missa ad praesidium Pythii et Petrae, quibus praepositi erant Histiaeus, et Theogenes, et Medon [m]). His profectis, ripam munire Enipei fluminis adgressus est, quia sicco alveo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, feminae, ex propinquis urbibus coactae, cibaria in castra adferebant; miles iussus ex propinquis silvis benigne [n])

* * *

XXXIII. *** conferre [o]), postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, iussit, et in litore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venae in mare permanantes undae miscerentur. Vix diducta [p]) summa arena erat, quum scaturigines turbidae primo et tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deum dono, coeperunt. Aliquantum ea quoque res duci famae et auctoritatis apud milites adiecit. Iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus; qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus adscensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi omnibus simul pronunciaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent; incerto imperio accepto,

k) *Androclen* Gron.
l) *Aeniam* Gron. Crev. c. Drak.
m) *Milo* Eaed. c. Drak.
n) *benigne* del. Eaed. c. Drak.
o) *conferre* del. Eaed. c. Drak.
p) *deducta* Eaed. c. Drak.

U. c. 584 alios, ab se adiicientes, plus eo, quod imperatum a. C. 168 sit, alios minus facere. clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, et prius hostes, quam ipsos, quid paretur, scire. Placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum, et dein singulos, proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto sit; sive a primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut, quum senserit hostium adventum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto prae se erecto stare galeatos: deinde [q]) ubi fessi sint, innisos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos stare: ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipsi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. armati omnes, et frenatis equis equites, diem totum perstabant. id quum aestivis diebus, urente adsiduo sole, fieret, tot horarum aestu et languore ipsos equosque fessos integri saepe adorti hostes, vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, et in postmeridianam succedere alios iussit: ita numquam fatigatos recens hostis adgredi poterat.

XXXIV. Haec quum ita fieri placere, concione advocata, pronunciasset, adiecit urbanae concioni convenientem orationem. *Unum imperatorem in exercitu providere et consulere, quid agendum sit, debere, nunc per se, nunc cum iis, quos advocarit* [r]) *in consilium. qui non sint advocati, eos nec palam, nec secreto iactare consilia sua. Militem haec tria curare debere, corpus ut quam validissimum et pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia: cetera scire de se Diis inmortalibus et imperatori suo curae*

q) *dein* Gron. Crev. r) *advocaverit* Eaed. c. Drak.

esse. in quo exercitu milites consultent, imperator[s]) *rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, provisurum, ut bene gerendae rei occasionem eis praebeat. illos nihil, quid*[t]) *futurum sit, quaerere: ubi datum signum sit, tum militarem operam navare.* Ab his praeceptis concionem dimisit; vulgo etiam veteranis fatentibus, se illo primum die, tamquam tirones, quid agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto adsensu audissent verba consulis, ostenderunt; sed rerum praesens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios: alii galeas bucculasque, scuta alii, alii loricas tergere[u]): alii aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia, aut morte memorabili finituros[x])bellum. Perseus quoque quum, adventu consulis simul et veris principio, strepere omnia moverique apud hostes, velut novo bello, cerneret, mota a Phila castra in adversa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

U. c. 584. a. C. 168.

* * *

norum esse.

XXXV. Quae res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem adtulit terrorem. Et primo subprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis, qui Pantauchum inde venientem adpropinquare castris vetarent. sed iam et pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti: et, quo quaeque adcuratius celantur[y]), eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra venerunt cum iis-

s) *milites, consul, et imperator* Gron. Crev. c. Drak.
t) *quod* Eaed. c. Drak.
u) *scuta alii loricasque tergere* Eaed. c. Drak.
x) *inituros* Eaed. c. Drak.
y) *curantur* Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. dem de pace mandatis, quae Romae ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a castrensi consilio auditi sunt. Itaque quum alii praecipites sine responso * agendos castris [z]), pronunciavit, post diem quintum decimum se responsum daturum. Interim, ut adpareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi coepit. Placebat quibusdam, et maxime maioribus natu, per Enipei ripam munitionesque vim facere, *confertis et vim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quae validis praesidiis insedissent, priore anno deiectos.* aliis placebat, Octavium cum classe Thessalonicam petere, et populatione maritimae orae distringere copias regias: ut, altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi natura et operibus inexsuperabilis ripa videbatur: et, praeterquam quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius et certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis: dimissoque consilio Perrhaebos mercatores, Coenum [a]) et Menophilum, notae et fidei iam sibi et prudentiae homines, arcessitos secreto percunctatur, quales ad Perrhaebiam transitus sint. Quum loca non iniqua esse dicerent, praesidiis autem regiis [b]) obsideri, spem cepit, si nocte inproviso valida manu adgressus necopinantes esset, deiici praesidia posse. *Iacula enim et sagittas et cetera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul* [c]) *provideri nequeat, inutilia esse. gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat.* His ducibus usurus, praetorem Octavium arcessitum, exposito, quid pararet, Heracleum cum classe petere iubet, et mille hominibus decem dierum cocta cibaria

z) *sine responso* [*censerent*] *agendos castris* Crev.
a) *Schoenum* Gron. Crev. c. Drak.
b) *regis* Eaed. c. Drak.
c) *procul* del. Crev.

habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniae, quod in consilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, cibaria his praeparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde iussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse postero die, ut detineret[d]) regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium proelium commisit. pugnatumque utrimque est levi armatura: nec gravioribus armis in tam inaequali alveo pugnari poterat. Descensus ripae utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis, alibi aliter cavati, paullo plus quam mille passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrimque ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; cominus stabilior et tutior, aut parma, aut scuto Ligustino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul iussit. ita eo die diremtum proelium est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paullo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, degressus ad imam partem castrorum, veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus, quod in oculis erat,

U. c. 584.
a. C. 168.

* * *

d) *distineret* Gron. Crev. c, Drak.

U. c. 584. a. C. 168. XXXVI. *** anni post circumactum solstitium erat: hora diei iam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere et incalescente sole factum erat. lassitudo et sitis iam sentiebatur, et, meridie instante, magis accessurum utrumque adparebat. Statuit sic adfectos recenti atque integro hosti non obiicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes, opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant. deinde, quantum incresceret aestus, et vultus minus vigentes et voces segniores erant, et quidam incumbentes scutis, nisique pilis stabant. Tum iam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, et inpedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam, quod fessos viae labore flagrantissimo aestu non coegisset pugnare. legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes adprobantes, quum pugnaturum consulem credebant: neque enim ne his quidem[e]) cunctationem aperuerat suam. tunc mutatione consilii subita quum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, *Ne hostem, ludificatum*[f]) *priores imperatores, fugiendo certamen, manibus emitteret*[g]). *Vereri, ne, si nocte abeat*[h]), *sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae sit*[i]); *caesusque*[k]), *sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, adgrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat.* Consul, nihil offensus libera admonitione

e) *quidem* del. Gron. Crev. c. Drak.
f) *ne hostem quidem ludificatos* Eaed. c. Drak.
g) *emittere* Eaed. c. Drak.
h) *ne nocte abeat* Eaed. c. Drak.
i) *sit* del. Eaed. c. Drak.
k) *exercitusque* Eaed. c. Drak.

tam clari adolescentis, *Et ego*, inquit, *animum istum* U. c. 584.
habui, Nasica, quem tu nunc habes: et, quem ego a. C. 168.
nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non operae sit stanti nunc in acie docere, quibus de caussis hodie quiesse melius sit. rationes alias reposcito: nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris. Conticuit adolescens; haud dubie videre aliqua inpedimenta pugnae consulem, quae sibi non adparerent.

XXXVII. Paullus, postquam metata castra inpedimentaque conlocata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit: deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paullatim signorum milites subtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hosti obpositis, sine tumultu abducti: nec ante, quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque, quum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus, quod per hostem moram fuisse pugnae scirent, et ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis, C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundae legionis, qui praetor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronunciavit, *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. Id, quia naturali ordine statis temporibus fiat, et sciri ante et praedici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunaeque et ortus et occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescentem* [1]) *exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita ne obscurari quidem, quum condatur umbra terrae, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres insecuta est dies, edita

1) *senescente* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. hora luna quum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas, ut triste prodigium, occasum regni perniciemque gentis portendens, movit: nec aliter vates. clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die (tantus [m]) utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut et [n]) regem et consulem suorum quidam, quod sine proelio discessum esset, accusarent) regi [o]) promta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior, aperte pugnam detrectans, in castra copias reduxisset; sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id, quod pridie praetermisisse pugnandi occasionem videbatur, et locum dedisse hosti, si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, quum luce prima signum propositum pugnae ad exeundum in aciem fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, ad consilium vocavit; atque ibi, quod rei gerendae tempus esset, loquendo et intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere. post sermones tamen consul orationem habuit.

XXXVIII. *P. Nasica, egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterno* [p]) *die pugnari placuit, denudavit mihi suum consilium: idem postea, ita ut transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam aliis absentem carpere imperatorem, quam praesentem monere, melius visum est. Et tibi, P. Nasica, et quicumque idem, quod tu, occultius senserunt, non gravabor reddere dilatae pugnae rationem. Nam tantum abest, ut me hesternae quietis poeniteat, ut servatum a me exercitum eo consilio credam. in qua me opinione esse ne quis sine caussa vestrum credat, reco-*

m) *postero die, tantus* Crev.
n) *et* del. Gron.
o) *accusarent. Regi,* signis parentheseos omissis, Gron Crev. c. Drak.
p) *hesterna* Grno.

gnoscat, agedum, mecum, si videtur, quam multa pro U. c. 584.
hoste et adversus nos fuerint. Iam omnium primum, a. C. 163.
quantum numero nos praestent, neminem vestrum nec ante ignorasse, et hesterno die explicatam q) *intuentes aciem animadvertisse, certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum praesidio inpedimentis relicta erat: nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes. parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, Diis bene iuvantibus, sumus? Nihilne interest, utrum militem, quem neque viae labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem et corpore et animo educas? an longo itinere fatigatum, et opere* r) *fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrente* s) *meridiano sole, hosti obiicias recenti, requieto* t)*, qui nulla re ante consumtas vires ad proelium adferat? Quis, pro Deum fidem! ita comparatus, vel iners atque inbellis, fortissimum virum non vicerit? Quid? quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus? nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, et incompositis concurrendum?*

XXXIX. *At, hercule, aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter praesidiis inpositis, explorata circa omnia; an nihil nostri habentes praeter nudum campum, in quo pugnaremus? Maiores vestri castra munita portum ad omnes casus exercitus ducebant esse: unde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnae receptum haberent. ideo, quum munimentis ea sepsissent* u)*, praesidio quoque valido firmabant;*

q) *implicatam* Gron. Crev. c. Drak.
r) *onere* Eaed. c. Drak.
s) *torrentem* Eaed. c. Drak.
t) *quieto* Eaed. c. Drak.
u) *sepissent* Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168 *quod, qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnae fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post, eruptione facta, victorem hostem pepulerunt? patria altera est militaris haec sedes, vallumque pro moenibus, et tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus et inpedimentis pugnae illud obponitur: Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem, neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse, certum habeo, si cedere hinc statuisset. quanto enim facilius abire fuit, quum procul abessemus, quam nunc, quum in cervicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut, quorum castra, praealta fluminis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris turribus, obpugnare adorti sumus, eos, relictis munimentis, agmine effuso abeuntes, in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hae dilatae pugnae ex hesterno die in hodiernum caussae fuerunt. Pugnare enim et ipsi mihi placet; et ideo, quia per Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio saltu, deiectis hostium praesidiis, novum iter aperui: neque prius, quam debellavero, absistam.*

XL. Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam eius, partim verentibus nequidquam offendere in eo, quod, utcumque praetermissum, revocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die, aut consule, aut rege, (rege, quod nec fessos[x]), ut pridie, ex via, neque trepidantes in acie instruenda et vixdum compositos adgressurus erat; consule, quod in novis castris non ligna, non pabulum con-

x) *aut rege, [rege] quod nec fessos,* omissis parentheseos signis, Grev.

vectum erat; ad quae petenda ex propinquis agris magna U. c. 584.
pars militum e castris exierat) neutro imperatorum a. C. 168.
volente. Fortuna, quae plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo et Macedones et Romani aquabantur, praesidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duae cohortes a parte Romanorum erant, Marrucina et Peligna; duae turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M. Sergius Silus legatus: et aliud pro castris stativum erat praesidium sub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis; duae turmae equitum, Placentina et Aesernina. Quum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter nona[z]) iumentum, e manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. quod quum per aquam, ferme genu tenus altam, tres milites sequerentur, Thraces duo id iumentum ex medio alveo in suam ripam traherent[a]); altero eorum occiso, receptoque eo iumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidium in hostium ripa erat. ex his pauci primo, aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad persequendos interfectores fluvium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, et cum praesidio,

* * *

proelium ducit.

XLI. Movebat imperii maiestas, gloria viri, ante omnia aetas, quod maior sexaginta annis iuvenum munia in parte praecipua laboris periculique capessebat. Intervallum, quod inter caetratos et phalanges[b])erat, inplevit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo caetratis erat, frontem adversus clipeatos habebat: chalcaspides[c]) adpellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere adversus leuca-

z) *quarta* Gron. Crev. c. Drak.
a) *trahentes* Eaed. c. Drak.
b) *phalangem* Gron.
c) *aglaspides* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 163. spidem phalangem iussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commissum proelium erat, elephantos inducit, et alas sociorum [d]): et hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, quum agi, non, quemadmodum agantur, edisseri, oportet, sine ullo effectu evanescunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum inpetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepuleruntque laevum cornu. In medio secunda legio inmissa dissipavit phalangem. neque ulla evidentior caussa victoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantem turbarunt primo, deinde disiecerunt phalangem: cuius confertae et intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt. Si carptim adgrediendo circumagere inmobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusa strue inplicantur: si vero aut [e]) ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur. sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, et interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur: et Romani, quacumque data intervalla essent, insinuabant ordines suos. Qui, si universa acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis, principio pugnae incaute congressis adversus caetratos, evenit, induissent se hastis, nec confertam aciem sustinuissent.

XLII. Ceterum sicut peditum passim caedes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt; sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugae rex ipse erat. iam a Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat: confestim eos Cotys [f]) sequebatur Odrysarumque equitatus. ceterae quoque Macedonum alae integris abibant ordinibus; quia interiecta peditum

d) *elephantes inducti, et ala sociorum* Gron. Crev. e. Drak.

e) *aut* del. Gron. Crev.

f) *confestim Costocus* Eaed. c. Drak.

acies, cuius caedes victores tenebant [g]), inmemores fecerat sequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caesa est: postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos, qui in classe erant, tendentes, suppliciter vitam orabant: et quum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progressi sunt. Sed quum hostiliter e scaphis caederentur, retro, qui poterant, nando repetentes terram, in aliam foediorem pestem incidebant. elephanti enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obterebant elidebantque. Facile conveniebat, Romanis numquam [h]) una acie tantum Macedonum interfectum. Caesa enim ad viginti millia hominum sunt: ad sex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in potestatem pervenerunt: et vagi ex [i]) fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, et eorum multo maior pars Peligni. vulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari coeptum esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletae omnes copiae forent: nunc inminens nox et fugientes texit, et Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

U. c. 584.
a. C. 168.

XLIII. Perseus ad Pieriam silvam via militari, frequenti agmine equitum et regio comitatu, fugit. Simul in silvam ventum est, ubi plures diversae semitae erant, et nox adpropinquabat; cum perpaucis maxime fidis via devertit [k]). Equites, sine duce relicti, alii alia in civitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme

g) *tenebat* Gron. Crev.
h) *conveniebat Romanis, numquam* Eaed.
i) *e* Eaed. c. Drak.
k) *divertit* Drak.

U. c. 584. a. C. 168. noctem terrore et variis difficultatibus viae vexatus est. In regia Perseo, qui Pellae praeerat, Euctus regiique pueri praesto erant. contra, ea amicorum, qui, alii alio casu servati, ex proelio Pellam venerant, quum saepe arcessiti essent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugae comites, Euander Cretensis, Neo [1]) Boeotius, et Archidamus Aetolus. cum iis, iam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses. petebat Amphipolim: sed nocte a Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem traiicere, eum finem sequendi, propter difficultatem transitus, fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, quum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus et ipse postea, deleta Karthagine, adpellatus, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is, septimum decimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat: et, serius quum redisset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriae tantae gaudium consul sensit. Amphipolim quum iam fama pugnae pervenisset, concursusque matronarum in templum Dianae, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret; Diodorus, qui praeerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in praesidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam classem Romanam adpulsam esse, agrosque circa vexari. orare praefectos Emathiae, ut praesidium adversus populatores mittat.* His lectis, hortatur Thracas, *ut ad tuendam Emathiae oram proficiscantur. magnam eos caedem praedamque, palatis passim per agros Romanis,*

1) *Neon* Gron. Crev.

facturos. Simul elevat famam adversae pugnae: quae si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse. Per hanc caussam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit. U. c. 584. a. C. 168.

XLV. Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit. inde oratores cum caduceo ad Paullum misit. Interim Hippias, et Medon [m]), et Pantauchus, principes amicorum regis, Beroea [n]), quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti, Romanis se [o]) dedunt: hoc idem et alii deinceps metu perculsi [p]) parabant facere. Consul, nunciis victoriae Q. Fabio filio et L. Lentulo et Q. Metello cum literis Romam missis, spolia iacentis hostium exercitus peditibus concessit; equitibus praedam circumiecti agri, dum ne amplius duabus noctibus ab [q]) castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Beroea primum, deinde Thessalonica, et Pella, et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque, quae ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium et consensum civitatis inpediebat: nec clausae modo portae, sed etiam inaedificatae erant. Missi Medon [r]) et Pantauchus sub muros ad conloquium Solonis, qui praesidio praeerat [s]): per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus, una tantum spe Bisaltarum auxilii tentata [t]), ad quos nequidquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens: ut et ipsos Amphipolitanos, et equitum peditumque, qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret [u]). Sed ali-

m) *Milo* Gron. Crev. c. Drak.
n) *Beroeam* Eaed. c. Drak.
o) *se* del. Eaed. c. Drak.
p) *aliae deinceps metu perculsae* Eaed. c. Drak.
q) *a* Eaed. c. Drak.
r) *Milo* Eaed. c. Drak.
s) *erat* Eaed. c. Drak.
t) *tentati* Crev.
u) *confirmarent* Gron.

U. c. 585. a. C. 168. quoties[x]) dicere incipientem quum lacrimae praepedissent; quia ipse dicere nequiit, Euandro Cretensi editis, quae agi cum multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo, sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem et ipsa ingemuerat lacrimaveratque, ita Euandri orationem adspernabatur: et quidam ausi sunt media ex concione subclamare. *Abite hinc, ne, qui pauci supersumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Euandri clausit. Rex inde[y]) domum se recepit, pecuniaque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, et ipse ad flumen descendit. Thraces, navibus se committere non ausi, domos dilapsi, et aliae militaris generis turbae: Cretenses spem pecuniae secuti. et, quoniam in dividendo plus obfensionum, quam gratiae, erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione quum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentum pervecta eo dicuntur.

XLVI. Paullus, per omnes deditas civitates dimissis, qui praeessent, ne qua iniuria in nova pace victis fieret, retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugae regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu: simul ut Sinticen evastaret, et ad omnes conatus regis[z]) inpedimento esset. Inter haec Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Aeginium, ad quod obpugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido facta, amissi sunt, ignaris Aeginiensibus debellatum esse. Consul, a Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: et, quum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undi-

x) *aliquotiens* Gron.
y) *in* Gron. Crev. c. Drak.
z) *regi* Gron. Crev.

que adspiciens; quam non sine caussa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo, vergente in occidentem hibernum. cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula eminet, aggeri operis ingentis inposita: qui et murum sustineat, et humore circumfusae paludis nihil laedatur. Muro urbis coniuncta procul videtur. divisa est intermurali amni, et eadem ponte iuncta: ut nec, obpugnante externo, aditum ab ulla parte habeat; nec, si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimae custodiae pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil praeter trecenta talenta, quae missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quae ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditae sunt. Nuncio deinde accepto, Persea Samothracam traiecisse, profectus a Pella consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis obviam [a]) turba cuivis indicio erat, non bono ac iusto rege orba [b])

U. c. 584.
a. C. 168.

a) *obvia* Gron. Crev. c. Drak. b) *ob ra* Gron.

EPITOME LIBRI XLV.

Perseus ab Aemilio Paullo in Samothrace 1) captus est. Quum Antiochus, Syriae rex, Ptolemaeum et Cleopatram, Aegypti reges, obsideret, et missis ad eum a senatu legatis, qui iuberent, ab obsidione socii regis absisteret 2), editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciendum esset, respondisset; unus ex legatis Popillius virga regem circumscripsit: iussitque, antequam circulo excederet, responsum daret. qua asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in senatum admissae. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum faverant 3), exclusa. postero die, quum de eo quaereretur, ut iis bellum indiceretur, caussam in senatu patriae suae legati egerunt, nec tamquam hostes, nec tamquam socii dimissi. Macedonia in provinciae formam redacta est 4). Aemilius Paullus, repugnantibus militibus eius 5) propter minorem praedam, et contradicente Ser. Sulpicio Galba, triumphavit: et Persen 6) cum tribus filiis ante currum duxit. cuius triumphi laetitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorum alterius mors patris triumphum praecessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est a censoribus. Censa sunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Prusias, Bithyniae rex, Romam, ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit; et Nicomedem filium senatui commendavit. Rex, plenus adulationis, libertum se populi Romani dicebat.

1) *Samothracia* Gron. Crev.
2) *absistere* Eaed.
3) *fuerant* Eaed.
4) *est* del. Eaed.
5) *suis* Eaed.
6) *Perseum* Eaed.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XLV.

Victoriae nuncii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam quum venissent, praeceptam[a]) tamen eius rei laetitiam invenerunt. Quarto post die, quam cum rege est pugnatum, quum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit; *pugnatum in Macedonia, et devictum regem esse.* Dein fremitus increvit [b]): postremo clamor plaususque, velut certo nuncio victoriae adlato, est exortus. Mirari magistratus, et quaerere auctorem repentinae laetitiae: qui postquam nullus erat, evanuit quidem tamquam incertae rei gaudium; omen tamen laetum insidebat animis. Quod postquam veris nunciis Fabii Lentulique et Metelli adventu firmatum est, quum victoria ipsa, tum augurio animorum suorum, laetabantur. Et aliter editur [c]) circensis turbae non minus similis veri laetitia. Ante diem quintum [d]) decimum Kalendas Octobres, ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli, ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, * laureatas [e]) literas dicitur: quadrigis missis, consul currum conscendit: et, quum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis,

U. c. 584.
a. C. 168.

a) *praecerptam* Gron. Crev. c. Drak.
b) *increbuit* Gron. Crev. *increbruit.* Drak.
c) *traditur* Eaed. c. Drak.
d) *quintum* del. Eaed. c. Drak.
e) *diceret*, [*reddidisse*] *laureatas* Crev.

U. c. 584. a. C. 168. repente inmemor spectaculi populus in medium decurrit. eo senatum consul vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denunciavit populo: *L. Aemilium collegam signis conlatis cum rege Perseo pugnasse. Macedonum exercitum caesum fusumque. Regem cum paucis fugisse. civitates omnes Macedoniae in ditionem populi Romani venisse.* His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domus [f]) magna pars hominum ad coniuges liberosque laetum nuncium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia pugnatum est.

II. Postero die senatus in curia habitus, supplicationesque decretae, et senatusconsultum factum est, ut consul, quos, praeter milites sociosque navales, coniuratos haberet, dimitteret. de militibus sociisque navalibus dimittendis referretur, quum legati ab L. Aemilio consule, a quibus praemissus tabellarius esset, * [g]) Ante diem sextum Kalendas Octobres [h]), hora fere secunda, legati urbem ingressi sunt, et [i]) ingentem secum obcurrentium, quacumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantae regiae copiae peditum equitumque fuissent, quot millia ex his caesa, quot capta forent; quam paucorum militum iactura tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse: neque terra, neque mari elabi posse:* eadem haec paullo post in concionem traducti exposuerunt: renovataque laetitia, quum consul edixisset, *ut omnes aedes sacrae aperirentur*, pro se quisque ex concione ad gratias agendas iere [k]) Diis; ingentique turba, non virorum modo, sed etiam feminarum,

f) *domos* Gron. Crev.
g) *tabellarius esset, [venissent.]* Crev.
h) *Octobris* Gron. Crev.
i) *et* del. Eaed. c. Drak.
k) *ire.* Eaed. c. Drak.

conferta tota urbe Deorum inmortalium templa. Senatus, revocatus in curiam, supplicationes, ob rem egregie gestam ab L. Aemilio consule, in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque maioribus sacrificari iussit. Naves, quae in Tiberi paratae instructaeque stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, et in navalibus conlocari: socios navales, dato annuo stipendio, dimitti, et cum his omnes, qui in consulis verba iuraverant: et quod militum Corcyrae, Brundisii, ad mare superum, aut in agro Larinati esset, (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegae ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populo[1]) indicta est, ex ante diem quintum Idus Octobres cum eo die in quinque dies. U. c. 584. a. C. 168.

III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva et P. Decius, nunciarunt, *exercitum Illyriorum caesum: Gentium regem captum, in*[m]) *ditione populi Romani et Illyricum esse.* Ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii praetoris, senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinae edictae a consule sunt in ante quartum et tertium et pridie Idus Novembres. Tradidere quidam, legatos Rhodios, nondum missos, post victoriam nunciatam, velut ad ludibrium stolidae superbiae, in senatum vocatos esse. Ibi Agepolim[n]) principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos et Persea faciendam; quod id bellum grave atque incommodum Graeciae omni, sumtuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando, finito aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Haec ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse, *Rhodios nec utilitatium*[o]) *Graeciae, neque*

1) *populi* Gron. Crev. c. Drak.

m) *captum in* Gron. Crev.

n) *Agesipolim* Eaed. c. Drak.

o) *utilitatum* Gron. Crev.

U. c. 584. a. C. 163. *cura inpensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam, si ea fuisset cura, quae simularetur, tum mittendos legatos fuisse, quum Perseus, in Thessaliam* [p]) *exercitu inducto, per biennium Graecas urbes, alias obsideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audierint* [q]), *et inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem, quam ad Persea ex inminenti periculo eripiendum.* cum hoc responso legatos dimissos.

IV. Per eosdem dies et M. Marcellus, ex provincia Hispania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, et argenti ad summam sestertii decies in aerarium retulit. Paullus Aemilius consul, quum castra, ut supra dictum est, ad Siras terrae Odomanticae haberet, quum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, et ipse inlacrimasse dicitur sorti humanae: quod, qui paullo ante, non contentus regno Macedoniae, Dardanos Illyriosque obpugnasset, Bastarnarum excivisset auxilia, is tum, amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis, tutus esset. Sed postquam, *Regem Persea consuli Paullo salutem,* legit; miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiae preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cuius nominis obliviscendum victo esset: itaque alterae literae cum privati nominis titulo missae, et petiere, et inpetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu et conditione suae fortunae posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum est,

p) *Thessalia* Gron.

q) *audirent* Gron. Crev. c. Drak.

Perseo regium nomen omni vi amplectente, Paullo, U. c. 584.
ut se suaque omnia in fidem et clementiam populi Ro- a. C. 168.
mani permitteret, tendente [r]).

V. Dum haec aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est adpulsa. Is quoque, praesenti admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere, ut se traderet, quum conaretur; adiuvit in hoc eum res, seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius inlustris adolescens, quum in concione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis adloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Utrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus, an falso, sacram hanc insulam, et augusti totam atque inviolati soli esse?* Quum creditae sanctitati adsentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollui eam homicida,* * *sanguine regis Eumenis violavit, et* [s]), *quum omnis praefatio sacrorum eos, quibus non sint purae manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis fama erat apud omnes Graeciae civitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata caedes. Itaque, praeterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam et templum cernebant esse, ne inmerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat, (regem ipsi adpellant) ad Persea mittunt, qui nunciaret, *Argui caedis Euandrum Cretensem. esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, veniret ad caussam dicendam: si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret.* Perseus, evocato Euandro, *iudicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec caussa, nec gratia*

r) *contendente* Gron. Crev. c. Drak.

s) *pollutam homicida sanguine regis Eumenis violavit? et* Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. *parem fore.* Suberat et ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. *reliqui quid esse*[t]), *nisi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Euander; sed quum, veneno se malle mori, quam ferro, dixisset; occulte fugam parabat. quod quum renunciatum regi esset, metuens, ne, tamquam a se subtracto poenae reo, iram Samothracum in se converteret, interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temere caede, subiit extemplo animum, in se nimirum receptam labem, quae Euandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracae Euandrum occisum. ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore, sanguine humano violata. Huius rei crimen, conrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renunciaret populo, Euandrum sibi ipsum mortem conscisse[u]).

VI. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos. Pro se quisque transire ad Romanos: fugaeque consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, adpellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracae: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quae ad usum necessaria erant: defertur et pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media, cum tribus consciis fugae, per posticum aedium in propinquum cubiculo hortum, atque inde, maceriam aegre transgressus, ad mare pervenit. Oroandes iam tum, quum[x]) pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquamdiu in litore, postremo timens lucem iam ad-

t) *esset* Gron. Crev. c. Drak.
u) *conscivisse* Gron. Crev.
x) *dum* Eaed. c. Drak.

propinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis: ea cohors, persecuta [y]) regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octavii pronunciatum est per praeconem, *Regios pueros Macedonasque alios, qui Samothracae essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque et sua omnia servaturos, quae aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam, praeter Philippum, maximum natu e filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit; fortunam Deosque, quorum templum erat [z]), nulla ope supplicem iuvantes, accusans. In praetoriam navem inponi iussus; eodem et pecunia, quae superfuit, delata est: extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad consulem misit, praemissis literis, ut in potestate eum esse et adduci sciret.

U. c. 584.
a. C. 168.

VII. Secundam eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio; et, consilio advocato, literas praetoris quum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obviam regi misit: ceteros manere in praetorio frequentes iussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo obcurrit. Patrum aetate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: praeterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc [a]) accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum patris avique [b]), quos sanguine ac genere con-

y) *prosecuta* Gron. Crev.
z) *quorum in templo erant* Eaed. c. Drak.
a) add. *quoque* Eaed. c. Drak.
b) *nec ipsius tantum, patris avique* Eaed. c. Drak.

U. c. 584 tingebat, fama conspectum eum efficiebat, sed effulge-
a. C. 168 bant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus illo Perseus ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi prae turba obcurrentium ad spectaculum non poterat, donec a consule lictores missi essent, qui submoto [c]) iter ad praetorium facerent. Consurrexit consul, et, iussis sedere aliis, progressusque paullum, introeunti regi dextram porrexit. submittentemque se ad pedes sustulit: nec adtingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considere iussit.

VIII. Prima percontatio fuit, *qua subactus iniuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset; quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?* Quum, responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: *Si iuvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer, ignorasse te, quam gravis aut amicus, aut inimicus esset populus Romanus. nunc vero, quum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses, quod consilium, quorum et vim bello, et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse, quam pacem, malle?* Nec interrogatus, nec accusatus quum responderet; *Utcumque tamen haec, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus cognita populi Romani clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis, praebet.* Haec Graeco sermone Perseo: Latine deinde suis, *Exemplum insigne cernitis*, inquit, *mutationis rerum humanarum. Vobis hoc praecipue dico, iuvenes. ideo in secundis re-*

c) *donec consul lictores misisset, qui submovendo* Gron. Crev. c. Drak.

bus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere de-cet, nec praesenti credere fortunae; quum, quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cuius animum neque [d]) *prospera flatu suo efferet, nec adversa infringet.* Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus, et alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. U. c. 584. a. C. 168.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis incliti per Europae plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus, Q. Fulvio, L. Manlio consulibus, regnum accepit: a senatu rex est adpellatus, M. Iunio, A. Manlio consulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium fuit: inde ac per eum crescere quum coepisset, Europae se tamen finibus continuit, Graeciam omnem et [e]) partem Thraciae atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: et tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope inmenso spatio imperium fuerat, suae ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimos fines [f]) Rubrum mare amplectitur, peragravit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt, lacerantes suis [g]) viribus: a summo culmine fortunae ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit.

X. Victoriae Romanae fama quum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Pha-

d) *nec* Gron. Crev. c. Drak.
e) *ac* Gron. Crev.
f) *ultimus finis* Eaed. c. Drak.
g) *suis* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 584. a. C. 168. nas stabat, Cassandream[h]) inde traiecit. C. Popillius, qui ad Delum praesidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, et statione submotos hostium lembos audivit, dimissis et ipse Atticis navibus, ad susceptam legationem peragendam navigare Aegyptum pergit: ut prius obcurrere Antiocho posset, quam ad Alexandreae moenia accederet. Quum praeterveherentur Asiam legati, et Loryma venissent, qui portus viginti paullo amplius millia ab Rhodo abest, ex adverso urbi ipsi positus; principes Rhodiorum obcurrunt (iam enim eo quoque victoriae fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum deveherentur. pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia, quae acta essent, agerenturque Rhodi, et comperta per se, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociae urbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quae singuli universique eo bello hostiliter dixerant, fecerantque, retulit. et, vir asper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, vultu truci et accusatoria voce: ut, quum propriae simultatis nulla caussa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui, *in plerisque eorum, quae commemorata a Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitores vulgi esse*, dixit. *eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiae adsentationis fecisse: et eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam poeniteret. Quae omnia, si ea mens*[i]) *populo foret, in capita no-*

h) *Cassandriam* Gron. Crev. c. Drak.

i) *si tamen* Eaed. c. Drak.

xiorum versura. Cum magno adsensu auditus est, non U. c. 584.
magis eo, quod multitudinem noxa levabat [k]), quam a. C. 168.
quod culpam in auctores verterat. Itaque quum principes eorum Romanis responderent, nequaquam [l]) tam grata oratio eorum fuit, qui, quae Popillius obiecerat, diluere utcumque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae obiiciendis adsensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid, aut fecisse, convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventu Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandream [m]) proficiscuntur. Nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perseverantiam in exsequenda re Decimii lenitas * [n]).

XI. Quum haec gererentur, Antiochus frustra tentatis moenibus Alexandreae [o]) abscesserat: ceteraque Aegypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemaeo, cui regnum quaeri suis viribus simulabat, ut victorem mox adgrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec huius voluntatis eius ignarus Ptolemaeus dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandreae [p]), et sorore adiuvante, et non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque eius, non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod, cetera Aegypto sibi tradita, Pelusii validum relictum erat praesidium. adparebat, claustra Aegypti teneri, ut, quum vellet, rursus exercitum induceret: bello

k) *multitudinis noxam elevabat* Gron. Crev. c. Drak.
l) add. *tamen* Eaed. c. Drak.
m) *Alexandriam* Eaed. c. Drak.
n) *lenitas* [*ultro accenderat.*] Crev.
o) *Alexandriae* Gron. Crev. c. Drak. In Gron. post *Antiochus* et *Alexandriae* minor distinctio posita est.
p) *Alexandriae* Gron. Crev.

U. c. 584. a. C. 168. intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor, fessus certamine, nequaquam par Antiocho futurus esset. Haec, prudenter animadversa a maiore, cum adsensu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: soror plurimum adiuvit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque, consentientibus cunctis pace facta, Alexandream [q]) recipitur, ne multitudine quidem adversante: quae in bello, non per obsidionem modo, sed etiam postquam a moenibus abscessum est, quia nihil ex Aegypto subvehebatur, omnium rerum adtenuata inopia erat. His quum laetari Antiochum conveniens esset, si reducendi eius caussa exercitum Aegyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiae et Graeciae civitates, legationibus recipiendis literisque dimittendis, usus erat, adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse, primo vere cum exercitu Aegyptum petens, in Coelen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemaei legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, ut suum munus tueretur, et diceret potius, quid fieri vellet, quam, hostis ex socio factus, vi atque armis ageret, respondit; *Non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi et tota Cypro, et Pelusio, agroque, qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet;* diemque praestituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet.

XII. Postquam dies data induciis praeteriit, * navigantibus [r]) ostio Nili ad Pelusium, per [s]) deserta Arabiae * ad [t]) Memphim incolebant, et ab ceteris Aegyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexan-

q) *Alexandriam* Gron. Crev.
r) *paeteriit*, [*praefectis maritimarum virium, quae terrestrem exercitum comitabantur,*] *navigantibus* Crev.
s) *Pelusium*, [*ipse*] *per* Crev.
t) *Arabiae* [*ingressus Aegyptum, receptusque ab iis qui*] *ad* Crev.

dream [u]) modicis itineribus descendit. Ad Eleusinem [x]) transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandrea abest, legati Romani obcurrerunt. quos quum advenientes salutasset, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius senatusconsultum [y]) habentes tradit, atque omnium primum id legere iubet: quibus perlectis, quum se consideraturum, adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset, dixisset; Popillius, pro cetera asperitate animi, virga, quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac, *Priusquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum, senatui quod referam.* Obstupefactus tam violento imperio parumper quum haesitasset, *Faciam*, inquit, *quod censet senatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tamquam socio atque amico, porrexit. Die deinde finita quum excessisset Aegypto Antiochus, legati, concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat pax, Cyprum navigant [z]): et inde, quae iam vicerat proelio Aegyptias naves, classem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie ademta Antiocho Aegyptus habenti iam, redditumque patrium regnum stirpi Ptolemaei fuerat. Consulum eius anni, sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum quum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auspicato templum intravit. vitio diem dictam esse augures, quum ad eos relatum est, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam et Papinum stativa habuit: deinde circa eadem loca cum sociis nominis Latini hibernabat: legiones Romanae, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romae manserant. Et praetores, praeter

U. c. 584
a. C. 168.

u) *Alexandriam* et paullo post *Alexandria* Gron. Crev. c. Drak.

x) *Leusinem* Eaed. c. Drak.

y) *scriptum* Eaed. c. Drak.

z) *convenerat, pars Cyprum navigant* Eaed. c. Drak.

U. c. 184. a. C. 168. C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. eum tum [a]) ius dicere Romae (nam eam quoque sortem habebat) inter cives et peregrinos Patres censuerant.

XIII. Et [b]) Popillius et ea legatio, quae missa ad Antiochum erat, Romam rediit; retulit, controversias inter reges sublatas esse, exercitumque ex Aegypto in Syriam reductum. Post ipsorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *Omni victoria potiorem pacem regi, quae senatui placuisset, visam: eumque haud secus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum iussis* [c]) *paruisse.* Gratulati deinde victoriam sunt, *quam* [d]) *summa ope, si quid imperatum foret, adiuturum* [e]) *regem fuisse.* Ptolemaei legati, communi nomine regis Cleopatrae, gratias egerunt, *Plus eos senatui populoque Romano, quam parentibus suis, plus, quam Diis inmortalibus, debere: per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope amissum recepissent.* Responsum ab senatu est: *Antiochum recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumque id esse senatui populoque Romano.* Regibus Aegypti, Ptolemaeo Cleopatraeque: *si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum laetari: daturumque operam, ut regni sui maximum semper praesidium positum esse in fide populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mandatum. Literae deinde e [f]) Macedonia adlatae, quae victoriae laetitiam geminarent: *Persea regem in potestatem consulis venisse.* Dimissis legatis disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos: Pisanis querentibus, agro se a colonis Romanis pelli; Lunensibus adfirmantibus, eum, de quo agatur, ab [g]) triumviris agrum

a) *tum* del. Gron. Crev. c. Drak.
b) *ut* Gron.
c) *iussu* Gron.
d) *ad quam* Gron. Crev. c. Drak.
e) *adfuturum* Eaed. c. Drak.
f) *e* del. Eaed. c. Drak.
g) *a* Eaed. c. Drak.

sibi adsignatum esse. Senatus, qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinqueviros misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, T. Sempronium Muscam, L. Naevium Balbum, C. Appuleium Saturninum. Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenaeo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Masgabae, regis Masinissae filio, Puteolis nave [h]) egresso, praesto fuit, obviam missus cum pecunia, L. Manlius quaestor, qui Romam eum publico sumtu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, ut, quae rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, *quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misisset* [i]). *Sed duas res ei rubori fuisse: unam, quod rogasset eum per legatos senatus, quae ad bellum opus essent, et non imperasset: alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masinissam meminisse, regnum a populo Romano partum auctumque et multiplicatum habere: usu regni contentum scire, dominium et ius eorum, qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare, aequum esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quae* [k]) *ibi proveniant. Id Masinissae satis esse, et fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis a patre profectum postea consecutos equites, qui devictam Macedoniam nunciarent, gratulatumque senatui iuberent indicare, tantae eam rem laetitiae patri suo esse, ut Romam venire velit, Iovique optimo maximo in Capitolio sacrificare, et grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere.*

U. c. 584.
a. C. 168.

XIV. Responsum regulo est: *Facere patrem eius Masinissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et*

h) *navem* Gron. Crev. c. Drak.
i) *misit* Crev.
k) *neque emere ea, ex fructibus agri ab se dati quae* Drak.

U. c, 584. a. C. 163. *populum Romanum ab eo, bello Punico, forti fidelique opera adiutum, et illum, favente populo Romano, regnum adeptum; aequitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus eum* [l]) *functum officiis. Victoria vero populi Romani laetari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunae regnique sui cum rebus* [m]) *Romanis inmiscuisset. Grates Diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret; Romae filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, et Africa excedere, praeterquam quod illi inutile esset, non esse e republica populi Romani, senatum censere.* Petenti Masgabae, ut Hanno Hamilcaris filius obses [n]) in locum* exigeret [o]). Munera ex senatusconsulto emere regulo quaestor iussus ex centum pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumtum, quoad in Italia esset, praebere, et duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: et comitibus omnibus, liberis servisque, vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masinissae filio Misagene literae adlatae sunt, *missum eum ab L. Paullo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis; navigantem, dispersa classe in Hadriatico mari, Brundisium tribus navibus aegrum delatum.* Ad eum cum iisdem muneribus, quae data Romae fratri eius erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus: iussusque curare, ut aedes hospi-

* * *

XV. * * * in quatuor urbanas tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni maior ex se natus esset [p]). Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt: et eos, qui praedium praediave rustica pluris sestertium triginta millium haberent, censendi ius factum est. Hoc quum ita

l) *eum* del. Gron. Crev. c. Drak.

m) *rebus* del. Gron. Crev.

n) *hospes* Crev.

o) *in locum exigeret*, omisso lacunae signo, Crev.

p) *ex senatusconsulto esset* Gron. Crev. c. Drak.

servatum esset, negabat Claudius, *suffragii lationem* U. c. 584.
iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum a. C. 168.
ordini universo, adimere posse. Neque enim, si tribu movere posset, quod sit nihil aliud, quam mutare iubere tribum, ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere posse; id est, civitatem libertatemque eripere; non, ubi censeatur, finire, sed censu excludere. Haec inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui servitutem servissent, coniicerent. Esquilinae [q]) sors exiit: in ea Ti. Gracchus pronunciavit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. gratiae actae et Sempronio, qui in bene coepto perseverasset; et Claudio, qui non inpedisset. Plures, quam ab [r]) superioribus, et senatu emoti sunt, et equos vendere iussi. omnes iidem ab utroque et tribu remoti, et aerarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, et ad opera, quae locassent, probanda, anni et sex mensium [s]) tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius aedem Monetae [t]) in monte Albano dedicavit quinquennio post, quam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

XVI. Q. Aelio, M. Iunio consulibus de provin- U. c. 585.
ciis referentibus, censuere Patres, duas provincias a. C. 167.
Hispaniam rursus fieri, quae una per bellum Macedonicum fuerat: et Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paullum et L. Anicium, obtinere, donec de sententia legatorum res et bello turbatas, et in statum alium ex regno formandas composuissent [u]). Consu-

q) *Aesquilinae* Gron.
r) *a* Gron. Crev. c. Drak.
s) *anni et bimensis* Eaed. c. Drak.
t) *Monetae* del. Eaed. c. Drak.
u) *et res bello turbatas, et statum alium eius regni formando composuissent* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. libus Pisae et Gallia decretae cum binis legionibus quinum millium [x]) peditum, et equitum quadringenorum [y]). Praetorum sortes fuere, Q. Cassii urbana, M'. Iuventii [z]) Thalnae inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervae ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat. nequiit ire in provinciam, ad res capitales quaerendas ex senatusconsulto retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Aedes Deum [a]) Penatium in Velia de coelo tacta erat: et in oppido Minervio duae portae et muri aliquantum. Anaguiae terra pluerat; et Lanuvii fax in coelo visa erat; et Calatiae in publico agro M. Valerius civis Romanus nunciabat ex [b]) foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manasse. Ob id maxime decemviri libros adire iussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt, et quinquaginta capris in foro sacrificaverunt. et aliorum prodigiorum caussa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, et hostiis maioribus sacrificatum est, et urbs lustrata. Inde, quod ad honorem Deum inmortalium pertineret, decrevit senatus, *Ut, quoniam perduelles superati, Perseus et Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Romani essent, ut, quanta dona, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ob divictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius et M'. Iuventius praetores curarent danda.*

XVII. Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii, C. Lici-

x) *quinum millium* del. Gron. Crev. c. Drak.

y) *quadringentenis* Eaed. c. Drak.

z) *Manii Iuvencii* Gron. Crev. *M. Iuventii* Drak.

a) *Deorum* Gron. Crev. c. Drak.

b) *e* Eaed. c. Drak.

nius Crassus, collega in consulatu Paulli; tum proro- U. c. 585.
gato imperio provinciam Galliam habebat. His con- a. C. 167.
sularibus addidere Cn. Domitium Ahenobarbum [c]), Ser. Cornelium Sullam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicereius, et Cn. Baebius Tamphilus, (hic priore anno, Cicereius multis ante annis praetor fuerat) P. Terentius Tuscivicanus [d]), P. Manilius. Moniti deinde consules a Patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur, sortiti sunt. M. Iunio Pisae obvenerunt, (quem prius, quam in provinciam iret, legationes, quae undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Aelio Gallia. Ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

XVIII. *Omnium primum liberos esse* placebat *Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus adpareret, arma populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem adferre; ut et in libertate gentes quae essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Romani esse* [e]), *et quae sub regibus viverent, et in praesens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi Romani habere se, et, si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis, sibi libertatem adlaturum crederent. Metalli quo-*

c) *Aenobarbum* Gron.
d) *Tusciveicanus* Gron. Crev. c. Drak.
e) *sub tutela* [*populi Romani*] *esse* Crev.

U. c. 585. a. C. 167. *que Macedonici quod* [f]) *ingens vectigal erat, locationesque praediorum rusticorum tolli* placebat. *nam neque sine publicano exerceri posse; et, ubi publicanus esset* [g]), *ibi aut ius publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse. ubi in medio praeda administrantibus esset, ibi numquam caussas seditionum et certaminis defore. Commune concilium* [h]) *gentis esset, ne inprobum vulgus ab* [i]) *senatu aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quaeque concilium haberet,* placuit; *et dimidium tributi, quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere.* Similia his et in Illyricum mandata. cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia.

XIX. Inter multas regum gentiumque et populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos animosque. exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paullo benignius, quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duae in speciem honestae res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria, quam ipse adiuvisset: altera, querimonia Gallici tumultus, acceptaeque cladis, qua regnum in dubium adductum esset [k]). Suberat et secreta spes honorum praemiorumque ab senatu, quae vix salva pietate eius contingere poterant. erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent: *Eam opinionem de Attalo et Eumene Romae esse, tamquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum, quae pro se, an, quae contra fratrem pe-*

f) *Macedonici, quod* Gron. Crev. c. Drak.
g) *est* Eaed. c. Drak.
h) *consilium* Crev.
i) *a* Gron. Crev. c. Drak.
k) *Advertaeque gladiis regnum in dubium adductum esse* Eaed. c. Drak.

titurus esset, ab senatu magis inpetrabilia forent: adeo universos omnia et huic tribuere, et illi vero negare. U. c. 585. a. C. 167. Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio veluti [l]) frenos animo eius, gestienti secundis rebus, inposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is, ad occupatas iam aures sollicitatumque iam animum quum venisset, adgressus tempestivis temporibus rem prope prolapsam restituit, *aliis alia regna crevisse rebus*, dicendo: *regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia: quod unus nomen regium et praecipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia aetate proximus sit* [m]), *quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas praesentes eius opes cernat, sed quod haud ambiguum prope diem regnaturum eum infirmitate aetateque Eumenis esset, nullam stirpem liberum habentis:* (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit). *Quid adtinere* [n]) *vim adferre rei, sua sponte ad eum mox venturae* [o])? *Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu et concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adiiciatur, sisti non posse; nec aliud eum, quam, ne frater in regno moriatur: sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, et servasse fratri regnum, et eripuisse; servati tamen regni, quae iuncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimvero quum detestabilis altera res et proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? si partem; ambo infirmos, distractis viri-*

l) *velut* Gron. Crev. c. Drak.
m) *sit* del. Eaed. c. Drak.
n) *attineret* Eaed. c. Drak.
o) *mox ad eum adventurae* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. *bus, et omnibus iniuriis probrisque* [p]) *obnoxios fore: si totum; privatumne ergo maiorem fratrem, an exsulem illa aetate, illa corporis infirmitate, ad* [q]) *ultimum mori iussurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Persei exitum videri, qui ex fraterna caede raptum diadema in templo Samothracum, velut praesentibus Diis exigentibus poenas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui, non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimum fratri praestitisset.*

XX. Haec plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam est [r]), et sua merita eo bello fratrisque, si qua erant, et Gallorum defectionem, quae nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Aenum sibi et Maroneam petiit. Ita destituta eorum spe, qui, fratre accusato, partitionem regni petiturum crediderant, curiam [s]) excessit. Ut raro alias quisquam, rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium adsensu est auditus; omnibus honoribus muneribusque, et praesens est cultus, et proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiae Graeciaeque legationes Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. nam quum primo in veste candida visi essent, quod et [t]) gratulantes decebat, et, si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum praebere speciem poterant; postquam consulti ab M. Iunio consule Patres, stantibus in comitio legatis, an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale ius in iis servandum censuerunt; egressus e curia consul, quum Rhodii, gratulatum se de victoria purgatumque civitatis crimina di-

p) *probrisque* del. Gron. Crev. c. Drak.
q) *an* Eaed. c. Drak.
r) *est* del. Eaed. c. Drak.
s) *curia* Gron.
t) *et* del. Gron. Crev. c. Drak.

centes venisse, petissent, ut senatus sibi daretur, pronunciat: *Sociis et amicis et alia comiter atque hospitaliter praestare Romanos, et senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorumque* [u]) *numero habendi sint.* His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque et cunctos, qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis aequum censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo, veste sordida sumta, domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, orantes, ut prius cognoscerent caussam, quam condemnarent [x]). U. c. 585. a. C. 167.

XXI. M'. Iuventius Thalna praetor, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, *Ut Rhodiis bellum indiceretur: et ex magistratibus eius anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur*, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed et praetor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod, ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret, *Vellent, iuberentne, Rhodiis bellum indici?* quum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ex auctoritate Patrum [y]) ad populum latum; et tribuni plebis, quum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset; eoque persaepe evenisset, ut et [z]), qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex oratione [a]) dissuadentium, intercederent; et, qui ad intercedendum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter praetorem tribunosque

u) *sociorum* Gron. Crev. c. Drak.
x) *condemnarentur* Eaed. c. Drak.
y) *ex auctoritate Patrum* del. Eaed. c. Drak.
z) *et* del. Eaed. c. Drak.
a) *ratione* Eaed. c. Drak

U. c. 585. a. C. 167. omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem praetoris ante tempus intercedendo,

* * *

in adventum im- [b])

* * *

XXII. *** *est* [c]), *peccaverimusne, adhuc dubium est: poenas, ignominias omnes iam patimur. Antea, Karthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, quum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, Patres conscripti, ex curia in Capitolium ad Deos vestros dona ferentes* [d]); *nunc ex sordido deversorio* [e]), *vix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere iussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos praemiis atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosque liberos esse (ut audimus) iubetis, quum servierint, antequam vobiscum bellarent: (nec cuiusquam fortunae invidemus, immo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia iusta sint, prae vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non sine caussa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia obpugnata Karthaginienses, Athenae obpugnatae et Graecia in servitutem petita, et adiutus Hannibal pecunia, auxiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse, ultro ab Aetolis hostibus vestris arcessitus, ex Asia classe in Graeciam traiecit; Demetriade, et Chalcide, et saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperii vos deiicere conatus. Cum Perseo socii vestri obpugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, caussa belli vobis*

b) *intercedendo in adventum imperatoris*, omisso lacunae signo, Gron.

c) *est* del. Gron. Crev. c. Drak.

d) *ferentes veniebamus* Gron. *ferentes* [*deducebamur*] Crev.

e) *diversorio* Gron. Crev.

fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego civitatis caussam a Polyarato et Dinone, civibus nostris, et iis, quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii aeque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus favimus; et, quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege adversus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuvare, et quam inpigre capessere bella, C. Livium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia praefuerunt. Numquam vestrae naves pugnavere sine nobis. nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Hannibalem imperatorem, quae victoria nobis eo gloriosior est, quod, quum ad Samum magnam partem navium adversa pugna et egregiam iuventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi sumus regiae classi ex Syria venienti obviam ire. Haec non gloriandi caussa retuli, (neque enim ea nunc nostra est fortuna) sed ut admonerem, quemadmodum adiuvare socios solerent Rhodii. U. c. 585. a. C. 167.

XXIII. *Praemia, Philippo et Antiocho devictis, amplissima accepimus a vobis. Si, quae vestra nunc est fortuna Deum benignitate et virtute vestra, ea Persei fuisset, et praemia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniane a nobis adiutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod praesidium tenuisse nos? ubi pugnasse aut sub illius ducibus, aut per nosipsos? Si quaereret, ubi miles noster, ubi navis intra praesidia sua fuisset; quid responderemus? Caussam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus; ab altera etiam crimen et periculum esset. Quamquam Perseus vere obiiceret, id quod vos non potestis, Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui*

U. c. 585. *pollicerentur vobis, quae ad bellum opus essent; nava-*
a. C. 167. *libus, armis* [f]), *iuventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. Ne praestaremus, per vos stetit, qui de quacumque caussa tum adspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quidquam tamquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio; sed a vobis prohibiti praestare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hic* [g]) *iam non, quod factum est, defensurus sum, (non adeo insanio) sed publicam caussam a privatorum culpa segregaturus. Nulla enim est civitas, quae non et inprobos cives aliquando, et inperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui adsentando multitudini grassarentur: et secessisse aliquando a vobis plebem, nec in potestate vestra rempublicam fuisse. Si hoc ab hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest, aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. Non utique* [h]) *praeteribo id quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostrae. Legatos eodem tempore et ad vos, et ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem si locutum constat, tamquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad submovendos a bello Antiochum et Ptolemaeum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea sive superbia sive stultitia adpellanda est, eadem, quae apud vos, et apud Persea fuit. Tam civitatium, quam singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliae iracundae, aliae audaces, quaedam timidae in vinum, in Venerem proniores aliae sunt. Atheniensium populum fama est celerem et supra vires*

f) *navalibus armis* Crev.
g) *hinc* Gron. Crev. c. Drak.
h) *utique* del. Eaed. c. Drak.

audacem esse ad conandum: Lacedaemoniorum cunctatorem, et vix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negaverim, et totam Asiae regionem inaniora parere ingenia, et nostrorum tumidiorem sermonem esse, quod excellere inter finitimas civitates videamur; et id ipsum non tam viribus nostris, quam vestris honoribus ac iudiciis. Satis quidem et tunc in praesentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. si tum parum ignominiae pensum est, haec certe tam miserabilis ac supplex legatio etiam insolentioris, quam illa fuit, legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum praesertim, iracundi oderunt, prudentes inrident; utique si inferioris adversus superiorem est: capitali poena nemo umquam dignam iudicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audimus [i]). U. c. 585. a. C. 167.

XXIV. *Quid igitur superat, quod purgemus, si nec factum hostile ullum nostrum est, et verba tumidiora legati offensione aurium non perniciem civitatis meruerunt* [k])? *Voluntatis nostrae tacitae* [l]) *velut litem aestimari vestris inter vos sermonibus audio, Patres conscripti: favisse nos regi, et illum vincere maluisse; ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrum, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut, si qui* [m]) *vellet inimicum perire, si nihil fecerit, quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos poena, non crimine, liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem: si omnes voluimus, quod arguimur, non distinguimus voluntatem a facto: omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi faverunt: non postulo, ut pro-*

i) *audivimus* Gron. Crev.
k) *offensionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt* Eaed. c. Drak.
l) *tacite* Gron. Crev.
m) *quis* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. *pter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quam civitas ipsa; et hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt. alii, damnati a nobis, in potestate vestra erunt, Patres conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc, quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. ne plus obsit nobis, quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Persea, tamquam tres sententias, ponite. duae nos absolvunt: una autem* [n]) *dubia est, ut gravior sit. Illi de nobis si iudicarent, damnati essemus. vos iudicate, Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis; quum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. Si perseverabitis in ira, tempus, a vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum, feminarum est, cum omni pecunia nostra naves conscendemus: ac, relictis penatibus publicis privatisque, Romam veniemus: et, omni auro et argento, quidquid publici, quidquid privati est, in comitio, in vestibulo curiae vestrae, cumulata, corpora nostra coniugumque ac liberorum vestrae potestati permittemus, hic passuri, quodcumque patiendum erit. procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani iudicare possunt: est tamen et nostrum aliquod de nobis iudicium, quod numquam iudicabimus nos vestros hostes: nec quidquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.*

XXV. Secundum talem orationem universi rur-

n) *autem* del. Gron. Crev. c. Drak.

sus prociderunt, ramosque oleae supplices iactantes, tandem excitati, curia excesserunt. Tunc sententiae interrogari coeptae. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules praetoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum caussam eorum adiuvit M. Porcius Cato; qui, asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulacrum viri copiosi, quae dixerit, referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socii permanerent. Philocrates et Astymedes principes legationis erant. Partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romae subsistere, quae, quae [o]) agerentur, sciret, certioresque suos faceret. In praesentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque iusserunt praefectos. Haec Rhodum nunciata. Quae [p]) per se tristia fuissent, quia maioris mali levatus erat timor, quum bellum timuissent, in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theaetetum [q]) praefectum classis, in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod, nisi inpetrarent, maior a [r]) repulsa ignominia esset. Praefecti classis id unius erat ius, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali foedere se cum Romanis non inligarent ob nullam aliam caussam, quam ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si quid [s]) opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate et fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur; non quae tutiores eos ab aliis faceret, (nec enim timebant quemquam, praeter

U. c. 585.
a. C. 167.

o) *subsistere, quae* Gron. c. Drak. *subsistere,* [*ut*] *quae* Crev.

p) *nunciata, quae* Gron. Crev. c. Drak.

q) *Theodotum* Eaed. c. Drak.

r) *maior repulsis* Eaed. c. Drak.

s) *cui* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. Romanos) sed quae ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus et Caunii descivere ab his, et Mylasenses [t]) Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria ademtae ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur, includi se insulae parvae et sterilis agri litoribus, quae nequaquam alere tantae urbis populum posset. missa igitur iuventute, propere et Caunios, quamquam Cibyratarum adsciverant auxilia, coegerunt imperio parere; et Mylasenses Alabandenosque, qui, Euromensium provincia ademta, ad ipsos coniuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

XXVI. Dum haec ibi, alia in Macedonia, alia Romae geruntur; interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praesidio inposito Gabinium praefecit, Rhizoni et Olcinio [u]) urbibus opportunis C. Licinium. Praepositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effusa. hinc [x]), praesidio inposito, in Molossidem transgressus: cuius omnibus oppidis, praeter Passaronem, et Tecmonem, et Phylacen, et Horreum, receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous et Theodotus principes eius civitatis erant, insignes et favore Persei, et odio adversus Romanos: iidem universae genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia privatae noxae, quia ipsis nulla spes veniae erat, ut communi ruina patriae obprimerentur, clauserunt portas, multitudinem, ut mortem servituti praeponerent, hortantes. Nemo adversus praepotentes viros hiscere audebat. Tandem

t) *Mylassenses* Gron. Crev.
u) *Olzinio* Gron.
x) *hic* Gron. Crev. c. Drak.

Theodotus quidam, nobilis et ipse adolescens, quum maior a Romanis metus timorem a principibus suis vicisset, *Quae vos rabies*, inquit, *agitat, qui duorum hominum noxae civitatem*[y]) *accessionem facitis? Equidem pro patria qui letum obpetissent, saepe fando audivi: qui patriam pro se perire aequum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas, et imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Haec dicentem quum multitudo sequeretur, Antinous et Theodotus in primam stationem hostium inruperunt, atque ibi, obferentes se ipsi vulneribus, interfecti. urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephali principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, obpugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodrae, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronunciavit de sententia consilii: *Senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos iubere. praesidia ex omnibus oppidis, arcibus, et castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam inmunes fore Issenses, et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas*[z]), *Olciniatas, quod, incolumi Gentio, ad Romanos defecissent. Daorseis quoque inmunitatem dare, quod, relicto Caravantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus, et Dassarensibus, et Selepitanis, ceterisque Illyriis, vectigal dimidium eius inpositum*[a]), *quod regi pependissent*[b]). Inde in tres partes Illyricum divisit. unam eam fecit, quae supra dicta est; alteram Labeatas omnes; tertiam Agravonitas, et Rhizonitas, et Olciniatas, adcolasque eorum. hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

U. C. 585.
a. C. 167.

y) *civitatis* Gron. Crev. c. Drak.

z) *Rizonitas* Gron.

a) *inpositum* del. Gron. Crev. c. Drak.

b) *pendissent* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. XXVII. Dum haec in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, iam ab Roma regressum, ad Aeginium et Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod, quum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium novum crimen erat. famae de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum, urbem ingressos, hostiliter saevierant. Ad Aeniorum quoque[c]) urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius, quam finitimae civitates, in armis fuerant. Autumni fere tempus erat; cuius temporis initio circumeundam Graeciam, visendaque, quae nobilitata fama maiora[d]) auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit, praeposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio et Athenaeo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit, inclitum oraculum: ubi, sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus inposituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiae quoque templum Iovis Trophonii adiit. ubi[e]) quum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum Deos descendunt, sacrificio Iovi Hercynaeque[f]) facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi Euboeaeque insulae[g]), ponte continenti iunctae, descendit. A Chalcide Aulidem rate[h]) traiicit, trium millium spatio distantem, portum inclitum statione quondam mille navium Agamemnoniae classis, Dianaeque templo[i]), ubi navibus cursum ad Troiam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum

c) add. *hostiliter* Gron. Crev. c. Drak.
d) *magis* Eaed. c. Drak.
e) *ibi* Eaed. c. Drak.
f) *Hercynnaeque* Eaed. c. Drak.
g) *Euripi * aevoque ante insulae* Gron. c. Drak. *Euripi, aevoque ante insulae* Crev.
h) *rate* del. Gron. Crev. c. Drak.
i) *templum* Eaed. c. Drak.

Atticae ventum est; ubi pro Deo vates antiquus [k]) U. c. 585.
colitur, templumque vetustum est, fontibus rivisque a. C. 167.
circa amoenum. Athenas inde plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes: arcem, portus, muros Piraeeum urbi iungentes, navalia magnorum imperatorum, simulacra Deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia.

XXVIII. Sacrificio Minervae praesidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. urbs erat tunc praeclara ante excidium, arx quoque et Isthmus praebuere spectaculum: arx intra moenia [l]) in inmanem altitudinem edita, scatens fontibus: Isthmus duo maria, ab occasu et ortu solis finitima, artis faucibus dirimens. Sicyonem inde et Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclitam Aesculapii nobili templo; quod, quinque millibus passuum ab urbe distans, nunc vestigiis revulsorum donorum, tum donis dives erat, quae remediorum salutarium aegri mercedem sacraverant Deo. Inde Lacedaemonem adit, non operum magnificentia, sed disciplina institutisque memorabilem, ac Pallantium [m]): unde per Megalopolim [n]) Olympiam escendit [o]). Ubi et alia quidem spectanda visa, et, Iovem velut praesentem intuens, motus animo est. Itaque, haud secus quam si in Capitolio inmolaturus esset, sacrificium amplius solito adparari iussit. Ita peragrata Graecia, ut nihil eorum, quae quisque Persei bello privatim aut [p]) publice sensisset, inquireret, ne cuius metu sollicitaret animos sociorum, Demetriadem quum revertitur [q]), in itinere sordidata turba Aetolorum obcurrit; mirantique et percunctanti, quid esset, defertur, quingentos quinquaginta principes ab

k) *vates Amphilochus* Gron. Crev. c. Drak.
l) *inter omnia* Eaed. c. Drak.
m) *ac Pallantium* del. Eaed. c. Drak.
n) *Megalopolin* Gron. Crev.
o) *adscendit* Eaed. c. Drak.
p) *ac* Gron. Crev.
q) *revertit* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. Lycisco et Tisippo, circumsesso senatu per milites
a. C. 167. Romanos, missos a Baebio praefecto praesidii [r]), interfectos; alios in exsilium actos esse: bonaque eorum, qui interfecti essent, et exsulum possidere, qui arguebant. Iussis Amphipoli [s]) adesse, ipse, convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit, traiecisse iam mare decem legatos, omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit. quo quum Perseus obviam Amphipoli nimis soluta curis [t]) custodia processisset, (id diei iter est) ipsum quidem benigne adlocutus est: ceterum, postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum, quod Persea tam procul a se vagari per provinciam passus esset [u]): deinde, quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur. referrique tegulas et resarciri tecta, sicut fuerant, iussit. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo, traditos A. Postumio, in custodiam misit: filiam cum minore filio, a Samothrace adcitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX. Ipse, ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatium iusserat, literasque omnes, quae ubique depositae essent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Adsuetis regio imperio tamen novum formam terribilem praebuit tribunal, submoto [x]) aditus, praeco, accensus, insueta omnia oculis auribusque; quae vel socios, nedum hostes victos, terrere possent. Silentio per praeconem facto, Paullus Latine, quae senatui, quae sibi ex consilii sententia visa essent, pronunciavit: ea Cn. Octavius praetor (nam et ipse aderat) interpretata ser-

r) *a Baebio praeside* Gron. Crev. c. Drak.
s) *Amphipolim* Eaed. c. Drak.
t) *curis* del. Eaed. c. Drak.
u) *est* Crev.
x) *submotor* Gron. Crev. c. Drak.

mone Graeco referebat. *Omnium primum liberos esse* U. c. 585.
iubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, a. C. 167.
utentes legibus suis, annuos creantes magistratus: tributum dimidium eius, quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam. unam fore et primam partem, quod agri inter Strymonem et Nessum amnem sit: accessurum huic parti trans Nessum, ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, praeter Aenum, et Maroneam, et Abdera; trans Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen adpellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, praeter Sinticen Heracleam et Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluvius, additis Paeonibus, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occasu, cingunt: ad septentrionem Bora mons obiicitur. adiecta huic parti regio Paeoniae, qua ab occasu praeter Axium amnem porrigitur: Edessa quoque et Beroea eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum, ubi concilia fierent, primae regionis Amphipolim, secundae Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam fecit. Eo concilia suae cuiusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit. Pronunciavit deinde, *neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorumque inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri et aeris permitti.* vectigal exercentibus dimidium eius inpositum, quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset, et continens esset finibus suis, *omnibus dare libertatem* pronunciavit, *qui sub regno Persei fuissent.* Post non inpetratam Paeoniam, salis commercium dedit: tertiae regioni imperavit, ut Stobos

U. c. 585. a. C. 167. Paeoniae deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam et ipsos caedere, et alios pati vetuit. Regionibus, quae adfines barbaris essent, (excepta autem tertia, omnes erant) permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Haec, pronunciata primo die conventus, varie adfecerunt animos. Libertas praeter spem data adrexit, et levatum annuum vectigal. Regionatim commercia [y]) interruptis ita videri lacerata, tamquam animalia in artus, alterum alterius indigentes, distracta: adeo, quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, et ut [z]) se ipsa quaeque contenta [a]) pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros, (trans Nessum amnem incolunt et circa Strymonem) et multas frugum proprietates, et metalla, et opportunitatem Amphipolis: quae obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Thessalonicen et Cassandream [b]), habet; ad hoc Pallenen [c]), fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei praebent portus ad Toronen [d]) ac montem Atho, (Aeneae vocant hunc) alii ad insulam Euboeam, alii ad Hellespontum opportune versi. Tertia regio nobiles urbes, Edessam et Beroeam et Pellam, habet, et Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos et Illyrios, inpigros cultores. Quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt; iuncta his Atintania, et Stymphalis, et Elimiotis. frigida haec omnis, duraque cultu, et aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terrae similia habet. ferociores eos et adcolae barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Divisae itaque Macedoniae, partium [e]) usibus separatis,

y) *commerciis* Gron. Crev. c. Drak.
z) *a* Eaed. c. Drak.
a) *contemta* Eaed. c. Drak.
b) *Cassandriam* Eaed. c. Drak.
c) *Pallenem* Gron.
d) *Toronem* Gron. Crev.
e) *Macedoniae partium* Eaed. c. Drak.

quanta universos teneat Macedonas, formula dicta, U. c 585.
quum leges quoque se daturum ostendisset. a. C 167.

XXXI. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis, utra pars Romanis, utra regi favisset, quaesitum est, quam utri fecissent iniuriam, aut accepissent. Noxa liberati interfectores: exsilium pulsis aeque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Baebius unus est damnatus, quod milites Romanos praebuisset ad ministerium caedis. Hic eventus Aetolorum caussae in omnibus Graeciae gentibus populisque eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem superbiam animos; et obnoxios pedibus eorum subiecit, quos aliqua parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quae adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, sibi privatim opes obpressis faciebant civitatibus, medium unum, utrique generi adversum, libertatem et leges tuebatur. His ut maior apud suos caritas, ita minor ad[f]) externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi quum frequentes et ex Peloponneso, et ex Boeotia, et ex aliis Graeciae conciliis adessent, inplevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui se propalam per vanitatem iactassent, tamquam hospites et amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse. reliquos per speciem tuendae libertatis in conciliis adversus Romanos omnia instruxisse. nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil praeter imperium Romanorum spectarent* [g]). Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Aetolia, Acarnaniaque, et Epiro, et Boeotia, qui Romam ad caussam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent.

f) *apud* Gron. Crev. c. Drak. g) *exspectarent* Crev.

U. c. 585. a. C. 167. Id duabus de caussis factum: una, quod fiduciae plus animorumque esse Achaeis ad non parendum credebant, et forsitan etiam in periculo fore Callicratem et ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur praesentes evocarent, caussa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprensas [h]) in commentariis regiis habebant: in Achaeis caecum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Aetolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, nisi quod Leucas exemta est Acarnanum concilio. Quaerendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendere: et ad Antissam [i]) in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissaeos, Labeonem miserunt; quod Antenorem, regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est vagatus, portu receptum commeatibus iuvissent. Duo securi percussi viri insignes; Andronicus Andronici filius Aetolus, quod, patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset: et Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium: pronunciatum, *Quod ad statum Macedoniae pertinebat, senatores, quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio respublica administraretur.* Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis, maioribus quam quindecim annos natis, praecedere in Italiam placeret. Id, prima specie saevum, mox adparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. nominati sunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, praefecti navium aut praesidiorum; servire regi humiliter, aliis superbe imperare adsueti: praedivites alii, alii, quos fortuna non aequarent,

h) *deprehensas* Gron. Crev. c. Drak.

i) *Antissan* Eaed. c. Drak.

his sumtibus pares: regius omnibus victus vestitusque: U. c. 585.
nulli civilis animus, neque legum neque libertatis ae- a. C. 167.
que patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata. Leges Macedoniae dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis, dare videretur: et quas ne usus quidem longo tempore (qui unus est legum conrector) experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante praeparato, et in Asiae civitates, et ad reges missis, qui denunciarent, et quum circumiret ipse Graeciae civitates, indixerat principibus, magno adparatu Amphipoli fecit. Nam et artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, et athletarum, et nobilium equorum convenit: et legationes cum victimis, et quidquid aliud Deorum hominumque caussa fieri magnis ludis in Graecia solet. Ita factum est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quae rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulae quoque legationibus paratae et opulentia et cura eadem. Vulgo dictum ipsius ferebant, *et convivium instruere, et ludos parare eiusdem esse, qui vincere bello sciret.*

XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clipeisque aereis in naves inpositis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam, Luamque matrem, et ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator, face subdita, succendit. deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt. Notata est in illo conventu Europae Asiaeque, undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonae; ut et privatis, et civitatibus, et gentibus, dona data pleraque eius generis sint ab imperatore, non in usum modo

U. c. 585. a. C. 167. praesentem, sed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quae venerat, turbae non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam praeda Macedonica omnis, ut viseretur, exposita statuarum, tabularumque, textilium, et vasorum ex auro et argento et aere et ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in praesentem modo speciem, qualibus referta regia Alexandriae erat, sed in perpetuum usum fierent. Haec, in classem inposita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus, benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Praetergressus urbem, ad Spelaeum, quod vocant, biduum moratus, P. Nasicam, et Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuverant bello, misit, iussos ad Oricum sibi obcurrere: ipse, Epirum petens, quintis decimis castris Passaronem pervenit.

XXXIV. Haud procul inde Anicii castra aberant. ad quem literis missis, ne quid ad ea, quae fierent, moveretur; *senatum praedam Epiri civitatium, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse*, submissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducenda venisse, ut liberi Epirotae, sicut Macedones, essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus: quibus, quum denunciasset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. ante in ulteriores, quam in propiores, profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quae agerentur: mane aurum omne argentumque conlatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaque praeda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta.

Vendita praeda omnium, de ea summa militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis: qui, tamquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiae praedae esse indignabantur. Orici quum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves inposito, in Italiam traiecit. Et post paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, iussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem caussae reservarat, et ipse, navibus exspectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam traiecit. Quum haec in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, et Galli domos abierant [k]), et rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo aeger fuerat. Ver primum ex domo excivit: iamque Synnada pervenerant, quum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi et Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis adlocuti, et Attalus cum eis profectus; sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque, ferociorem eum deprecando factum. ut mirum videri posset, inter tam [l]) opulentos reges, Antiochum Ptolemaeumque, tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent; apud Gallos nullius momenti fuisse.

U. c. 585.
a. C. 167.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perseus et Gentius, in custodiam cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat, ut Romam venirent, principumque Graeciae. nam hi quoque non solum praesentes exciti erant, sed etiam, si qui apud reges esse dicebantur, literis arces-

k) *abierunt* Gron. l) *tam* del. Gron. Crev.

U. c. 585. a. C. 167. siti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornata Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus, completis ripis obviam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius et Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus: mandatumque Q. Cassio praetori, cum tribunis plebis ageret, ex auctoritate Patrum rogationem[m]) ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset. Intacta invidia media sunt: ad summa ferme tendit. nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum est: Paullum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat; de praeda parcius, quam speraverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis[n]), (si aviditati indulgeretur) quod[o]) in aerarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori erat neglegenter adfuturus comitiis ferendae legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundae legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prensando ipse, et per suae legionis milites sollicitando, stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent: *Imperiosum ducem et malignum antiquando rogationem, quae de triumpho eius ferretur, ulciscerentur. plebem urbanam secuturam esse militum iudicia. Pecuniam illum dare non potuisse? Militem*[p]) *honorem dare posse! ne*[q]) *speraret ibi fructum gratiae, ubi non meruisset.*

XXXVI. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, et

m) *cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem etc,* Gron. Crev. c. Drak.

n) *dederat; nihil relicturus* Gron. Crev.

o) *si aviditati indulgeretur, quod,* signis parentheseos omissis, Eaed.

p) *potuisse, militem* Eaed. c. Drak.

q) *posse? ne* Eaed. c. Drak.

privatis de [r]) lege dicendi locus esset, sed ad [s]) suadendum, ut in re minime dubia, haud [t]) quisquam procederet; Ser. Galba repente processit, et a tribunis [u]) postulavit, *Ut, quoniam hora iam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Aemilium non iuberent triumphare, in posterum diem differrent, et mane eam rem agerent. Integro sibi die ad caussam eam orandam opus esse.* Quum tribunus dicere eo die, si quid vellet, iuberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, *Exacta acerbe munia militiae; plus laboris, plus periculi, quam desiderasset res, iniunctum; contra in praemiis, in honoribus, omnia artata, militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus: eamdem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos, esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid et in militum manu esse.* His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli praeterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatae primae tribus quum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, *Indignum facinus esse*, clamitantium, *L. Paullum, tanti belli victorem dispoliari [x]) triumpho. obnoxios imperatores tradi licentiae atque avaritiae militari: nunc nimis saepe per ambitionem peccari [y]). Quid, si domini milites imperatoribus inponantur?* In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui consul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum

U. c. 585.
a. C. 167.

r) *de* del. Gron. Crev. c. Drak.
s) *esset, nec ad* Gron. c. Drak. *esset*, [*nec*] *ad* Crev.
t) *haud* del. Gron. Crev. c. Drak.
u) *tribuno* Eaed. c. Drak.
x) *despoliari* Gron. Crev.
y) *militari: in uno nimis se per ambitionem peccare* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. potestatem facerent. Tribuni, quum ad deliberandum
a. C. 167. secessissent, victi auctoritatibus principum, de integro agere coeperunt, revocaturosque se easdem tribus renunciarunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

XXXVII. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Aemilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, vel hoc satis erat, quod, quum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque, antiqua disciplina habiti, * neque fecerunt* [z]). *Ser. quidem Galba, si in L. Paullo accusando tirocinium ponere, et documentum eloquentiae dare voluit, non triumphum inpedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicaverat: sed postero die, quam triumphatum est, privatum eum* [a]) *visurus esset, nomen deferret, et legibus interrogaret; aut serius paullo, quum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita et pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto; et poenam, si quid et vetere gloria sua et nova indignum fecisset. Sed videlicet, cui crimen nullum, nullum* [b]) *probrum dicere poterat, eius obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumsit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cuius vitia vitae tot horis expromi non possent? Quid interim obiecit, quod L. Paullus, si caussam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum; puram alteram, integrioris iudicii et* [c]) *a favore et odio, universo iudicante*

z) *habiti, neque fecerunt,* omisso lacunae signo, Gron. Crev. c. Drak.

a) *quum* Gron. Crev.

b) *nullum* [*nullum*] Crev.

c) *iudicii, et* Gron. c. Drak.

populo Romano. Apud concionem togatam et urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres? illa enim tibi tota abscisa oratio esset: „in statione severius et intentius institisti; vigiliae acerbius et diligentius circumitae sunt; operis plus, quam „antea, fecisti, quum ipse imperator et exactor circumiret [d]*); eodem die et iter fecisti, et in aciem ex itinere „ductus es* [e]*). Ne victorem quidem te adquiescere passus „est: statim ad persequendos hostes duxit. Quum te „praeda partienda locupletem facere posset, pecuniam „regiam translaturus in triumpho est, et in aerarium „laturus.“ Haec sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiae, parum avaritiae suae inservitum censent; ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui, ut vetera atque audita a parentibus suis non repetat, quae ambitione imperatorum clades acceptae sint, quae severitate imperii victoriae partae, proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum et Q. Fabium dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, et supervacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor adpellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, et verecundiam aliquam imperatoris violandi adferre possit.*

U. c. 585.
a. C. 167.

XXXVIII. *Equidem ipse aliter adfectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paullo ante eram, quum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis, milites? Aliquis est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit? et eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis, milites, si triumphum imperatoris tantum, et non*

d) *circumires* Gron. Crev. c. Drak.

e) *duxisti* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. *militum quoque et universi populi Romani, esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis, qui post eos triumphaverunt* [f]). *Nec L. Paullum minorem aut maiorem imperatorem triumphus faciet. militum magis in hoc universique populi Romani fama agitur. primum ne invidiae et ingrati animi adversus clarissimum quemque civem opinionem habeat, et imitari in hoc populum Atheniensem, lacerantem invidia principes suos, videatur. Satis peccatum in Camillo a maioribus vestris est, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem violarunt: satis insuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium et sedem fuisse domitoris Africae! Literni sepulcrum ostendi! Erubescamus, gloria si par illis viris L. Paullus, iniuria vestra exaequetur. Haec igitur primum infamia deleatur, foeda apud alias gentes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani, aut Paulli, similis esse in ingrata et inimica bonis civitate velit? Si infamia nulla esset, et de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Poenis, ipsorum tantum imperatorum, an populi Romani, dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hannibale, sed de Epirotis Karthaginiensibusque triumphi acti sunt; sic non M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est caussa, qui et ipsi laureati, et quisque donis, quibus donati sunt, insignes, triumphum nomine cient, suasque et imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum sint, fremunt: et tamen tum quoque se absentes, quod suis*

f) *quam* [*decora cuique sua*] *illis qui* [*ante postve eos*] *triumphaverunt.* Crev.

manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati, et non statim, confecta provincia, dimissi sitis? quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hic, et non diversi domos quisque abeatis vestras? quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debebatis. U. c. 585. a. C. 167.

XXXIX. *Triumphatum nuper de Philippo, patre huius, et de Antiocho est. ambo regnabant, quum de his triumphatum est. De Perseo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus privatus interroget: L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse, an me, censetis? currum ei cessuri, et prae pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium, quam Persea, duci in triumpho* [g]) *mavultis, Quirites, et de accessione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatae urbem inibunt, et navales socii? Macedonicae legiones, suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam opimae praedae, tam opulentae victoriae spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum, detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulae pictae, textilia, tantum argenti caelati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tamquam furtiva, in aerarium deportabuntur? Quid? illud* [h]) *spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? Ipsum L. Paullum, bis consulem, domitorem Graeciae,*

g) *triumphum* Gron. Grev. c. Drak.

h) *quid illud* Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. *omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus consulem, ut bellum, per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum, perficeret. cui sortito provinciam, cui proficiscenti praesagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus, ei victori triumphum negaturi? et quidem non homines tantum, sed Deos etiam suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur triumphus. Maiores* [i]) *vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi ab Diis sunt, et finem statuerunt* [k]). *Consul, proficiscens, praetorve, paludatus cum lictoribus* [l]) *in provinciam et ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor, perpetrato eodem, in Capitolio triumphans ad eosdem Deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani transvehit* [m]). *pars non minima triumphi est victimae praecedentes; ut adpareat, Diis grates agentem imperatorem ob rempublicam bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio caedente, mactabitis? Quid? illas* [n]) *epulas senatus, quae nec privato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, (utrum hominum voluptatis caussa, an Deorum hominumque?) auctore* [o]) *Ser. Galba, turbaturi estis? L. Paulli triumpho portae claudentur? Rex Macedonum Perseus cum liberis et turba alia captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tamquam rure rediens, a porta domum ibit? Et tu* [p]), *centurio, miles, quid de imperatore Paullo senatus decrerit* [q]) *potius, quam quid Ser. Galba fabuletur, audi: et hoc dicere me potius, quam illum, audi. Ille nihil, praeter-*

i) *debetur. Utrum maiores* Gron. Crev. c. Drak.
k) *et finem eum statuerunt?* Eaed. c. Drak.
l) *paludatis lictoribus* Eaed. c. Drak.
m) *traducit* Eaed. c. Drak.
n) *mactate. illas quidem* Eaed. c. Drak.
o) *eduntur, utrum hominum voluptatis caussa, an Deorum hominumque, auctore* Eaed. c. Drak.
p) *domum ibit. Et tu* Drak.
q) *decrevit* Gron. Crev.

quam loqui, et id[r]) *ipsum maledice ac maligne, didicit: ego ter et vicies cum hoste per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conserui, spolia retuli. insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo.* Nudasse deinde se dicitur, et, quo quaeque bello vulnera accepta essent, retulisse. quae dum ostentat, adapertis forte, quae velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. Tum, *Hoc quoque, quod ridetis,* inquit, *in equo dies noctesque persedendo habeo: nec magis me eius, quam cicatricum harum, pudet poenitetque; quando numquam mihi inpedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiaeque fuit. Ego hoc ferro saepe vexatum corpus vetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens et integrum denudet. Revocate, si videtur, tribuni, ad suffragium tribus; ego ad vos, milites,* U. c. 584. a. C. 168.

* * *

XL. Summam omnis captivi auri argentique translati sestertium millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit: quae haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri, argenti, generatim ab ipso scriptis, efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumtum, aut in fuga, quum Samothracen peteret, dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis, coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniae Philippus, Perseus contra praedives, bellare cum Romanis coepit. Ipse postremo Paullus in curru magnam, quum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa, maiestatem prae se ferens: post currum inter alios inlustres viros filii duo, Q. Maximus et P. Scipio: deinde equites turmatim, et cohortes peditum suis quaeque ordinibus. Pediti in singulos dati denarii[s]) cen-

r) *id* del. Gron. Crev. c. Drak. s) *denarii* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 585. a. C. 167. teni, duplex centurioni, triplex equiti. tantum pediti daturum fuisse credunt, et pro rata aliis, si aut non refragati honori eius fuissent, aut benigne, hac ipsa summa pronunciata [t]), adclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus; sed etiam victor Paullus, auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filiis, quos, duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum, familiaeque haeredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, maior, quatuordecim annorum, triduo post triumphum decessit: quos praetextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes praedestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus, data a M. Antonio tribuno plebis concione, quum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis eius oratio et digna Romano principe fuit.

XLI. *Quamquam et quam feliciter rempublicam administraverim, et quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, quum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis, quaeso, sinatis me cum publica felicitate comparare eo, quo debeo, animo privatam meam fortunam. Profectus ex Italia, classem a Brundisio* [u]) *sole orto solvi; nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me, exercitibusque, et classibus lustrandis* [x]) *sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quae magna inpedimenta victoriae erant, progressus inde* [y]), *quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter praesidia eius saltum ad Petram evasi, et, ad pugnam rege coacto,*

t) *nunciata* Gron. Crev. c. Drak.
u) *Brundusio* Crev.
x) *lustra* Gron. Crev. c. Drak.
y) *inde* del. Eaed. c. Drak.

acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi, et, quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus. civitates omnes Macedoniae se dediderunt; gaza regia in potestatem venit; rex ipse, tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia iam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere coepi, in tanta pecunia regia in Italiam traiicienda, et victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, quum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem eius domus mea potius, quam respublica, sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et, quum ego et Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille, qui ante se captivos, captivus ipse, duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru in [Capitolium, ad alterum] ex Capitolio prope [z]) *iam exspirantem veni: neque ex tanta stirpe liberum superest, qui L. Aemilii Paulli nomen ferat. Duos enim, tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia et Fabia gens habent; Paulli in domo, praeter senem* [a]), *nemo superest. Sed hanc cladem domus meae vestra felicitas et secunda fortuna publica consolatur.*

U. c. 585.
a. C. 167.

XLII. Haec, tanto dicta animo, magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset. Cn. Octavius Kalendis De-

z) *curru ex Capitolio ad alterum prope* Gron. *curru in [Capitolium] ex Capitolio [ad alterum] prope* Crev.
a) *se* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 585 a. C. 167. cembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos quinos; gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex; magistris navium quadruplex. Senatus deinde habitus est. Patres censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret; comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet. Bithys [b]), regis Thracum filius, cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies, quam haec acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides adportantes. Eis, in senatum introductis, et id ipsum argumenti praetendentibus orationis, non sua voluntate Cotyn bello iuvisse Persea, quod obsides dare coactus esset, orantibusque, ut eos pretio, quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatus est: *Populum Romanum meminisse amicitiae, quae cum Cotye, maioribusque eius, et gente Thracum fuisset. Obsides datos crimen, non criminis defensionem, esse: quum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum, etsi Cotys Persei gratiam praetulisset amicitiae populi Romani magis, quid se dignum esset, quam quid merito eius fieri posset, aestimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam praesens exigere.* Legati tres [c]) nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: et Thracibus munera data in singulos binum millium aeris. Bithys, cum ceteris obsidibus ab [d]) Carseolis arcessitus, ad

b) *Bitis* hic et infra Gron. Crev. c. Drak.

c) *tres* del. Eaed. c. Drak.

d) *a* Eaed. c. Drak.

patrem cum legatis missus. Naves regiae, captae de Macedonibus, invisitatae[e]) ante magnitudinis, in campo Martio subductae sunt. U. c. 585. a. C. 167.

XLIII. Haerente adhuc, non in animis modo, sed pene in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria. minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Aemilio, et iure imperii praetor cum consule conlatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut praefulgebat huic triumphus recens; ita adparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terra marique ferocem, locis munimentisque [f]) fretam, gentem Illyriorum: regem regiaeque omnes stirpis ceperat: tanstulit in triumpho[g]) multa militaria signa, spoliaque alia, et supellectilem regiam: auri pondo [h]) viginti et septem, argenti decem et novem pondo: denarium decem et[i])tria millia, et centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge et liberis, et Caravantius frater regis et aliquot nobiles Illyrii. De praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus. Laetior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertium ducenties ex ea praeda redactum esse, auctor est Antias, praeter aurum argentumque, quod in aerarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit, non adparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis, et coniuge, et fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus,

e) *inusitatae* Gron. Crev. c. Drak.
f) *locisque munitis* Eaed. c. Drak.
g) *triumphum* Eaed. c. Drak.
h) *pondo* del. Gron. Crev.
i) *decem et* del. Eaed. c. Drak.

U. c. 585, a. C. 167. ceteri captivi Romae in carcerem coniecti: recusantibusque custodiam Spoletinis, Iguvium [k]) reges traducti. Reliquum ex Illyrico praedae ducenti viginti lembi erant; de Gentio rege captos eos Corcyraeis [l]), et Apolloniatibus, et Dyrrhachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, quum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt; et primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde praetores postero die L. Iulium [m]), L. Appuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His praetoribus duae urbanae provinciae sunt decretae, duae Hispaniae, Sicilia ac [n]) Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia Kalendae [o]) intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu urbem ingressus, ad forum a porta tribunalque Q. Cassii praetoris perrexit: concursuque undique facto, *Deos, qui urbem Romam incolerent, senatumque et populum Romanum salutatum se* dixit *venisse: et gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent; Macedonibusque et Illyriis in ditionem redactis, auxissent imperium.* Quum praetor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset; biduum petiit, quo templa Deum urbemque et hospites amicosque viseret. Datus, qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaestor; qui et Capuam ei obviam missus fuerat: et aedes, quae ipsum comitesque eius benigne reciperent, conductae. Ter-

k) *Igiturvium* Gron. Crev. c. Drak.
l) *Corcyreis* Gron. Crev.
m) *Livium* Eaed.
n) *et* Eaed.
o) *Kalendae* del. Eaed. c. Drak.

tio post die senatum adiit[p]); gratulatus victoriam est; merita sua in eo bello commemoravit; petiit, *Ut votum sibi solvere, Romae in Capitolio decem maiores hostias, et Praeneste unam Fortunae, liceret. ea vota pro victoria populi Romani esse. Et ut societas secum renovaretur; agerque sibi, de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur.* Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore est adiutus. Itaque cetera, quae petebat, concessa: de agro responsum est, *Legatos ad rem inspiciendam missuros. Si is*[q]) *ager populi Romani fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum adparere: aut, si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius iniuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne cui*[r]) *detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum, qui det, ubi vellet, ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemaeum Aegypti regem esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex * sestertiis iussa dari[s]), et vasorum argenteorum pondo quinquaginta. et filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabae filio regis Masinissae data essent: et ut victimae aliaque, quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae, seu Praeneste inmolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, praeberentur: et ut ex classe, quae Brundisii esset, naves longae viginti adsignarentur, quibus uteretur, donec ad classem, dono datam ei, rex pervenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumtumque ipsi et comitibus praeberet, donec navem con-

U. c. 585.
a. C. 167.

p) *adit* Gron. Crev. c. Drak.
q) *is* del. Eaed. c. Drak.
r) *quod* Eaed. c. Drak.
s) *ex sestertiis * iussa dari* Gron. *ex sestertiis iussa dari* Crev.

U. c. 585. scendisset [t]). Mire laetum [u]) ea benignitate in se po-
a. C. 167. puli Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsi emi non sisse [x]); filium iussisse donum populi Romani accipere. Haec de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum maiestate nominis tanti, tradit; pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre; et ideo insignia ordinis eius gerere. Romae quoque, quum veniret in curiam, submisisse se, et osculo limen curiae contigisse: et *Deos servatores suos* senatum adpellasse, aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem, habuisse. Moratus circa urbem triginta haud amplius dies in regnum est profectus, actumque in Asia bellum *** [y]).

t) *conscendissent* Gron.
u) add. *et* Gron. Crev. c. Drak.
x) *sibi ipsum emisse* Eaed. c. Drak.
y) *actumque in Asia bellum* del. Eaed. c. Drak.

EPITOMAE

LIBRORUM

DEPERDITORUM.

EPITOME XLVI.

Eumenes rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello 1) medium egerat, ne aut hostis iudicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur; in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiae regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos popularetur 2): dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus 3) iuncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus Aegypti 4) rex, pulsus regno a minore fratre 5), missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociae rege mortuo, filius eius Ariarathes regnum accepit 6), et amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit 7). Res praeterea adversus Ligures, et 8) Corsos, et Lusitanos, vario eventu gestas, et motus Syriae, mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore 9) Demetrius, Seleuci filius, qui Romae obses fuerat 10), clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit; et ipse in regnum receptus. L. Aemilio Paullo 11), qui Persen vicerat, mortuo, tanta eius 12) abstinentia fuit, ut, quum ex Hispania et ex 13) Macedonia inmensas 14) opes retulisset, vix ex auctione 15) eius redactum sit, unde uxori eius dos solveretur 16). Pomptinae paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus.

1) add. *se* Gron. Crev.
2) *depopularetur* Eaed.
3) *deprecantibus Rhodiis* Crev.
4) *Aegyptiorum* Gron.
5) *a minore fratre e regno pulsus* Gron.
6) *accepit regnum* Crev.
7) *per legatos cum populo Romano renovavit* Crev.
8) *et* del. Gron. Crev.
9) add. *eius* Gron.
10) *qui Romam obses missus fuerat* Gron. Crev.
11) *L. Aemilius Paullus* Eaed.
12) *mortuus, cuius tanta* Eaed.
13) *ex* del. Eaed.
14) *maximas* Eaed.
15) add. *bonorum* Eaed.
16) *unde dos uxori eius redderetur* Eaed.

XLVII.

Cn. Tremellio tribuno plebis multa dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderat; sacrorumque, quam magistratuum 1), ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta triginta 2) octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes, Cappadociae rex, consilio Demetrii, regis Syriae, et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Karthaginienses de agro iudicarent. C. Marcius consul adversus 3) Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi caussa fuit, quod Illyrios, populi Romani socios, vastaverant; eamdemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul Transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida, Antipolim et Nicaeam, vastabant, subegit. Praeterea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab urbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisque anni consulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia caussa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam et Karthaginienses missi, renunciaverunt 4), vim navalis materiae se Karthagine deprehendisse. Aliquot praetores, a provinciis avaritiae nomine accusati, damnati sunt.

1) *sacrorumque magistratuum* Crev.
2) *viginti* Gron. Crev.
3) *adversum* Eaed.
4) *nunciaverunt* Eaed.

XLVIII.

Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Quum in finibus Karthaginiensium ingens 1) Numidarum exercitus, duce Ariobarzane 2), Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Karthaginiensibus, quum Ariobarzanem 3), specie contra Masinissam regem, sed re vera contra Romanos, adcitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Nasica, placuit, legatos mitti Karthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Karthaginiensium, quod contra foedus et 4) exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat,

cedente. sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, quum senatus paritururm se iudicio legatis 5) dixisset, ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infestum iam senatum Karthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii, in praetura mortui, funus tenuissimo 6), ut valuit, (nam pauper erat) sumtu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti adseveratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus, quam aeris denos 7), consumerent; imaginum specie, non sumtibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quaesitum. Publicia et Licinia, nobiles feminae, quae viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita caussa, quum praetori pro se vades dedissent 8), cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa, Masinissae filius, denunciavit, Karthagine delectus agi, classem comparari, et haud dubium bellum strui. Quum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente, nihil temere faciundum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules, quum delectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab 9) tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem inpetrare non poterant, in carcerem coniecti sunt. Quum Hispaniense bellum 10), parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Aemilianus processit, et excepturum se militiae genus, quodcumque imperatum esset, professus est. quo exemplo omnes ad studium militandi 11) concitavit 12). L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat 13), quum lacessere omnes Celtiberiae populi viderentur, Vaccaeos 14), et 15) Cantabros, et alias adhuc incognitas 16) nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Scipio Africanus 17) Aemilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: et in obpugnatione Intercatiae urbis, maius 18) etiam periculum adiit. nam murum primus 19) transcendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male adversus Lusitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum oratoribus Karthaginiensium 20), et Gulussa Masinissae filio, redissent, dicerentque, et exercitum se et classem Karthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone et aliis

principibus senatui 21) suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod 22) P. 23) Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustam caussam belli videri, placuit, ut bello abstinerent 24), si Karthaginienses classem exussissent, et exercitum dimisissent: sin 25) minus, proximi consules de Punico bello 26) referrent. Quum locatum a censoribus theatrum exstrueretur; P. Cornelio Nasica auctore, tamquam inutile et nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Karthaginienses quum adversus 27) foedus bellum Masinissae intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, et sine pulpamine mandere et gustare panem tantum 28) solito, insuper Romanum bellum meruerunt.

1) *maximus* Gron. Crev.
2) *Archobarzane duce* Eaed.
3) *ut Carthaginiensibus, qui exercitum* Eaed.
4) *et* del. Eaed.
5) *legatorum* Eaed.
6) *funus mortui filii in praetura, tenuissimo* Crev.
7) *aeris decus* Gron.
8) *quum praetori praedes vadesque dedissent* Gron. Crev.
9) *a* Crev.
10) *Hispaniense bellum quum* Crev.
11) *militandi studium* Gron.
12) *ad militandi studium omnes incitavit* Crev.
13) *cum Claudio Marcello, cui successerat* Gron.
14) *consul (Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiae populos quum videretur) Vaccaeos* Crev.
15) *et* del. Crev.
16) *incognitas adhuc* Gron. Crev.
17) *Africanus Scipio* Eaed. c. Drak.
18) add. *multo* Gron. Crev.
19) add. *omnium* Eaed.
20) *Carthaginiensium oratoribus* Crev.
21) *senatus* Gron. Crev.
22) *exercitus. quia vero* Eaed.
23) *P.* del. Eaed.
24) *desisteretur* Gron. *abstineretur* Crev.
25) *si* Crev.
26) *bello Punico* Crev.
27) *adversum* Gron. Crev.
28) *tantummodo* Eaed.

XLIX.

Tertii Punici belli 1) initium altero et sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat coeptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a senatu iudicatus erat 2), diversis certatum sententiis est 3); Catone suadente bellum, et ut tolleretur delereturque Karthago; Nasica dissuadente. Placuit tamen, quod 4) contra foedus naves haberent, quod exercitum extra fines duxissent 5), quod socio populi Romani et amico Masinissae arma intulissent, quod filium eius Gulus-

sam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Priusquam ullae copiae in naves inponerentur, Uticenses legati Romam venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata Patribus, acerba Karthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum, ex praecepto librorum Sibyllinorum, facti: qui ante annum centesimum 6), primo Punico bello 7), quingentesimo et altero anno ab urbe condita, facti erant 8). Legati triginta Romam venerunt, per quos se Karthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur 9). Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, et armis, omnibusque instrumentis bellicis 10), si qua Karthagine erant; tunc, quum ex auctoritate Patrum iuberent, ut in alium locum, dum 11) a mari decem millia passuum, ne minus 12), remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad rebellandum 13) Karthaginienses compulerunt. Obsideri obpugnarique coepta est Karthago ab 14) L. Marcio, M'. Manilio consulibus. In qua obpugnatione quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis 15) inrupissent, et ab oppidanis graviter caederentur, a Scipione Africano expliciti sunt: per quem et castellum Romanorum, quod nocte expugnabant 16), paucis equitibus iuvantibus, liberatum est: castrorumque, quae Karthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi 17), obpugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea, quum ab irrita obpugnatione Karthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui et prudentiae eius et virtuti invidebant, sententiis et ipse saltum ingressus est. quumque, sicut praedixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus, et duae cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, et incolumes reduxit. Quam virtutem eius et Cato, vir promtioris ad vituperandum linguae, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, *reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere*; et populus Romanus eo favore 18) complexus, ut comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent, quum hoc per aetatem non liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui, in fidem populi Romani 19) dediti, a Ser. Galba in Galliam 20) venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. exstat oratio in Annalibus eius inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et

saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba. ipse quoque Galba, quum se damnari videret, complexus duos filios praetextatos, et Sulpicii Galli filium 21), cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstant tres orationes eius: duae adversus 22) Libonem tribunum plebis rogationemque eius, habitae 23) de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes caesos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu inmolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimae sortis homo, Persei regis se filium ferens, et mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe Romana 24), quo illum Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eius fabulam, velut ad veram, coeuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem 25) finxerat. Ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiae stirpis 26) exstaret. Perseo demortuo, Adramyttei 27) se educatum usque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. adfecto deinde eo, quum prope ad vitae finem ultimum esset 28), detectam tandem ibi 29) originem suam, falsaeque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem aetatem venisset: obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur, tum scienti 30) mulierem subditum se esse 31), veram stirpem ignoranti, edidisse genus: atque obtestatam, ut prius, quam manaret ad Eumenem res 32), Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium 33), in Syriam se contulisse: atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

1) *belli Punici* Gron.
2) *alter optimus vir etiam iudicatus a senatu erat* Gron.
3) *est sententiis* Crev.
4) *eo quod* Gron. Crev.
5) *extra fines exercitum duxissent* Crev.
6) *qui anno centesimo* Gron. Crev. c. Drak.
7) *bello Punico* Crev.
8) *fuerant* Gron. Crev.
9) *proficiscerentur ad bellum* Crev.
10) *et armis omnibus, instrumentisque belli* Gron. *et armis, omnibusque instrumentis belli* Crev.
11) add. *procul* Gron. Crev.
12) *nec minus* Gron.
13) *bellandum* Gron. Crev. c. Drak.

14) *a* Crev.
15) *suis* del. Gron. Crev.
16) *oppugnabant* Gron.
17) *pariter ab urbe egressi* Crev.
18) add. *illum* Crev.
19) *populo Romano* Gron.
20) *in Gallia* Gron. Crev.
21) *filium Sulpicii Galli* Gron.
22) *adversum* Gron. Crev.
23) *habitam* Gron.
24) *Roma* Crev.
25) *huiusmodi* Gron.
26) *stirpis regiae* Crev.
27) *Adramytti* Gron. Crev.
28) *quum prope ultimum finem vitae esset* Gron. *quum prope vitae finem ultimum esset* Crev.
29) *sibi tandem* Gron. Crev.
30) *scientem* Eaed. c. Drak.
31) *se subditum esse* Gron.
32) *quam ad Eumenem manaret res* Crev.
33) *auxilium a Demetrio* Crev.

L.

Thessalia, quum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum 1) auxiliis Achaeorum defensa est. Prusias rex Bithyniae, omniumque humillimorum vitiorum, a Nicomede filio, adiuvante Attalo rege Pergami, occisus est. Habebat alium 2) filium, qui, pro superiore ordine dentium, enatum habuisse unum os continens dicitur. Quum tres 3) legatos ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam Romani misissent, et unus ex iis multis cicatricibus sparsum caput haberet 4), alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quae eo tempore stirpe generis parem regi Macedonum 5), inertia socordiaque similem Prusiae regem habebat, iacente eo in ganea 6) et lustris, Ammonius regnabat; per quem et amici omnes regis, et Laodice regina, et Antigonus, Demetrii filius, occisi. Masinissa, Numidiae rex, maior nonaginta annis decessit, vir insignis. Inter cetera opera iuvenilia, quae ad ultimum edidit, adeo, etiam versus in senectam, viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximum natu Micipsam, Gulussam, Mastanabalem 7), qui etiam Graecis literis eruditus erat, P. Scipio Aemilianus (quum commune eis pater regnum reliquisset, et dividere eos arbitro Scipione iussisset) partes administrandi regni divisit. Item Phamaeae 8) Himilconi 9), praefecto equitum Karthaginiensium, viro forti, et cuius praecipua opera Poeni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret 10). Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus, coorta tempestate, fluctibus obrutus est. Karthaginienses Hasdrubalem, Masinissae nepotem, quem praetorem habebant, proditionis suspectum, in curia occiderunt 11): quae

suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussae, Romanos auxilio iuvantis 12). P. Scipio Aemilianus, quum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis 13), et repugnantibus aliquamdiu Patribus, legibus solutus, et consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Karthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu P. Iuventio praetore, a Q. Caecilio victus captusque est, et recepta Macedonia.

1) *Romanorum legatos* Crev.
2) *alterum* Gron. Crev.
3) *tres* del. Eaed. c. Drak.
4) *caput multis cicatricibus sparsum haberet* Crev.
5) *ex stirpe generis Persei, regis Macedonum* Gron. Crev. c. Drak.
6) *ganeo* Gron. Crev.
7) *Manastabalem* Eaed.
8) *Phameae* Gron.
9) *Himilconis* Gron. Crev.
10) *ut cum equitatu suo ad Romanos transiret* Crev.
11) *interemerunt* Gron. Crev.
12) *Romanorum auxilia iuvantis* Eaed. c. Drak.
13) *cum maximo certamine suffragantibus plebeiis* Crev.

LI.

Karthago, in circuitu millia viginti tria 1) passuum 2) patens, magno labore obsessa, et per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Karthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) 3) facto, et contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali proelio pugnaverunt 4). Hasdrubalis quoque ducis eorum 5) castra, ad Nepherim oppidum loco difficili 6) sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione; qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio, quum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quae paucis ante diebus de marito inpetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent 7), in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce praecipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Aemilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque 8) ac fugitivos bestiis obiecit. Belli Achaici semina referuntur haec: quod legati populi Romani ab Achaeis 9) pulsati sint Corinthi, missi 10), ut eas civitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

1) *viginti tria millia* Gron. Crev.
2) *passus* Gron.
3) *a Scipione erat obstructus* Crev.

4) *navali proelio infeliciter pugnaverunt* Crev.
5) *eorum ducis* Crev.
6) *difficillimo* Gron. Crev.
7) *transfugeret* Eaed.
8) *transfugas* Crev.
9) *Achaicis* Gron. Crev. c. Drak.
10) *pulsati sint; Corinthum missi* Gron. Crev.

LII.

Cum Achaeis, qui in auxilio Boeotos et Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello 1) conflixit: quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit. in cuius locum Diaeus, Achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est. qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthon 2) ex senatusconsulto diruit, quia ibi legati Romani violati erant. Thebae quoque et Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit. nec quidquam ex iis opibus ornamentisque, quae praedives Corinthos 3) habuit, in domum eius pervenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus 4) de Karthagine et de 5) Hasdrubale. Viriathus 6) in Hispania primum ex pastore venator, ex 7) venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, totam 8) Lusitaniam occupavit; C. Vetilium 9) praetorem, fuso eius exercitu, cepit: post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit: tantumque terroris 10) is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce, et exercitu. Praeterea motus Syriae, et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus et incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contemta socordia inertiaque eius, adiuvante Ptolemaeo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram in matrimonium acceperat 11), bello interemit. Ptolemaeus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit: atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subiectis, qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum adserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achaeis triumphavit. signa aerea, marmoreaque, et tabulas pictas in triumpho tulit.

1) *bello* del. Gron.
2) *Corinthum* Crev.

3) *Corinthus* Crev.
4) *Aemilianus Africanus* Gron.
5) *de* del. Gron. Crev.
6) *Viriatus* Gron.
7) *e* Gron. Crev.
8) *universam* Eaed.
9) *M. Vitilium* Gron. *M. Vetilium* Drak.
10) *terrorem* Gron. Crev.
11) *acceperat in matrimonium* Crev.

LIII.

Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q. Fabio proconsule pars magna 1) Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Iulius senator Graece res Romanas scribit.

1) *maxima* Gron. Crev.

LIV.

Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem et Numantinis pacem a populo Romano infirmatam fecit 1). Lustrum a censoribus conditum est. Censa 2) civium capita trecenta viginti octo millia, quadringenta 3) quadraginta duo. Quum Macedonum legati conquestum 4) de D. Iunio Silano praetore 5) venissent 6), quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere; T. Manlius Torquatus, pater Silani 7), petiit, inpetravitque, ut sibi cognitio mandaretur: et, domi caussa cognita, filium condemnavit, abdicavitque; ac ne funeri quidem eius (quum suspendio vitam finisset) interfuit; sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul rebus in Hispania prospere gestis labem inposuit, pace cum Viriatho aequis conditionibus facta. Viriathus a proditoribus, consilio Servilii Caepionis, interfectus est 8), et ab exercitu suo multum comploratus, ac nobiliter 9) sepultus; vir duxque magnus, et per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

1) *pacem ab infirmitate fecit* Gron. Crev. c. Drak.
2) add. *sunt* Crev.
3) *trecenta* Gron. Crev.
4) add. *venissent* Crev.
5) add. *Romam* Gron.
6) *venissent* del. Crev.
7) *Silani pater* Crev.
8) *interemtus est* Gron. Crev.
9) *nobilissime* Eaed.

LV.

P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion 1) fuit ab inridente Curiatio tribuno plebis inpositum, et D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusque, sub furca diu virgis caesus est, et sestertio nummo veniit. Tribuni plebis, quia non inpetrarent 2), ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum 3) dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est 4). C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cavea evolaverunt. conscendenti deinde navim 5), ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox, *Mane, Mancine* 6): quae auspicia tristia fuisse, eventu probatum est. Victus enim a Numantinis et castris exutus, quum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam, triginta urbium expugnationibus, usque ad occasum et oceanum perdomuit; et, quum fluvium Oblivionem transire nollent milites, ereptum signifero signum ipse transtulit, et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriae, decem annos admodum habens, a 7) Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est; conruptis medicis, qui, eum 8) calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

1) *Serapioni* Gron. Crev.
2) *impetrarant* Eaed.
3) *agros oppidumque* Eaed.
4) *est* del. Eaed.
5) *in navim* Eaed.
6) *accidit audiri, Mane, mane Mancine* Eaed.
7) *ab* Gron.
8) *ipsum* Gron. Crev.

LVI.

D. Iunius Brutus in Hispania ulteriore feliciter adversus Gallaecos pugnavit. dissimili eventu M. Aemilius Lepidus proconsul adversus Vaccaeos rem gessit, cladem que similem Numantinae passus est. Ad exsolvendum Numantini foederis 1) religione populum, Mancinus, quum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus

conditum est. Censa sunt 2) civium capita trecenta viginti tria millia, nongenta viginti tria 3). Fulvius Flaccus consul Vardaeos 4) in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Quum bellum Numantinum vitio ducum 5) non sine pudore publico 6) duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque Romano consulatus: quem quum illi capere ob legem, quae vetabat, quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile, in Sicilia ortum, quum obprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. huius belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus; qui, contracta agrestium servorum manu, et solutis ergastulis, iusti exercitus numerum inplevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta millia servorum contraxit; et, copiis iunctis, contra populum Romanum exercitumque eius bellum saepe gesserunt.

1) *foederis Numantini* Gron.
2) *sunt* del. Gron.
3) *nongenta viginti tria* del. Gron. Crev. c. Drak.
4) *Vardeos* Crev.
5) *vitio ducum bellum Numantinum* Crev.
6) *publico pudore* Crev.

LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, et conruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiae disciplinam revocavit. omnia deliciarum instrumenta recidit; duo millia scortorum a 1) castris eiecit; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, aegre propter onus incedenti dicebat, *Quum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito.* Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius iusto ferre iussit: neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, fustibus 2) cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Saepe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi, liberis coniugibusque 3) trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera, missa sibi ab Antiocho rege Syriae 4) quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit, omniaque ea 5) referre quaestorem in publicas tabulas iussit: ex iis se viris fortibus dona 6) daturum. Quum undique Numantiam obsidione clausisset, et obsessos 7) fame videret urgeri; hostes, qui pabulatum exierant, vetuit

occidi 8); quod diceret, velocius eos absumturos, frumenti quod haberent, si plures fuissent.

1) *a* del. Gron. Crev.
2) *virgis* Crev.
3) *et coniugibus* Gron. Crev.
4) *sibi ab Antiocho rege Syriae missa* Crev.
5) *eaque omnia* Crev.
6) add. *se* Crev.
7) *oppressos* Gron. Crev.
8) *interimi* Eaed.

LVIII.

Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum legem agrariam 1) ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis, *ne quis ex publico agro plus, quam quingenta iugera, possideret*, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegae, caussam diversae partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seque, et C. 2) Gracchum fratrem 3), et Ap. Claudium socerum, triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, *ut iidem triumviri iudicarent, qua publicus ager, qua privatus esset.* deinde, quum minus agri esset, quam quod dividi posset sine obfensa etiam plebis, (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat) legem se promulgaturum ostendit, *ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quae regis Attali fuisset, divideretur.* Haeredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes T. Annius consularis 4), qui, quum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum, et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. Res praeterea in Sicilia vario eventu adversus 5) fugitivos gestas continet.

1) *agrariam legem* Crev.
2) *C.* del. Gron. Crev. c. Drak.
3) *fratrem Caium* Crev.
4) *P. Mucius consul* Gron. Crev.
5) *adversum* Eaed.

LIX.

Numantini, fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, et de ea triumphavit, quarto decimo anno post Karthaginem deletam.

P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis Eumenis filius, Asiam occupavit; quum testamento Attali regis legata populo Romano, libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus consul, quum, idem pontifex maximus esset, (quod numquam antea factum erat) extra Italiam profectus, proelio victus et occisus est 1). M. Perperna consul victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores 2), lustrum condiderunt. Censa sunt civium capita trecenta septemdecim 3) millia, octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores, liberorum creandorum caussa. exstat oratio eius, quam Augustus Caesar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam in senatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo praeteritus erat, de saxo deiici iussit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eumdem tribunum plebi 4), quoties vellet, creare 5) liceret; rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit: in qua dixit, *Ti. Gracchum iure caesum videri.* Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriae, et Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referuntur. Ptolemaeus, Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensa a populo regia, clam Cypron profugit. et, quum sorori eius Cleopatrae, quam (filia eius virgine per vim compressa, atque in matrimonium ducta) repudiaverat, regnum a populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, Cypri occidit, caputque eius et manus, et pedes matri misit. Seditiones a triumviris Fulvio Flacco, et C. Graccho, et C. Papirio 6) Carbone, agro dividendo creatis, excitatae: quibus quum P. Scipio Africanus adversaretur; fortisque ac validus de die 7) domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tamquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor, hinc maxime, quod soror esset Gracchorum; cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius nulla quaestio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt 8). C. Sempronius consul contra Iapydas primo rem male gessit: mox victoria cladem acceptam emendavit virtute D. Iunii Bruti, eius, qui Lusitaniam subegerat.

1) *interemtus est* Gron. Crev.
2) *censores facti* Crev.
3) *tredecim* Gron. Crev.
4) *plebis* Eaed. c. Drak.

5) *creari* Gron. Crev.
6) *Papirio* del. Eaed.
7) *pridie* Gron.
8) *acrius seditiones triumvirales exarserunt* Gron.

LX.

L. Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus 1) Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salluvios 2) Gallos, qui fines Massiliensium populabantur 3). L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti locustarum multitudine 4), et deinde necatarum strage, fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta 5) nonaginta millia septingenta 6) triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, *ut semisse et triente frumentum plebi daretur:* alteram legem agrariam, quam et frater eius tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, conrumperet, *ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur: et quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur:* id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, et una in solo dirutae Karthaginis; quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello adversus Baliares 7) gestas continet: quas Graeci Gymnesias adpellant, quia aestatem nudi exigant: Baliares a teli missu adpellati, aut 8) a Baleo, Herculis comite, ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata quod, occiso patre eius a se, iniussu suo diadema sumsisset, interemit.

1) add. *omnium* Gron. Crev.
2) *Salvios* Eaed.
3) *qui populabantur fines Massiliensium* Crev.
4) *multitudine locustarum* Crev.
5) *trecena* Gron.
6) *septingena* Gron.
7) *Baleares* hic et paullo post Gron. Crev.
8) *vel* Eaed.

LXI.

C. Sextius proconsul, victa Salluviorum 1) gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam e calidis frigidisque fontibus 2), atque a nomine suo ita adpellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobrogas 3) ad oppidum Vinda-

lium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi caussa fuit, quod Teutomalium, Salluviorum regem, fugientem recepissent, et omni ope iuvissent; quodque Aeduorum agros, sociorum populi Romani, vastassent 4). C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, quum Aventinum quoque armata multitudine occupasset 5), a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma populo, pulsus et occisus est 6); et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Paulli nepos, adversus Allobrogas 7) et Bituitum, Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum viginti. Ipse, quum 8) ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam 9) custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus, filius eius, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius, accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem coniecisset, absolutus est.

1) *Salviorum* hic et paullo post Gron. Crev.
2) *et calidis et frigidis fontibus* Eaed.
3) *contra Allobroges* Eaed.
4) *vastavissent* Crev.
5) *occupavisset* Gron. Crev.
6) *pulsus, interemtus est* Eaed.
7) *Allobroges* Eaed.
8) *et quum ipse* Eaed.
9) *Albae* Gron.

LXII.

Q. Marcius consul Stoenos 1), gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa, Numidarum rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali 2), Hiempsali, et Iugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit 3); Adherbalem regno expulit: is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, censores, duos et triginta senatu moverunt. Praeterea motus Syriae regum continet.

1) *Stonos* Gron. Crev.
2) *Atherbali* et infra *Atherbalem* Crev.
3) *interemit* Gron. Crev.

LXIII.

Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt

civium capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales, incesti damnatae sunt: idque incestum quemadmodum et commissum, et deprehensum, et vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit 1).

1) add. *magnumque honorem tulit* Gron. Crev.

LXIV.

Adherbal 1), bello petitus a Iugurtha, et in oppido Cirta 2) obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthae bellum indictum: idque Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi et senatus fecit. Iugurtha, fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu conrupisse dicebatur, Romam venit: et, propter caedem, admissam in regulum quemdam, nomine Massivam, qui regnum eius populo Romano invisi adfectabat 3), Romae interfectum, quum periclitaretur, caussam capitis dicere iussus, clam profugit, et, cedens urbe, fertur dixisse: *O urbem venalem, et cito perituram, si emtorem invenerit!* A. Postumius legatus infeliciter proelio adversus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.

1) *Atherbal* Crev.
2) *Cirtha* Gron.
3) *appetebat* Gron. Crev.

LXV.

Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Iugurtham fudit, totamque Numidiam vastavit. M. Iunius Silanus consul adversus 1) Cimbros infeliciter pugnavit. legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus consisterent 2), postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus 3) Thracas prospere pugnavit. L. 4) Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, quia a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est. milites, qui ex ea clade superaverant 5), obsidibus datis, et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

1) *adversum* Gron. Crev.
2) *considerent* Eaed.
3) *contra* Eaed.
4) *L.* del. Crev.
5) *superaverunt* Gron. Crev. c. Drak.

LXVI.

Iugurtha, pulsus a C. Mario 1) Numidia, auxilio Bocchi, Maurorum regis, adiutus est: et, caesis proelio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est: in qua re praecipua opera L. Cornelii Sullae, quaestoris Marii, fuit.

1) add. *ex* Gron. Crev.

LXVII.

M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris fuso exercitu, captus est: et, quum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret, Romanos vinci non posse, a Boiorige 1), feroci 2) iuvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Manlius 3) consul et Q. Servilius Caepio proconsul, victi proelio castrisque binis exuti sunt. militum millia octoginta occisa 4) calonum et lixarum quadraginta, secundum Arausionem. Caepionis 5), cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium; imperiumque ei abrogatum. in triumpho C. Marii ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat: eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Secundo 6) et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus, quae inter Rhodanum et Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reversique in Galliam, bellicosis se Teutonis coniunxerunt.

1) add. *rege* Drak.
2) *feroce* Gron.
3) *Mallius* Crev.
4) *octoginta millia militum occisa* Crev.
5) *quadraginta. Secundum populi Romani iussionem, Caepionis* Gron. Crev. c. Drak.
6) *consulatu secundo* Gron. Crev.

LXVIII.

M. Antonius praetor in Ciliciam maritimos praedones persecutus est. C. Marius consul summa vi obpugnata a Teutonis et

Ambronibus castra defendit. duobus deinde proeliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus caesa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est, triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri, repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, et ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, quum, virtute sua expliciti, fugientem proconsulem exercitumque consecuti, in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli et C. Marii exercitibus, proelio victi sunt ab eis: in quo caesa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius, totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui obferebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquamdiu ut novo homini, ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre occisa 1), primus 2) insutus culeo 3), in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges continet.

1) *interemta* Gron. Crev.
2) add. *omnium* Eaed.
3) *culleo* Gron.

LXIX.

L. Appuleius 1) Saturninus, adiuvante C. Mario, et per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit; et, quum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non iuraverat, diem dixit: qui quum a bonis civibus defenderetur, ne caussa 2) certaminum esset, in exsilium voluntarium 3) Rhodum profectus est: ibique legendo et audiendis magnis viris avocabatur 4). Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua et igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatus 5), quem maxime adversarium auctionibus suis timebat, occidit 6). quibus rebus concitato senatu, (in cuius caussam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique 7) semper secundum fortunam, transierat, quum eum tueri minime posset) obpressus armis cum Glaucia praetore, et aliis eiusdem furoris sociis, bello 8) quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exsilio, ingenti totius civitatis favore 9), reductus est. M'. Aquillius 10) proconsul in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

1) *Apuleius* hic et paullo post Crev.
2) add. *maiorum* Gron. Crev.
3) *voluntarium exsilium* Crev.
4) *vacabat* Crev.
5) add. *petitorem* Gron.
6) *interemit* Gron. Crev.
7) *consilii ingeniique* Crev.
8) *a Rabirio* Gron. Crev.
9) *favore civitatis* Crev.
10) *Aquilius* Gron.

LXX.

Quum M'. Aquillius 1) de pecuniis repetundis caussam diceret, ipse iudices rogare noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul adversus 2) Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemaeus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus haeredem populum Romanum reliquit, et eius regni civitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a 3) L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati, a 4) rege Arsace missi, venerunt ad Sullam 5), ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir summae innocentiae, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Sentius 6) praetor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus, quum inpotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti coepit, ut ad se iudicia transferrentur, sustinente caussam eius M. Livio Druso tribuno plebis: qui, ut vires sibi adquireret, perniciosa spe largitionum plebem concitavit. Praeterea motus Syriae regum continet.

1) *Aquilius* Gron.
2) *adversum* Gron. Crev.
3) *ab* Gron.
4) *ab* Gron.
5) *ad Sullam venerunt* Crev.
6) *Geminius* Crev.

LXXI.

M. Livius Drusus, tribunus plebis, ut maioribus viribus senatus caussam susceptam tueretur, socios et Italicos populos spe civitatis Romanae sollicitavit: iisque adiuvantibus, per vim legibus agrariis frumentariisque latis, iudiciariam quoque pertulit; *ut aequa parte iudicia penes senatum et equestrem ordinem essent.* Quum deinde promissa sociis civitas praestari non posset, irati Italici defectionem agitare coeperunt. Eorum coitus, coniurationesque, et orationes in conciliis principum referuntur. propter quae Livius Drusus, invisus etiam senatui factus, velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.

LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picentibus moto 1). Q. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo 2) oppido erant, occisus est. saga populus sumsit. Ser. Galba, a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam devertebatur 3), captivitate exemtus est. Aesernia et Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. Auxilia deinde Latini nominis externarumque gentium missa populo Romano, et expeditiones invicem expugnationesque urbium 4) referuntur.

1) *orto* Gron. Crev.
2) *eo* del. Eaed.
3) *divertebatur* Eaed.
4) *urbiumque expugnationes* Crev.

LXXIII.

L. Iulius Caesar consul male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio praetore, qui ab iis interfectus est 1). Complures populi ad hostes defecerunt. Quum P. Rutilius consul male adversus 2) hostes Marsos pugnasset, et in proelio cecidisset, C. Marius, legatus eius, meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio, legatus Rutilii, quum obsessus prospere in hostes erupisset, et ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, et circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Iulius 3) Caesar consul feliciter adversus 4) Samnites pugnavit. ob eam victoriam Romae saga posita sunt. et, ut varia belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio, praetore Marrucinorum, occiso. C. Caecilius in Gallia Transalpina Salluvios 5) rebellantes vicit.

1) *interemtus est* Gron. Crev.
2) *parum prospere contra* Eaed.
3) *Iulius* del. Eaed.
4) *contra* Eaed.
5) *Salvios* Eaed.

LXXIV.

Cn. Pompeius Picentes proelio fudit, et obsedit: propter quam victoriam Romae praetextae et alia 1) magistratuum insignia sumta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius

legatus Umbros, L. Porcius praetor Marsos, quum uterque populus defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie vicit. Quum aere alieno obpressa esset civitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis, qui foenerabantur, in foro occisus est. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

1) *aliaque* Crev.

LXXV.

A. Postumius Albinus legatus, quum classi praeesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites proelio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul, rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. ea res hostibus victoriam eius proelii dedit. Cosconius et Lucceius 1) Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proeliis fudit, aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

1) *Luceius* Crev.

LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversus 1) Lucanos prospere gestis, et plurimis 2) oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque 3) eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Murena, et Caecilio Pinna 4) legatis aliquot proeliis fracti, pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est, caesis et a Mam. Aemilio legato Italicis. Silo Pompaedius 5), dux Marsorum, auctor huius rei, in proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

1) *adversum* Gron. Crev. 2) *pluribus* Eaed.

3) *universamque* Eaed.
4) *Pio* Crev.
5) *Popaedius* Gron.

LXXVII.

Quum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, *ut exsules revocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, et ut C.* 1) *Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur*, et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullae vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Sullae; L. Sulla consul cum exercitu in urbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit, eamque expulit. ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, indicati sunt. P. Sulpicius, quum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. servus, ut praemium promissum indici haberet, manumissus 2), et ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater, quum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: et, quum missus ad occidendum eum servus 3), natione Gallus, maiestate tanti viri perterritus recessisset, inpositus publice in navim 4) delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul, ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio eius occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis, et pulso Aquillio 5) legato, Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.

1) *C.* del. Gron. Crev. c. Drak.
2) add. *est* Gron. Crev.
3) *quum ad occidendum eum missus servus* Crev.
4) *publicae navi* Gron.
5) *Aquilio* Gron.

LXXVIII.

Mithridates Asiam occupavit: Q. Oppium proconsulem, item Aquillium 1) legatum, in vincula coniecit: iussuque eius, quidquid civium Romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. Urbem Rhodum, quae sola in fide permanserat, obpugnavit, et aliquot proeliis navalibus victus recessit. Archelaus, praefectus regis, in Graeciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Praeterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus, continet.

LXXIX.

L. Cornelius Cinna, quum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus urbe a Cn. Octavio collega, cum sex tribunis plebis: imperioque ei abrogato, conruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, et bellum urbi intulit, arcessito C. Mario ex Africa cum aliis exsulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt: et, quum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igni consumtus est. Et quum obprimi inter initia potuissent 1), Cn. Pompeii fraude, qui, utramque partem fovendo, vires Cinnae dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et consulis segnitie confirmati Cinna et Marius quatuor exercitibus, ex quibus 2) duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, et crudeliter diripuit.

1) *potuisset* Gron. 2) *quorum* Gron. Crev.

LXXX.

Italicis populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnae et Mario se coniunxerunt. ab iis Plautius cum exercitu caesus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Ianiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium, et Ariciam, et Lanuvium colonias devastavit. Quum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui conrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna et Marius in urbem recepti sunt: qui, velut captam, eam caedibus et rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, et omnibus adversae partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Caesare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae occisus 1). pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renunciaverunt: eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo deiici iussit; editisque multis sceleribus, Idibus Ianuariis decessit: vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace per-

niciosior fuerit. adeo, quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

1) *interemtus* Gron. Crev.

LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus, praefectus Mithridatis, occuparat, circumsedit, et cum magno 1) labore expugnavit. urbi libertatem, et civibus, quae habuerant, reddidit. Magnesia, quae sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Praeterea Thracum in Macedonia continet gesta 2).

1) *maximo* Gron. Crev.
2) *praeterea transitus Thracum in Macedoniam continet* Eaed.

LXXXII.

Sulla copias regis, quae, Macedonia occupata, in Thessaliam venerant, proelio vicit, caesis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnae, missus, ut Sullae succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a 1) C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est, et imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia 2), incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

1) *ab* Gron.
2) *pecunia* Crev.

LXXXIII.

C. Fimbria in Asia fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Urbem Ilion, quae se potestati Sullae reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiae recepit. Sulla multis proeliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem

in senatu habuit, et per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interfectus est 1). Consulatum Carbo solus gessit. Sulla, quum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit; ita ut is cederet provinciis 2) Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria, desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit: inpetravitque de servo suo, praebens cervicem, ut se occideret 3).

1) *interemtus est* Gron. Crev.
2) *provinciis* del. Eaed.
3) *interficeret* Eaed.

LXXXIV.

Sulla legatis, qui a 1) senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives, qui pulsi a Cinna 2) ad se confugerant, restituerentur. quae conditio quum iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum 3) contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes 4) optimatium secutus erat, quum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est: senatusque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Praeterea belli adparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

1) *ab* Gron.
2) *a Cinna pulsi* Crev.
3) *illorum* Crev.
4) *partem* Crev.

LXXXV.

Sulla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis, qui de pace agerent, a 1) consule C. Norbano violatis, eumdem Norbanum proelio vicit. Et quum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret, nec potuerat, castra obpugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a 2) Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quum occidi 3) posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius, qui Ascu-

lum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Praeterea expeditiones per totam 4) Italiam utriusque partis ducum referuntur.

1) *ab* Gron.
2) *ab* Gron.
3) *interimi* Gron. Crev.
4) *universam* Crev.

LXXXVI.

Quum C. Marius, C. Marii filius, consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam in praetorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erepturus civitatem et suffragii ius nuper datum, foedus percussit. Idemque, ex fiducia iam certae victoriae, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre iussit, quum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus praetor, ex voluntate C. Marii consulis quum senatum contraxisset, omnem, quae in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cuius 1) numero Q. Mucius Scaevola pontifex maximus fugiens in vestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a 2) L. Murena 3) adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

1) add. *quidem* Crev.
2) *ab* Gron.
3) *Muraena* Gron. Crev.

LXXXVII.

Sulla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Praeneste obsedit. urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Praeterea res a 1) legatis eius, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

1) *ab* Gron.

LXXXVIII.

Sulla Carbonem, exercitu eius fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli

ex Italicis populis 1) nondum arma posuerant, iuxta urbem Romanam 2) ante portam Collinam debellavit: recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum 3) fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit: tabulam proscriptionis proposuit 4): urbem ac totam Italiam caedibus replevit: inter quas omnes Praenestinos inermes concidi iussit: Marium, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus praesectis, et effossis oculis 5), necavit. C. Marius, Praeneste obsessus a 6) Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit. id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino, fugae comite, stricto utrimque gladio, concurrit: quem quum occidisset, ipse saucius inpetravit a servo, ut se occideret.

1) *Italicorum populorum* Crev.
2) *Romam* Crev.
3) add. *unquam* Crev.
4) *posuit* Gron. Crev. c. Drak.
5) *oculis effossis* Gron.
6) *ab* Gron.

LXXXIX.

M. 1) Brutus a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram adpulerat, missus nave piscatoria Lilybaeum, ut exploraret, an ibi Pompeius esset, et circumventus a 2) navibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnixus corporis pondere, ei 3) incubuit. Cn. Pompeius, in Siciliam cum imperio a 4) senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo umquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Legibus 5) novis reipublicae statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne ius legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine subplevit: proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit: ex quibus plurima primo rapuit. redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus 6) voluntatem suam petere ausum, iussit occidi 7) in foro: et, quum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocata, se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiae, bellum molientes, victos occidit 8); et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat,

ex Africa triumphavit. C. 9) Norbanus consularis proscriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se occidit 10). Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas aedes Bastiae uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret, itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam a Samnitibus 11) recepit. quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia, quae sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatae dirutaeque sunt.

1) *L.* Crev.
2) *a* del. Gron.
3) *ei* del. Gron. Crev. c. Drak.
4) *ab* Gron.
5) *rebus* Gron. Crev. c. Drak.
6) *contra* Gron. Crev.
7) *interimi* Eaed.
8 *interemit* Eaed.
9) *Cn.* Gron. c. Drak.
10) *interemit* Gron. Crev.
11) *in Samnio* Eaed. c. Drak.

XC.

Sulla decessit, honosque ei a 1) senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Aemilius Lepidus, quum acta Sullae tentaret rescindere, bellum excitavit: et a Q. Catulo collega Italia pulsus est: et in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat 2), a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manlius 3) proconsul et L. 4) Domitius legatus ab Hirtuleio 5) quaestore proelio victi sunt. Praeterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

1) *ab* Gron.
2) *tenebat* Gron. Crev.
3) *Manilius* Eaed.
4) *M.* Eaed. c. Drak.
5) *Herculeio* Eaed. c. Drak.

XCI.

Cn. Pompeius, quum adhuc eques 1) esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proeliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Hirtuleium 2), quaestorem Sertorii, cum exercitu 3) cecidit.

1) *equester* Gron. Crev.
2) *Herculeium* Eaed. c. Drak.
3) *omni cum exercitu* Gron. Crev.

XCII.

Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit: cuius victoriae partem cupiens ferre Pompeius parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniae Sertorius, adsiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Praeterea ab 1) Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet; qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit 2).

1) *a* Crev.
2) *interemit* Gron. Crev.

XCIII.

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniae rex, moriens populum Romanum fecit haeredem, regnumque eius in provinciae formam redactum est. Mithridates, foedere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Adparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque, et 1), occupata Bithynia, M. 2) Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem proelio a 3) rege victus, resque 4) a Pompeio et 5) Metello adversus 6) Sertorium gestae 7); qui omnibus belli militiaeque artibus par fuit. quos etiam, ab obsidione Calagurris 8) oppidi depulsos, coegit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

1) *navaliumque; et* Gron. c. Drak.
2) *Bithynia, M.* Crev.
3) *ab* Gron.
4) *victus est. resque* Gron. Crev. c. Drak.
5) *a* del. Eaed. c. Drak.
6) *adversum* Gron. Crev.
7) *gestas continet* Eaed. c. Drak.
8) *Calagurii* Gron. Crev.

XCIV.

L. Licinius Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus proeliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot 1) prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus, Gallograeciae tetrarches, praefectos Mithridatis, bellum

in Phrygia moventes, cecidit. Praeterea res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

1) *aliquot expeditiones* Gron.

XCV.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt: et, congregata servitiorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varinium 1) praetorem proelio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulsumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coegit in Pontum profugere.

1) *Varenum* Gron. Crev. c. Drak.

XCVI.

Q. Arrius praetor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius consul et Q. Arrius praetor acie victi sunt. Sertorius a M'. Antonio, et M. Perperna, et aliis coniuratis in convivio interfectus est, octavo ducatus sui anno: magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, saepe par, vel frequentius victor 1): ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad M. Perpernam 2) translatum est: quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit 3), ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat 4) bellum. C. Cassius proconsul et 5) Cn. Manlius praetor male adversus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Crasso praetori mandatum est.

1) *superior* Crev.
2) *ad Marcum* Gron. Crev. c. Drak.
3) *interemit* Gron. Crev.
4) *coeptum est* Eaed.
5) *et* del. Eaed.

XCVII.

M. Crassus praetor primum cum parte fugitivorum, quae ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, caesis hostium triginta quinque millibus, et duce eorum Gannico 1). Cum Spartaco deinde debellavit 2), caesis cum ipso millibus sexa-

ginta 3). M. Antonius praetor bellum adversus Cretenses, parum prospere gestum 4), morte sua finivit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, caesis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus et Cn. Pompeius consules facti (sed 5) Pompeius, antequam quaesturam gereret, ex equite Romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates, desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem confugit.

1) *Granico* Gron. Crev. c. Drak.
2) *deinde bellavit* Gron. c. Drak. *dein debellavit* Crev.
3) *quadraginta* Gron. Crev.
4) *susceptum* Eaed. c. Drak.
5) *sed* del. Gron. Crev.

XCVIII.

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. 1) Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis: a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus praetor in Sicilia adversus 2) piratas prospere rem gessit. Templum Iovis in Capitolio, quod incendio consumtum ac refectum erat, a 3) Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem, et ingentes 4) utriusque regis copias, pluribus proeliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus 5) Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. 6) Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamque victoriae inponeret, seditio militum tenuit, quia 7) sequi nolebant: id est, quia 8) legiones Valerianae, inpleta 9) a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

1) *C.* Crev.
2) *adversum* Gron. Crev.
3) *ab* Eaed.
4) *immensas* Eaed.
5) *adversum* Eaed.
6) *L.* Eaed.
7) *qui* Eaed.
8) *quia* del. Eaed.
9) *quae impleta* Crev.

XCIX.

Q. Metellus proconsul Gnosson, et Lyctum, et Cydoniam, et alias plurimas urbes 1) expugnavit. L. Roscius tribunus plebis

legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi adsignarentur. Cn. Pompeius, lege ad populum lata, persequi piratas iussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet: et epistolas Metelli et Cn. Pompeii in vicem missas. Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio praeripi 2), qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

1) *civitates* Gron. Crev.
2) *gloriam rerum ab se gestarum a Pompeio sublatam praeteriri* Gron. et eodem modo Crev, nisi quod *sublatam* omittit.

C.

C. Manilius tribunus plebis magna indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompeio Mithridaticum bellum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompeius, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit, equestri proelio Mithridatem vicit. Praeterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

CI.

Cn. Pompeius Mithridatem, nocturno proelio victum, coegit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademtis Syria, Phoenice, Cilicia, regnum Armeniae restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, obpressa est. Cn. Pompeius, quum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit. Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, proelio vicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas continet.

CII.

Cn. Pompeius in provinciae formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithri-

dates obsessus in regia, quum veneno sumto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo, nomine Bitoeto 1), a quo, ut adiuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudaeos subegit: fanum eorum in Hierosolyma 2), inviolatum ad 3) id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore, et Cethego, et pluribus aliis, coniuravit de caede consulum et senatus, incendiis urbis, et obprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis coniuratis supplicium sumtum est.

1) *Bituito* Crev.
2) *Hierosolymae* Gron. Crev.
3) *ante* Eaed.

CIII.

Catilina a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu muliebri 1) in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset, et 2) uxorem maximi pontificis stuprasset 3), absolutus est. C. Pontinius 4) praetor Allobrogas 5), qui rebellaverant, ad Solonem 6) domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Caesar Lusitanos subegit: eoque consulatus candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Caesarem. Leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu, et altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Caesar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit: quae, sedem quaerens, per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat. Praeterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane, et Tigranis filio, triumphavit: Magnusque a tota concione consalutatus est.

1) *mulieris* Gron. Crev.
2) *intrasset: quumque* Eaed.
3) *stupravisset* Eaed.
4) *Cn. Pontinus* Gron.
5) *Allobroges* Gron. Crev.
6) *Salonem* Eaed.

CIV.

Prima pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar, quum adversus 1) Germanos, qui Ariovisto duce in Gal-

liam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Aeduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, adlocutione exercitus inhibuit, et victos proelio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, et T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiae, ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suassiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno 2) discrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quae bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent: ex sexcentis 3) senatoribus tres tantum 4) evaderent. Lege lata de redigenda in provinciae formam Cypro, et publicanda pecunia regia, M. 5) Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemaeus, Aegypti rex, ob iniurias, quas patiebantur, a suis regno pulsus 6), Romam venit. C. Caesar Venetos, gentem oceano iunctam, navali proelio vicit. Praeterea res a 7) legatis eius eadem fortuna gestas continet.

1) *contra* Gron. Crev.
2) *contra Nervios, unam harum civitatum, cum maximo* Eaed.
3) *quadringentis* Eaed.
4) *tantummodo* Eaed.
5) *C.* Gron.
6) *quas patiebatur a suis, regno pulsus* Gron. Crev. c. Drak.
7) *ab* Gron. Crev.

CV.

Quum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione praeturae, praelato Vatinio, repulsam tulit. idem, quum legem inpediret, qua provinciae consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniae, Crasso Syria et Parthicum bellum, Caesari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti, eiecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Caesar, victis Germanis in Gallia caesisque 1), Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniae domuit: ac deinde oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis, traiecit; iterum 2) fe-

licius: magnaque multitudine hostium caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit.

1) *et in Gallia caesis* Gron. Crev. 2) add. *parum* Eaed. c. Drak.

CVI.

Iulia Caesaris filia, Pompeii uxor, decessit: honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt: a quibus Cotta et Titurius, legati Caesaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui praeerant, caesi sunt. et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, inter quae eius 1), qui in Nerviis praeerat, Q. Ciceronis 2), ab ipso Caesare hostes proelio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis inlaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque proelio, in quo et filius eius cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in conloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

1) *interque eos* Gron. Crev. c. Drak. 2) *Cicero* Eaed. c. Drak.

CVII.

C. Caesar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit: nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quae conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fuga persecutus est 1). P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia 2) via ad Bovillas occisi, corpus plebs in curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypsaeum, Scipionem, et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii umquam contigit. Quaestione decreta de morte P. Clodii, Milo iudicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur invito et contradicente M. Catone. Praeterea res gestas a C. Caesare adversus 3) Gallos, qui prope universi, Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, et la-

boriosas obsidiones urbium continet: inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviae Arvernorum.

1) *est* del. Gron. Crev.
2) *in Appia* Eaed.
3) *adversum* Eaed.

CVIII.

C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliae civitates, quae in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio, M. 1) Marcello. C. Caesar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Praeterea contentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, quum is lege lata in 2) tempus consulatus provincias obtinere deberet, resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

1) *et M.* Gron. Crev.
2) add. *id* Eaed. c. Drak.

CIX.

Caussae civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Caesari mittendo, quum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Caesarem, deinde 1) pro Caesare actiones continet. Quum senatusconsultum factum esset, ut successor Caesari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum inpediebant, urbe pulsis, mandatum est 2) a 3) senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Caesar, bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio et P. 4) Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit.

1) *dein* Gron. Crev. c. Drak.
2) *est* del. Gron. Crev.
3) *ab* Eaed.
4) *L.* Gron. c. Drak.

CX.

C. Caesar Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit: et, relictis in obsidione urbis eius legatis, C. Trebonio et D. Bru-

to, profectus in Hispaniam, L. Afranium et M. 1) Petreium, legatos Cn. Pompeii, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit, Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses, duobus navalibus proeliis victi, post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C. Antonius, legatus Caesaris, male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis, captus est. In quo bello Opitergini Transpadini, Caesaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clausa, potius, quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes obcubuerunt. C. Curio, legatus Caesaris in Africa, quum prospere adversus Varum, Pompeianarum partium ducem, pugnasset, a Iuba rege Mauritaniae cum exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam traiecit.

1) *C.* Gron. Crev.

CXI.

M. Coelius 1) Rufus praetor, quum seditiones in urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se coniunxit. uterque, quum bellum molirentur, interfecti sunt 2). Cleopatra, Aegypti regina, a Ptolemaeo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii praetoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varronianis 3) legionibus a partibus Caesaris desciverunt. Cn. Pompeius, ad Dyrrhachium obsessus a Caesare, et, praesidiis eius cum magna clade diversae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Caesar ignovit.

1) *Caelius* Gron.
2) *interemti sunt* Gron. Crev.
3) *Varianis* Eaed. c. Drak.

CXII.

Trepidatio victarum partium in 1) diversas orbis terrarum partes et fuga referuntur. Cn. Pompeius, quum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cuius magna apud regem auctoritas erat, et Pothino 2), occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navi-

cula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompeius filius Cypron refugerunt. Caesar, post tertium diem insecutus, quum ei Theodotus caput Pompeii et annulum obtulisset, et offensus est 3), et inlacrimavit; nec sine 4) periculo Alexandriam tumultuantem intravit Caesar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Pompeium interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo navicula subsedit. Praeterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet.

1) *per* Gron. Crev.
2) *Photino* Gron.
3) *infensus est* Gron. Crev. c. Drak.
4) *illacrimavit, sine* Eaed. c. Drak.

CXIII.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est; Catone, cui ex aequo deferebatur imperium 1), cedente. Et quum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis eius in Caesarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Iuba suadente, ut dirueretur; tutela eius et custodia mandata est Catoni. Cn. 2) Pompeius Magni filius in Hispania, contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Caesarem renovavit. Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. Quum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatae essent, et ex ea caussa plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti e plebe caesi sunt. Caesar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit: et, quum in Africam traiecisset, contra copias Iubae regis cum discrimine magno pugnavit.

1) *imperium* del. Gron. Crev.
2) *inde* Gron.

CXIV.

Bellum in Syria Caecilius Bassus, eques Romanus Pompeianarum partium excitavit, relicto a legione Sex. Caesare, quae

ad Bassum transierat, occisoque eo. Caesar 1) Scipionem praetorem, Afranium, Iubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato, audita re, quum se percussisset Uticae, et interveniente filio, curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno aetatis quadragesimo octavo 2). Petreius Iubam seque interfecit 3). P. Scipio in nave circumventus honestae morti vocem quoque adiecit: quaerentibus enim imperatorem hostibus dixit, *Imperator bene se habet.* Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus, legatus Caesaris, in Gallia Bellovacos rebellantes proelio vicit.

1) *transierat: occisoque eo, Caesar* Gron.
2) *nono* Gron. Crev. c. Drak.
3) *interemit* Gron. Crev.

CXV.

Caesar quatuor triumphos duxit; ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa. Epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit: quo beneficio eius Marcellus 1) frui non potuit, a Cn. 2) Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta millia. Profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrimque expeditionibus factis, et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompeius Sextus effugit.

1) *concessit. Qui Marcellus beneficio eius* Gron. Crev. c. Drak.
2) *P.* Crev.

CXVI.

C. Caesar ex Hispania quintum triumphum egit. Et, quum plurimi maximique honores ei a 1) senatu decreti essent, inter quos ut *Pater Patriae* adpellaretur, et sacrosanctus, ac dictator in perpetuum esset, invidiae caussam adversus eum praestitere, quod senatui deferenti hos honores, quum ante aedem Veneris Genitricis sederet, non adsurrexit: et quod a M. Antonio consule 2) collega suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo inpositum in sella reposuit: et quod Epidio Marullo et Caesetio Flavo tribunis plebis invidiam ei tamquam regnum adfectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis

caussis conspiratione in eum facta, (cuius capita fuerunt M. Brutus, et C. Cassius, et ex Caesaris partibus D. Brutus et C. Trebonius) in Pompeii curia 3) occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus eius Capitolium. Oblivione deinde caedis eius a 4) senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis, coniurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris haeres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Caesaris corpus, quum in campum Martium ferretur, a plebe ante rostra crematum est. Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimae sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

1) *ab* Gron. Crev.
2) *consule* del. Crev.
3) *Pompeii in curia* Gron. Crev.
4) *ab* Eaed.

CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit, (eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus) ominibusque prosperis exceptus etiam nomen *Caesaris* sumsit. In confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul, quum inpotenter dominaretur, legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset, et Caesarem quoque, petentem, ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis iniuriis adfecisset: Caesar, et sibi, et reipublicae vires adversus 1) eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque quarta et Martia signa ab Antonio ad Caesarem tulerunt. Deinde et complures saevitia M. Antonii, passim in castris suis trucidantis, qui 2) suspecti erant, ad Caesarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Praeterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias, adparatusque belli continet.

1) *contra* Gron. Crev.
2) *trucidati*, *quia et* Eaed. c. Drak.

CXVIII.

M. Brutus in Graecia sub praetextu reipublicae et suscepti contra M. Antonium belli exercitum, cui Vatinius praeerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Caesari, qui pro republica 1) arma sumserat, propraetoris imperium a 2)

senatu datum est cum consularibus ornamentis; adiectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinae obsedit. missique ad eum a 3) senatu legati de pace parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus saga sumsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu potestati suae subiecit.

1) *qui primus reipublicae* Gron. Crev. c. Drak.
2) *ab* Gron. Crev.
3) *ab* Eaed.

CXIX.

C. Trebonius in Asia fraude P. 1) Dolabellae occisus est. Ob id facinus Dolabella hostis a 2) senatu iudicatus est. Quum Pansa consul male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius consul cum exercitu superveniens, fusis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis aequavit. Victus deinde ab Hirtio et Caesare Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quae sub ipso erant, sibi iunxit: hostisque a 3) senatu cum omnibus, qui intra praesidia eius essent, iudicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. 4) Pansa, e vulnere, quod in adverso proelio exceperat, defunctus, in campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Caesarem, qui solus e tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit: qui, D. Bruto, obsidione Mutinensi a 5) Caesare liberato, honore triumphi decreto, Caesaris militumque eius mentionem non satis gratam habuit: ob quae C. Caesar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, et, perculsis adventu eius iis, qui in eum iniqui erant, quum annos novemdecim haberet, consul creatus est.

1) *C.* Gron.
2) *ab* Gron. Crev.
3) *ab* Eaed.
4) *L.* Eaed.
5) *ab* Eaed.

CXX.

Caesar consul legem tulit de quaestione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset: postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Quum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus, cum exercitibus suis adiuncti, ampliassent, et D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandaverat, relictus

a legionibus suis, profugisset; iussu Antonii, in cuius potestatem venerat, a 1) Gapeno Sequano interfectus est 2). C. 3) Caesar pacem cum Antonio et Lepido fecit: ita ut tresviri reipublicae constituendae per quinquennium essent ipse, et Lepidus, et Antonius; et 4) ut suos quisque inimicos proscriberent. in qua proscriptione plurimi equites Romani, centum triginta senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, et L. Caesaris Antonii avunculi, et M. Ciceronis. huius, occisi a Popillio 5) legionario milite, quum haberet annos sexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in rostris positum est. Praeterea res a M. Bruto in Graecia gestas continet.

1) *ab* Gron. Crev.
2) *interemtus est* Eaed.
3) *C.* del. Eaed.
4) *et* del. Eaed.
5) *Popilio* Eaed.

CXXI.

C. Cassius, cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem iudicatum bello persequeretur, auctoritate reipublicae adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit. Dolabellam, in urbe Laodicea obsessum, mori coegit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus, occisus est.

CXXII.

M. Brutus adversus Thracas 1) prospere rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem eius et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnae uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallae Poplicolam 2) fratrem victum communi consilio condonaverunt.

1) add. *parum* Gron. Crev. c. Drak.
2) *M. Messalae Publicolam* Gron. Crev.

CXXIII.

Sex. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ulla loci cuiusquam possessione, praedatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occisoque A. Pompeio Bithynico praetore, Q. Salvidienum legatum Caesaris navali

proelio vicit. Caesar et Antonius cum exercitibus in Graeciam traiecerunt, bellum contra Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sextium 1), Cassianarum partium ducem, proelio vicit.

1) *Sestium* Gron. Crev.

CXXIV.

C. Caesar et Antonius apud Philippos vario eventu adversus 1) Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utrimque 2) cornua vincerent, et castra quoque utrimque ab iis, qui vicerant, expugnarentur. Sed inaequalem fortunam partium mors Cassii fecit: qui, quum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde proelio victus M. Brutus et ipse vitam finivit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adigeret, annorum circiter quadraginta, inter quos Q. Hortensius occisus est.

1) *contra* Gron. Crev. 2) *utriusque* Eaed. c. Drak.

CXXV.

C. Caesar, relicto trans mare Antonio, quae provinciae ex partitione imperii in potestatem eius cesserant, reversus 1) in Italiam veteranis agros divisit. Seditiones exercitus sui, quas conrupti a Fulvia, M. Antonii uxore, milites adversus 2) imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante, bellum Caesari intulit; receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis adsignati erant, et M. Lepido, qui custodiae urbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem inrupit.

1) *relicto Antonio, transmarinae provinciae ex parte imperium ei cessit: reversus* Gron. Crev. c. Drak.
2) *contra* Gron. Crev.

CXXVI.

C. Caesar, quum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusia 1) L. Antonium conatumque aliquoties erumpere, et repulsum, fame coegit in deditionem venire; ipsique et omnibus militibus eius ignovit. Perusiam diruit. redactisque 2)

in potestatem suam omnibus diversae partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

1) *Perusiae* Gron. Crev. 2) *redactis* Eaed.

CXXVII.

Parthi, Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam inruperunt: victoque Dicidio Saxa, M. Antonii legato, totam 1) eam provinciam occupaverunt. M. Antonius, quum ad bellum contra Caesarem gerendum paratus esset 2), uxore Fulvia amissa 3), ne concordiae ducum obstaret, pace facta cum Caesare, sororem eius Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum, consilia nefaria contra Caesarem molitum, indicio suo protraxit, isque damnatus mortem sibi conscivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos, proelio victos, Syria expulit, Labieno eorum duce occiso. Quum vicinus Italiae hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, et commercium annonae inpediret, cum eo postulatam pacem Caesar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Praeterea motus Africae et bella ibi 4) gesta continet.

1) *universam* Gron. Crev.
2) *gerendum incitaretur* Eaed. c. Drak.
3) *dimissa* Eaed. c. Drak.
4) *ibi* del. Gron.

CXXVIII.

Quum Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem, quam acceperat, praestaret, Caesar, necessario adversus eum bello suscepto, duobus navalibus proeliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria proelio vicit, regemque eorum occidit 1). Iudaei quoque a legatis Antonii subacti sunt. Praeterea belli Siculi adparatum continet.

1) *interemit* Gron. Crev.

CXXIX.

Adversus Sex. Pompeium vario eventu navalibus proeliis 1) pugnatum est: ita ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, vinceret; altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli, contra Sex. Pompeium a

Caesare gerendi, traiecerat, quum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam inpetravit. M. Agrippa navali corona a 2) Caesare donatus est: qui honos nulli 3) ante eum habitus erat.

1) *certaminibus* Gron. Crev. 3) *nemini* Eaed.
2) *ab* Eaed.

CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur 1), tarde Mediam ingressus, bellum cum legionibus octodecim et sexdecim millibus equitum Parthis intulit: et quum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente, retro rediret, insecutis subinde Parthis, et 2) ingenti trepidatione, et magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est, viginti et uno diebus trecenta millia fuga emensus. circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoque infestas, super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est; quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

1) *luxuriaretur* Gron. Crev. 2) *et* del. Crev.

CXXXI.

Sex. Pompeius, quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, obpressus a legatis eius, occisus est. Caesar seditionem veteranorum, cum magna pernicie motam, inhibuit: Iapydas, et Dalmatas, et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem, Armeniae regem, fide data perductum, in vincula coniici iussit, regnumque Armeniae filio suo, ex Cleopatra nato, dedit; quam uxoris loco, iam pridem captus amore eius, habere coeperat.

CXXXII.

Caesar in Illyrico Dalmatas domuit. Quum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque, finito triumviratus tempore, imperium deponere, bellumque moliretur, quod urbi et Italiae inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviae sorori Caesaris repudio, Caesar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnae deinde navales et proelia equestria secunda Caesaris referuntur.

CXXXIII.

M. Antonius, ad Actium classe victus, Alexandriam profugit; obsessusque a Caesare, in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore inpulsus, se ipse interfecit 1). Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reversus, tres triumphos egit: unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra, inposito fine civilibus bellis altero et vigesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, coniuratione contra Caesarem facta, bellum moliens, obpressus et occisus est.

1) *interemit* Gron. Crev.

CXXXIV.

Caesar, rebus compositis, et omnibus provinciis in certam formam redactis, *Augustus* quoque cognominatus est: et mensis Sextilis in honorem eius adpellatus est. Quum ille conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. Bellum adversus 1) Bastarnas, et Moesos, et alias gentes, a M. Crasso gestum, refertur.

1) *contra* Gron. Crev.

CXXXV.

Bellum a M. Crasso adversus Thracas, et a 1) Caesare adversus Hispanos gestum refertur: et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

1) *ab* Gron. Crev.

CXXXVI.

Raetia a Ti. Nerone et Druso, Caesaris privignis, domita. Agrippa, Caesaris gener, mortuus; et a 1) Druso census actus est.

1) *ab* Gron. Crev.

CXXXVII.

Civitates Germaniae, cis Rhenum et trans Rhenum positae, obpugnantur a Druso; et tumultus, qui ob censum exortus in

Gallia erat, compositus; ara 1) Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercundari Dubio Aeduo.

1) add. *D.* Gron. Crev.

CXXXVIII.

Thraces domiti a L. Pisone; item Cherusci, Tencteri 1), Chatti, aliaeque Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octavia, soror Augusti, defuncta, antea amisso filio Marcello: cuius monumenta sunt theatrum et porticus, nomine eius dedicata 2).

1) *Tenchteri* Gron. Crev. 2) *dicata* Eaed.

CXXXIX.

Bellum adversus 1) Transrhenanas gentes a Druso gestum refertur. in quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius tribuni, ex civitate 2) Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero, frater Drusi, subegit. Pax cum Parthis facta est, signis a rege eorum, quae sub Crasso, et postea sub Antonio capta erant, redditis.

1) *contra* Gron. Crev. 2) *civitatis* Eaed.

CXL.

Bellum adversus Germanorum trans Rhenum civitates, gestum a Druso, refertur. Ipse ex 1) fractura, equo super crus eius collapso, tricesimo die, quam id acciderat, mortuus est. Corpus a Nerone fratre, qui nuncio valetudinis evocatus, raptim adcurrerat, Romam pervectum, et in C. Iulii tumulo conditum. Laudatus est a Caesare Augusto vitrico, et supremis eius plures honores additi.

1) *a* Gron. Crev.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM FRAGMENTA

AB ARN. DRAKENBORCHIO COLLECTA

NUNC SUPPLETA ATQUE EMENDATA.

FRAGMENTA

LIBRORUM DEPERDITORUM

T. LIVII PATAVINI

EX ANTIQUIS GRAMMATICIS ALIISQUE SCRIPTORIBUS COLLECTA.

Sequentia laudantur, additis libris, unde petita sunt.

1. *Ex lib. XIV.*

Privato nos tenuissemus.

Priscian. lib. XV. Gramm. pag. 1009. [*Vol. I. pag* 620. *ed. Krehl.*] De locutione *privato se tenere* vide ad Livii *XXIII*, 7, 10.

2. *Ex lib. XVII.*

Pridie Nonas. Pridie Idus.

Priscian. lib. XIV. Gramm. pag. 992. [*Vol. I. pag.* 601. *ed. Krehl.*]

3. *Ex lib. XVIII.*

Imberbes.

Charis. lib. I. Gramm. pag. 74. qui tantum laudat *Titum Historiarum XVIII.* quod, quin ad Livium referri debeat, non dubito. Insuper Putschius edidit *imberbi;* at quaedam editiones praeferunt *imberbes*, quod verius esse videtur. Nam et alii Grammatici observarunt, Livium *imberbis*, alios *imberbus* extulisse. Ita Auctor incertus de Orthogr. qui vulgo Beda creditur, apud Putsch. in Corpore veter. Gramm. pag. 2789. *Imberbi dicuntur, non imberbes: sic etenim Varro, Imberbi iuvenes. Sed et Cicero Imberbum per um dixit, non Imberbem. Titus Livius autem Imberbis singulariter.* Similiter antiquus Grammaticus apud Barth. *XXXVII.* Advers. 14. *Imberbi dicuntur, non Imberbes. Varro, Imberbi iuvenis* (lege *iuvenes* ex Charisio et Auctore incerto, modo laudato) *Ita et Ci-*

cero. Sed contra Titus Livius. [Drakenborchius edidit, *Imberbi vulgariter;* sed Rupertius, quem secutus sum, lectionem *imberbes*, a Drakenborchio iure meritoque probatam, recepit et vocabulum *vulgariter*, non Livio sed Charisio tribuendum, recte omisit. Haec scripseram, quum opportunissime adferuntur Niebuhrii literae, quibus ille mihi significavit, in Charisii codice Neapolitano, ex quo fluxerunt ceteri omnes, eo magis corrupti, quo difficilior ille lectu est, pro *Titus historiarum XVIII. Imberbi, vulgariter*, quod Putschius edidit, *Titus Livius autem XVIII. Inberbes, vulgariter*, exstare et *vulgariter* idem valere quod *ex usu vulgari;* non *imberbi*, ut Cicero scripturus fuisset. Ita igitur viri praestantissimi studio ad liquidum, ut Livius ait, veritatem exploratam esse vides.]

4. *Ex lib. XX.*

Ex hoc libro fragmentum laudat *Priscian. lib. X. Gramm. pag.* 901. [*Vol. I. pag.* 503. *ed. Krehl.*] Sed pertinet ad Livii lib. XXV, 11.

5. *Ex lib. LVI.*

Vide infra fragmentum petitum ex lib. CVII. quod huc referendum esse, verisimile puto.

6. *Ex lib. XCIV.*

Livius in libro nonagesimo quarto Inarimen in Maeoniae partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia terrae igni exustae sunt. Hoc etiam Homerum significasse vult.

Servius ad Virg. IX. Aeneid. vers. 715. De hoc loco vide Salmas. ad Solin. pag. 63. b. [Add. Heynii Excurs. *II.* ad Virg. Aen. IX. Vol. *III.* p. 398. sqq. et Wernsdorfii Excurs. III. ad Corn. Severi vel potius Lucilii iunioris Aetnam Tom. *IV.* pag. 352. sqq. Pro *Inarimem*, quod Drakenborchius retinuit, in P. Danielis editione legitur *Inaryme*, quod in *Inarimen* mutavi. Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. *II.* Vol. *I.* pag. 32. Ex eadem editione pro *partibus Maeoniae*, inverso ordine, *Maeoniae partibus* reposui.]

7. *Ex lib. CIII.*

Horrendus magis est, perimit qui corpora, carbo.
Urit hic inclusus, vitalia rumpit apertus:
Hunc veteres quondam variis pepulere medelis.
Tertia namque Titi simul et centesima Livi
Charta docet, ferro talem candente dolorem

Exsectum, aut poto raporum semine pulsum:
Infecti dicens vix septem posse diebus
Vitam produci: tanta est violentia morbi.

Q. Seren. Samon. de Medic. cap. XXXIX. vers. 725. et seqq. [Typographum Drakenborchio invito vers. 725. *premit* pro *perimit* posuisse, primum legenti mihi perspectum fuit atque exploratum. Apparet id quidem, ut Philippus ait apud Livium, etiam caeco; neque aliter hunc locum edidit Ackermannus, cum quo vers. 726. *apertus* pro *acerbus*, et vers. 730. *exsectum* pro *exactum* scripsi. Et tamen, quis credat? Millerus, editor Oxoniensis, Rupertius et Boehmertus, qui nuperrime fragmenta Liviana edidit, turpissimum illud vitium non sustulerunt.]

8. *Ex lib. CVII.*

Qui Pompeium morbum excusasse ferunt, ne, quum interesset deditioni, animos Numantinorum irritaret.

Priscian. lib. XVIII. Gramm. pag. 1198. [*Vol. II. pag.* 240. *sq. ed. Krehl.*] In cuius editione Putschiana haec verba adducuntur ex *Livio CVII. ab urbe condita.* in antiquioribus ex *Livio in XXVI. ab urbe condita.* Sed utrobique mendose. Omnino enim referenda videntur ad Livii lib. *LVI.* et ad deditum Numantinis Mancinum. Nam P. Furius Philus consul, qui Hispaniam citeriorem nactus Mancinum dediturus erat, Q. Pompeium et Q. Metellum legatos secum illuc ire coegit. Vide Valer. Max. *III*, 7, 5. Eorum Pompeius quinquennio antea consul eamdem provinciam obtinuerat, et, re male gesta, pacem cum Numantinis inierat, quam postea a se initam esse negavit. Appian. Alex. in Bell. Hispan. pag. 299. [cap. 79. et 80.] et Cic. II. de Finib. cap. 17. Ne igitur, cum Furio consule legatus in Hispaniam profectus, Mancini deditioni interesse deberet, et, praesentia sua nuperae fraudis ac perfidiae memoria revocata, animos Numantinorum irritaret, eum, ex quorumdam sententia, morbum excusasse, hoc Livii fragmentum nos docet. Eius facti nulla mentio fit in Supplementis Freinshemii lib. LVI. cap. 13. Ne vero hoc fragmentum ad eam historiam referendum esse videret, ei fraudi exstitisse puto errorem, in editionibus Prisciani commissum, circa numerum librorum Livii, unde petitum erat. [Quae quum recte et probabiliter disputasse videatur Drakenborchius, hunc sequi malim, quam Krehlium, qui *Livius LVII. ab urbe condita* edidit et in notis, exposita lectionis varietate, *Puto tamen*, inquit, *LVII. verum esse numerum, aut LIV.* In neutro enim libro, id quod

Epitomarum ordo docet, C. Hostilii Mancini deditio potuit a Livio narrari.]

9. *Ex lib. CXII.*

Castra quoque diversis partibus Cassius et Bogud adorti haud multum abfuere, quin opera perrumperent.

Quo tempore firmandi regni Bogudis caussa exercitum in Africam velociter traiicere conatus sit.

Cassius gessisset cum Trebonio bellum, si Bogudem trahere in societatem furoris potuisset.

Tria haec fragmenta nobis servat *Priscian. lib. VI. Gramm. pag.* 686. *et* 687. [*Vol. I. pag.* 234. *ed. Krehl.*] Quorum primum Freinshemius Supplemento huius libri cap. 49. tertium cap. 50. intexuit: secundi vero rationem habuisse non invenio. [In fragmento tertio codex Prisciani Erl. 1. habet: *si Bogudem trahere in societatem secum potuisset furoris.* Sed in his neque mutata verborum positura placet, neque addito *secum* opus esse videtur.]

10. *Ex lib. CXIII.*

Bogud, Bogudis, nomen barbarum, quod Livius in CXIII. declinavit Bogudis.

Priscian. lib. V. Gramm. pag. 643. [*Vol. I. pag.* 172. *ed. Krehl.* Ex tribus illis fragmentis, quae proxime praecedunt, haec quoque ad Livii lib. CXII. pertinere, cum Rupertio non temere colligas; praesertim quum illis ipsis *Priscianus lib. VI. Vol. I. pag.* 234. haec praemittat: *Inveni tamen apud Livium in CXII. ab urbe condita in d desinens barbarum nomen regis Maurorum Bogud, cuius genitivum secundum tertiam declinationem Bogudis protulit.*]

Et ipse circa Palpud oram tuebatur.

Priscian. lib. VI. Gramm. pag. 687. [*Vol. I. pag.* 234. *ed. Krehl.*]

11. *Ex lib. CXVIII.*

Adversus interfectores C. Caesaris ultoribus manum comparans concibat.

Priscian. lib. IX. Gramm. pag. 865. [*Vol. I. pag.* 458. *ed. Krehl.*] qui fragmentum hoc laudat ex *Livii libro XVIII.* neque aliter in Msto suo esse Vossius testatur lib. V. Gramm. cap. 35. sed legendum esse *lib. CXVIII.* recte contendit: eo enim libro de bello adversus Iulii Caesaris interfectores ser-

monem fuisse, Epitomen Livii ostendere. Duos etiam codd. Prisciani consuluit Barthius, in quorum altero se vulgatam lectionem *Livius in XVIII.* reperisse testatur ad Statii lib. IV. Theb. vers. 146. sed in altero *Livius in XCVIII.* unde Vossii coniectura confirmatur. Nam ex *XCVIII.* transpositis literis numeralibus, facillime fit *CXVIII.* [Krehlius quoque, quum in cod. Lips. 1. *Lucanus in VXVII.* reperisset, *Vides ergo,* inquit, *ante X scriptum fuisse numerum. Recte igitur Vossius coniecit.*]

12. *Ex lib. CXXVII.*

Quoniam inter Augustum et Antonium reliquiae adhuc erant dissensionis, Cocceius Nerva, proavus Nervae, qui postea imperavit Romae, mandavit Augusto, ut mitteret, qui de summa rerum tractarent. Ergo missus est Maecenas cum Agrippa, qui utrumque exercitum in una castra coegerunt, ut ait Livius lib. CXXVII. Intelligendum autem, quod, Fonteio misso ab Antonio, Augustus Maecenatem et ceteros ad eumdem locum emiserit.

Acro ad Horatii lib. I. Sat. V. vers. 29. Similia ad eumdem locum habent Porphyrio et Commentator vetus Cruquii.

Porphyrio notat: Dissensione orta inter Caesarem Augustum Antoniumque, Cocceius Nerva, avus eius, qui postea Romae imperavit, petiit a Caesare, ut aliquem, qui de summa rerum tractaret, mitteret Tarracinam. Et primum Maecenas, mox et Agrippa congressi sunt, hique pepigerunt fidem confirmatissimam, et in una castra conferri signa utriusque exercitus iusserunt. Hoc et T. Livius lib. CXVII. refert, excepta Capitonis mentione.

Commentator vero Cruquii: Ab Antonio missus fuerat Fonteius Capito legatus, ab Augusto Maecenas, intercedente Cocceio Nerva, proavo Nervae imperatoris, qui et Augusto et Antonio gratus erat, cum Agrippa. Ea autem conditione convenerant legati, ut de summa rerum tractarent, exortamque dissensionem inter duos hos imperatores componerent; quod et fecerunt, et utrumque exercitum iuxta Brundisium in una castra

cum magna laetitia coegerunt, ut infert Livius lib. CXXVII.

Apud Porphyr. per *avum* intelligendus est *proavus*, ut vocatur apud Acron. et Commentat. Cruquii. Vide Rupert. ad Pompon. de Orig. Iur. lib. III. cap. 13. sect. 2. pag. 437. Apud eumdem Porphyr. etiam pro *T. Livius lib. CXVII.* emendandum est *T. Livius lib. CXXVII.* ut reliqui duo recte praeferunt. Historiam vide in Freinshem. Supplem. huius libri cap. 20. et seqq.

13. *Ex lib. CXXXVI.*

Eodem anno ludos seculares Caesar ingenti adparatu fecit; quos centesimo quoque anno (is enim terminus seculi) fieri mos.

Censorin. de Die Natali cap. 17. Horum ludorum secularium in Epit. Liv. lib. CXXXVI. mentio non fit. Sed sciendum est, in Epitomis Liv. post lib. CXXXV. defectum esse aliquot librorum, sive, ut Sigonius existimat, duorum librorum, CXXXVI. et CXXXVII. adeoque, qui nunc eo numero notantur, olim adscriptos habuisse numeros CXXXVIII. et CXXXIX. In deperdito igitur libro Epitomarum mentionem horum ludorum secularium factam esse, verisimile est. Vide Sigon. ad Epit. Liv. lib. CXXXVI. Duorum deperditorum res Freinshemius enarravit in Supplementis libri, qui nunc vulgo CXXXVI. dicitur. Et quidem ludos seculares memorat libri eius cap. 46.

Sequentia fragmenta laudantur quidem, non additis libris Livii, ex quibus petita sunt; coniectura tamen ad suos libros redigi quodammodo possunt.

14.

Curribus falcatis usos esse maiores, et Livius et Sallustius docent.

Serv. ad Virg. lib. I. Aeneid. vers. 476. Hoc referendum videtur ad lib. XIII. et quidem ad id, quod refert Freinshem. in Supplem. eius libri cap 38.

15.

Ni Pyrrhus unicus pugnandi artifex, magisque in proelio, quam bello, bonus.

Servius ad Virg. lib. I. Aeneid. vers. 456. Hoc fragmentum ad lib. vel XIII. vel XIV. pertinere puto, quibus Livius bel-

la Romanorum cum Pyrrho descripsit, ut constat ex auctore Epitomes eorum librorum. [Pro *Lybius ni Pyrus etc.* quod in Servii codice Fuldensi legitur, *Livius XII. Pyrrhus etc.* scribendum esse, Niebuhrius in literis ad me datis ingeniosissime coniecit. Nam Livium hoc libro de Pyrrhi adventu in Italiam egisse, testantur verba Epitomes: *Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit.*]

16.

Sichaeus Sicharbas dictus est; Belus, Didonis pater, Methres; Carthago a Carthada, ut lectum est: quod invenitur in historia Poenorum, et in Livio.

Servius ad Virg. lib. I. Aeneid. vers. 343. [In editione P. Danielis pro *Carthada* perperam *Cartha* legitur.]

Carthago est lingua Poenorum nova civitas, ut docet Livius.

Servius ad Virg. lib. I. Aeneid. vers. 366. Utrumque hoc Servium petiisse existimo ex Livii lib. XVI. ubi belli Punici primi initium, et ea occasione originem Karthaginiensium et primordia urbis retulit, ut testatur Epitome eius libri. [Solinus cap. 27. de Carthagine: *Elissa*, inquit, *mulier exstruxit domo Phoenix, et Carthadam dixit, quod Phoenicum ore exprimit civitatem novam.*]

Bitias classis Punicae fuit praefectus, ut docet Livius.

Servius ad Virg. lib. I. Aeneid. vers. 738. Hoc quoque fragmentum commode ad lib. XVI. referri potest. Docet enim Servius, Virgilium, qui Bitiae et Iopae ibi meminit, introduxisse nomina ducum Poenorum, quibus nempe Dido usa est: ut ita Bitias fuerit dux vel praefectus classis, qua Dido in Africam advecta est. Memoratur quidem *Bithyas* Poenorum dux tempore belli Punici tertii apud Freinshem. in Supplem. lib. LI. cap. 4. et 13. et lib. LII. cap. 23. Verum is non classis, sed equitum praefectus est.

17.

Serpentis quoque a T. Livio curiose pariter ac facunde relata fiat mentio. Is enim ait, in Africa apud Bagradam flumen tantae magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudae voluminibus elisis, quum telorum

iactu perforari nequiret, ad ultimum balistarum tormentis undique petitam, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse, omnibusque et cohortibus et legionibus ipsa Karthagine visam terribiliorem. Atque etiam cruore suo gurgitibus imbutis, corporisque iacentis pestifero adflatu vicina regione polluta, Romana inde submovisse castra. Dicit etiam, belluae corium centum viginti pedum in urbem missum.

Valer. Max. lib. I. cap. 8. ex. ext. ult. Hoc fragmentum desumtum esse ex Livii lib. XVIII. eius Epitome docet. [Vid. Freinshem. Supplem. huius libri cap. 15. sq. et quos ibi scriptores in margine laudavit. In Valerii loco, Kappium secutus, primum *relata* pro *relatae*, deinde *etiam*, *belluae* pro *belluae etiam*, denique *viginti pedum* pro *viginti pedes longum* scripsi.]

18.

Tertii ludi (*seculares*) fuerunt, Antiate Livioque auctoribus, P. Claudio Pulchro, C. Iunio Pullo consulibus.

Censorin. de Die Natali cap. 17. Hos ludos Livius retulisse creditur lib. XIX. Vide Freinshem. Supplem. eius libri cap. 31.

19.

De quartorum ludorum (*secularium*) anno triplex opinio est. Antias enim, et Varro, et Livius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino, M. Manilio consulibus, post Romam conditam anno sexcentesimo quinto.

Censorin. de Die Natali cap. 17. De his ludis Livium egisse lib. XLIX. constat ex Epitome Liviana eodem libro. Ceterum, pro *M. Manilio* legendum esse *M'. Manilio*, constat ex illis, quae ad Epit. eius libri dicta sunt.

20.

Γαμεῖ δὲ [Σύλλας] γάμον ἐνδοξότατον, Καικιλίαν τὴν Μετέλλου θυγατέρα τοῦ ἀρχιερέως. ἐφ' ᾧ πολλὰ μὲν εἰς αὐτὸν ᾖδον οἱ δημοτικοί, πολλοὶ δὲ τῶν πρώτων ἐνεμέσων, οὐκ ἄξιον ἡγούμενοι

Sulla nobilissimum coniugium contrahit, Caecilia ducta, Metelli pontificis maximi filia. Ob quod cecinit multa in eum probrose vulgus, multique ex primoribus inviderunt ei,

τῆς γυναικός, ὃν ἄξιον ὑπατείας ἔκριναν, ὥς φησιν ὁ Τίτος.

indignum illa femina existimantes, ut Titus ait, quem consulatu iudicaverant dignum.

Plutarch. in vita Sullae pag. 455. [*cap.* 6.] ubi per *Τίτον* indicari T. Livium, et rem narratam incidisse in lib. eius LXXVII. qui interiit, docet Xylander. Vide Freinshem. Supplem. eius libri cap. 2.

Sulla quum primum ad urbem contra Marium castra movisset, adeo laeta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius aruspex voluerit, capitis supplicium subiturus, nisi ea, quae in animo Sulla haberet, Diis iuvantibus implevisset.

Augustin. de Civit. Dei lib. II. cap. 24. Cum iis conferenda sunt, quae narrat Plutarch. in Sull. p. 457. [cap. 9.] Ceterum fragmentum hoc pertinet ad eumdem Livii lib. LXXVII. quo bellum civile inter Sullam et Marium gestum, ac praesertim eius initium retulit.

21.

Eversis quippe et incensis omnibus cum oppido simulacris, solum Minervae simulacrum sub tanta ruina templi illius, ut scribit Livius, integrum stetisse perhibetur.

Augustin. de Civit. Dei lib. III. cap. 7. Idem referunt Auctor de Vir. Illustr. cap. 70. Appian. in Bell. Mithr. pag. 205. [cap. 53.] Obseq. de Prodig. cap. 116. aliique. Livium autem historiam Ilii a Fimbria capti et deleti retulisse lib. LXXXIII. ex eius Epitome constat. Adde Freinshem. in Supplem. eius libri cap. 7.

22.

Hoc primum proelium inter Sertorium et Pompeium fuit: decem millia hominum de Pompeii exercitu amissa, et omnia impedimenta, Livius auctor est.

Frontin. lib. II. Strateg. cap. 5. *ex.* 31. Livium hoc retulisse lib. XCI. Freinshemius credidit. Vide eius Supplem. huius libri cap. 19.

23.

Triginta quinque millia armatorum eo proelio

interfecta cum ipsis ducibus Livius tradit, receptas quinque Romanorum aquilas, signa sex et viginti, multa spolia, inter quae quinque fasces cum securibus.

Frontin. lib. II. Strateg. cap. 5. *ex.* 34. qui ibi refert victoriam, quam Crassus reportavit, parte fugitivorum devicta, interfectisque eorum ducibus Casto et Gannico. Unde constat, referendum esse ad Livii lib. XCVII. in cuius Epitome *Granicus* vocatur, qui Frontino *Gannicus* dicitur. Vide viros doctos ad locum Front. et ad Epit. Liv. Eodem retulit etiam Freinshemius, qui videndus in Supplem. eius libri cap. 4. [In Epit. Liv. pro *Granico*, Rupertii exemplum secutus, *Gannico* rescripsi.]

24.

Λιούϊος δ᾽ εἴρηκεν, ὡς οὐδέποτε Ῥωμαῖοι πολεμίοις, ἀποδέοντες τοσούτῳ πλήθει, παρετάξαντο. σχεδὸν γὰρ οὐδ᾽ εἰκοστόν, ἀλλ᾽ ἔλαττον ἐγένοντο μέρος οἱ νικῶντες τῶν ἡσσημένων.

Livius ait, numquam Romanos signa cum hostibus contulisse tanto numero inferiores. Neque enim vigesimam propemodum partem, immo nec minorem, aequarunt victores victorum.

Plutarch. in Lucull. pag. 511. [*cap.* 28.] ubi narrat proelium inter Lucullum et Tigranem ad Tigranocerta; unde ad Livii lib. XCVIII. referendum constat. Eo enim libro bellum id Livium descripsisse ex Epitome eius libri colligitur. Et eo etiam retulit Freinshemius in Supplem. huius libri cap. 49.

Φησὶ δ᾽ ὁ Λιούϊος, ἐν μὲν τῇ προτέρᾳ μάχῃ πλείονας, ἐν δὲ ταύτῃ γνωριμωτέρους πεσεῖν καὶ ληφθῆναι τῶν πολεμίων.

Livius auctor est, priore proelio plures fuisse, in hoc nobiliores hostium caesos et captos.

Plutarch. in Lucull. pag. 513. [*cap.* 31.] ubi describit proelium ad Artaxata inter eosdem, Lucullum victorem et Armeniae regem Tigranem; quod bellum Livius lib. XCVIII. descripsit, ut constat ex Epitome eius libri. Eodem etiam retulit Freinshemius in Supplem. eius libri cap. 73.

25.

Creta primo quidem centum habuit civitates: unde Hecatompolis dicta est: post viginti quatuor: inde, ut dicitur, duas, Gnosson et Hierapytnam. Quamvis Livius plures a Metello expugnatas dicat.

Servius ad Virg. lib. III. Aeneid. vers 106. Verisimillimum est, Servium respicere ad Livii lib. XCIX. Nam ex Epitome eius libri patet, Livium Gnosson, et Lyctum, et Cydoniam, et alias plurimas Cretae urbes a Q. Metello proconsule expugnatas in principio eius libri retulisse. [Pro *Gnoson et Hierapidnam*, quod in Servii commentariis legitur, *Gnosson et Hierapytnam* scripsi. Vid. Tzchuck. ad Mel. II, 7, 12. pag. 545. sq. et ad Strab. IX. Tom. III. pag. 648. coll. X. Tom. IV. pag. 204.]

26.

Quod quum diluisset.

Agroetius de Orthogr. in Putschii Corpore Grammat. pag. 2267. et *Gothofr. Auctor. Lingu. Lat. pag.* 1352. ubi id Livium de morte Mithridatis dixisse refert. Pertinet igitur ad Livii lib. CII. quo ipsum de morte Mithridatis egisse, constat ex Epitome huius libri.

Καὶ γὰρ ἁλούσης τῆς πόλεως περὶ τρίτον μῆνα, τῇ τῆς νηστείας ἡμέρᾳ, κατὰ τὴν ἐννάτην καὶ ἑβδομηκοστὴν καὶ ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδα, ὑπατευόντων Γαΐου Ἀντωνίου καὶ Μάρκου Τυλλίου Κικέρωνος, οἱ πολέμιοι μὲν εἰςπεσόντες ἔσφαττον τοὺς ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ πρὸς ταῖς θυσίαις οὐδὲν ἧττον ἱερουργοῦντες διετέλουν, οὔτε ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ περὶ τῆς ψυχῆς, οὔτε ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἤδη φονευομένων, ἀναγκασθέντες ἀποδρᾶναι, πᾶν δ' ὅ, τι δέοι παθεῖν τοῦτο παρ' αὐτοῖς ὑπομεῖναι τοῖς βωμοῖς κρεῖττον εἶναι νομίζοντες, ἢ παρελθεῖν τι τῶν νομίμων. ὅτι δὲ οὐ λόγος ταῦτα μόνον ἐστὶν ἐγκώμιον ψευδοῦς εὐσεβείας ἐμφανίζων, ἀλλ' ἀλήθεια, μαρτυροῦσι

Etenim capta urbe, tertio demum mense, die ieiunii, Olympiade centesima septuagesima nona, C. Antonio et M. Tullio Cicerone consulibus, quum vi ingressi hostes eos, qui erant in fano, iugularent; tamen qui sacra procurabant, nihilo secius rem divinam facere perseverabant, neque metu vitae amittendae, neque iam caesorum multitudine in fugam compulsi, quidquid pati necesse erat, illud ad aras ipsas laturos esse melius putantes, quam ut aliquid legibus patriis praescriptum omitterent. Quod autem ista non sint fabula, unice ad falsae pietatis laudem ostendendam ad-

πάντες οἱ τὰς κατὰ Πομπήϊον πράξεις ἀναγράψαντες· ἐν οἷς καὶ Στράβων καὶ Νικόλαος, καὶ πρὸς τούτοις Τίτος Λίβιος, ὁ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεύς.

hibita, sed ipsamet veritas, testimonio sunt, qui res a Pompeio gestas memoriae prodiderunt; et in his Strabo, et Nicolaus, ac praeterea T. Livius, historiae Romanae scriptor.

Ioseph. lib. XIV. Antiq. Iud. cap. 4. Sect. 3. pag. 689. Ad quem locum viri docti laudant Epit. Liv. CXI. sed errore operarum. Ea enim de re Livium egisse lib. CII. ex Epitome eius libri constat.

27.

Britanniae licet magnitudinem olim nemo, ut refert Livius, circumvectus est, multis tamen data est varia opinio de ea loquendi.

Iornandes de rebus Getic. cap. 2. Quod petitum esse videtur ex Livii lib. CV. in quo ipsum egisse de Iulii Caesaris expeditione Britannica, Epitome eius libri testatur.

28.

Septingentesimo conditionis suae anno, quatuordecim vicos eius (*Romae*) incertum unde consurgens flamma consumsit: nec umquam, ut ait Livius, maiore incendio vastata est; adeo ut post aliquot annos Caesar Augustus ad reparationem eorum, quae tunc exusta erant, magnam vim pecuniae ex aerario publico largitus sit.

Orosius lib. VII. cap. 2. qui eiusdem incendii etiam meminit lib. VI. cap. 14. in fine, testatus anno ab urbe condita IↃCC. plurimam Romae partem ignem invasisse, neque umquam antea tanto incendio correptam ac vastatam civitatem fuisse. Nam quatuordecim vicos cum vico Iugario consumtos fuisse. Eius incendii meminit etiam Obsequens de Prodig. cap. 125. unde constat, accidisse L. Paullo, C. Marcello consulibus: anno igitur proximo ante bellum civile inter Pompeium et Caesarem. Hinc colligo, Livium huius incendii mentionem fecisse lib. CIX. quo exeunte demum de initio belli istius civilis egit.

Caesar, Rubicone flumine transmeato, mox ut Ariminum venit, quinque cohortes, quas tunc so-

las habebat, cum quibus, ut ait Livius, orbem terrarum adortus est, quid facto opus esset, edocuit.

Orosius lib. VI. cap. 15. Fragmentum hoc pertinere ad Livii lib. CIX. ex Epitome eius colligo. Inde enim constat, Livium illo libro initium belli civilis inter Caesarem et Pompeium retulisse. Id autem Caesar traiiciendo Rubiconem incepit. Eodem etiam retulit Freinshemius in Supplem. huius libri cap. 39.

29.

Primus hostem percussit nuper pilo sumto primo C. Crastinus.

Scholiastes vetus Lucani ad lib. VII. vers. 471. Pertinet hoc fragmentum ad nobile illud proelium Pharsalicum, in quo primus Crastinus telum emisit, ut omnes historici aliique testantur. Referendum igitur est ad Liv. lib. CXI. quem eo libro proelium hoc Pharsalicum descripsisse, ex Epitome patet. Vide Freinshem. Supplem. huius libri cap. 65. Ceterum, transpositis vocibus *nuper primo pilo sumto* scribendum esse, coniicit Cel. Burmann. ad d. l. Lucani. Crastinum enim anno priore primum pilum duxisse.

Ἐν δὲ Παταβίῳ Γάϊος Κορνήλιος, ἀνὴρ εὐδόκιμος ἐπὶ μαντικῇ, Λιβίου τοῦ συγγραφέως πολίτης καὶ γνώριμος, ἐτύγχανεν ἐπ' οἰωνοῖς καθήμενος ἐκείνην τὴν ἡμέραν. καὶ πρῶτον μέν, ὥς Λίβιος φησί, τὸν καιρὸν ἔγνω τῆς μάχης, καὶ πρὸς τοὺς παρόντας ἔφη, ὅτι καὶ δὴ περαίνεται τὸ χρῆμα, καὶ συνίασιν εἰς ἔργον οἱ ἄνδρες. Αὖθις δὲ πρὸς τῇ θέᾳ γενόμενος, καὶ τὰ σημεῖα κατιδὼν ἀνήλατο μετ' ἐνθουσιασμοῦ, βοῶν, Νικᾷς, ὦ Καῖσαρ, ἐκπλαγέντων δὲ τῶν παρατυχόντων, περιελὼν τὸν

Patavii C. Cornelius, auguralis scientiae peritus, Livii historici civis et familiaris, sub idem forte tempus operam dabat auspicio. Hic primum, ut Livius auctor est, tempus proelii cognovit, praesentibusque geri ait nunc rem, et proelium duces committere. Ut iterum aves inspexit, advertitque signa, fanaticus exsiliit, clamans, Vincis Caesar. Obstupescentibus illis, qui aderant, detracta capiti corona iuravit, non prius se repositurum eam,

στέφανον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἐνωμότως ἔφη, μὴ πρὶν ἐπιθήσεσθαι πάλιν, ἢ τῇδε τῇ τέχνῃ μαρτυρῆσαι τὸ ἔργον. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Λίβιος οὕτω γενέσθαι καταβεβαιοῦται.

quam arti res esset adstipulata. Hoc Livius verum esse adfirmat.

Plutarch. in vita Caesar. pag. 730. [*cap.* 47.] qui refert, id accidisse, quo tempore proelium Pharsalicum decertabatur: unde constat, itidem hoc referendum esse ad Livii lib. CXI. Eodem etiam retulit Freinshemius in Supplem. huius libri cap. 72. ubi varios alios scriptores idem narrantes in margine laudavit. [In Drakenborchii editione *Νικᾷ* pro *Νικᾶς* legitur; quod operarum peccatum neque Millerus neque Boehmertus correxit.]

30.

Quadringenta millia librorum Alexandriae arserunt, pulcherrimum regiae opulentiae monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius; qui elegantiae regum curaeque egregium id opus ait fuisse.

Seneca de Tranquill. anim. cap. 9. Bibliothecae Alexandrinae incendium accidit tempore belli, quod Caesar cum rege Ptolemaeo gessit. Id autem Livium lib. CXII. descripsisse, eius Epitome testis est. Ad lib. CXII. retulit etiam Freinshemius in Supplem. eius libri cap. 43. ubi varios scriptores eamdem historiam referentes in margine laudavit. De numero librorum, qui in hac bibliotheca repositi fuerunt, vide viros doctos ad Oros. VI, cap. 15. pag. 421. et 422. [Cf. Beckii Specimen historiae bibliothecarum Alexandrinarum. Lips. 1779. pag. 15. sq.]

31.

Ὧδε μὲν τισὶ περὶ τοῦ Βάσσου δοκεῖ· Λιβίῳ δ', ὅτι τῆς Πομπηΐου στρατιᾶς γενόμενος, καὶ μετὰ τὴν ἧτταν ἰδιωτεύων ἐν Τύρῳ, διέφθειρέ τινας τοῦ τέλους, καὶ διεχρήσαντο τὸν Σέξτον, καὶ τῷ Βάσσῳ σφᾶς ἐνεχείρισαν.

Haec de Basso quidam produnt: Livius vero, militasse illum Pompeii auspiciis: quo victo privatim egisse Tyri; corruptisque quibusdam legionibus effecisse, ut, interfecto Sexto, ipsum sibi ducem adsumerent.

Appian. Alex. lib. III. Bell. Civil. pag. 576. [*cap.* 77.] Haec autem referenda esse ad Livii lib. CXIV. ex Epitome eius libri patet. Vide etiam Freinshem. Supplem. illius libri cap. 1. et seqq. Ceterum in Appiano hodie vulgo editur *Αἵβωνι*, pro quo recte, ut puto, *Λιβίῳ* emendavit Clariss. Perizon. in Animadv. Hist. cap. 4. pag. 177. [pag. 183. ed. Harles. Schweighaeusero praeeunte lacunam ante *διεχρήσαντο* inserto *καὶ* explevi.]

Optarem mihi contingere, quod T. Livius scribit de Catone: cuius gloriae neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit, quum utrumque summis praediti fecerint ingeniis. Significat autem M. Ciceronem et C. Caesarem, quorum alter laudes, alter vituperationes supra dicti scripsit viri.

Hieronymus Prol. lib. II. in Oseam. Fragmentum hoc observavit Clericus, et recte referendum monuit ad Livii lib. CXIV. in quo ipsum de morte Catonis egisse, ex auctore Epitomarum constat.

32.

Ἦν γάρ τι τῇ Καίσαρος οἰκίᾳ προςκείμενον, οἷον ἐπὶ κόσμῳ καὶ σεμνότητι, τῆς βουλῆς ψηφισαμένης, ἀκρωτήριον, ὡς Λίβιος ἱστορεῖ. Τοῦτ' ὄναρ ἡ Καλπουρνία θεασαμένη καταῤῥηγνύμενον, ἔδοξε ποτνιᾶσθαι καὶ δακρύειν· ἡμέρας δ' οὖν γενομένης, ἐδεῖτο τοῦ Καίσαρος, εἰ μὲν οἷόν τε, μὴ προελθεῖν, ἀλλ' ἀναβαλέσθαι τὴν σύγκλητον.

Quum Caesaris aedibus esset ex senatusconsulto adiunctum, ut auctor est Livius, velut ad ornamentum et amplitudinem, pinnaculum, id per quietem imaginata collabi Calpurnia videbatur sibi ideo lamentari et lacrimari: ac, quum lux adpetisset, rogavit Caesarem, si qua fieri posset, ne prodiret, sed in aliud tempus reiiceret senatum.

Plutarch. in vit. Caesar. pag. 738. [*cap.* 63.] Refert ibi ostenta, quae instantem mortem Caesari praesagierunt. Referendum igitur est ad Livii lib. CXVI. quo ipsum de morte Caesaris egisse, constat ex auctore Epitomarum. Vide Freinshem. Supplem. huius libri cap. 47.

Malum omen est, quoties Aetna, mons Sici-

liae, non fumum, sed flammarum egerit globos: et, ut dicit Livius, tanta flamma ante mortem Caesaris ex Aetna monte defluxit, ut non tantum vicinae urbes, sed etiam Rhegina civitas, quae multo spatio ab ea distat, adflaretur.

Servius ad Virg. lib. I. Georg. vers. 471. Videtur hoc pertinere ad eumdem Livii lib. CXVI. quo non tantum mortem Caesaris, sed etiam, quae ei proxime praecesserunt, descripsit, ut ex auctore Epitomarum constat. Apud alios tamen scriptores huius prodigii tempore Caesaris nullam mentionem inveni; unde etiam Freinshemius in Supplem. huius libri eius non meminit. [Verba, *quae multo spatio ab ea distat*, fragmento Liviano male inculcata, in editione P. Danielis non leguntur.]

Quod de Caesare maiore vulgo dictitatum est, et a T. Livio positum, in incerto esse, utrum illum magis nasci reipublicae profuerit, an non nasci; dici etiam de ventis potest.

Seneca lib. V. Natur. Quaest. 18. Videtur hoc referendum esse ad eumdem Livii lib. CXVI. ubi, enarrata Caesaris nece, elogium eius et imaginem olim depinxit. Eodem etiam retulit Freinshemius, quem vide in Supplem. huius libri cap. 116. [Ruhkopfius, quum antea *de Caesare olim maiore* ederetur, voculam *olim* codicum auctoritate commotus recte exterminavit. Hunc Senecae locum Freinshemii diligentiam effugisse, idem falso suspicatus est.]

33.

M. Cicero sub adventum triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quam Caesari Cassium et Brutum, posse. Primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum quum modo venti adversi retulissent, modo ipse iactationem navis, caeco volvente fluctu [1]), pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit: regressusque ad superiorem villam, quae paullo plus mille passibus a mari abest, *Moriar,* inquit, *in patria saepe servata.* Satis constat, servos fortiter

fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam, et quietos pati, quod sors iniqua *) cogeret, iussisse. Prominenti ex lectica, praebentique inmotam cervicem caput praecisum est. Nec satis stolidae crudelitati militum fuit. Manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, praeciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus in rostris positum; ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla umquam humana vox, cum admiratione eloquentiae auditus fuerat. Vix adtollentes lacrimis [2]) oculos homines intueri trucidata membra eius poterant.

Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis abfuisset, ne inmatura quidem mors videri possit: ingenium et operibus et praemiis operum felix: ipse fortunae diu prosperae, et in longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium, pro quibus steterat, filiae morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit praeter mortem: quae vere aestimanti minus indigna videri potuit, quod a victore inimico nil crudelius passus erat, quam quod eiusdem fortunae compos ipse fecisset **). Si quis tamen virtutibus vitia pensarit [3]), vir magnus, acer, memorabilis fuit, et in cuius laudes persequendas [4]) Cicerone laudatore opus fuerit.

M. Seneca Suasor. VII. qui non addit quidem, ex quo libro haec excerpta sint; patet tamen pertinere ad Livii lib. CXX. quia eo libro ipsum de morte Ciceronis egisse Epitome testatur. Eodem etiam retulit Freinshemius in Supplem. huius libri cap. 60. et seqq.

1) *caeco volvente fluctu*] Fortasse *incerto volvente fluctu.* Sic lib. XXXVII, 16. *Posteaquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi coeptum est mare.* Tacit. II. Annal. 23. *Simul variis undique procellis incerti fluctus prospectum adimere, regimen impedire.* Petronius cap. 114. *Sed nec certos fluctus ventus impulerat, nec, quo destinaret cursum, gubernator sciebat.*

I. Fr. Gronovius. Vulgatum *caeco fluctu* interpretatur Turneb. VI. Advers. 4.

*) Quum typographus invito Drakenborchio *fors iniqua* posuisse videatur, nolui illud, licet Catull. LXIV, 169. sq. *saeva fors* dixerit, cum plerisque horum fragmentorum editoribus, iam supra pag. 301. summae negligentiae convictis, Livio temere obtrudere, sed priorum Senecae editionum lectionem, *sors iniqua*, revocandam censui. Sic etiam Liv. XXXVIII, 23. *iniquissima sorte* legitur. Vocabula *fors* et *sors* a librariis quoque sexcenties permutata esse, docuerunt Drakenborch. ad Liv. I, 4, 4. et Lambin. ad Horat. Sat. I, 1, 2.

2) *Vix adtollentes lacrimis oculos*] Fortasse *prae lacrimis*. *I. Fr. Gronovius.* [Ita Cic. pro Mil. cap. 38. et Epp. ad Att. IX. ep. 14. *prae lacrimis* dixit. Vulgatum tamen, ni fallor, potest defendi. Similiter enim, ut hic *lacrimis* pro *prae lacrimis*, ita *gaudio* pro *prae gaudio* legitur Liv. XXVII, 17. et 19. coll. cap. 50. ubi vid. quae interpretes adnotarunt.]

**) Sic Lipsius satis probabiliter emendavit lectionem olim vulgatam, *quod a victore inimico nil crudelius passurus erat, quam quod eiusdem fortunae composito fecisset.* Alii aliter hunc locum corrigere studuerunt. Lallemandus et editor Bipontinus in fragmentis Livianis, Lipsii emendatione ex parte tantum admissa, scripserunt, *nihil crudelius passurus erat.*

3) *Si quis tamen virtutibus vitia pensarit*] Scribendum esse, *si quis tamen, virtutibus vitia pensavit; vir magnus, acer, memorabilis fuit*, docuimus in quarto Observationum cap. 13. pag. 213. [pag. 677. sq. ed. Platner.] M. Seneca Praef. IV. Controv. *Redimebat vitia virtutibus. I. Fr. Gronovius.*

4) *In cuius laudes sequendas*] Lege *exsequendas*, vel *aequandas. I. Fr. Gronovius.* [Illud praestat. Nam extremae literae vocabuli *laudes* syllabam *ex* intercepisse videntur. Lectio *persequendas* Schotto debetur.]

34.

Livius refert, Cleopatram, quum ab Augusto capta indulgentius de industria tractaretur, dicere solitam, *Non triumphabor.*

Commentator vetus Cruquii ad Horat. lib. I. od. 37, 30. Non addit, ex quo libro Livii hauserit. Sed pertinere videtur ad lib. CXXXIII, in quo retulit, quemadmodum Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte obierit; ut Epitome eius libri testatur. Eadem referunt Acron et Porphyrio ad eumdem Horatii locum. Nihilominus dictum

hoc Cleopatrae *non triumphabor*, sive *οὐ θριαμβεύσομαι*, ut ait Porphyrio, diligentissimum Freinshemium latuit.

Sequuntur nunc pauca fragmenta, quae ex quibus Livii libris desumta sint, non additur; neque etiam, ad quos libros referenda sint, coniectura adsequi possumus.

35.

Vir ingenii magni magis, quam boni.

Seneca lib. I. de Ira cap. 16.

36.

Profiteor, mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origine urbis, quodam volumine sic exorsum: Satis iam sibi gloriae quaesitum, et potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere.

Plinius in Praefat. lib. I. Hist. Natur.

37.

T. Livius ac Nepos Cornelius latitudinis (*freti Gaditani*) tradiderunt, ubi minus, septem millia passuum; ubi vero plurimum, decem millia.

Plinius in Praefat. lib. III. Hist. Natur. [Pro *ubi minimum*, quod primus edidit Frobenius et Drakenborchius quoque servavit, *ubi minus* ex codicibus vetustisque editionibus restituit Harduinus, quem vide.]

38.

Completis consulibus.

Servius ad Virg. lib. III. Georg. vers. 1.

39.

Verba sunt, ut habemus in Livio, imperatoris transfugam recipientis in fidem: *Quisquis es, noster eris.*

Servius ad Virg. lib. II. Aeneid. vers. 148.

40.

Impubes libripens esse non potest, neque antestari.

Priscian. lib. VIII. Gramm. pag. 792. [*Vol. I. p.* 369. *ed. Krehl.*] De sensu horum verborum vide viros doctos ad Caii lib. I. Institut. tit. 6. pag. 57. et 58. sed praesertim Virum doctiss. Gerard. Meerman in eruditissima dissertatione de Rebus mancipi et nec mancipi § 263. et 273. [Non Livii

historici haec esse, sed Laelii iurisconsulti, ex recentissima Prisciani editione apparet, in qua Krehlius pro *Livius* ex codicibus Lips. 1. 2. *Laelius* verissime rescripsit.]

41.

Apud Nympham Atlantis filiam Calypsonem.

Priscian. lib. VI. Gramm. pag. 635. [*Vol. I. p.* 231. *ed. Krehl.*] Utrum tamen hoc Livii historici fragmentum fuerit, an alterius, dubium videtur. [Recte dubitavit Drakenborchius, quum unum quemque oratio numerosa advertat, et iam dudum hoc fragmentum non Livio nostro, sed Livio Andronico, quem Homeri Odysseam versibus Saturniis vertisse constat, vindicavit Hermannus in Elementis Doctr. Metr. pag. 621. sq.]

42.

Est in Livio, quod quum quidam cupidus belli gerendi a tribuno plebis arceretur, ne iret, pullos iussit adferri: qui quum missas non ederent fruges, irridens consul augurium ait, *Vel bibant;* et eos in Tiberim praecipitavit. Inde navibus victor revertens ad Africam in mari cum omnibus, quos ducebat, exstinctus est.

Servius ad Virg. lib. VI. Aeneid. vers. 198. Hoc spectare ad Claudium Pulchrum, existimat Cel. Burmann. ad d. l. Servii, sed ab aliis aliter narrari: videndum autem monet Sueton. Tib. 2. et consulendos ibi commentatores. Referendum igitur foret ad Livii lib. XIX. quo Claudii huius cladem retulit, ut testatur auctor Epitomes eius libri. At Cel. Dukero ad Flori II, 2, 29. id, quod ex Livio hic refert Servius, suspectum est, tamquam ex Claudii Pulchri historia fictum, vel male descriptum. [Vid. Freinshem. Supplem. huius libri cap. 21. et quos ibi scriptores in margine laudavit.]

His Livii fragmentis, a Drakenborchio collectis, Rupertius Vol. IV. pag. 282. sqq. addidit sequentia; incerta quidem illa et magnam partem spuria.

43.

Imperatorem me mater mea, non bellatorem peperit.

Hoc Scipionis dictum ex Livio adferre videtur Guilielmus Malmesburiensis Rer. Angl. lib. II. pag. 162.

44.

Dic mihi, quum saepe numero in Romanis hi-

storiis legatur, Livio auctore, saepissime in hac urbe exorta pestilentia infinita hominum millia deperiisse, atque eo frequenter ventum, ut vix esset, unde illis bellicosis temporibus exercitus potuisset adscribi, illo tempore Deo tuo Februario minime litabatur? An etiam cultus hic omnino nihil proderat? Illo tempore Lupercalia non celebrabantur? Nec enim dicturus es, haec sacra adhuc illo tempore non coepisse, quae ante Romulum ab Euandro in Italiam perhibentur inlata. Lupercalia autem propter quid instituta sint, (quantum ad ipsius superstitionis commenta respectant) Livius secunda decade loquitur: nec propter morbos inhibendos instituta commemorat, sed propter sterilitatem mulierum, quae tunc acciderat, exsolvendam.

Ex Gelasii Papae Epist. adversus Andromachum in Baronii Annal. eccles. ad a. 496. num. 35.

45.

Et reparando subgressu manu haud magna Alisfae moenia, quasi palans perveniens, ex opido bellua constructa *) armamentis erupit, quam consul vi captam, trucidatis, qui in ea constiterant, reservat ad pugnam. Sed opidani, sicut quibus curae pusillum inerat, in diem alteram umbonibus belluatis paucos fugaces invadunt, elephantemque omine meliori receptant, et Alifas, Ruffium quondam vocitatas, ab dextro sequente sinistrum augurio nomen imponunt accolae.

*) Drakenborchius ad Liv. XXII, 18, 5. codici Laudino 1. tribuit lectionem *bellua constracta armamentis*; quam ab operarum haud dubie errore profectam novus Rupertii error in *bellum instructa armamentis* mutavit. Nam *bellua constructa armamentis* in illo codice exstare, quum editionem Hearnii, qui *constrata* legendum esse coniecit, non ad manum haberem, ex Dodwelli dissertatione a Drakenborchio repetita intellexi. Ceterum Rupertius in aliis quoque huius fragmenti locis a codicum Laudini et Recanatiani scriptura, quam Drakenborchius Tom. III. pag. 572. et Tom. VII. pag. 326. exhibuit, temere discedens fidi editoris officio non satisfecit.

Haec verba Liv. XXII, 18, 5. post illa: *super Allifas loco alto ac munito consedit*, inserta legi in cod. Laudino 1. monuit Hearnius. Eadem deprehendit Drakenborchius in cod. Recanatiano, sed sic variata:

Et reparando subgressus haud magis Alifae moenia quum palans perveniens ex oppido bellua constã a Romanis erupit, quam consul vi captam, trucidatis, qui in ea constiterant, resservat ad pugnam. Sed oppidani, sicut queis curae pusillum inerat, in diem altam umbonibus beluatis paucos fugaces invadunt, elephantemque meliorem receptant. Et Alifas, Rufrium quondam vocitatas, ab dextro sequente sinisteriorum augurio nomen imponunt accolae.

Fragmentum hoc spurium esse censebant Cuperus de elephantis in nummis cap. 4. Hearnius, Drakenborchius, Strothius et alii: sed genuinum Dodwellus in singulari dissertatione, quae etiam in edit. Liv. Drakenborch. Tom. VII. pag. 182. sqq. reperitur. In ea explicare quidem conatur obscurissima haec verba; sed multis tentatis tandem profitetur, se vereri, ne operam luserit et non ipsum forte Livium, sed Aethiopem lavarit. [Multo magis, ut hoc obiter addam, operam lusisse Schoepflinum, quum versionis Polybii ab Aretino confectae particulam, a Klockio in bibliotheca monasterii Salemitani in Suevia repertam, Livio vindicare adniteretur, praeclare docuit Drakenborchius in Praefat. Tom. VII. pag. 78. sqq. coll. pag. 341. sq. Nihilo minus tamen Schoepflini errorem, quod mireris, postea suscepit Brossius in Hist. Reipubl. Rom. lib. II. cap. 46. Tom. I. pag. 579. sqq.]

46.

T. Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam: *Res secundae mire sunt vitiis obtentui*, et tamquam translatam et tamquam corruptam dum transfertur, obiiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum praeferat. Laudat, quem non timet, et facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur.

Seneca Controv. XXIV.

47.

T. Livius de oratoribus, qui verba antiqua et sordida consectantur, et orationis obscuritatem se-

veritatem putant, aiebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixisse: *Ἐπὶ τῷ πλησίον μαίνονται.*

Seneca Controv. XXV.

Quod Rupertius ultimo loco posuit Livii fragmentum, non ad Historiarum libros referendum videtur, sed ad epistolam filio inscriptam, ex qua Quintilianus haec excerpsit.

48.

In hoc malum a quibusdam etiam laboratur: neque id novum vitium est, quum iam apud Titum Livium inveniam, fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos *obscurare,* quae dicerent, iuberet, Graeco verbo utens, *σκότισον.* Unde illa scilicet egregia laudatio, *Tanto melior: ne ego quidem intellexi.*

Quintilian. Institut. orator. lib. VIII, 2, 18. Haec cum illis, quae apud Senecam Controv. XXV. leguntur, cohaerere videntur.

49.

Fuit igitur brevitas illa tutissima, quae apud Livium in epistola ad filium scripta, *legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.*

Quintilian. Institut. orator. lib. X, 1, 39. coll. *lib. II,* 5, 20.

Praeterea ex Servii commentariis in Virgilium haec addenda esse, Niebuhrius in literis ad me datis monuit.

50.

Secundum Livium legati pacis caduceatores dicuntur.

Servius ad Virg. lib. IV. Aeneid. vers. 241. Caduceatorum in Livii libris, qui supersunt, passim mentio iniicitur. Vid. Liv. XXVI, 17. XXXI, 38. XXXII, 32. XXXIII, 11. XXXVII, 45. et XLIV, 46. coll. VIII, 20. et XLIV, 45.

51.

Livius argentum grave dicit, id est, massas.

Servius ad Virg. lib. VI. Aeneid. vers. 862. Isidorus lib. XVI. cap. 17. *Tria sunt*, inquit, *genera argenti, et auri, et aeris: signatum, factum, infectum. Signatum est, quod in nummis est: factum est, quod in vasis et signis: infectum, quod in*

massis est, quod et grave dicitur, id est, massa. Argenti massae Liv. XXXIV, 10. 46. et 52. XXXVI, 40. et XXXVII, 46. *argentum infectum* dicuntur; *argentum grave* in libris superstitibus nusquam appellantur.

52.

In hoc summo (*promontorio Circaeo*) oppidum fuit, quod et Circaeum dictum et Circaei. Nam utrumque Livius dicit.

Servius ad Virg. lib. VII. Aeneid. vers. 10. Neutrum legitur in Livii libris, qui vetustatem tulerunt. Latii promontorium, quod Virgilius Aen. VII, 799. *Circaeum iugum* dixit, a Graecis scriptoribus, v. c. Theophrast. Hist. Plant. V, 9. et Strab. V. Tom. II. pag. 159. ed. Tzschuck. *Κιρκαῖον* appellatur; urbs in illo sita, ut alibi, ita etiam Liv. I, 56. II, 39. XXVII, 9. et XXIX, 15. vocatur *Circeii*, quod nomen apud Servium, quum *Circei* scriptum esset, in *Circaei* corruptum esse videtur. Cf. Tzschuck. ad Mel. II, 4, 9. pag. 356.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM LIB. XCI.
FRAGMENTUM
IN CODICE VATICANO
A
PAULLO IACOBO BRUNSIO
REPERTUM.

τὸ δὲ ζητούμενον
ἁλωτόν· ἐκφεύγει δὲ τἀμελούμενον.

Sophocles in Oedipo Tyranno v. 110.

EPISTOLA
PAULLI IACOBI BRUNSII
AD
BENIAMINUM KENNICOTTUM.

Quum superiore anno mense Maio Romae degerem, pervolutatis orientalium linguarum codicibus bibliothecae Vaticanae, ad evolvendos Graecos, Latinos, qui instituto meo inservire possent, me converti. Ex his autem eos potissimum seligendos esse duxi, qui aliis doctis viris ob praestantiam antiquitatemque laudati erant. Blanchinius vero quum in Evangeliario et Vindiciis multos antiquos et insignes afferat codices, pluteumque et locum, ubi in bibliotheca Vaticana custodiuntur, indicet: horum librorum ut mihi copia fieret, a praefectis petii, atque, quae eorum fuit in me eximia humanitas, nullo unquam nec locorum nec temporis intervallo obliteranda, facile impetravi. Inter illos autem singulari laude a Blanchinio extollitur codex Latinus, designatus No. 24. in bibliotheca Palatino-Vaticana [1]), complectens libros Tobiae, Iudithae, Iobi et Esthe-

1) De codicibus Palatinis, calamitoso belli in trigesimum annum extracti tempore Heidelberga Romam sacrilega manu abductis et, quod nostrae aetati contigit, ut videremus, ex parte saltem in patriam restitutis, cf. *A. Friederich*, *Geschichte der nach Rom entführten Heidelberger Bibliothek. Karlsruhe*, 1816. et *Fr. Wilken*, *Geschichte der Bildung*, *Beraubung und Vernichtung der alten Heidelbergischen Büchersammlungen. Heidelberg*, 1817. quibus adde, quae breviter hac de re praefatus est Creuzerus Meletematum e disciplina antiquitatis Part. I. p. 7. sq.

ris [2]); quem quidem quum ad manus sumerem, statim animadverti, sub libris in eo contentis antiquiorem latere scripturam, libros scilicet Tobiae ceterosque antiquiori characteri, quisquis sit, a librario superscriptos esse; codicem igitur ad id manuscriptorum genus pertinere, quos vulgo rescriptos vocant, rectius, verbo Ciceroniano (vid. Epp. ad Div. lib. VII. ep. 18.) palimpsestos dixeris. Neglecto igitur posteriore illo textu, qui tamen et ipse antiquissimus est, ad saeculum octavum fortasse referendus [3]), cuius characteris specimen Blanchinius exhibet, ea tantum inquirere, atque, si possem, eruere constitui, quae olim in membrana conscripta erant. Nec aliter facere potui, quum Tuis vestigiis insistens, Praestantissime Kennicott, in aliarum linguarum codicibus iam pridem consueveram, quae alia manus illeverat, parum curare, in id omni meo studio collato, ut veterem deletamque restituerem lectionem. Magnopere praeterea miratus sum, Blanchinium in pervestigandis vetustioris aevi monumentis diligentissimum duplicem huius codicis formam ne verbo quidem attigisse. Membranae autem ex variis desumtae fuere codicibus: quod antiquae scripturae diversitas ostendit; pluriumque in hoc libro codicum fragmenta reperiuntur. Prima, in quae incidi, folia olim Ciceronis orationes continebant; quumque in legendis iis diem consumseram, nihil inediti a me detectum vidi; ad alia deinde delapsus sum folia, quorum

2) Blanchinius in Vindiciis canonicarum scripturarum vulgatae Latinae editionis p. 321. hunc codicem ait *et mirifica praestare antiquitate, et certam Hieronymianae versionis notam in subscriptione repraesentare*, atque locum Iob. XLII, 12 — 16. *et mille iuga boum — et satur dierum*, qui in codice p. 150. legitur et, quantum ex iis, quae Niebuhrius p. 26. retulit, intelligere potui, membranae ex Gellii Noctibus Atticis depromtae inscriptus est, speciminis causa in aes incisum exhibet.

3) Similiter de codicis aetate iudicavit Niebuhrius p. 11. sq. *Qui vulgatum*, inquiens, *temere assignandae librorum aetatis errorem vitare vult, nihil accuratius pronuntiabit, quam libros sacros, qui ibi leguntur, ante annos ferme mille scriptos esse*, et hanc sententiam idoneis probavit argumentis, quae apud ipsum legi possunt.

scriptura (de priore illa, non de recentiore imposita, semper loquor) valde antiqua et cum Terentio Vaticano magnam similitudinem habere videbatur. Tandem folium characterem prae se ferebat plus quam dici potest elegantem, nitidum, summae antiquitatis, uncialem; omnesque animi, industriae, oculorum nervos contendi, ut, quae primitus scripta fuerant, invenirem. Hic illic quaedam vocabula mox arripui; occurrebant praeterea nomina aliunde nota, Pompeii, Contrebiae, Sertorii, dum in fronte adversae folii partis LIB. XCI. aversaeque TITI LIVI charactere minutissimo, aciem oculorum effugiente conscriptum deprehendi [4]). Iam mihi de invento Livii fragmento, necdum edito plausi; sed ut ea de re certior fierem, Epitomen lib. XCI. perlegi; ex qua quum perspicerem, de Sertoriano bello in Hispania gesto Livium in isto libro egisse: nullus dubitavi, nec quemcunque alium dubitaturum credo, quin hoc, quod nunc exit, fragmentum T. Livii sit, nulli mortalium longa temporum serie visum atque cognitum. Itaque quum illud, quod iam inveneram, describere institui fragmentum, tum iterum codicem perlustrare, omneque quod Livii in eo esset, e tenebris in lucem educere. Sed enarrata ratione, qua fragmentum invene-

4) Cancellerius quidem, cupiditatis crimine aegre liberandus, in Praefat. p. 4. sqq. ed. Lips. narrat, Iuvenatium primum, quum Brunsius ad codices Hebraicos se retulisset, in fragmentum Livianum incidisse et amicum, ut in illud una secum oculorum aciem intenderet, adhortatum esse. Sed Brunsius ipse, de cuius fide nemo dubitabit, non solum, se pervolutatis orientalium linguarum codicibus ad alios evolvendos animum adiecisse, in huius epistolae principio professus est; verum etiam, de mira editionum fragmenti Liviani diversitate a me consultus, haec rescripsit: *Iuvenatius, cui amici honorem εὑρήματος, licet invita veri historia, vindicare voluerunt, meo usus est apographo nondum limato et ad umbilicum perducto.* Haec egregie confirmantur iis, quae partim Niebuhrius p. 86. sq. de pravo quorundam Iuvenatii fautorum ad hunc unum omnem fragmenti reperti honorem trahentium studio, partim Cancellerius in Praefat. p. 10. ed. Lips. de ratione, qua fragmentum Livianum, monstrante Iuvenatio, a se descriptum et in ordinem redactum sit, fusius disseruit. Vid. infra not. 31. 35. et 42.

rim, opus erit, ut a forma, aetate aliisque proprietatibus illud, et codicem, in quo repertum est, accuratius describam. Codex Latinus Palatino-Vaticanus nunc signatus 24. olim autem 90. 1363. complectens in forma ὀκταπτύχῳ minore libros Tobiae, Iudithae, Iobi et Estheris constat 176 foliis, quae nupera manus numeravit. Novem priora recens adiecta, item circa medium libri nonnulla restituta, fol. 54. ad 72. Ex ceteris ea tantum commemoranda sunt, quae olim aliorum auctorum partes fuere, saeculo octavo, ni fallor, in praesentem codicis formam redacta, quando nempe antiquiori textui novus imponebatur [5]). Folia, quae sistunt fragmentum Livianum, ceteris vetustate antecellere videntur, ob rationes mox adducendas. Secundum, ni fallor, locum obtinent folia 11. 12. 13. 14. quorum pariter character uncialis, nitidus. Sed alia ratione modoque textus in illis dispositus est, atque in foliis Livianis. Cuius vero sint auctoris, harum rerum peritis indagandum relinquo. Mihi adnotasse sat est, folia passim prae se ferre LIB. VII. VIII. [6]). Folia 74. 77. 81. 86. 100. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. quum charactere inter se non discrepent, ex uno codice omnia decerpta videntur, qui quidem codex complectebatur, credo, orationes Ciceronis. Nam in fol. 128. parte adversa haec legi verba: EXPLICIT INCIPIT ROSCIO, atque in altera columna initium orationis pro Sexto Roscio Amerino. Haec autem folia Livianis antiquitate aliquanto inferiora ad saeculum septimum amandanda sunt, quippe non charactere unciali, sed maiusculo, simili librorum Tobiae,

5) Codicem ante saeculum undecimum fuisse discerptum, ita ut pars magna periret, illo ipso saeculo resartum, iterum deinde resolutum, iterumque deminutionem passum esse, docuit Niebuhrius p. 12. sq.

6) In his foliis complures ex Lucani Pharsalia sexti septimique libri versus sub recentiore codicis scriptura latere, iam Caiet. Melior perspexit. Vid. eius Epist. ad Nic. Gorgam p. 98. ed. Neap. Rem ad liquidum perduxit Niebuhrius p. 15. Brunsius in librorum numeris errasse videtur.

Iudithae, Iobi et Estheris consignata. Quae quidem folia optarem, ut paullo accuratius perpenderent ii, quibus haec inspiciendi legendique datur facultas [7]). Quidni enim eorum imitanda essent exempla, qui effosso aliquo in loco vel signo vel imagine vel quovis alio vetustatis monumento nec operis nec sumtibus parcunt, ut eodem in loco alia inveniant monumenta, sub terra abscondita? Nonnulla praeterea folia characterem prae se ferunt uncialem, sed maiorem, quam fragmentum Livianum, fortasse haud absimilem Virgilii Vaticani: sed adeo deleta verba sunt, et exesa fere, ut ea magis indagari posse vix crediderim [8]). Fragmentum autem, quod nunc in publicam lucem emitto, ut ad caput huius meae epistolae veniam, ex lib. XCI. Historiarum T. Livii Patavini desumtum, in foliis huius codicis 73. et 78. quae priorem eius conficiunt partem, atque 75. et 76. quae posteriorem, legitur. Quae vero de hoc fragmento proferam, magis erunt perspicua atque clara, dum adnoto, folium mihi significare tale, quod duas habet tabulas sive paginas. Isti folio aliud respondet cum ipso coniunctum et in altera parte quaternionis situm. Folium cum altera sua parte, et quod una cum hac quatuor constat paginis mihi est folium duplicatum. Ex eo autem, quod de fragmento dixi, patet, dissectum illud esse atque discerptum a librario huius codicis; sed nondum sat erat separare, quae primitus coniuncta erant: nam et folium Livianum quodque ita complicavit, ut ex uno duo faceret. Iam alius textus inscribebatur, qui transversus super priore decur-

7) Brunsium coniectura non fefellit, eiusque desiderio satisfecit Niebuhrius, qui de diversa horum foliorum aetate p. 22. sqq. diligenter exposuit atque ex iis partim Ciceronis orationum pro Fonteio et Rabirio fragmenta p. 47. sqq. et p. 71. sqq. edidit, partim lectionis varietatem p. 82. sq. enotavit. Ceterum verba, quae in fol. 128. parte adversa leguntur, plenius accuratiusque quam Brunsius et Cancellerius in Praefat. p. 4. ed. Lips. exhibuit Niebuhrius p. 74. Vid. infra not. 28.

8) Haec folia ex Gellii Noctibus Atticis depromta esse et libri primi, secundi tertiique particulas continere, docuit Niebuhrius p. 26.

rit [9]). Quare qui legere vult fragmentum Livianum, necesse est, librum eum in modum vertat, ut margo ad sinistram ora folii infima evadat; tum explicet duo folia in unum, atque tota Livii tabula ipsi ante oculos posita erit. Num autem duo haec Liviana folia, quae reperi, connexa fuerint atque in codice huius auctoris unum fecerint duplicatum folium, an duorum duplicatorum foliorum priores partes habenda sint, incertum est. Si coniuncta fuerunt, ex medio quaternione posterior librarius folium quoddam demsit; et ad medium librum XCI. fragmentum referendum esse, argumentum eius satis evincit. Contrebia enim Sertorium potitum esse, ibi narratur: sed de urbibus Hispaniae a Sertorio expugnatis Livium in memorata parte libri egisse, verba declarant haec, quae circa mediam Epitomen lib. XCI. leguntur: *Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit.* Codicis autem Liviani forma quae fuerit, vix definiri potest, quum fortasse iniqua manus ex oris aliquid amputaverit; attamen ad eam, quam dicere consuevimus in folio minore, accessisse mihi videtur. Character autem fragmenti Liviani uncialis, quem Benedictini Parisini in Opere suo magno Diplomatico *écriture capitale* appellant, atque ab unciali, *écriture onciale,* distinguunt. Sed auctoritatem Mabilloni aliorumque virorum doctorum sequi malui. Hic autem character consensu omnium eruditorum antiquissimus est, et in paucissimis invenitur manuscriptis. Livianum autem quum

9) Niebuhrius p. 15. *Longe maxima,* inquit, *pars membranarum, quae ad codicem adhibitae sunt, maioris formae est, quam vulgo quartam nuncupamus; quamobrem, discissis paginarum paribus, singulae complicatae atque sic in quaterniones compositae fuerunt; recentior autem scriptura transversa super deletam ducta est, plane ut de Seduliani codicis reliquiis tradidit oculisque subiecit Angelus Maius. Hinc igitur evenit, ut, ubi folia complicata sunt, plurimis in locis, agglutinando suturaque versus integer aut omnino perierit, aut legi certe non nisi difficillime possit.* Vid. Iuvenatii notam ad fragmenti lin. 11. Palimpsestorum Taurinensium, quibus plicatura minus nocuit, eandem fere rationem esse, ex Peyroni Praefat. ad Ciceronis fragmenta p. 8. colligo.

Romae cum libris per totum orbem famigeratissimis, Virgilio et Terentio Vaticanis, atque praeterea cum specimine codicis Virgiliani Medicei, hactenus omnium, quotquot exstant, antiquissimi habiti, quod Petrus Franciscus Foggînius V. C. in editione sua protulit, compararem: nulli horum antiquitate praestantiave illum cedere statim animadverti. Nec multo post Neapolim profectus quum vocabula Latina viderem, quae in parietibus Pompeianis et Herculanensibus inscripta sunt, quumque figura literarum fragmenti Liviani ob diuturnum earum adspectum ante oculos mihi adhuc obversaretur; adeo mihi uterque congruere videbatur character, ut unum pro altero poni posse iudicarem [10]). Romae quidem specimen characteris Liviani, quanquam maxime desideraram, procurare non potui: est enim licet summa elegantia, tamen minutus, exilis, vetustate adeo exesus fere, ut, quem adhibuerim graphices peritum, plane nihil sese in membrana videre affirmaret. Accidit autem, ut in tabula picta Herculanensi XXXVIII. in aere incisa Tom. I. p. 207. Operis: *Pitture d' Ercolano*, quaedam legantur verba Latina GENIVS HVIVS LOCI MONTIS charactere, quo de loquor, conscripta; haec igitur transcribenda et aeri incidenda curavi, haecque instar speciminis characteris, quo fragmentum Livianum consignatum est, lectores velim habeant [11]). Illud sibi praeterea persuadeant, in his verbis quum ceteras literas, tum maxime V. et M. cum literis fragmenti Liviani forma et figura plus quam dici potest, convenire, quanquam a figura, qua hae literae in Virgilio Florentino expressae sunt, paullulum recedunt. Herculanensis autem character ad Virgilium Vaticanum propius accedit, quam ad quemcunque alium uncialibus literis conscriptum librum [12]). Quae qui-

10) Vid. quae Niebuhrius p. 19. disputavit de scripturae genere, quod in inscriptionibus Pompeianis et fragmento Liviano conspicitur.

11) Non opus esse videbatur, ut hoc characteris specimen repetendum curarem.

12) Niebuhrius fragmenti lin. 28—30. in aes incidi iussit;

dem omnia quum mecum repùto atque perpendo: non possum, quin inter antiquissima calamo in membrana exarata monumenta omnium primum locum huic Liviano fragmento assignem, cetera, quotquot existunt, antiquitate postponenda credam. Quum igitur mea sententia ex Livio atque Virgilio antiquissimae membranae servatae sint: illud quam feliciter evenit, ut ex naufragio, quod vetustiores libri fecerunt, eorundem auctorum tabulae non interirent, de quibus tollendis amovendisque iam Caligula cogitaverat teste Suetonio in vita Calig. cap. 34. Membranae enim Livii Virgiliique, quas orbis eruditus possidet in bibliotheca Vaticana tanquam nobilissimo loco depositas, nisi e temporibus C. Caligulae, tamen vix ducentis credo annis minores[13]). Ut ne autem temere huius de fragmenti antiquitate iudicasse videar: testem cito meae sententiae locupletem, virum in interpretandis vetustioris aevi monumentis sagacissimum, Vitum Iuvenatium (*Vito Giovenazzi, Abbate*) cui hocce folium Livii, quum Romae fui, in bibliotheca Vaticana ostendi; qui quidem mihi magnifice de fragmento sentienti et loquenti lubentissime assensus, mihique, quod illud invenerim, suaviter, ut omnia facere solet, gratulatus est. Quum autem tam iucundum, tam excellentem virum, cuius familiaritate Romae usus sum, nomi-

sed scripturae imitationem neque sibi optime, et peius etiam scalptori cessisse, p. 22. fatetur atque ad specimen Scaurianae, quod in editione Mediolanensi exhibetur, palaeographiae studiosos remittit. De characterum speciminibus, quae, neque Cancellerio neque Iuvenatio probante, editioni Romanae adiecta sunt, et ridiculo chalcographi Lipsiensis illa defunctorie repetentis errore dixi in Elench. edd. fragm. Liv. p. 69. sq. Vid. infra not. 37.

13) Iuvenatius harum membranarum aetatem in Antoninorum tempora incidisse, docere instituit in adnotatione prima et scholiorum additamento, quod ex editione Neapolitana nostrae subiecimus. Niebuhrius autem, de eiusmodi schedarum antiquitate, quum haec scriptura ultra septingentos annos obtinuerit, caute iudicandum esse praefatus, eas iam vergente imperio scriptas esse, p. 22. suspicatus est. Neque minus circumspecte Gallettus et Amadesius in testimonio, quod ex editione Romana in nostram transtulimus, eas procul dubio ante saeculum quintum exaratas esse censuerunt.

no: grata mentem subit recordatio totius octo mensium spatii, quod Romae transegi, multorum et insignium literaturae monumentorum, quae conspicere et in usum convertere licuit, virorum generis nobilitate, doctrina, humanitate praestantium, quos visi humanissime ab omnibus exceptus. Sed revertendum, unde digressi sumus, nec amplius ad hunc pulcherrimum locum divertere licet. Membrana fragmenti tenuis, ut palpanti digitis excidat, et flavi coloris. Titulus quem tabulae prae se ferunt in adversa parte LIB. XCI. et in aversa TITI LIVI [14]). Columnae in quavis tabula binae, quae singulae triginta versibus constant: columnae autem duarum paginarum versusque sese tegunt. Voces nullo intervallo a se distinctae, nisi nova rerum series orditur; ut in priore columna ultimae fragmenti paginae et praecedente puncto in secundae columnae versu sexto DEIECERVNT · CV~ Literae columnarum initiales ceteras magnitudine superant: quod et initio novae historiae [15]). Reliquae sibi aequales, ut lineis parallelis fere includi possint, exceptis tamen L. B. et F. quae interdum prae ceteris eminent [16]). Compendia scribendi varia librarius adhibuit: nam literam M. in fine lineae saepius omisit, hoc posito signo ~ quo etiam utitur ad indicandum aliarum literarum defectum, ut INRITANTE~ pro INRITANTES. Terminatio pluralis casus sexti BVS brevius ita ab illo exprimitur B· ut MILIB · pro MILIBVS; et particula copulativa saepius sic Q · pro QVE. Duae literae in unam figuram coalescunt VL pro VL et NS pro NS; sed in fine tantum versus, ne literas a suis syllabis

14) Minus accurate hunc tabularum titulum exhibuerunt Cancellerius in Praefat. p. 6. ed. Lips. atque Gallettus et Amadesius in testimonio editioni Romanae subiecto.

15) Vid. notas ad fragmenti lin. 31. 151. et 187. Similiter Ciceronis orationes in codicibus Vaticanis et Mediolanensibus in capita divisas esse, observavit Niebuhrius p. 56. idemque valet de Sallustii fragmentis, quae penes me sunt, et palimpsestis Taurinensibus.

16) Non nisi literas B et F dimidia parte super ceteras eminere, Niebuhrius p. 19. testatur.

seiungere et ad sequentem versum transferre necesse sit[17]). Eandem consuetudinem in chirographo Augusti Suetonius notavit in vita Aug. cap. 87. *non dividit verba nec ab extrema parte versuum abundantes literas in alteram transfert: sed ibidem statim subiicit circumducitque.* In nominibus propriis illud singulare, quod praenomini punctum anteponatur et post illud collocetur IBI ·L· INSTELO [18]). Librarius, ut elegantiae studiosissimus fuit, sic et magna cura et diligentia textum exarasse videtur. Pauca, quae irre-
R N
pserunt, menda ipse correxit, ut AGOS et FIERET, ubi
R .
literam omiserat, CONTERBIA, ubi transposuerat, et
N
AVTALCORES [19]) ubi permutaverat. In alio verbo maius subesse mihi videtur vitium; de quo in adnotatione prima[20]). Intuenti vero hoc nostra opera excusum fragmentum iniucundum erit, lacunas in eo reperiri, modo integros et plures versus desiderari, modo voces nonnullas vel literas. De iis autem sic habeant lectores, quosdam versus vel integros vel dimidiatos excisos esse, et cum membrana, in qua inscripti erant, periisse. Hi igitur plane restitui nequeunt; et ubicunque in membrana vel versus vel literae funditus interierunt, ibi in exemplo meo asteriscos posui. Alii autem versus literis adeo exolescentibus conscripti sunt, ut, nisi quis oculis plus quam lynceis utatur, vel patientia meam et quamcunque aliam longe superante praeditus sit, vel multos dies, interposito nonnunquam intervallo, haud continuo, membranam inspiciat et pervestiget, vel tandem arte quadam mihi incognita literis splendorem et lucem conciliet, frustra de legendis iis laboraturum esse

17) Vid. Iuvenatii notam ad fragmenti lin. 110. Similia scripturae compendia in Sallustii fragmentis et Livii codice Vindobonensi pariter ac palimpsestis Vaticanis et Taurinensibus reperiuntur. Cf. Niebuhrius p. 61. et Peyroni Praefat. ad Ciceronis fragmenta p. 6.

18) De hoc librarii more vid. notas ad fragmenti lin. 41.

19) Vid. notas ad fragmenti lin. 158. 159.

20) Ad fragmenti locum vexatissimum lin. 79. 80.

crediderim [21]). Harum autem literarum vel plane deletarum vel maxime dubiarum locus lineolis in editione indicatur [22]). Ego quidem in hoc fragmento fere nihil nisi perspicilli ope vidi, quo tamen in aliis manuscriptis vel minutissimo charactere exaratis rarissime usus sum. In paucis illis versibus, quibus sequior manus nihil imposuit, quamlibet literam expiscatus sum. In iis autem, qui textum habent superscriptum, non nego, multa nondum eruta esse; sed pleraeque harum literarum eiusmodi sunt, ut nulla unquam oculorum acies eas detegere possit. Ubi enim ne minimum quidem literae vestigium adest: qui, quaeso, fieri potest, ut ibi litera conspicua sit? Iam quatuordecim dies in legendo hoc fragmento ita consumseram, ut a mane diei ad vesperam vix e manibus dimitterem, quum ecce afferuntur literae, quae ut reditum meum maturarem, monuerunt. In eo tum occupatus eram, ut sextam columnam totius fragmenti quanquam lectu difficillimam restituerem. Sed quum iam aliquot dies huic labori frustra impenderam: destiti, etsi in postremis versibus, quos lineolis in editione notavi, hic illic quasdam literas adspexeram [23]). Hic igitur velim vires suas experiantur, qui post me insigne hoc fragmentum ad manus sument. Adiungant meis studiis sua, versusque, in quibus ego nihil viderim, legant, et nonnullis vocabulis aut literis, quae passim apud me desiderantur, lucem reddant necessariam. Nec enim putem opus esse, ea, quae protuli, iterum recensere et corrigere [24]). Illud enim in primis operam dedi, ut ne aliae

21) De medicamentis, a Brunsio et Cancellerio frustra exoptatis, quorum ope nunc evanidae codicum palimpsestorum scripturae lux et splendor reconciliari solet, vid. Niebuhrium p. 10. sq. et Peyronum in Praefat. ad Ciceronis fragmenta p. 3. sq.

22) Hanc rationem nos quoque in hac nova fragmenti Liviani editione secuti sumus.

23) Vid. notas ad fragmenti lin. 167. Quae inde ab hoc versu usque ad 180. leguntur, egregio Niebuhrii in Brunsii locum succedentis studio ex codice eruta et, si qua exsculpi non possent, probabiliter suppleta sunt.

24) Verumtamen ea quoque, quae Brunsio et Iuvenatio explorata viderentur, passim correxit Niebuhrius, qui p.

a me ponerentur literae, ac vere in manuscripto essent. Deinde ut apographum, quantum fieri posset, fragmentum vel in ipsis minutiis accurate repraesentaret. Quapropter eundem paginarum, columnarum et versuum ordinem in editione religiose servavi, qui in manuscripto est; singulas voces literasque haud maiore spatio distinxi, quam in manuscripto separatae sunt. Quod quum ea de causa feci, ut fidi editoris officio, quantum in me sit, satisfacerem, tum ut adolescentes quasi oculis cernerent, quid sibi Cornelius cum historiis multis millibus versuum conscriptis velit, dum in vita Epaminondae cap. 4. ait: *Plurima quidem proferre possemus, sed modus adhibendus est; quoniam uno hoc volumine vitas excellentium virorum complurium concludere constituimus, quorum separatim multis millibus versuum complures scriptores ante nos explicarunt.* Quum autem plerique lectores characteri unciali, neglectisque vocum interpunctionibus parum adsueti sint: fragmentum iterum descripsi, minore charactere, atque distinctum; tandem argumentum eius praefixi. Iam illustrandum idem esset adnotationibus ex aliis auctoribus Graecis Latinisve, inscriptionibus ceterisque monumentis petitis. Sed huic rei in hac meorum itinerum varietate mentem adiicere nequeo. Romae, ubi fragmentum inveneram, etiam emittendum esse primo duxi: sed quum mihi per literas significares, Praestantissime Kennicott, Te maxime in votis habere, ut relicta Roma ad alia procederem loca, ne maior operi Tuo mora iniiceretur: abiecto, quod ceperam, consilio, edere istud mens erat, quando mihi apud Te Oxonii paullulum otii foret. Sed rumores illi, qui nescio quo auctore de T. Livii libro XCI. a me invento nunc circumferuntur, fecerunt, ut ne amplius

27. *Ea est enim*, inquit, *huius investigationis indoles, ubicunque scriptura obliterata est, ut vix ab uno perfici possit: alius postea, deinde alius plura quam primus editor feliciter divinando assequatur, atque a coniecturis progressus etiam oculis agnoscat; atque haec profecto unica ad omnia paullatim in huiusmodi codicibus exsculpenda via est.* Cf. etiam Peyroni Praefat. ad Ciceronis fragmenta p. 7. sq.

editionem differrem, sed in prima, qua aliquot dies morarer, urbe typis committerem. Itaque habes hic, Doctissime Kennicott, atque una totus orbis eruditus fragmentum illud, quale summa cura et diligentia Romae descripsi, nudum quidem, et sua tantum dignitate sese commendans, nullis adnotationibus explicatum, tribus illis exceptis, quae sese mihi ultro offerebant [25]). Sed nec commentario diutius carebit, si eruditi id operam navant, ut quum ex auctoribus, qui de bello Sertoriano egere, Velleio, Floro, Sallustio, Plutarcho, Orosio, lucem affundant huic fragmento, tum inde petitam auctoribus illis reddant. Multae praeterea Grammaticorum observationes de recta vocabula Latina scribendi ratione hinc, si certae sunt, confirmabuntur, si dubiae atque incertae, definientur. At geographicus huius fragmenti usus fortasse maximus. Varii enim in eo, ni fallor, adducuntur Celtiberiae populi, oppida, nulli alii auctori commemorata. Atque hic forte utiliter conferri possent Geographi Hispanici, inprimis Henricus Floresius. Sed totum hunc locum aliis exornandum relinquo.

Me autem quod attinet, etiamsi gloriari possent, nobilissimam totius orbis civitatem fragmentum scriptoris historiarum suarum praestantissimi ignoraturam fuisse, nisi ab homine Lubecensi, sive, ut accuratius dicam, Pretzensi didicisset; de eo tamen non magis mihi gaudeo, quam

25) Duas tantum Brunsii adnotationes inserui notis ad lin. 79. 80. et 126. omisi tertiam, in qua ad lin. 198. 199. Calaguritanos Sertorii partes secutos esse, demonstraturus titulum Barcinone, ut ait, inventum protulit ex codice Marcanovae, qui Venetiis in bibliotheca Corneliana adservatur, ita inscriptus: *Res priscae variaque antiquitatis monumenta undique ex omni orbe conlecta.* Sed de hac inscriptione, quam recentem et adulterinam esse, Broterius quoque in fine notarum ad Livii fragmentum indicavit, Saxius in Onomast. Literar. Part. I. p. 568. Brunsium carpens: *Nollem*, inquit, *vir eruditissimus Barcinonensem titulum, iam olim ex Apiani Inscriptionibus p. 5. et Iac. Stradae Inscriptionibus urbium Hispanicarum p. 177. n. 5. notum, ab Ant. vero Augustino dudum fraudis postulatum, Dialog. XI. de Nummis p. 163. ed. Schotti, et Grutero in Spuriis p. 3. n. 1. relatum denuo recoxisset.*

quod novo nomine magnum Tuum opus, Eruditissime Kennicott, totamque quam in eo edendo inieris rationem, doctis viris commendaverim. Quod enim multis exemplis declarasti, probastique, et infinitis aliis mox in praeclaro Tuo opere demonstratum ibis, in pluteis bibliothecarum passim monumenta luce publica dignissima delitescere, id novo atque insigni quodam nunc a me illustratum est. Et quum abs Te Tuis impensis Romam missus fuerim, quum abs Te in mandatis habuerim, Latinos codices inspiciendi, quum mihi de invento hoc fragmento gratulatus sis, quum, ut ederetur, admonueris: meas, si quae sunt, laudes ad Te lubentissime transfero, gratiasque, si quae agendae sunt, Tibi deberi confiteor. Alterum autem, quod inde commodi consequi potes, hoc est, quod magis lente atque circumspecte nonnulli Tuorum obtrectatorum de codicibus a se inspectis iudicare ac pronuntiare discant. Quos enim illi pauperes atque ieiunos esse sibi persuaserunt, non vereor, ne, si quando ab hominibus in hoc studii genere et literarum haud vulgariter versatis examinarentur, multis frugi lectionibus referti non deprehenderentur. In qua quidem re de Blanchinio velim coniecturam faciant. Hic enim vir κριτικώτατος subacto iudicio, magna diligentia, multarumque rerum cognitione, si tantum fragmentum silentio praeterire potuit: quot, Dii immortales, peccata illos admissuros esse dicemus, qui criticarum rerum plane rudes, oscitanter et minus curiose codices evolvunt, et suum deinde iudicium eruditis obtrudunt. Sed essedo rapto ad Te advolo. Vale meque, ut facis, ama. Hamburgo prid. Kal. Mart. CIϽIϽCCLXXIII.

PRAEFATIO
FRANCISCI CANCELLERII
IN
T. LIVII LIB. XCI. FRAGMENTUM.

Quae res mihi, reique publicae literariae universae, bene prospereque eveniat, T. Livii Historiarum fragmentum ἀνέκδοτον, haud ita pridem in bibliotheca Vaticana repertum, atque a CC. VV. Vito M. Iuvenatio, Paullo Iacobo Brunsio descriptum cum cura ac fide edo. Nec vero valde laborandum in eo esse mihi video, ut lectoribus, ad primum huiuscemodi rei nuncium de fuco, ut fieri solet, suspicantibus, pro virili occurram, omnemque apud eos a me fraudis suspicionem amoliar. Non enim dubito, quin plerique eorum, qui has paginas in manus sument, libelli inscriptione, atque adeo rei ipsius insolentia ac novitate permoti, continuo ii non ad haec quidem mea, sed ad ipsius Livii, quod promitti sibi videbunt, ἀποσπασμάτιον recta advolaturi sint, acriterque pro se quisque animum intenturi. Quod si facient, statim post duo, tresve fragmenti versus a se lectos, facile auguratur mihi animus, suspicionem eos omnem ultro ex animis deposituros. Nam quod de Phidiae signo dici vulgo consuevit, simul adspectum ac probatum fuisse; vel potius, quod Livius ipse initio libri XXI. narrat de adolescente Hannibale, quum is Carthagine in Hispaniam ad patris exercitum traiecit, *eum primo statim adventu omnem exercitum in se convertisse: Hamilcarem viventem* [26]) *redditum sibi veteres*

26) Hoc Liv. XXI, 5. legebatur ante Drakenborchium, qui *iuvenem*, Gronovio iubente, in contextum recepit.

milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri; id ipsum omnino huic fragmento eventurum confido, ac ne unum quidem (modo ne is in Livii lectione omnino hospes ac peregrinus sit) futurum, qui illud semel visum non statim probet, probatum autem non legitimum florentissimi Romanarum historiarum scriptoris foetum agnoscat. Quocirca quum satis hac quidem parte per sese res ipsa locuta sit, operae pretium me facturum puto, si hac cura supersedens, missisque longioribus exordiorum ambagibus, continuo ad historiam reperti fragmenti persequendam adgrediar; tum quid in eo describendo curae ac laboris a clarissimis viris impensum fuerit, quid in edendo a me praestitum, ut quam ornatissimum, et quam accuratissime expressum, quantum quidem in me fuit, in manus doctorum virorum venire posset, denique si qua alia huius generis a curiosis lectoribus exspectari solent, paucis expediam.

I.

Reperti Liviani Fragmenti Historia.

Versabatur Romae ante hos non multos menses vir doctissimus, Paullus Iacobus Brunsius, Lubecensis, ut Hebraicos veteris Instrumenti codices conferret in editionem, quae modo apud Anglos C. V. Beniamini Kennicotti opera adornatur; cuius rei gratia quum alias Romanas bibliothecas frequentare, tum Vaticanam in primis, amplissimum illud atque augustissimum Musarum domicilium, solebat. Ibi quum hoc illudve volumen pro tempore ac re consulendum sibi ac conferendum susciperet, incidit forte in codicem membranaceum Palatinum num. 24. quem non infimae notae esse, ex C. V. Iosephi Blanchinii, qui et specimen characterum eius codicis in aes incisum exhibet, Vindiciis didicerat. Complectitur autem is codex historias Tobiae, Iudithae, Iobi atque Estheris ab Hieronymo conversas. Itaque dum illum librum pervolvit, animadvertit, ex eorum numero esse, quos vulgo eruditi *rescriptos* appellant, de quibus, si cui

id genus librorum ignotum est, videri possunt Clarissimi Montfauconius in sua Palaeographia, Knittelius ad Fragmenta Ulphilae, Auctores novi operis diplomatici, aliique, quos laudat elegantis vir ingenii Ioannes Augustus Ernestius in Archaelogia literaria p. 39. [27]). Quare dum, quid in recessu rei lateret, quidque scriptum in eo antiquitus fuerit, scrutari pro virili adnititur, titulum offendit multo, quam reliqui, maioribus characteribus expressum in hunc modum: INCIPIT PRO ROSCIO [28]). Pergit porro vir strenuus, atque unum alterumque verbum, quod exsculpi facilius potuit, cum initio orationis pro Sexto Roscio Amerino quum contulisset, deesse ea animadvertit in excusis Ciceronis libris. Quare certo sibi persuasit, initium orationis in manuscripto esse non pro Sexto, sed pro Quinto, quod hactenus desiderabatur. Itaque rei novitate percussus ad virum ingenio et doctrina praestantissimum, quemque frustra pro meritis laudare sperem, Vitum M. Iuvenalium, quo familiarissime utebatur, recta advolat, rem, ut acciderit, narrat, atque, insequenti die ut una in bibliothecam conveniant ad rem propius explorandam, ab eo contendit. Quid multa? In bibliothecam venitur, codicem poscunt, inspiciunt, ac quod orationis pro Quinto initium putaverant, inveniunt pro Sexto. Erroris autem causa ea exstitit, quod quae Brunsius duo iam ante verba in membranis legerat, ea in altera periodo orationis pro Amerino hoc Roscio scripta reperiebantur, ut frustra quaesiverit in prima. Illa autem INCIPIT PRO ROSCIO non, ut solet, principem locum scripturae obtinebant, sed ad libri oram, atque adeo ad sinistrum legentis latus, pluribusque distincta versibus scripta erant: ut non mirum fuerit, si

27) Praeter hos Brunsius in suo editionis Hamburgensis exemplo conferri iussit Leonis Allatii Animadv. in Antiquit. Etruscar. fragmenta p. 102. sqq. Adde, quae nostra aetate Maius, Niebuhrius et Peyronus in libris a se editis de codicibus rescriptis sive palimpsestis disseruerunt et tabulis aeri incisis legentium oculis subiecerunt.

28) Vid. supra not. 7. ubi hunc titulum a Niebuhrio accuratius editum esse diximus.

ipsis e regione non prioris, sed sequentis periodi initium responderet [29]).

Quum hoc loco res esset, quumque elapsam sibi de manibus praeclaram spem intelligerent, parum abfuit, quin librum abiicerent, quodque reliquum antemeridiani illius diei erat, in alia omnia impenderent. Ac fecissent profecto, feceratque iam Brunsius, qui sese, eo deposito, iam ad Hebraicos suos codices retulerat. Sed Iuvenatius, qui nunquam antea librum viderat, hactenusque in explorando Ciceronis, de quo dixi, pro Roscio orationis loco totus fuerat, antequam inde discederent, obiter eum sibi (ut fieri nimirum solet, quum primum in librum nunquam antea a nobis visum incidimus) pervolutandum suscepit. Nec longe abiit, quum in Livianas has schedas incurrit. Sistit hic enimvero parumper admiratus literarum nitorem, conformationem elegantiamque, quales nusquam, nec in Bembi Terentio, nec in Virgilii exemplaribus, Vaticano aut Mediceo, nec in ceteris, quorum scripturae specimina in aes impressa circumferuntur, observare meminerat. Non difficulter etiam pauca verba ex tribus versibus, qui in margine exstant, quibusque nihil suprascriptum est, legit; quo facto parem, vel longe profecto, id quod successus postea docuit, maiorem gratiam Brunsio suo relaturus ad eum accurrens, Hem, quid hactenus, inquit, *Italiam sequimur fugientem?* Imo, pergit, *Huc geminas nunc flecte acies*, quantique pretii prae reliquis omnibus hae unae membranae sint, quantam elegantiam, quantam vetustatem prae se ferant, animadverte. Itaque hoc potius agamus censeo, ut quid ipsae secum ferant, penitus dispiciamus, nec ante de manibus deponamus, quam totas, quantaecunque eae sunt, percurrerimus. Omnino enim, sive in vulgus nota atque edita continent, magnum operae pretium fecerimus, si scripta cum editis conferantur, sive hactenus ignorata ineditaque, longe profecto maius. Haec ille. Brunsius autem, qui unus cry-

29) Niebuhrius p. 82. *Initio*, inquit, *spatium relictum fuit, quo primi versus usque ad verba nobilissimi sedeant, minio scriberentur; id quod tamen neglectum fuit.*

stallinas lentes secum in eum usum attulerat, aciem in tituli vestigia intendens, ac veluti per transennam, si ita loqui fas est, suprascriptarum literarum semel iterumque prospiciens, diserte tandem legit TITI LIVI LIB. XCI[30]). Ita praeclarum lacteae eloquentiae scriptoris fragmentum, quod tot aetatum et saeculorum intervallo in bibliothecarum angulis neglectum et inhonorum delituerat, in lucem et in adspectum prodiit[31]).

II.

Quid in eo describendo curae a CC. VV. impensum sit.

Nunc, quantum operae positum sit a clarissimis viris, ut illud eruerent, nemo aestimare vere poterit, qui manuscriptum ipsum non viderit. Huius enim manuscripti adeo vetustate corruptae, adeo obsoletae fugientesque literae sunt, ut qui ex ipso novae scripturae margine tres versus exstant, ii magnam quidem partem non sine difficultate legi possint, ceteri autem non solum propter vetustatem, verum etiam propter recentiorem, qua de locuti sumus, scripturam vix, ac ne vix quidem, dignoscantur. His igitur difficultatibus quum ferme obruerentur, haud multum itineris certe confecissent, planeque ab incepto destitissent, nisi alter alteri praesto fuisset, animosque ad opus urgendum perficiendumque addidisset. Ac profecto, si quod res est, dicere volumus, non minimum momentum, ut Livii ipsius verbis utar, ad hoc κειμήλιον ex situ et tenebris vindicandum fuit, quod in duorum hominum, alterius Germani, alterius Itali manus inciderit, quorum uterque, quam laudem sibi utriusque natio veluti propriam ac peculiarem vindicat, in ea maximum in modum praestabat, patientia et laboris perpessione Germa-

30) Accuratius hunc titulum exhibuit Brunsius supra in Epist. ad. Kennicott. p. 333. ubi vid. not. 14.

31) Vid. supra not. 4. ubi cupiditatis et nimii in Iuvenatium studii suspicionem huic narrationi fidem et auctoritatem derogare docuimus.

nus, iudicio atque intelligendi sollertia Italus[32]). Nam singula non dico verba, sed literarum vestigia rimari, atque ita rimari, ut modo plura, modo pauciora esse tecum statuas, nunc unius, nunc alterius elementi signa putes, nunc recto ordine, ut nos Latini solemus, nunc, ut ipsi per iocum dictitabant, ἑβραϊστὶ ad literas adnumerandas, earumque potestates adsequendas versus percurrere, quanti, quaeso, laboris ac patientiae fuit? Contra vero literas ipsas, postquam eas exceperis, alteram ex altera dignoscere, tum in suas quamque syllabas cogere, syllabas verbis, verba versibus, versus sententiae reddere, quanti acuminis ac perspicaciae? Ac quod sane dicturus sum, vix affirmanti alii crederem, nisi ipsemet vidissem, eiusque rei oculatus, ut est in proverbio, saepe testis fuissem. Ostendit enim, idque pluries, integras mihi chartas Iuvenatius, partim sua, partim Brunsii manu notatas his illisque literis, quae nullam plane certam sententiam, sed ne vocem quidem redderent, aliis super alias additis, deletis, commutatis; quae quidem chartae, quum totum paene fragmentum mandari ipsis potuisset, tamen vix uni alterique, raro pluribus versiculis eliciendis atque eruendis usui fuerant[33]).

Sed quid pluribus rem persequor? Sane ne sic quidem proficere se valde intelligebant, sed aut diutius, quam utriusque tempora patiebantur, in opus sibi esse incumbendum, aut omnino de eius absolutione et perfectione desperandum. Dum enim centies eodem redirent, ac Sisyphi exemplo, iterum iterumque idem saxum versarent,

32) Hic locus viro docto in Ephemerid. literar. Gottingens. a. 1774. Vol. I. No. 2. p. 12. sq. bilem commovit: nec iniuria.

33) Primam huius fragmenti investigationem rem magni et ardui laboris fuisse, cur negem, non reperio. Sed hanc ipsam rei difficultatem a Cancellerio in maius auctam esse, testantur schedae, quibus Brunsius, priusquam apographum absolveret, fragmenti particulas ex codice petitas inscripsit. Harum enim paginae singulae binarum plerumque columnarum versus denos adeoque vicenos, et quod excurrit, non sine lituris et lacunis adumbratos continent.

dum alternis membranas inspicerent, alternis legerent, alternis lecta exciperent, dum, ut in re praeterea taedii, laboris, ac difficultatis plenissima, animum subinde ab opere averterent, atque ultro huc illuc aberrarent, mirum quantum temporis effluebat. Quam ob rem hoc tandem inter se consilium inierunt, ut quandoquidem Iuvenatio non ita frequenter ad bibliothecam accedere per occupationes suas licebat, nec Brunsio per suas diutius membranis immorari, hic quidem describendarum utcunque schedarum partes in se susciperet, alter descriptarum in suam integritatem et lectionis veritatem restituendarum. Ita et Brunsius quum liberiore magisque soluto animo, quod reliquum erat fragmenti, legeret, et alter ad matutini temporis, quo solo bibliotheca patet, pomeridiani ac vespertini operam adiungeret, celerius ac commodius ipsum totum fragmentum legi, emendari, dubiis locis recognosci, ac praeclare positi a strenuis viris labores speratum exitum nancisci potuerunt[34].

Haec paullo fortasse, quam opus erat, fusius censui persequenda, ut si qua ex huius fragmenti lectione utilitas, si qua voluptas in doctorum virorum rempublicam redundabit, quam non levem utramque futuram auguror, in ea quantum viris clarissimis debeant, iuxta mecum omnes intelligant.

III.

Quid in edendo Fragmento praestitum sit.

Verum dum haec inter eos agerentur, ac totum paene fragmentum (quantum quidem legi potuit: cetera enim omnino obliterata sunt, planeque de eorum lectione conclamatum videtur) descriptum esset, ecce tibi ex improviso coactus est Brunsius Roma discedere ad reliquas, quae in

34) Cancellerio, quum haec de inita a Brunsio et Iuvenatio consiliorum et laborum societate Romae scriberet, non praesagiebat animus, Brunsium Livii fragmentum aliquanto integrius Hamburgi editurum atque illa omnia re multo magis quam verbis confutaturum esse. Vid. supra not. 4. et 31. atque Niebuhr. p. 87.

Italia sunt, bibliothecas perlustrandas. Quae res effecit, ut edendi consilium, quod inierant, aut deponerent, aut in aliud tempus differrent. Ac quid Brunsius facturus sit, quoniam is longe gentium iam abest, prorsus ignoro; ad Iuvenatium quidem certe quod attinet, sive aliis rebus distentus, sive ut solet in his studiis, ex vetere illo, ut quidem videtur, Pythagorae scito apud Ciceronem, honestam quandam et ingenuo homine dignam voluptatem consectari, praeterea nihil, de edendo quidem nihil modo cogitabat. Qua in re, fateor, nullo pacto iudicium meum ad suum accommodabam, auctorque contra vehementer ipsi eram, ut ne diutius, quam ipse hoc κειμηλίῳ reperto perceperat voluptatem, eam literatis ceteris vulgando invideret; quid autem, addebam, an Hercules ipse esset, quarta, ut in Graeco proverbio est, luna natus, cui aliis in omni vita laborandum esset, sibi nunquam? Quid plura? Enimvero tamdiu obtundere, fatigare, urgere hominem non destiti, quoad denique pervici. Itaque non multis his ante diebus schedas omnes suas e scriniis eductas mihi in manus tradidit, arbitriumque earum omne permisit: statuerem de iis modo, quod luberet: continerem domi, vel cum amicis communicarem; premerem apud me, vel in vulgus emitterem; ad se quidem quod attinebat, quidquid iis facturus essem, boni consulturum.

Haec vir clarissimus et amicissimus; cuius ego tam praeter exspectationem maximo ac singulari munere auctus, quanta laetitia affectus sim, quantoque opere gestierim, si oratione adsequi me posse confidam, frustra sim. Quocirca nihil cunctandum ratus, primo quidem ipsum apographum mea manu iterum descripsi ordine, quo Iuvenatius legendum esse, ad eius marginem adnotaverat: non enim, ut hoc obiter moneam, quo primum fragmentum exceperunt, eo nunc editur [35]): deinde exprimendum illud

35) Ex his manifesto apparet, non perfectum fragmenti apographum in Iuvenatii manibus fuisse atque Cancellerium hanc ipsam ob causam in digerendis fragmenti partibus

formis typographicis, quanta maxima cura ac diligentia potui [36]), parique celeritate curavi. Qui enim doctorum virorum reipublicae, eo accepto, in aere esse coepi, sic mecum statui, nolle diutius, quam res pateretur, tanquam malum nomen, tale tantumque ipsis gaudium debere. Accessit ad haec, quod in Iuvenatii apographo multa animadverti, quae illustrando, aut emendando Livii fragmento usui erant, quaeque ipse hic illic passim in margine adnotaverat; sed ea tam breviter chartis consignata erant, ut legenti statim in mentem venerit illius Gellii, qui de Nigidii Figuli hominis doctissimi commentariis quibusdam grammaticis loquens, ita scribit lib. XVII. cap. 7. *anguste perquam et obscure disserit; ut signa rerum ponere videas, ad subsidium magis memoriae suae, quam ad legentium disciplinam.* Ac videbam sane, plurimum lucis atque etiam pretii editioni, quam parabam, accessurum, si illae adnotationes simul publici iuris fierent; necessarias etiam eas plane esse, quum ad schedarum et scripturae praesentem statum cognoscendum, tum etiam ad Livii textum inoffenso, ut ita dicam, pede percurrendum et intelligendum. Quapropter non contentus priore amicissimi hominis liberalitate, eundem pro amicitia rogavi, ut ne gravaretur, iis adnotationibus aliquantulum maioris lucis affundere, easque paullo amplius dilatare, quo non sibi solum, sed aliis praeterea usui esse possent; quod ille non aegre quoque petenti concessit. Ac de harum adnotationum praestantia nihil addam, ne videar, quod omnino non debeo, doctorum virorum iudicia velle praevertere.

Ad haec rem non plane iniucundam studiosis, qui in Romanis, seu maioribus id genus characteribus legendis non ita sunt exercitati, me facturum putavi, si idem fragmen-

aliquoties peccasse. Vid. notas ad fragmenti lin. 72—74. et 102. 103.

36) Hoc verbum, quod, si Cancellerius *quam* pro *quanta* posuisset, et addi posset et omitti, Ernestius in editione Lipsiensi recte adiecit. Cf. Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. II. p. 307. coll. Oudendorp. ad Caes. B. G. I, 7, 2.

tum literarum et interpunctionum notis, qualibus nunc vulgo utimur, expressum ac distinctum, ipsis legendum proponerem, eadem tamen ubique scribendi ratione, iisdem naevis retentis, ut et maiori cum animi voluptate, nullis inter legendum offensi salebris, ipsum percurrere, et statuere liberius de eius aetate, germanaque quorundam locorum lectione possint. Quae me pariter causa impulit, ut specimen characterum utriusque membranae (duae enim omnino sunt, quae Livianum fragmentum continent, quarum singulae dimidia sui parte integram novi operis paginam efficiunt) exhibendum curarem. Quanquam fatendum est, haec ipsa specimina non ita expressa fuisse, ut satisfacere omnibus, qui membranas inspexerint, plane possint: mihi certe non plane satisfaciunt. In quo tamen non tam scalptoris negligentia accusanda esse videtur, quam temporis iniuria agnoscenda, quae autographi scripturam paene legentium adspectibus eripuit [37]).

IV.

Fragmenti praestantia et utilitas.

Restat modo, ut aliquid de fragmenti praestantia atque utilitate attexamus; in quo quaecunque dici longa atque exaggerata oratione a me possent, huc denique reciderent, illud et T. Livii esse, et de Q. Sertorio loqui. Quae duae res si quem prima veluti fronte non afficiant, si cui non splendore et merito suo oculos praestringant, non video, qui movere hunc non dico mea, quae nulla est, sed disertissimi atque eloquentissimi cuiusque oratio possit. Atque ut Livium, de quo praestat omnino nihil, quam pauca loqui, mittamus, eccui, quaeso, ignotum est, quam magnus vir Sertorius fuerit? quam magnum eius in Roma-

37) Postea quidem haec characterum specimina ab alio scalptore multo quam antea diligentius ad autographi similitudinem expressa esse, Cancellerius refert in Epilog. p. 80. ed. Lips. Sed haec quoque a codicis palimpsesti scriptura aliquantum distare, Iuvenatius in scholiorum additamento aperte atque ingenue confitetur. Vid. supra not. 12.

na historia nomen? quam magna de eius virtute et bellandi scientia opinio? Atqui de tali tantoque viro quum multa iam ab initio *primo per ignobilitatem, deinde per invidiam, scriptorum celata sunt*, ut scribit Sallustius, tum in postumam eius famam videtur voluisse etiam grassari fortuna, quum, quae de eo, ut alios praeteream, immortalitate dignis literarum suarum monumentis Sallustius et Livius mandaverant, ea de medio prorsus sustulerit. Quanti igitur hoc *ἀποσπασμάτιον* faciendum sit, in quo tam ceteroqui pusillo, tamen tam multa de homine illo explicantur, nullius adhuc qui exstet, quemque equidem viderim, scriptione cognita?

Atque haec quidem res, vel si una esset, mehercule quanta esset? Sed alia insuper accedunt nihilo levioris momenti: nonnulla videlicet nomina eorum, qui Sertorii partes secuti sunt, quae huius nunc fragmenti ope in lucem prodeunt, aliquot etiam oppidorum ac populorum. Adde antiquam scribendi consuetudinem, tum illam, quae singulis verbis ex more, aut scito scribendis, aut interpungendis continetur, et *ὀρθογραφίαν* vocamus, tum hanc alteram, multo latioribus comprehensam limitibus, quae totam scriptionem, eiusque contextum, continuationem, dispositum contemplatur; quo loco maioribus, quo minoribus literis uterentur; quo pacto novam paginam inchoarent, quo novum versum; quando interpungerent, quando literas inter se necterent, quando etiam dedita opera praetermitterent; ceteraque huius generis, quae quum sunt ipsa per se ad cognoscendum iucunda, tum mirabiles ad iudicandum de toto hoc genere habent utilitates; qua de re non pluribus disputabo, quum neminem futurum arbitrer, qui, modo a Musis non usque quaque alienus sit, revocare eam in dubium possit.

Sed dimittendus es aliquando, Lector benevole, quod tamen pace tua non ante faciam, quam pro patriae caritate, proque meo erga illam studio, Quirites omnes, cives meos, non quidem admoneam, aut adhorter, quod non debeo et

possum, maiorem in modum obsecrem atque obtester, ut ne patiantur in posterum thesauros, qui apud se delitescunt, ostendi ac patefieri sibi ab exteris et inquilinis hominibus, et horum diligentiae, non suae, horum, non suis laboribus deberi praeclarorum pristinae suae virtutis ac nobilitatis monumentorum detectionem. Gloriatus sit olim Cicero, quod Archimedis sepulcrum, Syracusis dum esset, indagaverit, quodque *nobilissima Graeciae civitas sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset.* Nobis, si nostra opera nostrorum monumenta in lucem extrahantur, non tam id gloriosum erit, quam inhonorum et inglorium, si delitescant. Delitescent porro, si non omnem operam adhibebimus indagandis atque investigandis. Nec est, ut casu huiuscemodi res regi, non a cuiusquam labore, diligentia, industria pendere existimemus. Hanc opinionis pravitatem ignaviae ac desidiae nostrae nimium blandientes si praetexamus, refellet eam satis superque hoc omnium recentissimum Liviani fragmenti detecti exemplum. Quum enim ille Bibliorum liber a multis ante Blanchinium, quum ab ipso quoque Blanchinio visus fuisset, adeo isti, quid in eo thesauri lateret, non perviderunt, ut ne indicium quidem eius rei perviderint, quod nimirum liber rescriptus esset; quum a Brunsio visus itidem fuisset, hic plus ceteris vidit, et rescriptum videlicet esse, et aliquid non ita expositum continere; quum denique a Iuvenatio, hic et vidit, quod res erat, et denique reperit, *non quod pueri*, ut ait ille apud Plautum Strobilus, *clamitant in faba se reperisse*, sed huius ipsius, eoque non ficto exemplo auro contra non carum literarium huiusmodi thesaurum. Ita si postremorum diligentiam primi, in quorum manus liber inciderat, adhibuissent, quamdiu, oro, esset, quum hoc aureolo fragmento respublica literaria frueretur? Quocirca non ab re fecisse mihi visus sum, quum aversae tituli paginae Sophocleum illud inscribendum curavi, ubi doctissimus poeta, a venatione translatis verbis, *capi*, dicit, *et inveniri, si quid quaeratur, si vero negligatur, fugere et latere.*

EPILOGUS
FRANCISCI CANCELLERII.

Quum libelli impressio ad umbilicum fere perducta esset, multiplex tota urbe exorta ac propagata est de Liviano hoc fragmento opinionum dissensio. Erant enim, qui rem in suspicionem ementitae veritatis adducebant; erant, qui plane falsam ac commentitiam praedicabant; denique quidam quum membranas inspexissent, nihilominus in sole, ut est in proverbio, caligantes, quod suismet oculis usurpaverant, vidisse se praefracte negabant [38]). Etsi vero istorum tumultus ac vociferationes omnes paullo cordatiores risu, ut par erat, ac cachinnis exciperent; tamen, quum non deessent, qui tot hominum, tantaque confidentia profectis vocibus non mediocriter commoverentur, factum est, ut omnis haec literatorum natio studia in contraria scinderetur: quumque ille libelli editionem in vulgus, ne quid Vaticanae bibliothecae nomini officeretur, omnino impediendam acriter contendebat; hic vanis blateronibus os occludendum, nec diutius literariae reipublicae tantam voluptatem invidendam existimabat, *hi motus animorum, atque haec certamina tanta* ad aures sapientissimi atque unius omnium perspicacissimi ac providentissimi Pontificis Clementis XIV. delata sunt; qui quum hac etiam dote, quae maximos semper principes comitata est, spectandus sit, ut amore incredibili bonas artes literasque prosequatur, nihilque leve, nihil contemnendum arbitretur, quod ad earum cultum atque incrementum quoquo modo intelli-

38) Vid. Iuvenatii notam ad fragmenti lin. 123.

gat pertinere, tum huius praecipue reperti novitate maximum in modum percussus est. Quamobrem non solum quod ipse esset de tantae rei veritate mire sollicitus, sed etiam ut omnis, sua interposita auctoritate, vanis quaestionibus ansa praecideretur, viro omni laudum genere cumulatissimo, Lazaro Opitio Cardinali Pallavicinio, primario administro, demandavit, suo ut nomine iuberet, codicem, in quo T. Livii fragmentum repertum esse vulgo ferebatur, ad Petrensis Archiepiscopi, Xaverii de Zelada, aedes transferri, ibique a CC. VV. Petro Aloisio Galletto, Iosepho Aloisio Amadesio, serio diligenterque expendi, qui sese deinde de tota re certiorem facerent. Haec Pontifex: cuius quidem consilio quid sapientius fieri, quid ad veritatem illustrandam accommodatius, quid etiam ad tanti Principis gloriam amplificandam conducentius, non reperio. Nam si iudicum fidem spectes, integerrimi sunt; si eruditionem, doctissimi, editisque operibus orbi literato notissimi; si harum rerum peritiam, aetatem ii quidem in hisce studiis fere omnem summa cum nominis sui laude studiosorumque utilitate traduxerunt. Quid autem de Xaverio de Zelada dicam, quem Romanae purpurae dignitate meritissime cohonestatum atque insignitum, omnium ordinum, omnium nationum plausibus et comprobatione nuperrime ipsi vidimus et gavisi sumus? Quum is harum rerum scientissimus, quantum temporis a maximarum rerum curatione ipsi reliquum est, totum evolvendis atque expendendis veteribus codicibus impendat, quorum ingentem exquisitamque suppellectilem summo studio diligentiaque incredibili comparatam domi habet, praeter omnigena venerandae antiquitatis monumenta, rerumque naturalium exoticarum copiam, qua mirifice instructa atque exornata *tota* eius *domus gymnasium est?* Qua de re nemo tam perfrictae frontis reperiri potuisset (ut repertum iri nunquam puto), qui post pensiculatam a tantae integritatis ac doctrinae viris veritatis investigationem, eam revocare amplius in dubium auderet. Quantum vero in

hoc suscipiendo consilio Clementis XIV. sapientia, optimusque eius erga literas animus et patrocinium eluceat, sane patet. Quid enim, quaeso, Alphonsum Neapolitanum regem, qui eo erga Livium amore incensus erat, ut praeter illam omnium fama celebratam ad Patavinos legationem, sese Laurentii Vallae cum Antonio Panormita, aliisque, de germanis eius lectionibus quaestionum arbitrum et iudicem interponeret; quid, inquam, amplius facturum hunc fuisse iudicabimus, si, ipso vivente, fragmentum hoc in lucem venisset? Quid Magnum Ludovicum, qui amplissimum ac plane regium, quinquaginta aureorum millia, praemium proposuit, si quis Livianae historiae libros, iactura sane tristi atque acerba deperditos, sibi stitisset? Quid Leonem ipsum X., qui nunquam satis laudando consilio constituerat, ut in Capitolio statis diei horis superstites eius libri Romanae iuventuti legendi atque explicandi proponerentur? Equidem haud scio, an ii et maiori studio de huius fragmenti veritate certiores fieri voluissent, impendioque magis affici ob huiusmodi repertum potuissent.

Sed, ut interruptum narrationis filum resumatur, optimae iustissimaeque Pontificis voluntati continuo obtemperatum est: inspectum est enim fragmentum, cumque impresso exemplari collatum; tum iudicium chartae commissum, atque utriusque censoris manu subsignatum ad Pontificem delatum. Quod ego doctorum virorum iudicium, utpote nobis atque illis maxime honorificum, inferius attexendum omnino esse censui[39]). Praeterea quum Cardinalem amplissimum de Zelada rogassem, ut scalptori, quem peritiorem inveneram, codicis inspiciendi facultatem impertiret, meis precibus annuit incredibili benignitate. Quapropter tanti viri, quantus Zelada est, non meo quidem unius, sed omnium iudicio, humanitati ac iuvandae rei li-

39) Gallettum tamen et Amadesium, qui, editione Romana cum codice Vaticano collata, fragmentum ex libro membranaceo ad unguem descriptum omnimodis cum eo convenire testantur, negligentiae ac vanitatis arguunt fragmenti editiones a Brunsio et Niebuhrio paratae.

terariae studio debemus characterum specimina, quae nunc multo quam antea diligentius ad autographi similitudinem sunt expressa. Quae res efficiet, ut exteri quoque homines, eorundem characterum vetustate ac pulchritudine animadversa, non aegre in C. V. Iosephi Spalletti, Graecae linguae in Vaticana bibliotheca scriptoris, hominis quum eruditi, tum maxime acri subactoque iudicio, sententiam descendent, qui illud crystallis inclusum, ac gemmarum aurique ornatu insigne curiosorum oculis proponendum iudicavit. Ego certe illud affirmare non dubitem, Vaticanam bibliothecam, etsi ceteris praestantissimis codicibus, quibus abundat, careret, tamen huius unius atque unici codicis causa, quemadmodum Thespiae propter Cupidinis simulacrum, dignam exstituram, quae ab omni elegantiarum cultore viseretur. Quod multo potiori etiam iure pronuntiandum esset, si reliqui fragmenti versus, qui prodigiosa vetustate deleti quamlibet oculorum aciem effugiunt, medicamenti alicuius ope, redivivi quodammodo in lucem emergerent [40]. Hoc autem si sperandum ab aliquo est, a viro certe praestantissimo, mihique, quod Cl. Iuvenatio conciliatori acceptum refero, amicitia coniunctissimo, Antonio Minasio Dominicano, novae papyri ex aloes Americanae epidermate tractae, eiusdemve plantae fibris intertextae repertore, multorumque ac praeclarorum inventorum parente exspectandum est. Qui quidem vir dono quodam providentiae genitus videtur ad sacra omniparentis Naturae penetralia pervestiganda, abditissimaque eius arcana in lucem atque in apertum proferenda. Atque haec singularis doctrinae fama ad celebriores usque Academias pervagata non latuit acerrimum doctorum virorum aestimatorem Clementem XIV., qui nuper eum Lectorum albo in hoc Romano Lyceo adnumerari ac Botanices cathedra cohonestari iussit. Quamobrem quis non mecum

40) Vid. supra not. 21. ubi nostra aetate eiusmodi medicamenta codicibus rescriptis adhibita esse diximus.

optabit, ut talis tantusque vir Liviano huic foetui magis adhuc in lucem extrahendo obstetrices manus adhibeat?

Laetandum interea est omnibus atque gestiendum, quod tam praeclarum fragmentum, tot saeculorum spatio ad hunc usque diem ignoratum, tandem Clementis XIV. principatu, qui beatam feliciorum Augusti ac Leonis temporum memoriam renovavit, in apricum fortuna protulerit, eique se tanquam ministram et sociam praebuerit ad bibliothecae Vaticanae claritatem et gloriam augendam, latiusque propagandam. Quis enim tam hospes ac peregrinus in urbe est, qui nesciat, quantum decoris atque ornamenti fere quotidie eidem addiderit, quum aliorum immortalium Pontificum, tum nunquam etiam interiturae memoriae, optimi maximique Clementis XIII. vestigiis insistens, pulcherrima papyrorum collectione iam instituta insigniter aucta, multiplici Graecorum Latinorumque numismatum atque aere cusarum imaginum copia illuc invecta, ac denique rarissimis cuiusquemodi antiquitatis monumentis, quibus eam admirandum in modum auxit ac locupletavit? Ac quasi intra bibliothecae limites maxima maximi Pontificis munificentia contineri non posset, erumpere foras voluit atque exteriores etiam parietes innumero inscriptionum numero unde unde conquisitarum exornare. Quod eruditum ornamentorum genus, quo maxima pars illius ambulacri, quo in bibliothecam ingressus patet, convestiri coepit, tacite quodammodo invitat ac manu ducit ad propius aedificium recens exstructum inspiciendum, cuius si pulchritudinem, dignitatem, maiestatem praedicare aggrediar, dies me citius, quam verba deficient. Ibi columnae, emblemata, urnae, toreumata, sarcophagi, candelabra, signa ex marmore, aut aere prope spirantia, diligentissime conquisita et munificentissime comparata, regiam Clementis XIV. munificentiam, optimarumque artium patrocinium, apud consequentes omnes aetates praedicabunt. Quae omnia quum gesta ab eo sint, quo tempore gravissimorum negotiorum mole, quam miro prorsus exemplo sustinere

solus coepit ac porro pergit, tantum non est oppressus, quid eum facturum esse non ominemur, si coepta divinitus ac paene iam mirifica dexteritate atque sollertia profligata consilia ad optatum exitum tandem aliquando adducentur? Quo magis Deus O. M. enixe obsecrandus est, ut bonorum omnium votis expetita beata haec dies aliquando illucescat, ac Clementem XIV. aureae aetatis conditorem, salvum atque incolumem Christianae ac literariae reipublicae bono quam diutissime conservet. Sequitur doctissimorum censorum iudicium.

Mandata Sanctissimi Domini Nostri Clementis XIV. feliciter regnantis, ea, qua par est, obedientia atque alacritate exsequentes, parvum bibliothecae Vaticanae codicem membranaceum Palatinum, num. 24. extra notatum, perquam diligenter et accurate scrutati sumus, ubi Tobiae, Iudithae, Iobi atque Estheris libri satis vetusto charactere descripti sunt. Cuius characteris specimen iam pridem cum orbe erudito communicaverat Iosephus Blanchinius in Vindiciis Canonicarum Scripturarum vulgatae editionis, „illum, *inquiens,* mirifica praestare antiquitate et certam Hiero„nymianae versionis notam in subscriptione repraesentare." *Quum ergo ad eiusmodi examen aggressi essemus, animadvertimus initio hic atque illic in variis codicis paginis antiquiorem subesse scripturam, partim ex industria, partim ipsa temporis vetustate paene obliteratam, non ita tamen, ut quum inter lineas sacrorum verborum, tum in marginibus paginarum se peritorum oculis non offerat legendam, non omnem quidem, at maiorem certe partem.*

Praecipue vero paginas 73. *usque ad* 78. *perspeximus pulcherrimo primorum aerae Christianae saeculorum charactere, ac procul dubio ante saeculum quintum exaratas. Probat id ipsius scripturae forma,* Romana *nempe* vetus, *quae usque ad saeculum quintum viguit, quo tempore Gothi, Italia fere tota in eorum potestatem redacta, literis suis Romanas aliquantisper vitiarunt. Uncialium literarum forma*

in codice hoc Palatino satis elegans ad antiquos lapidum characteres accedens aetatem profecto videtur sapere praestantissimi illius Virgilii codicis, qui Florentiae in bibliotheca Laurentiana adservatur, quique circa Valentis ac Theodosii tempora scriptus existimatur ab Holstenio ceterisque viris eruditis. Hisce paginis praecedere titulum legimus: TITI LIVI LIB. XCI. *Quamobrem, ceteris omissis, huius scripturae examini studio et cura omni institimus; qua quidem repetitis observationibus lecta, certo deprehendimus fragmentum esse historiae, seu continuationis historiae de Bello Hispanico contra Sertorium. Qua de re quum amplius non dubitandum nobis videretur, processimus ad fragmenti totius collationem cum exemplari typis nuper edito, quod ex membranaceo ad unguem descriptum omnimodis cum eo convenire testamur, laudantes integerrimam fidem, qua in lucem datum est, quum ne apicem quidem de suo adiecisse noverimus accuratissimos viros, tum qui illud descripserunt, tum qui publici iuris fecit, ubi non licuit fugientes membranae literas discernere, aut ubi revera desunt verba ac sensus: quae lacunae iterata apteque distributa punctorum serie in edito exemplari indicantur. Et ideo eorum improbum quidem, sed utilem laborem atque integritatem, neminem fore confidimus, qui meritis laudibus non prosequatur. Quod nostri examinis et collationis testimonium dedimus III. Nonas Apriles Anno CIↃIↃ CCLXXIII.*

D. Petrus Aloysius Galletti Romanus Ordinis S. Benedicti Congregationis Casinensis, Abbas S. Mariae de Fonte vivo, in Bibliotheca Vaticana Linguae Latinae scriptor.

Iosephus Aloysius Amadesius Praefectus Archivo S. Ravennatis Ecclesiae.

AUCTARIA

EX

B. G. NIEBUHRII

EDITIONE FRAGMENTI LIVIANI PETITA.

I.

[Pag. 18. — 22.]

Pervenimus ad fragmentum inclytum Livianum, quod plicatis membranis, in quatuor codicis paginas, 73. 75. 76. et 78. redactum fuit. De hoc plenissime disputavit Cancellarius V. C. neque nisi pauca quaedam ad accuratiorem eius cognitionem utilia aliis dicenda reliquit. Manent in his reliquiis permulta summae elegantiae vestigia: literarum conformatio pulcherrima est: nitor ipse tenerarum membranarum non omnino periit. Margo in summa pagina, quo plus membranae purae ad scribendum exstaret, illaesus remansit: a ceteris partibus, ut omnia ad propositum libri modulum exaequarentur, abscissus est ita ut in primae paginae dimidio ultimi versus perirent: quae orae amplitudo, in aliis quoque vetustissimis membranis conspicua, divites librariae supellectilis ostentatores Romanos hac pulchritudinis specie aeque delectatos fuisse monstrat atque eos qui hodie in hoc genere insaniunt. Ea tamen ipsa non obstat quo minus tales fuisse nobis fingamus *pelles* illas *exiguas* quibus, Martialis aevo, *arctaretur Livius ingens:* quandoquidem minutioribus literis quadratis sine gravi legentium incommodo scribi non poterat; atque, quum

ita scriberetur, quinque libri Liviani haud difficulter uno modico volumine comprehendebantur. Dicet fortasse aliquis, quid tu? num hoc innuis ad Flaviorum aetatem celebres hasce paginas pertinere? Ego vero super hac re neque affirmare quicquam neque refellere in animo habeo: quin potius quaecunque disputantur ut antiquissimarum membranarum reliquiis certa quaedam aetas assignetur, mihi quidem vana omnino atque temeraria esse videntur. Scilicet id quidem nullo negotio demonstrari potest, scripturae genus, quod hic conspicitur, si a levi discrimine discesseris quod mox indicabo, primo post Christum natum saeculo iam usitatum fuisse. Ita enim pictae sunt quae Pompeiis in parietibus leguntur tot inscriptiones: Romae quoque ludicra illa comminatio quae in Thermis Titi Imperatoris visitur: una denique inter inscriptiones sepulchri Arruntiorum, quas qui ad primorum Caesarum aevum referendas esse censent, iis facile accedo, licet marmori incisa, eandem prorsus literarum formam exhibet. Iam vero Laurentianus Virgilii codex, quem tamen sub Odoacre rege scriptum esse constat, idem scripturae genus exhibet; neque aliter scripta sunt fragmenta Virgilii Vaticanensia: quae omnia non nisi eo ab inscriptionibus Pompeianis differunt, quod A litera in his transversam lineolam habet, qua in ceteris caret. Porro autem alia est huius scripturae familia quae ab illa priore eo discrepat, quod literae B et F dimidia parte super ceteras eminent [41]), H autem configuratione ad K proxime accedit: hoc igitur genere scripta sunt fragmenta Livii Sallustiique Romana, Ciceronis Mediolanensia: quum tamen praeter hanc unam diversitatem Virgiliani codicis Romani et fragmenti Liviani mira prorsus sit et quasi fraterna quaedam similitudo. His adiungere possum duas inscriptiones in lapidibus, unam, quae ad Gordiani Imperatoris aetatem pertinet, alteram, quae in hortis

41) In fragmento Liviano etiam L literam interdum prae ceteris eminere, Brunsius auctor est in Epist. ad Kennicott. p. 333.

Albaniorum exstat, paullo antiquiorem. Haec qui pensitaverit, is quidem minime sustinebit asserere, aut hoc aut illud genus scribendi antiquius esse: utrumque iisdem saeculis in usu fuisse concedat necesse est. Sed, ne quis forte opinetur illud quod in Liviano fragmento regnat maturius exolevisse, age, istud per alia monumenta prosequamur. Nota est librariorum sedulitas, qui nonnunquam, dum libros transcriberent quorum fidem subscripta emendationis testificatio commendabat, huius quidem literas ita imitabantur, ut singulos ductuum flexus apicesque redderent. Eius generis est subscriptio Persii, qui codex in tabulario basilicae Vaticanae exstat, saeculo decimo scriptus, expressus autem ex longe antiquiore, qui, subscriptione teste, sub Honorio Imperatore Barcinone in Hispania emendatus fuerat. Iam vero haec subscriptio ea omnia habet quae tribus illis libris, de quibus commemoravi, peculiaria esse videantur. Idem de subscriptionibus legum, ex codice Theodosiano in Corpus Agrimensorum insertarum, in huius Corporis codice olim Palatino, testor. Bekkerus quoque, vir eruditissimus mihique familiarissimus, mihi affirmavit, fragmenta Geometrica Veronensia, quae, sive ex integro Boethiano Euclide, sive ex Corpore Agrimensorum supersint, ante sextum saeculum scripta esse non possunt, eiusdem generis literas exhibere. Verum his omnibus enumerandis supersedere potuerim, qui insigne huius scripturae specimen ex octavo saeculo non sine quadam admiratione vidi. Scilicet servatur in monasterio Sancti Calixti, quod prope basilicam Deiparae Virginis trans Tiberim est, splendidissimus vulgatae Bibliorum versionis codex, illuc ex basilica Sancti Pauli in via Ostiensi translatus, cuius, paucis cogniti, notitiam debeo amico et populari meo Carolo Friderico Baroni de Rumohr, rerum omnium quae ad picturae sculpturaeque, praesertim in Italia, antiquitates pertinent, indagatori acerrimo, atque prudentissimo arbitro. Iste codex, in quo libri ipsi sacri circa saeculi undecimi finem scripti sunt, picturas habet Carolo Magno, antequam im-

perium adeptus est, dono oblatas, quae ornandi gratia suis quaeque locis agglutinatae sunt. Ad singulas igitur picturas versus auro in purpura adscripti sunt: atque ab ipso initio, post tabulam quae regis imaginem praebet, in solio sedentis, prolixum sane carmen exstat, eadem magnificentia scriptum, quo laudes eius celebrantur: atque in illis omnibus literarum forma nihil prorsus discrepat a fragmento Liviano. Itaque, confisus argumento quod nulla opera convelli potest, hoc affirmo, ultra septingentos annos hanc scripturam in usu durasse: quod quum ita sit, nisi alia indicia accedant, quibus plerumque nos destitui credo, quis tandem sine vanae temeritatis nota de aetate schedarum, quae hoc genere scriptae inveniuntur, quicquam confirmabit? Concedamus sane vix probabile videri, post vastatam bello Gothico Italiam, inter tot clades aerumnosae gentis, universum Livianae historiae opus transcriptum fuisse, praesertim quum ex veteri copia libri emtoribus deesse non poterant: quod mihi quidem potissimum in causa esse videtur, cur tam rari sint codices illo aevo scripti: neque hoc urgeàmus, Vindobonensem, olim Laurishamensem, codicem, si quod ex scriptura argumentum peti potest, ad illa, fortasse etiam ad seriora, tempora referendum esse videri: attamen Symmachi certe aetate transcribi solitos integros, atque ab eo ipso et Flaviano Nicomacho, eius amico, emendatos fuisse codices Livianos, compertum habemus; et sunt sane in orthographia huius fragmenti, quae animum meum eo potius inclinent, ut iam vergente imperio scriptum esse suspicer. Imitatio scripturae neque mihi optime, et peius etiam incisori cessit: licet enim expressa sit literarum forma, attamen calami a perita firmaque manu recti ductuum, modo tenuissimorum modo crassiorum, elegantissima et aequabilis ratio minime servata est. Itaque palaeographiae studiosi ex specimine Scaurianae, quod in editione Mediolanensi habetur, idem omnino literarum genus ad eum qui hic conspicitur modulum contractum sibi proponant.

II.

[Pag. 85. — 88.]

Fragmenti Liviani, quod, ante annos quadraginta septem repertum, in summa Europae universae tranquillitate, et eximio, quo tunc florebant literae, honore, apud omnes gentes, ab Italia usque in Britanniam, ab Hispanis ad Sueones, incredibili laetitia exceptum, et plurimorum virorum doctorum curis illustratum fuit, recensiones exstant duae: Brunsii, quam Hamburgensis editio exhibet, et Iuvenatii, quam Romana Fr. Cancellarii V. C. proponit. Earum autem tanta est diversitas, de qua accuratissime, ut solet, egit Kreyssigius, vir doctissimus, ut nemo sibi persuasurus esset, celeberrimos editores hoc fragmentum coniuncto labore exscripsisse, nisi probe compertum esset, rem ita se habere. Nam Brunsius non in integrioribus modo quaedam aliter exhibet ac Iuvenatius, sed in tertia sextaque columna, quae maxime obliteratae sunt, plurima habet quae ab editione Romana absunt. Quod quemadmodum evenerit, libere tradam: hoc praefatus, me nihil minus quaerere quam ut Manes elegantissimi eruditissimique viri laedam, cuius memoriam pari quo populares eius studio me colere, libenter profiteor.

Erat Brunsius ab omni iactantia et prava ambitione remotus; literis orientalibus, Hebraica praecipue et Syriaca lingua, apprime doctus; in Latinis Graecisque minime hospes; sed ita ut in hac parte Iuvenatio longe concederet, atque id sine ulla invidia agnosceret. Itaque simulac de reperto constitisset, summa alacritate et indefessa diligentia in investigandis et exprimendis literarum vestigiis versabatur: in continua divinatione, sine qua nihil effici poterat, ab ingenio felici et elegante Iuvenatii se adiuvari, quoties ille adesset, gaudebat: denique nihil minus cogitabat quam ut illius laudes celaret, sibique, quanquam in labore suae longe gravissimae essent partes, plus quam sibi deberetur tribueret. Igitur obtinebat inter eos erudita fa-

miliaritas, quae plurimum ad communes profectus valet: atque equidem persuasum habeo, Brunsium plurimis in locis vix unquam agniturum fuisse vocabula, quae familiaris historiae et sermonis cognitio socio demonstrabat. Verum utilissima haec eorum concordia infirmata fuit pravo quorundam Iuvenatii fautorum studio, qui honorem omnem, qui illis temporibus in huiusmodi rebus magnus percipiebatur, ad illum unum trahebant: Brunsium impigrum quidem hominem esse ferebant, sed qui neque ingenio neque doctrina labori par sit. Quod quum ad huius aures accidisset, is moleste tulit se contemni: simul autem sibi animadvertere visus est hosce sermones alteri non usquequaque displicere. Itaque non conquestus quidem cum illo est, sed laboris societatem tacitus dissolvit: Iuvenatio apographum, summa fide factum, tradidit, in quo omnia expressa erant, quae usque ad illum diem investigaverant [42]): capto autem initio a duabus ultimis columnis, quae facile leguntur, ad difficiliora sensim progressi, ceteras quidem fere absolverant; tertiae illo tempore non ita multum, sextae paene nihil lectum erat. Igitur de reliquis se desperare pronuntiavit, neque sibi otium esse progrediendi, quippe cui brevi tempore ab urbe proficiscendum esset: Iuvenatium, ut opus sibi perficeret, hortatus est. Interim, dilato forte abitu, perfectisque Kennicottianis negotiis, amore rei ductus, et simul fortasse ut esset quo palam faceret se honestiores quam, quas sibi tribui audiverat, operarii partes sustinuisse, rediit ad opus, non pauca addidit, quaedam emendavit; deinde in patriam redux, ex hac emendatiore recensione fragmentum evulgavit; audito, Romae id editum esse [43]). Iuvenatius autem, cuius industria eruditionem et ingenii ele-

42) Haec confirmantur iis, quae supra not. 4. ex Brunsii literis ad me datis excerpsi. Sed Iuvenatius ne inchoatum quidem illud fragmenti apographum ea, qua par erat, diligentia in suos usus convertisse videtur. Cf. Cancellerii Praefat. p. 10. ed. Lips.

43) Vid. quae, ut editionem Hamburgensem Romana et perfectione et tempore priorem esse docerem, contra monui in Elench. edd. fragm. Liviani p. 67.

gantiam non aequabat, taedii plenum opus non aggressus est; ex eruditionis copia commentarium concinnare contentus: atque hinc illa exorta est inter utramque editionem discrepantia, per multas, quae secutae sunt, propagata.

Ego vero qui, quum codicem evolverem, haec ignorabam, et cui nunquam in mentem venerat de Romanae editionis integritate dubitare, quae per repetitionem Ernestianam in Germania admodum vulgata est, tanto impensius in expediendis illis partibus elaboravi, quas Iuvenatius pro conclamatis dereliquit: neque id sine fructu. Nam, si ab iis discesseris, quae resecta sunt, praeter tres quatuorve versus ad integritatem luculenti monumenti iam nihil deest: etiam in iis quae integrius edita erant, aliquot locis quae adderem, aliis quae corrigerem, inveni.

Duae columnae quae magna accessione locupletatae sunt, quadratis literis hic exhibentur: ut emendatas lectiones et minuscula additamenta commodius subiicerem, integrum fragmentum, more consueto expressum et distinctum, proposui: in quo id quoque mihi sumsi, ut illorum loco quae aut perierunt aut legi omnino nequeunt, supplementa darem. Adnotationes cumulare post insignium virorum labores molestum esset, neque propter alias occupationes satis otii est ad disputandum de re observatu sane digna, quam viri in his disciplinis sapientissimi mihi parum attendisse videntur. Quicunque Livium non perfunctorie legit, non infitiabitur notabilem esse diversitatem narrationis et dicendi generis, inter primam tertiamque decadem: diversas utrique laudes peculiares esse: in alio deinde genere has ambas a sequentibus libris multum differre, in quibus Polybium plerumque ante oculos habuit Livius. Longe autem adhuc maior diversitas inter illos omnes atque hoc fragmentum intercedit, in quo res gestae tractantur, quarum notitiam Sallustius et Licinius Macer suppeditabant: atque, ut multo uberior narratio est, sic negligens, repetitionibus onusta, (quale illud est quod bis dicitur de mandatis Perpernae datis,) atque in commiscendis iis quae

literis ad legatos datis continebantur, quaeque a Sertorio secum agitarentur, inconcinna et mirifice perturbata [44]) : ut, nisi compertum esset haec esse Liviana, de auctore dubitandum foret. Quae res propterea minime negligenda est, quoniam inde imaginem posteriorum librorum, qui perierunt, fingere licet: scilicet, prudentia prioribus praestitisse, longe minore quam illos arte et eloquentia conscriptos fuisse, ac potius proxime ad id genus accessisse quo recentiores in narrandis rebus sua aetate gestis utuntur. Itaque in eos praecipue cadere macrologiae vituperationem arbitror, qua Charisius et Diomedes, prudentiores quam ipsi sunt auctores secuti, T. Livium onerant; quae fortasse a decantata illa Patavinitate haud multum distat. Nihil enim minus urbanum est quam macrologia.

44) Vid. notas ad fragmenti lin. 135 — 139. et 150 — 156. ubi haec, quantum fieri potuit, expedire studuimus.

ARGUMENTUM
FRAGMENTI LIVIANI.

Q. Sertorius, Contrebia vi et operibus tandem expugnata relictoque ibi L. Insteio, ad Hiberum progressus copias in hibernacula secundum oppidum, quod Castra Aelia vocatur, aedificata deduxit. Ibi, novis armis vestimentisque exercitui divisis et stipendio dato, instrumenta belli parari iussit, convocatasque populorum et civitatum legationes, gratiis pro opera sibi praebita actis expositisque rebus a se gestis, ad reliqua belli cohortatus est. Dimisso deinde conventu, principio veris M. Perpernam in Ilercaonum gentem misit, ad tuendam regionis eius maritimam oram, atque C. Herennuleio et L. Hirtuleio de bello administrando praecepta dedit. Ipse cum suo exercitu in Berones et Autrigones progredi statuit, atque praeter Hiberum in Bursaonum, Cascantinorum et Graccuritanorum fines profectus, ad Calagurim Nasicam, sociorum urbem, venit: transgressusque amnem propinquum urbi castra posuit. Tum M. Marium quaestorem in Arevacos et Cerindones misit, ad conscribendos ex iis gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, quae Leucada appellatur, comportandum: et C. Insteium, praefectum equitum, Segoviam et in Vaccaeorum gentem, ad equites conquirendos. Quibus dimissis ipse profectus, per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum consedit: postero autem die ad Vareiam, Beronum urbem validissimam et Autrigonibus vicinam, haud inopinantibus oppidanis pervenit.

Haec gesta sunt biennio
U. C. Cat. IↃCLXXVI. Capit. IↃCLXXVII. Varr. IↃCLXXVIII.
Cn. Octavio, C. Scribonio Curione Coss.
U. C. Cat. IↃCLXXVII. Capit. IↃCLXXVIII. Varr. IↃCLXXIX.
L. Octavio, C. Aurelio Cotta Coss.
A. C. LXXVI. et LXXV. 45)

45) In temporis notatione, uti olim, ita nunc quoque Brotierio et Brossio accessi; quorum illum ex rationibus Varronianis, hunc ex fastis Capitolinis annos recte computasse, liquido apparet ex iis, quae Niebuhrius, aliud agens, subtiliter et copiose disseruit p. 44. sq. coll. eiusdem nota ad fragmenti lin. 160. 161. Vir doctus in Ephemerid. literar. Gottingens. a. 1774. Vol. I. No. 2. p. 12. res in fragmento Liviano expositas, Freinshemium cum aliis temere secutus, ad annos U. C. Cat. 675. Capit. 676. Varr. 677. et U. C. Cat. 676. Capit. 677. Varr. 678. sive A. C. 77. et 76. minus accurate retulit.

Fol. 73. a.

TAMENINSEQVENTI
IPSOPERVIGILANTEIN
EODEMLOCOALIAEXCI
TATATVRRISPRIMALV
CEMIRACVLOHOSTIB
FVITSIMVLETOPPIDI
TVRRISQVAEMAXIMV~
PROPVGNACVLVMFVE
RATSVBRVTISFVNDA
MENTISDEHISCEREIN
GENTIBVSRIMISETTV
* * * * * * * * * * * *
– O * * * * * VMIGNICOE
PITINCENDIIQ·SIMVL
ETRVINAEMETVTER
RITICONTREBIENSES
DEMVROTREPIDIREFV
GERVNTETVTLEGATIMIT
TERENTVRADDEDENDA~
VRBEMABVNIVERSA
MVLTITVDINECONCLA
MATVMEST EADEMVIR
TVSQVAEINRITANTE~
OPPVGNAVERATVICTo
REMPLACABILIOREM
FECITOBSIDIBVSACCEP
TISPECVNIAEMODICA~
EXEGITSVMMAMARMA
QVEOMNIAADEMITTRAN/
*VGASLIBEROSVIVOS

Fol. 73. b.

ADSEADDVCIIVSSITFVGI
TIVOSQVORVMMAIOR
MVLTITVDOERATIPSIS
IMPERAVITVTINTERFI
CERENTIVGVLATOSDE
MVRODEIECERVNT·CV~
MAGNAIACTVRAMILI
TVMQVATTVORETQVA
DRAGINTADIEBVSCON
T$\overset{\text{R}}{\text{E}}B\dot{\text{R}}$IAEXPVGNATARE
LICTOQVEIBI·L·INSTEIO
* * * * * * * * * * * *
IPSEADHIBERVMFLVME
COPIASADDVXITIBIHIBER
NACVLISSECVNDVMOP
PIDVMQVODCASTRAAE
LIAVOCATVRAEDIFICA
TISIPSEINCASTRISMA
NEBATINTERDIVCON
VENTVMSOCIARVMCI
VITATIVMINOPPIDOA
GEBATARMAVTFIER$\overset{\text{N}}{\text{E}}$T
PROCOPIISCVIVSQ·POPV
LIPERTOTAMPROVINCI
AMEDIXERATQVIBVSI~
SPECTISREFERRECETERA
ARMAMILITESIVSSITQVAE
AVTITINERIBVSCREBRIS
AVTOPPV * * * * * * * *
* * * * * * * * * * * *

FACTAERANTNOVAQ
Fol. 73. b. BIRISPERCENTVRIO
NESDIVISIT EQVITA
TVMQVOQNOVISIN
STRVXITARMISVESTI
MENTAQVEPRAEPARA
TAANTEDIVISAETSTIPE
DIVMDATVMFABROS
CVRACONQVISITOSVN
DIQEXCIVERATQVIBVS
OFFICINAPVBLICAIN
* * * * * * * * * * RA
TIONEINITAQVIDINSIN
GVLOSDIESEFFICIPOSSIT
ITAQ· OMNIASIMVLINSTRV
MENTABELLIPARABAN
TVRNEQVEMATERIAAR
TIFICIBVSPRAEPARATIS
ANTEOMNIBVS * NIXO
CIVITIVM — —VDIONEC
SVOQVISQOPERIARTI
FEXDEERAT CONVOCA
TISDEINDEOMNIVMPO
PVLORVMLEGATIONIB·
ETCIVITATIVMGRATI
ASEGITQVODQVAEIN
Fol. 73. a. PERATAESSENTIN—EDE—
TRE — — — — — — — STI
* * * * * QVASIPSERES
* * * * * * * * * * * *

QVASQINOPPVGNAN
DISVRBIBVSHOSTIVM
GESSISSETEXPOSVITET
ADRELIQVABELLICOHOR
TATVSESTPAVCISEDOC
TOSQVATVMHISPANI
AEPROVINCIAEINTER
ESSETSVASPARTESSV
PERIORESESSEDIMIS
SODEINDECONVENTV
IVSSISQVAEOMNIB·
* * * * * * * * * * * *
INCIVITATE * * * * * *
RESVASPRINCIPIOVE
RIS ·M· PERPERNAM
CVMVIGINTIMILIB·
PEDITVMEQVITIBVS
MILLEQVINGENTIS
INILVRCAONVMGEN
TEMMISITADTVENDA
REGIONISEIVSMARI
TIMAMORAMDATIS
PRAECEPTISQVIBVSITI
NERIBVSDVCERETAD
DEFENDENDASSOCIAS
VRBESQVASPONPEIVS
OPPVGNARETQVIB·
QVEIPSVMAGMEN
PONPEIEXINSIDII *
ADGREDERETVR

Fol. 75. b.

EODEMTEMPORETET
ADHERENNVLEIVM
QVIINISDEMLOCISE
RATLITTERASMISITET
INALTERAMPROVIN
CIAMAD·L·HERTVLEIV~
PRAECIPIENSQVEMAD
MODVMBELLVMADMI
NISTRAREVELLETANTE
OMNIAVTITASOCIASCI
VITATES TVERETVRNEA
CIECVMMETELLODIMI
CARETCVINECAVCTORI
TATENECVIRIBVSPARES
SET NEIPSIQVIDEM
CONSILIVMESSEDVCERE
-- VERSVSPONPEIVM
NEQVEINACIEMDESCEN
SVRVMEVMCREDEBAT
SITRAHERETVRBELLV~
HOSTICVMMAREABTER
GOPROVINCIASQOMNES
INPOTESTATEHABERET
NAVIBVSVNDIQCOM
MEATVSVENTVROSIPSI
AVTEMCONSVMPTISPRI°
REAESTATEQVAEPRAEPA
RATAFVISSENTOMNIV~
RERVMINOPIAMFORE
PERPERNAMINMARITIMA~

Fol. 75. b.

REGIONEMSVPERPOSITV~
VTEAQVAEINTEGRAAD
HVCABHOSTESINTTVE
RIPOSSETETSIQVAOCCA
SIODETVRINCAVTOSPER
TEMPVSADGRESSVRVM
IPSECVMSVOEXERCITV
INBERONESETAVTRICO
N
RESPROGREDISTATVIT
AQVIBVSSAEPEPERHIE
MEMCVMABSEOPPVG
NARENTVRCELTIBER --
VRBESINPLORATAMES
SEOPEMPONPEICONPER
ERATMISSOSQQVIITINE
RAEXERCITVIROMANO
MONSTRARENTET--IP
SORVMEQVITIB·VEXATOS
SAEPEMILITESSVOSQVO
CVMQVEACASTRISPEROP
PVGNATIONEMCONTRE
BIAEPABVLANDIAVTFRV
MENTANDICAVSAPRO
------AVSITVMQVO
Q---ARVACOSIN-AR
T--------- EDITO
----- -----BELLI
CONSILIVMSEINITVRV~
VTRVMPRIVSHOSTEMV
TRAMPROVINCIAM * * *

MARITIMAMNEORAM
Fol. 76. b. VTPONPEIVMABILERCA
ONIAETCONTESTANIA
ARCEATVTRAQ·SOCIAGE
TEANADMETELLVMET
RVSITANIAMSECONVER
TAT HAECSECVMAGI
TANSSERTORIVSPRAE
TERHIBERVMAMNEM
R
PERPACATOSAGOSQVIE
TVMEXERCITVMSINE
VLLIVSNOXADVXITPRO
FECTVSINDEINBVRSAO
NVMETCASVANTINORV~
ETGRACCVRITANORVM
FINESEVASTATISOMNIB·
PROCVLCATISQVESEGITI
BVSADCALAGVRIMNA
SICAMSOCIORVMVRBE·
BENITTRANSGRESSVS
QAMNEMPROPINQVM
VRBIPONTEFACTOCASTRA
POSVIT POSTERODIE·M
MASIVMQVAESTOREM
INARVACOSETCERINDO
NESMISITADCONSCRI
BENDOSEXIISGENTIBV∫
Fol. 75. a. MILITESFRVMENTVM
QVEINDECONTREBIAM
* * * LEVCADAAPPELLA

TVRCONPORTANDVMPRAE
TERQVAMVRBEMOPPOR
TVNISSIMVSEXBERO
NIBVSTRANSITVSERAT
INQVAMCVMQVEREGIº
NEMDVCEREEXERCITV~
STATVISSETET·C·INSTE
LVMPRAEFECTVMEQVI
TVMSEGOVIAMETIN
VACAEORVMGENTEM
ADEQVITVMCONQVISI
TIONEMMISITIVSSV~
CVMEQVITIBVSCONTRE
BIAESESEOPPERIRIDI
MISSISIISIPSEPROFEC
TVSPERVASCONVMA
GRVMDVCTOEXERCI
TVINCONFINIOVIRO
NVMPOSVITCASTRAPOS
TERODIECVMEQVITIB·
PRAEGRESSVSADITINE
RAEXPLORANDAIVSSO
PEDITEQVADRATOAGMI
NESEQVIADVAREIAM
VALIDISSIMAMREGIO
NISEIVSVRBEMVENIT
HAVDINOPINANTIB·
IISNOCTVADVENERAT
VNDIQEQVITIBVSET
SVAEGENTISETAVTRIC

FRAGMENTUM LIVIANUM
PASSIM EMENDATUM ET SUPPLETUM.

Contrebienses, quum, super cetera, extrema fames etiam instaret, multis saepe frustra conatibus captis, ut bellum ab urbe ac moenibus propulsarent, coniectis de muro ignibus Sertorii opera infestarunt; et turris contabulata, quae omnia munimenta urbis superabat altitudine, effusis hausta flammis cum ingenti fragore procidit. Nocte tamen insequenti, ipso pervigilante, in eodem loco alia excitata turris prima luce miraculo hostibus fuit. Simul et oppidi turris, quae maximum propugnaculum fuerat, subrutis fundamentis, dehiscere ingentibus rimis, et tum *conflagrare, inmisso facium* igni, coepit: incendiique simul et ruinae metu territi Contrebienses de muro trepidi refugerunt; et, ut legati mitterentur ad dedendam urbem, ab universa multitudine conclamatum est. Eadem virtus, quae inritantes oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit. Obsidibus acceptis, pecuniae modicam exegit summam, armaque omnia ademit. Trans*f*ugas liberos vivos ad se adduci iussit: fugitivos, quorum maior multitudo erat, ipsis imperavit, ut interficerent. Iugulatos de muro deiecerunt. U. C. 678. A. C. 76.

Cum magna iactura militum quatuor et quadraginta diebus Contrebia expugnata, relictoque ibi L. Insteio *cum valido praesidio*, ipse ad Hiberum flumen

copias adduxit. Ibi hibernaculis secundum oppidum, quod Castra Aelia vocatur, aedificatis, ipse in castris manebat: interdiu conventum sociarum civitatium in oppido agebat. Arma ut fierent pro copiis cuiusque populi, per totam provinciam edixerat: quibus inspectis, referre cetera arma milites iussit, quae aut itineribus crebris, aut oppu*gnationibus et proeliis inutilia* facta erant, novaque viris per centuriones divisit. Equitatum quoque novis instruxit armis, vestimentaque, praeparata ante, divisa, et stipendium datum. Fabros, cura conquisitos, undique exciverat, quibus, officina publica in*stituta*, *uteretur*; ratione inita, quid in singulos dies effici possit.

Itaque omnia simul instrumenta belli parabantur; neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus *e*nixo civi*ta*tium *st*udio, nec suo quisque operi artifex deerat. Convocatis deinde omnium populorum legationibus et civitatium, gratias egit, quod, quae imperata essent in *pedes*tre*s copias, prae*sti*tissent*: quas ipse res *in defendendis sociis*, quasque in oppugnandis urbibus hostium gessisset, exposuit, et ad reliqua belli cohortatus est; paucis edoctos, quantum Hispaniae provinciae interesset, suas partes superiores esse. Dimisso deinde conventu, iussisque omnibus
U. C. 679. *bono animo esse, atque* in civitate*s redi*re suas, princi-
A. C. 75. pio veris M. Perpernam cum viginti millibus peditum, equitibus mille quingentis, in Ilercaonum gentem misit, ad tuendam regionis eius maritimam oram: datis praeceptis, quibus itineribus duceret ad defendendas socias urbes, quas Pompeius oppugnaret, quibusque ipsum agmen Pompeii ex insidiis adgrederetur.

Eodem tempore et ad Herennuleium, qui in iisdem locis erat, litteras misit, et in alteram provinciam ad L. Hirtuleium, praecipiens, quemadmodum bellum administrari vellet: ante omnia, ut ita socias civitates tueretur, ne acie cum Metello dimicaret, cui

nec auctoritate nec viribus par esset. Ne ipsi quidem consilium esse ducere *ad*versus Pompeium: neque in aciem descensurum eum credebat. Si traheretur bellum, hosti, quum mare ab tergo, provinciasque omnes in potestate haberet, navibus undique commeatus venturos: ipsi autem, consumtis priore aestate, quae praeparata fuissent, omnium rerum inopiam fore. Perpernam in maritimam regionem superpositum, ut ea, quae integra adhuc ab hoste sint, tueri posset, et, si qua occasio detur, incautos per tempus adgressurum. Ipse cum suo exercitu in Berones et Autrigones progredi statuit: a quibus saepe per hiemem, quum ab se oppugnarentur Celtiber*ae* urbes, inploratam esse opem Pompeii compererat, missosque qui itinera exercitui Romano monstrarent; et *ab* ipsorum equitibus vexatos saepe milites suos, quocumque a castris, per oppugnationem Contrebiae, pabulandi aut frumentandi causa pro*grederentur*. Ausi tum quoque *erant* Arevacos in partes *sollicitare*. Edito *igitur exemplo* belli, consilium se initurum, utrum prius hostem, utram provinciam *petat*: maritimamne oram, ut Pompeium ab Ilercaonia et Contestania arceat, utraque socia gente, an ad Metellum et Lusitaniam se convertat.

Haec secum agitans Sertorius praeter Iliberum amnem per pacatos agros quietum exercitum sine ullius noxa duxit. Profectus inde in Bursaonum et Cascantinorum et Graccuritanorum fines, evastatis omnibus, proculcatisque segetibus, ad Calagurim Nasicam, sociorum urbem, venit: transgressusque amnem propinquum urbi, ponte facto, castra posuit. Postero die M. Marium quaestorem in Arevacos et Cerindones misit, ad conscribendos ex iis gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, *quae* Leucada appellatur, comportandum, praeter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quamcumque regionem du-

cere exercitum statuisset: et C. Insteium, praefectum equitum, Segoviam et in Vaccaeorum gentem ad equitum conquisitionem misit, iussum, cum equitibus Contrebiae sese opperiri. Dimissis iis ipse profectus, per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum posuit castra. Postero die cum equitibus praegressus ad itinera exploranda, iusso pedite quadrato agmine sequi, ad Vareiam, validissimam regionis eius urbem, venit. Haud inopinantibus iis noctu advenerat. Undique equitibus et suae gentis et Autri*gonum accitis oppidani, eruptione facta, Sertorio obviam ierunt, ut eum aditu arcerent.*

ADNOTATIONES

AD

FRAGMENTUM LIVIANUM.

TITI] Ὁλογραμμάτως, ut praenomen *Marcus* apud Fabrettum cap. IV. n. 450. MARCO. AVRELIO. AVGG. LIB. et n. 528. MARCUS. MALLIVS. M. F. quorum lapidum alter ad Antoninorum, alter ad remotiora reipublicae tempora referendus est. Ac Fabrettum, quo loco de ratione notandorum aut perscribendorum praenominum agit 46), horum suorum lapidum non meminisse, neque quidquam de huius praenominis scriptura contra Sigonii aliorumque ἀρχαιολόγων praescripta statuere, sane miror. Apud marmorarium quoque de via Iulia vetus monumentum legi huiusmodi;

D. M
AVR. ALBANAE
CONIVGI. B. M
INCOMPARABILEI. QVAE
VIXIT. ANNIS. XXIII. MENS
II. D. XIIII. MARCVS. AVRELIVS
MAXIMVS. MARI
TVS. FECIT

Vbi pariter praenomen *Marcus* perscriptum est, quum contra feminae nomen, quod ipsum ne ab illorum quidem temporum consuetudine abhorret, primoribus tantum literis significatum sit. Adde *Aulum*, *Lucium*, *Publium*, *Sextum*, ac si quaeris, *Titum* etiam in eiusdem Fabretti συναγωγῇ cap. I. n. 141. et apud me in lucubratione de Vrbe Aveia p. 61. quam postremam inscriptionem, quantum ex literarum con-

46) Cap. I. p 22. ubi notae praenominum ex Sigonii libello de nominib s Romanis proferuntur.

formatione elegantiaque coniicere licebat, nec enim semel eam Amiterni, nec incuriose memini inspicere, facile adducebar, ut ipsius Augusti principatu positam existimarem. Quorsum haec de notis praenominum, inquies, tam longe repetita disputatio? Videlicet ne quis forte sit, cui mirum videatur, *Titi* praenomen in his membranis perscriptum fuisse, eaque de causa retrahendas eas ad multo, quam cuius re ipsa sunt, videntur quidem certe, recentiorem aetatem putet. Ut enim hoc obiter nunc dicatur, Antoninorum eas temporibus, aut, quam serissimum id fuerit, iis quae Constantini Magni principatum proxime antecesserunt, scriptas opinor fuisse; quam opinionem cur sequar, causae multae sunt, cur abiiciam, adhuc nulla. Sed obiter hoc modo, ut dixi: proprium enim locum desiderant, nec ita paucis verbis absolvi possunt, nec multis nunc vacat. Itaque pluribus infra fortasse, si per tempus licebit; sin minus, haec omnis tractatio in praesens quidem omittetur, aut certe in aliud tempus differetur 47). Tantum si qua deinceps *αὐτοσχεδιάζοντι*, ut necesse nunc quidem est, occurrent, ex quibus doctorum virorum inveterato iam diu praeiudicio aliter de toto hoc genere constituendum esse videatur, ea satis habebo ostendere, non modo in quam dixi aetatem, sed in superiores etiam veterum lapidum et scriptorum testimonio convenire. Haec igitur ad hunc modum. Deinde qui multorum saepe fidem requirere, multorum studium atque industriam in his vetustatis reliquiis describendis atque edendis consuevi, non committam, ut mihi ipse aliquando, exolescente, ut fit, in dies harum rerum memoria, aut aliis, in quorum haec manus pervenient, accusandi mei causam dem. Itaque visum est ea pariter non praetermittere, quae *τῆς αὐτοψίας* loco esse possint, quaeque si ab apographo exspectes, quamlibet alioqui magna cura ac diligentia expresso, quanta hoc certe est, frustra exspectes; qua in re velut periti ratiocinatoris vitiorum, quae in scripto insederunt, partibus fungar, ut quae in eo peccata a quoque sint, sive is antiquior, seu recentior librarius fuerit, sive operae, quae Livianas schedas ad novam libelli molem aptarunt, sive ipsarum denique schedarum longaevitas, sua quibusque accepta referam; secutus hac parte amplissimorum virorum auctoritatem, magnam quidem apud me et in primis gravem, Io. Caietani Bottarii et Petri Fran-

47) Vid. infra horum scholiorum additamentum, quod ex ed. Neap. petitum nostrae subiecimus, et cf. supra not. 13.

cisci Fogginii, qui in Virgilii exemplaribus Vaticano ac Mediceo suis huius generis maxima minima persequenda sibi esse censuerunt. Quid ita? Quod non ignorabant scilicet, experiundo etiam, ut opinor, quod eorum semper fuit cum his Musis assiduum multiplexque commercium, didicerant, quantum emolumenti ex tantularum rerum accurata diligentia in literas atque in totum hoc genus redundare soleat, quantum rursus ex negligentia detrimenti. Denique, si qua erunt, vel potius quaecunque erunt, quae sive ad scriptum illustrandum, sive ad pretium eidem constituendum pertinere, seu qua alia de causa adnotatione non indigna videbuntur, de iis non praetermittam, quin quae in solum, ut dicitur. Sed de adnotationum modo satis. Nunc quod instat. *IVVENATIVS.* Non solum in marmorum titulis, quod Iuvenatius sub huius notae initium docuit, sed etiam in codicibus antiquis praenomina Romanorum interdum perscripta esse, apparet ex Livii codice Vindobonensi, olim Laurishamensi, in quo, ut alia mittam, XLI, 21. *Lucio Cladio* pro *L. Claudio*, XLII, 34. *Tito Gracco* pro *Ti. Graccho*, XLIII, 13. *Luci Atrei*, XLV, 37. *Servius Galba*, et eiusdem libri cap. 44. *Tullium Quintium* pro *T. Quinctium* deprehendi. De antiquioribus Ciceronis orationum codicibus idem testatur Niebuhrius p. 54. ad orationis pro Fonteio supplementum, in quo *Titum Crispinum* plene scriptum exstat.

LIVI] Similiter in codice Vindobonensi, qui cum aliis bonae notae libris hanc contractam genitivi formam saepissime exhibet, non tantum Liv. XLIII, 11. *Livi* pro *Livii*, verum etiam in librorum singulorum subscriptionibus *Titi Livi* legitur, et in Sallustii Historiarum lib. III. fragmentis, quae ex schedarum Vaticanarum apographo, quod Niebuhrius benevole mecum communicavit, non solum auctiora et emendatiora, sed etiam in iustum ordinem redacta propediem evulgabuntur, *Anni* pro *Annii* scriptum est. Vid. prae ceteris Iamium ad Ovid. Met. XV, 728. et in Seebodii Nov. Biblioth. crit. a. 1824. No. 8. p. 878. sq. coll. No. 12. p. 1417. sq. notamque ad huius fragmenti lin. 119.

LIB. XCI.] Debuisset: DECADIS X. LIB. I. si iam tum *fastidiosa legentium ignavia*, ut Petrarchae verbis loquar, *hos libros in decadas scindere consuevisset*; quod non incuriose praetereundum est, addendumque ad quae de inscriptione librorum Livii initio suarum in optimum historicum adnotationum disputat Sigonius, et cum eo alii. *IVVENATIVS.*

Lin. 1. TAMEN INSEQVENTI] Apparet praecessisse

nocte, sive hoc auferendi, seu quo alio casu. *Ipso* autem, quod sequitur, ad Sertorium refero, ut ex sequentibus manifestum est. Iam quae deinceps de viro *summae quidem*, quod eius verissimum apud Florum lib. III. cap. 22. exstat elogium, *sed calamitosae virtutis* leguntur, absque hoc fragmento esset, ut aeque cum iis, qui patrum ac maiorum nostrorum memoria hoc Livii libro caruerunt, ignoraremus: altum enim de iis omnibus, quantum equidem legi, aut meminerim, in ceterorum historicorum scriptis, quae vulgo hodieque manibus teruntur, silentium. *Iuvenatius.* Desideramus ad ipsum initium vocem *nocte* 48). Scilicet arbitror, Livium verbis proxime praecedentibus commemorasse, Contrebienses aut facta eruptione, opera Sertorianorum perdidisse, aut immissis e muro facibus, malleolis aut falaricis, turrim ambulatoriam eorum concremasse; Sertorium vero, ut erat impigerrimus consiliique plenissimus, mox insequente nocte novam in locum prioris turrim confecisse, murisque admovisse, quae prima luce conspecta evigilantibus hostibus miraculo fuerit. Nec mirum est, si celeritate, qua perfectum est tantae molis opus, obstupuerint oppugnati, utpote quod eo altitudinis elevari debuit, ut aequaret non muros modo urbis, sed etiam muro impositas turres. Pluribus insuper tabulatis distinctum erat, iisque adeo robustis, ut praeter non exiguum militum numerum machinas bellicas, arietes, balistas, catapultas etc. sustinere posset. Non quidem constat, qua altitudine fuerint moenia Contrebiensium; admodum tamen excelsa fuisse, inde constare poterit, quod mox indicatur, deiectos inde servos certam mansisse mortem 49). Ut autem, qua ratione adeo operosa substructio tanta celeritate perfici potuerit, constet observandum est, veteres Romanos Graecosque, qui similia damna inter oppugnandum sibi noverant pertimescenda esse, inter cetera belli instrumenta turres plicatiles (φορητοῖς

48) Ihrium putasse, vocabulum *nocte* post *insequenti* excidisse, Rupertius Vol. IV. p. 271. retulit, Ihrii libello carere coactus atque ab eius censore in Ephemerid. litt. Gottingens. a. 1777. Additam. p. 670. in errorem inductus. Lallemandus autem, licet in fragmento emendando Iuvenatii scholiis uteretur, verbis: *Tamen* 1) *insequenti* subiecit hanc notam: 1) *Videtur excidisse vox* *nocte*, atque lacunam, ni fallor, ita voluit suppleri: *Tamen nocte insequenti.* Quod quum parum probabile videatur, praestat sequi Iuvenatium ceterosque fragmenti editores.

49) Hanc Ihrii opinionem explosimus infra ad lin. 35. 36.

πύργους vocant Graeci scriptores 50)) in promtu habuisse, quae ita fabricatae erant, ut solutae earum partes pro re nata coagmentari subito possent, suisque rotis superimponi. Talibus usum fuisse Cassium commemorat Appianus Bell. Civil. lib. IV. cap. 72. ἐλπίζων γάρ, inquit, τι τοιοῦτον, ἐπεφέρετο πύργους ἐπτυγμένους, οἳ τότε ἀνίσταντο, *Tale aliquid exspectans, attulerat secum turres solutiles, quae tunc erectae sunt* 51). Describit eiusmodi turres Vitruvius lib. X. cap. 19. earumque inventorem Diadem quendam fuisse refert. Cf. Iusti Lipsii Poliorcet. lib. II. dial. IV. p. 85. sqq. ed. Antverp. a. 1625. Maiores nostros ambulatorias huiusmodi turres *barfrid* appellasse, observatur in Glossario Suiogothico. Lat. Barb. *belphrigium* Gall. *belfroi* 52). Cf. Iul. Caes. de B. G. lib. II. cap. 12. 30. 31. etc. *Ihrius.* Supplevi *nocte;* idque postulabat, quod mox sequitur, *prima luce miraculo hostibus fuit. Nocte* erat sane scriptum in superiore pagina. *Brotierius.* Ne fragmentum capite truncum esset, praemisi hanc periodum, centonis instar ex aliis Livii locis consarcinatam: *Contrebienses, quum, super cetera, extrema fames etiam instaret, multis saepe frustra conatibus captis, ut bellum ab urbe ac moenibus propulsarent, coniectis de muro ignibus Sertorii opera infestarunt; et turris contabulata, quae omnia munimenta urbis superabat altitudine, effusis hausta flammis cum ingenti fragore procidit.* Vid. Liv. XXII, 6. III, 5. et 69. XXI, 61. XXIV, 34. XXI, 11. XXX, 6. et XXI, 8. coll. Virgil. Aen. IX, 530. sqq. Haec enim, vel his similia Livium in antecedentibus narrasse, Ihrius ex sequentibus perquam probabiliter coniecit. Brossius turrim a Sertorio exstructam a Contrebiensibus, saxis aliisque molibus in eam coniectis, funditus destructam esse opinatur. Vocabulum *nocte* verba *tamen insequenti* praecessisse, praeter Iuvenatium, Ihrium et Brotierium etiam Sivrius 53), Brossius et Harduinus conie-

50) Veluti Athenaeus mechanicus, cuius verba laudavit Schneiderus ad Vitruv. X, 19.

51) Lib. V. cap. 36. in reliquo apparatu bellico commemorantur πύργοι πτυκτοὶ σανίδας ἐς τὰ τείχη μεθιέντες, qui sunt i. q. πύργοι ἐπτυγμένοι.

52) Sive *beffroi;* de qua machina bellica vid. Brossii Hist. Reipubl. Rom. lib. III. cap. 40. not. 1. Tom. II. p. 99. sq.

53) Hic, quum fragmenti apographo literis minusculis exarato uteretur, neque ed. Rom. ad manum haberet, vocem *nocte* sub initium fragmenti positam vetustate exolevisse opinatus est.

ctura cuivis facile obvia perspexerunt. Solus interpres fragmenti Anglicus, qui *insequenti* ad Sertorium retulit, a vero huius loci sensu aberravit, vertens: *Nevertheless, as he persisted, and was extremely vigilant;* quasi Livius scripsisset: *Tamen insequente ipso et pervigilante.* Ceterum vix erat, quod Iuvenatius propter vocem *insequenti* dubitaret, an *nocte* casu sexto reponendum sit, quum Livium ablativum singularem participiorum temporis praesentis non modo in *e*, sed etiam in *i*, formasse atque, si rem ex codicum auctoritate aestimes, sine discrimine modo *sequenti* et *insequenti*, modo *sequente* et *insequente* dixisse, satis constet. Vid. Liv. XXI, 48. et 56. XXV, 21. XXXVIII, 24. Hirt. B. G. VIII, 23., quos locos, dum haec scribo, cum aliis etiam a viro docto, ut hanc formae diversitatem ad legem certam revocaret, in Ephemerid. literar. Ienens. a. 1825. No. 32. p. 255. laudatos esse deprehendi, et cf. Drakenborch. ad Liv. VI, 14, 13. et cap. 21, 1. atque Ruddimann. Institut. Gramm. Lat. Part. I. p. 88. et Part. II. p. 300.

Lin. 2. IPSO PERVIGILANTE] De Sertorii in rebus bellicis rite obeundis alacritate et temperantia Plutarchus in Sert. cap. 13. haec habet; *πόνους δὲ μεγάλους καὶ μακρὰς ὁδοιποιρίας καὶ συνεχεῖς ἀγρυπνίας ὀλίγοις εἴθιστο καὶ φαύλοις ἀρκούμενος σιτίοις διαφέρειν.*

Ibid. IN EODEM LOCO] Ed. Rom. male IN omittit. NIEBUHRIUS. Praepositionem *in*, quam Brunsii schedae et apographum, cui serius adiecta videtur, cum ed. Hamb. tuentur, edd. Rom. et Neap. omittunt; et poterat salvo sensu abesse 54). Sed eam re vera in codice exstare, Niebuhrius testatur. Atque alibi etiam Livius hanc praepositionem addit, ubi plerumque solet omitti. Vid. Drakenborch. ad Liv. I, 52, 2. et cap. 57, 1. Ceterum haec ipsa verba, turrim illam non mobilem fuisse sive ambulatoriam, quae Ihrii est sententia, sed vel aggeri impositam, vel fundamento saltem superstructam, satis declarant. Cf. Iul. Caes. B. G. VII, 72. et Sallust. Iug. 76.

Lin. 4. ALIA EXCITATA TVRRIS] Ad hanc lectionem omnes editiones conspirant, praeter Bassanensem, in qua pro TVRRIS typographi culpa TVRRI legitur, quod orationis structurae adversatur. *Turres excitare*, pro *erigere*, alibi quoque occurrit, veluti Liv. XXIII, 37. XLIII, 18. Iul. Caes. B. G. III, 14. et V, 40. atque Sueton. Calig. 46.

54) Nihilominus tamen editor Oxoniensis et Noelius, licet ille ed. Ern. ex ed. Neap. derivatam, hic edd. Rom. Bip. et Ern. sequatur, pro *eodem loco*, addita praepositione, *in eodem loco* scripserunt. Vid. infra not. 82.

Lin. 10. DEHISCERE] Quoties huc revertebamur, nam locus mire lacer, detritus ac corruptus est, toties hae ferme literae apparebant: DIPSDSCEND; sed postquam sequentia legimus, non diu in hoc quoque verbo revocando laborandum fuit. Quorsum tamen nunc haec? Itaque statui deinceps de reliquis eiusdemmodi ne verbum quidem. *Ivvenatius.* Etiam in Brunsii schedis pro DEHISCEREIN literas.. DESCENDEN inveni; unde, quam difficile fuerit, veram huius loci lectionem, quam Brunsii apographum et editiones omnes exhibent, oculis animoque expiscari, satis superque liquere puto.

Lin. 11. ET TV] Qui sequebatur versus οἴχεται. Ferme autem ad hunc locum pari ab extremis membranis intervallo in sequentibus paginis lacunae apparebunt; cuius rei ea causa est, quod ex singulis Livii paginis binae novi libri paginae factae sunt, quae iccirco plicari hac ipsa parte, consui ac glutinari inter se debuerunt. Inde quas dixi labes 55). *Ivvenatius.* TV illud mihi suspectum est, et, ut sciri queat, qua ratione, qui in muro lapidibus vel lateribus constructo, propugnatores collocati erant, ruinae non tantum, sed etiam incendii calamitatem timere possent; sciendum est, veteres Romanos Graecosque urbes munitas oppugnaturos, inter alias artes poliorceticas id etiam consilii adhibuisse, ut cuniculos sub terra agerent ad id profunditatis, ut murorum fundamenta subirent. Id vero agentes, donec in opere erant, fulcra impendentibus fundamentorum lapidibus, aut etiam trabes transversarias furculis suspensas supponebant, quoad fovea iustae altitudinis fieret, ita ut deciduum murum vel aliquam illius partem capere posset, superiorem moenium partem tracturam. Scilicet postquam fossam arida materia, virgultis sarmentisque compleverant, ignem subiecerunt, quo fiebat, ut, consumtis fulcris suppositis, muri non tantum corruerent, sed flamma etiam propugnatores involveret. Fieri ita iubet Vegetius lib. IV. cap. 24. *Quum ad murorum fundamenta pervenerint, suffodiunt eorum maximam partem, et appositis siccioribus lignis ruinam muri tumultuario opere suspendunt. Sarmenta insuper iungunt, aliaque fomenta flammarum. Tunc praeparatis bellatoribus subter ignis immittitur, combustisque columnis ligneis atque tabulatis, muro subito corruente irruptione* 56) *aditus reseratur.* Eodem hoc artificio

55) Vid. quae supra not. 9. ex Niebuhrii libro petita adscripsi.
56) Vocabulum *irruptione* non cum Stewechio unius codicis auctoritate delendum, sed cum libris haud paucis, et manuscriptis et impressis, *irruptioni* legendum esse, recte,

usos fuisse Iudaeos, citante Lipsio Poliorcet. lib. V. dial. VI. p. 202. ed. Antverp. tradit Hegesippus lib. V. cap. 20. cuius verba, Latine reddita 57), haec sunt: *Ioannes, princeps seditionum, cuniculum suffodit, et Romanorum opera suspendit; ignorantibus his, quid latenti cuniculo Iudaei moliti forent: quia fultura tabularum, materia aeque subiecta, superiora cuniculorum suspenderat, fraus omnis latebat. Itaque ubi opportunitas visa, ignem apposuere: qui adiutus sulphure et pice, quibus illita erat materies, quae fulturam cuniculo dabat, ligna omnia facile consumsit; incendium subiectorum ruina secuta est. Itaque Romanorum opera subito lapsa, sonitum ingentem dedere: pulvere et fumo repleta omnia plurimum tenebrarum obduxerant, maioremque terrorem induxerat latens causa. Deinde, ubi consumtis alimentis ceteris, quibus primo opertus erat, liber ignis erupit, dolum prodidit.* Commemorat etiam Appianus, Pompeium eodem hoc artificio usum esse adversus eundem Sertorium, ubi Pallantiam, Hispaniae urbem, obsideret. Rem ille ita narrat ex versione Sigismundi Gelenii lib. I. p. 219. 58). *Pompeius Pallantiam obsidens suffossa moenia subditis stipitibus suspenderat, quum Sertorii superventu oppugnatio soluta est: prius tamen succensis moenibus oppugnatores se ad Metellum*

si quid video, monuit vir doctus in Miscell. Observatt. crit. in auctores veteres et recentiores, Vol. IX. Tom. II. p. 233.

57) Iosephus, ex quo Pseudo-Hegesippus sua hausit, Bell. Iud. lib. V. cap. 11. Opp. Vol. II. p. 355. ed. Havercamp. eandem rem narravit hunc in modum: *Προςαγομένων δ' ἤδη τῶν ὀργάνων, ὁ μὲν Ἰωάννης ἔνδοθεν ὑπορύξας τὸ κατὰ τὴν Ἀντωνίαν μέχρι τῶν χωμάτων διάστημα, καὶ διαλαβὼν σταυροῖς τοὺς ὑπονόμους ἀνακρήμνησι τὰ ἔργα. πίσσῃ δὲ καὶ ἀσφάλτῳ διακεχρισμένην ὕλην εἰςκομίσας ἐνίησι πῦρ, καὶ τῶν σταυρῶν ὑποκαέντων ἥτε διῶρυξ ἐνέδωκεν ἀθρόα, καὶ μετὰ μεγίστου ψόφου κατεσείσθη τὰ χώματα εἰς αὐτήν. τὸ μὲν οὖν πρῶτον μετὰ τοῦ κονιορτοῦ καπνὸς ἐγείρετο βαθὺς πνιγομένου τῷ πταίσματι τοῦ πυρός. τῆς δὲ θλιβούσης ὕλης διαβεβρωσκομένης ἤδη φανερὰ φλὸξ ἐῤῥήγνυτο. καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἔκπληξις μὲν πρὸς τὸ αἰφνίδιον, ἀθυμία δὲ πρὸς τὴν ἐπίνοιαν ἐμπίπτει. καὶ κρατήσειν οἰομένοις ἤδη τὸ συμβάν, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἔψυξε τὴν ἐλπίδα. τὸ δὲ ἀμύνειν ἀχρεῖον ἐδόκει πρὸς τὸ πῦρ, καὶ εἰ σβεσθείη, τῶν χωμάτων καταποθέντων.*

58) Appian. Bell. Civ. lib. I. cap. 112. *Παλλαντίαν δὲ Πομπηΐου περικαθημένου, καὶ τὰ τείχη ξύλων κορμοῖς ὑποκρεμάσαντος, ἐπιφανεὶς ὁ Σερτώριος τὴν μὲν πολιορκίαν ἐξέλυσε· τὰ τείχη δ' ἔφθασεν ὑποκαύσας ὁ Πομπήϊος, καὶ ἐς Μέτελλον ἀνεχώρει.*

conulterunt etc. Sensus itaque hoc aut simile complementum requirere videtur: *et nutare, spargente se latius immisso igni, coepit.* Sed sunt tamen, quod fateor, quae huic meae coniecturae remoram iniiciant: nam praeterquam quod TV ab initio loco moveatur, IVS illud, quod ita pars erit vocabuli *latius*, a praecedente consona dirimitur, quum tamen alias syllabae a librario nostro indivulsae poni soleant. Tu, Lector, tanquam e tripode dictum accipe, quod habet vir eruditissimus, Petrus Burmannus in Dissert. de Vectigalibus Pop. Rom. p. 68. *Nihil* nempe *nec periculosius, saepe nec inutilius esse, quam fragmenta emendare velle.* IHRIUS.

Lin. 13. -O*****VM IGNI COEPIT] Ambae editiones principio lin. 13. cuius dimidia pars in lacuna est, IVS exhibent, omnino mendose: nam quod perspicue in membranis exstat, O est, prima litera evanida, tertiae vestigio nullo. Hic error viros eruditos prohibuit, ne veram redintegrationem invenirent: quae quadratis literis exhibita ipso adspectu firmabitur: ETTV [GVRIVMCONFLAGRAREC]O[RREPT] VMIGNICOEPIT. NIEBUHRIUS. Literas VM, quae in ed. Hamb. non comparent, ex apographo schedisque Brunsii, nec non edd. Rom. et Neap. ante vocabulum IGNI inserendas esse, Niebuhrius tacito adsensu comprobavit. Itaque vel hac de causa non admittenda est sententia Brotierii, qui ed. Hamb. secutus lacunam ita explevit: *et tum erumpente validius ardescere igni coepit.* Praeterea vero hac ratione literae IVS, quas quidem in codice plane non exstare, Niebuhrius docuit, a priore parte vocabuli *validius* male divelluntur, id quod etiam suae coniecturae obstare, Ihrius ipse, ut supra vidimus, ingenue professus est. Atque eodem nomine reprehendenda venit inepta Sivrii opinio, qui, quum in apographo suo, minus accurate concinnato, reperisset: *et tu.... ius... um igni coepit*, suspicatus est, in textu olim exstitisse: *et turris unius aedium igniscere coepit.* Rationem suam commendaturus addit, minime abhorrere a vero, librarium h. l. *igniscere* scripsisse pro *ignescere*, quum alibi quoque vocalem *i* ponere soleat, ubi vulgo *e* ponatur, imo ubi redundet, e. g. in vocabulis *segitibus* pro *segetibus*, et *civitatium* pro *civitatum.* Verum ut nihil dicam de sensu, quem verba fundunt, minus commodo; quis, quaeso, sibi persuadeat, Livium h. l. *ignescere*, quod apud Ciceronem de N. D. II, 46. de mundi conflagratione legitur, pro *ardescere* sive *ignem concipere* dixisse, et post vocem *igni* syllabas *scere* vel temporis iniuria vel librarii incuria excidisse? Neque

multum iuvabitur huius loci restitutio supplementis Brossii et Noelii, quorum ille vix satis Latine rescripsit: *et turris fultura ardere propius misso cum igni coepit;* hic autem, vocabulum *turbinibus*, quod apud Lucretium VI, 640. de Aetnaeis ignibus legitur, in lacuna *tu....ius* 59) latere ratus, totum locum ex parte reparatum in versione ita expressit: *d'ou sortaient des tourbillons de flamme.* In Niebuhrii autem supplemento, quod lacunae spatio et literis residuis optime convenit, hoc potissimum displicet, quod, quum Contrebienses incendii simul et ruinae metu territi de muro refugisse dicantur, quale illud tugurium fuerit, non facile intelligitur. Praestat igitur cum Ihrio, Brotierio, Brossio et Noelio de turris incendio cogitare, et, quum olim in fine lin. 11. TV~, ut lin. 36. CV~, scriptum fuisse, admodum probabile sit, locum lacunosum, dum meliora et certiora succurrunt, ita supplere: *et tum conflagrare, inmisso facium igni, coepit.* Potuisset quidem Livius, si re vera ita scripsit, simplicius dicere, *immisso igni* vel *iniectis facibus;* idem tamen lib. XXIII, 37. quem locum postea adscribam, similiter: *facibus*, inquit, *ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt.* Cf. etiam Drakenborch. ad Liv. IV, 33, 2. Iam vero illa, quae praecesserunt, *subrutis fundamentis dehiscere*, et *immisso facium igni conflagrare* ad amussim sibi respondent. Atque ignem a Sertorii militibus in turrim labefactatam esse coniectum, et per se probabile est, et quodammodo ab ipso Livio confirmatur, qui lib. XXIII, 37. de Sempronio Graccho Cumis ab Hannibale obsesso haec narrat: *Adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo usus erat. Inde primum saxis, sudibusque, et ceteris missilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur: postremo, ubi promovendo adiunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Poenus.* Nam quae h. l. Cumarum propugnatores patrasse dicuntur, et Contrebienses paullo ante in turri a Sertorio excitata haud dubie fecerant, hic Contrebiae oppugnatores fecisse putandi sunt. Ihrius qui-

59) Ita enim Noelius non satis accurate scripsit in fragmento literis minusculis expresso.

dem, verbis *subrutis fundamentis* inductus, cum Brossio, Noelio et Anglico fragmenti interprete existimavit, oppidi turrim, cuniculis actis et suspenso furculis muro, subversam esse, atque Contrebienses et moenium ruina et flammis ex terra prorumpentibus perterritos refugisse. Et sane verbum *subruere* saepius, v. c. Liv. V, 21. XXXIII, 17. XXXIV, 29. et XXXVIII, 7. ita dicitur, ut sit i. q. *subfodere* apud Veget. IV, 24. Sil. Ital. I, 367. et Sallust. Iug. 57. ubi vid. Cort. qui tamen minus recte hanc in rem laudavit Liv. XXI, 11. *Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit.* Mihi autem Livius hoc potius narrasse videtur: oppidi turrim, quam partim latericiam partim ligneam fuisse crediderim, quum fundamenta eius, acta testudine, vel ariete discussa, vel dolabris convulsa essent, ingentes duxisse rimas, atque tum in casum pronam et, facibus iniectis, succensam incendii simul et ruinae metu oppidanos perculisse. Neque huic interpretationi usus verbi *subruere* repugnat. Vid. Liv. XXI, 11. quem locum supra adscripsi, XXXI, 46. Tacit. Hist. II, 22. Iul. Caes. B. G. II, 6. et in primis B. C. II, 11. ubi verba: *Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt,* quid cap. 12. *turrem subruere* significet, optime declarant. Praeterea Livium saepius *igni* pro *igne* scripsisse, hic quoque locus probat. Vid. Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. I. p. 85. Schneideri Gramm. Lat. Part. II. Vol. I. p. 229. et quae vir doctus in Ephemerid. literar. Ienens. a. 1825. No. 32. p. 252. sq. de hac ablativi forma praecepit.

Lin. 14. INCENDIIQ·] Hoc Brunsius in ed. Hamb. posuit, idemque in eius apographo schedisque reperitur. At edd. Rom. Neap. et Mannh. plene INCENDIIQVE offerunt; neque, recte, an perperam, interpretor. Parum enim hac in re sibi constitit librarius, qui v. c. lin. 61. NOVAQ, lin. 91. QVASQ, lin. 142. PROVINCIASQ, lin. 165. MISSOSQ; sed lin. 28. 29. ARMAQVE, lin. 40. 41. RELICTOQVE, lin. 65. 66. VESTIMENTAQVE, lin. 197. PROCVLCATISQVE sine scribendi compendio, quo in enclitica *que* saepius utitur, exaravit. Nolui tamen de Brunsii fide quidquam detrahere; praesertim quum Niebuhrius ed. Hamb. scripturam tacite probasse videatur. Pro SIMVL, quod sequitur, ed. Mannh. minus accurate SIMVL exhibet. Vid. Brunsii Epist. ad Kennicott. p. 333.

Lin. 16. CONTREBIENSES] Contrebia urbs citerioris

Hispaniae, seu Tarraconensis, nunc *Santa-Vert, dans la Mancha.* BROTIERIUS. Vid. notam ad lin. 39. 40.

Lin. 17. TREPIDI REFVGERVNT] Utraque editio perperam EFFVGERVNT. NIEBUHRIUS. Brunsium pro TREPIDI primum TREPIDE ex detrita codicis scriptura exsculpsisse, eius schedae me docuerunt. Illud haud dubie praestat. Cf. Drakenborch. ad Liv. XXII, 12, 6.

Lin. 19. DEDENDA~] Ed. Hamb. recte DEDENDA~ NIEBUHRIUS. In Brunsii schedis quoque DEDENDAM reperitur, idemque primum ab illo in apographo positum, sed postea in DEDENDA~ mutatum est. Hinc facile intelligitur, qui factum sit, ut illud, quod ed. Mannh. quoque offert, in edd. Rom. et Neap. exstet. Praeterea notandum est, vocabula *urbs* et *oppidum* hic et lin. 6. de eodem loco dici, ut Liv. V, 29. VIII, 29. XXXI, 40. et Cic. de Div. I, 25.

Lin. 21. CONCLAMATVM EST] Hoc est, simul vel unanimi consensu clamatum est. Propria enim huius verbi significatio h. l. tenenda. Sic. Liv. III, 50. *id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent;* et lib. XXXVII, 49. *Conclamatum deinde prope ab universo senatu est* etc. Alibi *conclamare* est idem quod simplex *clamare*, v. c. Virg. Aen. IX, 375. *conclamat ab agmine Volscens*, pro *clamat, exclamat.* Vid. Ernest. ad Sueton. Claud. 38. atque Davis. et Oudendorp. ad Iul. Caes. B. G. I, 47.

Lin. 22 — 26. EADEM VIRTVS — PLACABILIOREM FECIT] Hoc illud est, quod de Romanis rerum dominis scribit Virgilius Aen. VI, 854. *Parcere subiectis, et debellare superbos*: ut non iniuria, quum in hunc locum, tum in ceteras tanti ducis virtutes intuentes, quas late Plutarchus persequitur, satisque sese luculenter in tam brevi fragmento, tanquam in parvo speculo produnt, usurpare de homine illud aeque Virgilianum Aen. VI, 866. possimus: *Quantum instar in ipso est!* Vide interim quae infra adnotamus ad verba: *M. Masium quaestorem.* IUVENATIUS. Ut axiomatis instar mihi est, quidquid minus commode in Liviano opere dictum nobis videmur invenire, aut nostrae id linguae imperitiae assignandum esse, aut etiam librariorum incuriae, qui non satis fideliter auctorem hunc exscripserint; ita alterutrum hic locum invenerit, et, nisi omnia me fallunt, posterius. Qui enim fieri potuit, ut qui pro aris focisque, pro vita et libertate depugnarunt Contrebienses, vocari meruerint *inritantes*, et quomodo Sertorianorum in oppugnando virtus victorem

placabiliorem reddere eadem potuit? Sensu haec carent, atque adeo a concinnitate Liviana plurimum abhorrentia sunt. Ego itaque arbitror, librarium duarum vocum terminationes permiscuisse, atque *inritantes oppugnaverat* exarasse, ubi scriptum oportuit *inritaverat oppugnantes*, qua ratione sensus oppido commodus erit, Contrebiensium nempe virtutem pertinaciorem, quae sub ipsa oppugnatione irritaverat Sertorium, id effecisse, ut in hoste eandem laudaverit, et post deditionem sese placabiliorem praebuerit. Scilicet laudatur etiam ab aliis ducis huius erga devictos humanitas et animi mansuetudo, utpote qui aeque *parcere subiectis, et debellare superbos* noverat, et in quem convenit illud Rutilii Numantiani, in Itinerario vers. 72. *Quos timuit, superat, quos superavit, amat.* Plutarchus eum ut ἡμερώτατον πρὸς πολεμίους sub initium eius vitae laudat 60), et infra cap. 5. subiicit: Σερτώριος λέγεται μόνος οὔτ' ἀποκτεῖναι τινὰ πρὸς ὀργήν, οὔτ' ἐνυβρίσαι κρατῶν: *Sertorius dicitur solus nec quemquam per iram occidisse, nec insolens fuisse in victoria.* Non quidem infitior, culpam, quam librario imputo, paullo graviorem esse: sed eum non raro dormitasse, evincunt non paucae ab ipsomet factae emendationes. Imo quum hic non nisi duo folia in hac collectione 61) compareant, eaque desumta ex profligato paene Historiarum opere, coniectura subiit, eadem, ut variis vitiis deformata, damnata, inque eorum locum alia correctiora substituta esse. Non enim in animum inducere possum, elegantissimi huius historici scriptum, ad librum usque XCI. perductum, adeo vile unquam habitum fuisse, ut illud delendum ulla voluerit aetas. Credamus itaque, haecce folia, ut reiectanea, compendii facta fuisse: fierique potuisse, ut etiam hic locus inter damnationis causas fuerit 62). Sed

60) Plutarchus in Sert. cap. 1. Sertorium appellat Ἀννίβου ἡμερώτερον πρὸς πολεμίους, qui locus Ihrio obversabatur; idemque ibidem cap. 18. de eodem Sertorio: ἐλάχιστα γὰρ δοκεῖ θυμῷ χαρίσασθαι τῶν στρατηγῶν οὗτος ἀνήρ.

61) Ita Ihrius vocat codicem Vaticanum, cuius membranae ex variis et diversis codicibus depromtae sunt.

62) Haec speciosa dictu potius, quam vera esse, non solum ex ceteris huius codicis foliis, quae Niebuhrius non sine fructu maximo pervestigavit, sed etiam ex aliis codicibus palimpsestis, quos nostra potissimum aetate Maius et Peyronus in bibliothecis Mediolanensi, Vaticana et Taurinensi excusserunt, satis superque intelligitur. Late enim et libere, supra quam cuiquam credibile est,

hoc et huiusmodi similia alia mea nemini obtrudere velim. *Ihrius.* Quod ad scripturam huius loci attinet, pro INRITANTE~ et VICTo, quae Brunsii apographum et ed. Hamb. exhibent, in Brunsii schedis atque edd. Rom. Neap. et Mannh. INRITANTES et VICTO exstat, quorum utrumque Brunsius primum etiam in apographo suo positum postea demum correxit. Neutrum tamen scripturae a nobis expressae praeferendum. Idem enim Brunsius, codice iterum iterumque inspecto, in Epist. ad Kennicott. p. 333. voce INRITANTE~ usus est exemplo, quo librarium signo ~, quod in fine versuum literae M saepius substituit, etiam ad indicandum aliarum literarum defectum uti demonstraret. Atque idem signum, si edd. Rom. et Neap. fides habenda atque nostrae coniecturae locus concedendus est, lin. 43. 55. ubi Brunsii apographum atque ed. Hamb. I~ pro I~ offerunt, et 184. pro litera N ponitur. VIGTo autem eo minus in VICTO mutandum esse videtur, quo certius est, librarium, qui lin. 146. PRI° et lin. 215. REGI° scripsit, in fine lineae interdum literas minoris moduli subiecisse; quanquam alibi, e. g. lin. 235. ab hoc more discessit. Ita etiam, ut hoc addam, Virgilii codex Mediceo-Laurentianus, ad saeculi quinti finem referendus, exaratus est charactere capitali minore, admixtis tamen nonnullis minusculis. Vid. Heynium de Virgilii Codd. Mss. p. 134. Restat, ut paucis absolvam de coniecturis Ihrii, qui librarium, permutatis duarum vocum terminationibus, *inritantes oppugnaverat* pro *inritaverat oppugnantes* scripsisse existimavit, et Weiskii, nunc loco quidem a me disiuncti, sed amicitia mihi coniunctissimi 63), qui librarium eodem errore lapsum *inritantem oppugnaverat* pro *inritaverat oppugnantem* exarasse suspicatus est. Librarios interdum hoc modo peccasse, et per se credibile est, et confirmatur loco Liv. XLIII, 7. ubi similiter pro *quum interrogati non infitiarentur*, quod Grynaeus certissima emendatione Livio restituit, in codice Vindobonensi *cum infitiati non interrogarentur* scriptum

haec pestis in praestantissimos scriptorum antiquorum libros, quorum iactura nunc resarciri nequit, videtur esse grassata.

63) Hic enim ante hos quindecim annos, prius quam in Afraneo nostro collegii necessitudine cum eo coniungerer, ultro mihi obtulit fragmenti Liviani emendationes atque supplementa, quae nostris adnotationibus interponere eo minus dubitavi, quo maiorem ingenii sagacitatem produnt et quo luculentius illis decus atque ornamentum addunt.

exstat. Quodsi mihi optio detur, ut alterutram correctionem eligam: Weiskii certe, quam Ihrii, rationem sequi malim, quod illa, quum *oppugnantem* et *victorem*, atque *irritaverat* et *placabiliorem fecit*, sibi invicem accuratissime respondeant, maiori orationis concinnitate commendatur. Verum tamen membranarum vetustissimarum auctoritate permotus, licet INRITANTE⁓ et *inritantes* et *inritantem* pronuntiari possit, intactam reliqui vulgatam codicis scripturam, cuius sensum interpretes fragmenti ad unum omnes adsecuti sunt. Iidem etiam bene perspexerunt, non cum Ihrio cogitandum esse de virtute Sertorianorum, sed ipsius Sertorii, qui quidem, etsi Contrebiensium obfirmate resistentium pertinacia ad iram irritatus, tamen persuasum habebat, *claram victoriam vincendo oppugnantes, non saeviendo in adflictos, fieri; eamque praeclaram victoriam ducebat, in qua plus esset clementiae, quam crudelitatis.* Vid. Liv. XLII, 8. et Cornel. Timol. cap. 2. coll. Plutarch. Sert. cap. 1. 5. et 18. quos locos cum Ihrio supra adscripsimus not. 60.

Lin. 27. MODICA] Fortasse A⁓, quam notam utrum librarius praetermiserit, an vetustas ab oculis removerit, non queo statuere. Alterutrum quidem certe potuit: infra enim lin. 110. manifesto AD TVENDA pro AD TVENDAM. Vide locum. IUVENATIUS. In apographo schedisque Brunsii non minus quam in ed. Hamb. MODICA⁓ legitur, quod editore Mannhemensi praeeunte recepi.

Lin. 29. 30. TRANS*VGAS] Literam F, quam in codice Vaticano, qualis nunc est, et quidem in folii 73. partis aversae ora superiore prorsus intercidisse, characterum specimina editioni Romanae adiecta docent, h. l. inserendam esse, nemo non videt. Ceterum in fine lin. 29. pro TRANʃ in edd. Lips. et Bass. TRAN$_{s}$, in ed. Bip. TRAN, atque in ed. Mannh. TRANʃ parum accurate scriptum reperitur. Vid. Brunsii Epist. ad Kennicott. p. 333. et not. 17.

Lin. 31. AD SE] Prima huius columnae litera A non est reliquis maior, ut in ed. Rom. NIEBUHRIUS. Idem valet de lin. 91. 151. et 211. ubi etiam literae initiales columnae quartae, sextae et octavae in edd. Rom. et Neap. sunt aliquanto grandiores. Brunsii apographum cum ed. Hamb. eas tantum lin. 31. 91. et 151. ceteris paullo maiores exhibet.

Lin. 31 — 35. ET FVGITIVOS—INTERFICERENT] Illa interpunctio, quam exhibet Cl. Brunsius, ita explicanda verba Livii docere videtur, ut indicaverit, fugitivos numero maiori fuisse, quam transfugas. Sed hunc sensum minime reor hi-

storicum nostrum agniturum fuisse. Ut autem huic loco lux aliqua affundatur, dispiciendum erit, quid discriminis fuerit inter *fugitivum* et *transfugam*, idque eo magis, quum lexicographi hac in re nos fere destituant. Apud Livium saepissime *perfugae* atque, quod idem erat, *transfugae* et *fugitivi* iunctim positi inveniuntur, in primis ubi devictis urbibus imperari consuevit, ut utrosque sine fraude dederent. Lib. XXX, 37. *Perfugas, fugitivos, et captivos omnes redderent Romanis;* cap. 43. *Perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt;* XXXVIII, 11. *Perfugas, fugitivos captivosque reddito Romanis.* Haec ut rite intelligantur, observandum est, *fugitivos* non nisi servos dici, qui a dominis aufugerant, et inde, qui id egerunt, ut ubi celarentur haec mancipia, indicarent, vulgo appellatos fuisse *fugitivarios. Perfugae* vero erant, qui a suis desciscentes in hostium castra transibant, aut post commissa facinora impunitatem quaesituri, aut adversus suos ipsorum cives arma moturi. Hi vero liberae conditionis erant, utpote quibus solis concessum erat, arma gerere. Amborum conditio luculenter indicatur in foedere Romanorum cum Antiocho rege icto, apud Livium lib. XXXVIII, 38. ubi inter alias pacti leges convenit, *ut servi, seu fugitivi seu bello capti, seu qui liber captus aut transfuga fuerit, redderentur Romanis sociisque.* Conferri ulterius meretur Donatus ad Livii lib. XXII. cap. 23. ubi varia in hanc rem facientia erudite observantur 64). His ita positis, ulterius meminisse oportet, inter sanctissima iura Quiritium id habitum fuisse, quod vetaret, ne quis civium Romanorum indicta causa ad supplicium duceretur. Sertorius itaque, qui adhuc reverentiam erga sanctiones civium suorum servabat, imperavit, ut, qui apud Contrebienses commorabantur perfugae, utpote liberi homines, ad se adducerentur, causam dicturi 65): de servis vero

64) Drakenborchius quidem ad Liv. XXII, 23, 4. locos attulit ab Ihrio laudatos, in quibus, ut etiam Liv. XXX, 16. XXXI, 19. et alibi perfugae fugitivis iuncti reperiuntur; sed Donatus ad Liv. XXX, 43, 11. de utroque nomine fusius disputavit. Rupertius Forcellinum, opinor, secutus ad posteriorem Livii locum contra Ernestium et Doeringium monuit, *fugitivos* non solum dici servos a dominis profugos, sed etiam milites ex fuga palatos et ab hostibus interceptos. Quod utrum vere, an falso statuerit, alii viderint. In hoc fragmento saltem haud dubie de servis fugitivis cogitandum, quum hic quoque, ut Liv. XXXVIII, 38. *fugitivis,* ab Auct. de Bell. Hisp. cap. 22. *servi transfugae* appellatis, *transfugae liberi* opponantur.

65) Sertorius utique transfugas, si non graviore, at igno-

statim supplicium sumi voluit, adeoque Contrebiensibus imperavit, ut *ipsi* eos interficerent. Tu itaque virgulam vel minimam distinctionem, loco motam, post antecedentem vocem repone. *Ihrius.* Ambae editiones perperam ET addunt. *Niebuhrius.* Etiam in Brunsii apographo schedisque legitur copula, quam Niebuhrii auctoritate delevi. Vid. infra notam ad lin. 49. De verborum distinctione sic habeto, duplicem huius loci interpunctionem in primis fragmenti editionibus reperiri. Brunsius in ed. Hamb. scripsit: *Transfugas liberos vivos ad se adduci iussit, et fugitivos, quorum maior multitudo erat ipsis, imperavit ut interficerent.* Hanc verborum distinctionem, quae Ihrio recte displicuit, Anglicus fragmenti interpres in versione secutus est. In edd. Rom. et Neap. orationis membra ita sunt divisa: *transfugas liberos vivos ad se adduci iussit, et fugitivos, quorum maior multitudo erat. Ipsis imperavit, ut interficerent.* Sed iam Sivrius in nota fragmento subiecta recte monuit, verba *ipsis imperavit, ut interficerent*, non maxima, sed minima distinctione ab antecedentibus esse separanda. Huic et Ihrio postea editor Mannhemensis et Noelius accesserunt 66), quos, omissa tamen copula, cum Niebuhrio secutus sum. Ceterum, mutata quoque et emendata huius loci interpunctione, hoc certe manet, fugitivorum numerum maiorem fuisse, quam transfugarum; quod Livium narrasse, nescio quo errore ductus, negavit Ihrius sub notae initium, ubi id agens, ut quam Brunsius exhibuit, distinctionem reprehenderet, pronomen *ipsis* sexto casu pro *illis* positum ad *transfugas* retulisse videtur.

Lin. 35. 36. IVGVLATOS DE MVRO DEIECERVNT·] Sensum horum verborum, quibus ex Brunsii apographo et ed. Hamb. punctum addidi, in edd. Rom. Neap. et Mannh.

miniosiore saltem supplicio adfecturus erat. Etenim alias quoque de perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum esse constat. Vid. Liv. XXIV, 20. 30. 45. et in primis XXX, 43. coll. Valer. Max. II, 7, 12. quem locum illustravit Iuvenatius ad lin. 186. De poenis transfugarum cf. P. Fabri Semestr. I, 18. quem librum Duker. ad Liv. Epit. LI. laudavit, et Cort. ad Sallust. Iug. 56, 2.

66) Brotierius in Taciti ed. Paris. Tom. IV. p. 556. et Brossius, verba Livii ceteroquin recte interpretatus, in fragmentorum Sallustianorum ed. Divionens. p. 15. cum Lallemando servarunt Brunsii distinctionem huius loci minus accuratam, cui editor fragmenti Liviani Bassanensis p. 100. et Schlüterus in vernacula operis Brossiani versione Vol. II. p. 143. eam substituerunt, quam nos cum Niebuhrio recepimus.

omissum 67), ridicule pervertit Ihrius, qui supra p. 378. ad hunc ipsum locum respiciens: *Non quidem constat*, inquit, *qua altitudine fuerint moenia Contrebiensium; admodum tamen excelsa fuisse, inde constare poterit, quod mox indicatur, deiectos inde servos certam mansisse mortem.* Piget contra monere, Livium nihil aliud narrare, quam Contrebienses fugitivorum iugulatorum cadavera de muro praecipitasse, sive per ludibrium, sive ut se Sertorii imperium exsecutos esse ostenderent. Similia de Pompeianorum militum crudelitate in hospites Ateguenses retulit Auct. de Bell. Hisp. cap. 15. hunc in modum: *Quum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt adgressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum.* Neque ab his abhorrent, quae Livius ipse lib. XLI, 11. de Istris memoriae prodidit, qui *in caedem coniugum ac liberorum versi, etiam, ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant.*

Lin. 38. QVATTVOR] Pro vulgari *quatuor*, nota scripturae diversitate, non solum in antiquis inscriptionibus, sed etiam in codicibus optimis, veluti Sallustii fragmentis, quae Niebuhrius ex schedis Vaticanis descripta mecum communicavit, et Livii codice Vindobonensi, passim obvia; de qua vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 446.

Lin. 39. 40. CONTEBRIA] Addita est R litera supra T et E, tum alteri post B punctum superne notatum est, ut fieret CONTREBIA. *Quis* autem *nescit, punctum inferius, vel superius appositum literis in antiquis codicibus eas expungere?* Quae verba sunt optimi atque doctissimi senis Io. Caietani Bottarii in Notis et Emendationibus ad vetustissimum exemplar Vaticani Virgilii ab eo editum. De R superaddita exempla quoque in veteribus libris passim occurrunt, et videri potest Gellius lib. II. cap. 3. ubi ad eundem modum de voce *aena* in libro Aeneidos secundo, mirandae vetustatis, quem Fidus Optatus ipsius Virgilii fuisse credebat, illo versu: *Exsultat telis, et luce coruscus aena, Additam,* inquit, *supra vidimus h literam, et ahena factum.* IUVE-

67) Brotierius quoque, licet ea legisset, quae Brunsius in Epist. ad Kennicott. p. 333. scripsit, tamen in Taciti ed. Paris. Tom. IV. p. 549. punctum omisit.

NATIUS. In hoc ipso Livii fragmento lin. 52. FIERET pro FIERENT, et lin. 190. AGOS pro AGROS scriptum reperitur. Operarum errore ed. Lips. cum Bip. CONTERBIA, et ed. Mannh. CONTEBIRA exhibet pro CONTEBRIA, quod non solum in apographo schedisque Brunsii, sed etiam in edd. Hamb. Rom. et Neap. ceterisque omnibus exstat. De Contrebia, urbe Hispaniae citerioris seu Tarraconensis in Celtiberorum finibus, qua Carpetaniam attingebant, a Livio XL, 33. aliisque commemorata, praeter Livii interpretes ad l. l. et Danvillium Comm. p. 763. ed. Paris. cui Brotierius supra ad lin. 16. accessit, vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 461. sq. Anglicus fragmenti interpres, qui nescio quos auctores secutus Contrebiam nunc *Tortosa* vocari dixit, facile erroris convinci potest, quum et satis constet, hanc urbem cis Hiberum sitam olim *Dertosa* fuisse appellatam, et ex hoc ipso fragmento intelligatur, Sertorium, Contrebia expugnata, ad Hiberum copias adduxisse, atque postea demum ad Calagurim Nasicam flumen illud, ponte facto, cum exercitu traiecisse.

Lin. 41. ·L· INSTEIO] Sic notas praenominum solet, puncto ad utrumque earum latus adscripto; quod valde notandum est: nec enim alibi huius moris exempla, nec in scriptis libris, nec in veteribus lapidum, aut aeris tabulis observare memini. Tantum Graeci nunc epigrammatis in mentem venit in marmore scalpti, quod marmor exstare aiunt Neapoli, in quo subdita in voce εὐνοίας vocalis, quum ab antecedente et subsequente seiungenda esset ad versum sustentandum, duobus pariter punctis inclusa est, hoc modo: *ΕΥΝΟ·Ι·ΗC*. Afferam autem integrum ipsum epigramma, quale iam ab aliis editum est:

CΗΜΑΦΙΛΕΙΝΩΤΟΥΤΟΦΙΛΩΔΕΙΜΕΝΘΕΡΑΠΟΝΤΙ
ΙΠΠΟΚΡΑΤΗCΠΑCΗCΕΙΝΕΚΕΝΕΥΝΟ·Ι·ΗC 68).

Quod iccirco adscripsi, ut intelligatur, quantulae res quantam viris ingenio et eruditione praestantibus molestiam et difficultatem saepenumero obiiciant. Ecce enim alius in priore versu *ΔΕΙ* scalptum pro *ΔΕ* fuisse suspicatus est;

68) *Σῆμα Φιλείνῳ τοῦτο φίλῳ δεῖμεν θεράποντι*
Ἱπποκράτης πάσης εἵνεκεν εὐνοΐης.
Hoc epigramma ex Ignarra de Palaestra Neapol. p. 167. repetiit Iacobsius in Antholog. Gr. Tom. II. p. 858. n. 318. atque in notis criticis Tom. III. p. 952. conferri iussit Ruhnken. in Biblioth. crit. Vol. II. Part. I. p. 83.

alius pro *ΔH* malebat; denique tertius exstitit, qui ipsum *ΔEI* retinuit, atque ex Hesychio *πρέπει* interpretatus est. Ita quod in epigrammate scriptum nusquam erat, omnes viderunt; quod scriptum erat, suaque veluti sponte sese in oculos ingerebat, non viderunt. Quanti enim, quaeso, acuminis fuisset *δεῖμεν* *ὑφὲν* *ἀντὶ* *τοῦ* *ἔδειμεν* *ἰωνικῶς* positum agnoscere? Haec iam scripseram, quum venit ad me visendi causa, ut solet, adolescens nobilissimus et Gaspare patre, quem ego virum ob singularem quandam doctrinae ac virtutis praestantiam semper maximi feci, dignissimus, Aloysius de Torres, qui epigrammate perlecto (est enim quum multis liberalibus studiis atque artibus supra communem eius aetatis captum praeditus, tum Latinis Graecisque literis insigniter eruditus) hanc quidem meam lectionem probavit, sed interim petiit, ut tentarem eosdem versus Latine reddere; quod petenti qui potui non concedere? Itaque non belle quidem, sed tamen ut res possit intelligi, sic converti:

Hippocrates dulci posuit monumenta Phileno
Servo haec omnigenae pignus amicitiae.

Idem quia dixerat antea, dubitare se, an duo illa *ΔEI MEN* iuncta in marmore legerentur, an potius aliquid spatii inter utrumque *μόριον* intercederet maius, quam in eiusdem dictionis syllabis aut literis solet, eamque sibi videri doctis viris alucinandi causam fuisse; egoque contra Graecas inscriptiones antiquiores continenti notarum serie, nullis verborum aut syllabarum interordiniis exarari consuevisse, obieceram, protuleramque in eam rem, quod tum primum in manus venit, alterum epigramma, quod scalptum vidi Romae tribus quatuorve ante annis supra *τοῦ* humani *σκελέτου* figuram, in quo continuate (quod contendebam) scalptae literae visebantur, ille ut hoc pariter epigramma, quod satis elegans ac festivum esset, huic scholio adiungerem et in Latinum sermonem item ut superius converterem, magnopere mihi auctor fuit; cui etsi videbar, si morem gererem, longius quam par erat, progressurus; tamen quod non inutiliter, nec nulla eorum, qui lecturi essent, voluptate ab instituto divertebam, non invitus feci, ut obtemperarem. Graecum igitur epigramma tale est:

ΕΙΠΕΙΝΤΙCΔΥΝΑΤΑΙCΚΗΝΟCΛΙΠΟCΑΡΚΟΝΑΘΡΗCΑC
ΕΙΠΕΡΥΛΑCΗΘΕΡCΕΙΤΗCΗΝΩΠΑΡΟΔΕΙΤΑ 69).

69) *Εἰπεῖν τίς δύναται, σκῆνος λιπόσαρκον ἀθρήσας,*
Εἴπερ Ὕλας, ἢ Θερσείτης ἦν, ὦ παροδεῖτα;

Quod sic converti potest:

Quis potis, adspiciens nudato iam osse cadaver,
Thersites, an Hylas fuerim, dixisse, viator?

Et brevius, ut multo ante verteram:

Quis osseam, viator, intuens formam,
Hylasne fuerim, dicat, anne Thersites?

Osseam formam dixit Ovidius, ut opinor, in Ibin 70), et *cadaver osse nudato* pro eodem commode accipi posse sum arbitratus: etsi utrumque a Graecae locutionis vi et venustate longissime abest. Σκῆνος autem praeter scriptores, quos affert doctissimus Laelius Bisciola in suis Horis subsecivis, offendi hac ipsa significatione in Democrate gnome 1. et 2. Ocello Lucano in Fragmento de legibus, Timaeo Locro, aliisque Pythagoreis scriptoribus. Iuvenatius. *L.* (forte potius *C.*) *Instelo, praefecto equitum.* Is mihi videtur esse C. Instelus, praefectus equitum, qui infra memoratur lin. 217. 218. Proclivis autem fuit error, ut L. pro C. maxime in unciali charactere ac detrito legeretur. Si *L. Instelo* legendum est, quae sit eius dignitas militaris ignoratur. Brotierius. Eundem librariorum morem, cuius ignarum se esse, Iuvenatius fatetur, Maius non solum in rescripto codice Mediolanensi, sed etiam in aliis plurimis licet non antiquissimis manuscriptis deprehendit, in quibus literae compendiariae pariter duobus punctis includuntur. Vid. M. Tullii Ciceronis sex orationum partes ante nostram aetatem ineditae etc. Ed. alt. Mediol. 1817. Praefat. alt. p. 39. sq. Atque etiam in Livii codice Vindobonensi praenominum et numerorum notis puncta in utroque latere passim apposita reperiuntur. Brotierii autem de hoc loco in integrum restituendo sententia per se quidem nihil habet, quod displiceat, quum literae C et L alibi quoque, v. c. Liv. XXVIII, 8, 14. et Curt. V, 1, 25. in notis numerorum, a librariis permutatae sint, ac fieri sane potuerit, ut Sertorius eundem C. Instelum, sive potius Insteium, hieme instante Contrebiae relinqueret atque principio veris Segoviam et in Vaccaeorum

Hoc epigramma in Iacobsii Anthologia Graeca frustra quaesivi. Ex eo Schaeferus verba σκῆνος λιπόσαρκον et παροδείτης, pro vulgari παροδίτης positum, intulit Stephani Thes. Gr. Lingu. Part. XX. p. 6551. atque Part. XXV. p. 8261. et 8453. ed. Lond. Pro Θερσείτης apud Homer. Iliad. II, 212. 244. et alibi Θερσίτης scribitur.

70) Vers. 146. *ossea forma* legebatur ante Nic. Heinsium, qui *ossea larva* ex uno codice reposuit.

gentem ad equitum conquisitionem mitteret. At quidni statuamus, praeter Hirtuleios fratres, quos sub Sertorii signis militasse ex Flor. III, 22. et Oros. V, 23. discimus, duos alios duces eiusdem nominis, praenomine diversos, in Sertorii exercitu fuisse, quorum opera summus imperator in bello administrando uteretur? Pro INSTELO, quod Brunsii apographum schedaeque cum ed. Hamb. offerunt, ex edd. Rom. et Neap. INSTEIO, quod Niebuhrius tacito adsensu comprobasse videtur, in textum recipere non dubitavi; quanquam infra lin. 217. 218. INSTELVM omnes omnino editiones exhibent. Quin etiam, si hoc quoque loco INSTELO in codice Vaticano legeretur, necesse esset hic *Insteio* et infra *Instelum* scribere, quum *Insteius*, ut *Anneius*, *Carteius*, *Fonteius*, *Nanneius*, *Petreius* et *Pompeius*, sit nomen gentile formae Romanae, *Instelus* non item. Commemoratur *M. Insteius* a Plutarcho Anton. cap. 65. et *Insteius Capito* a Tacito Annal. XIII, 39. ubi similiter cod. Bud. *Iustello* 71), atque a Velleio II, 16. ubi Ruhnkenius nostri fragmenti quoque mentionem iniecit et de gente Insteia conferri iussit Cuiacii Observ. X, 37. quibus Oberlinus ad Taciti l. l. addidit lapidum titulos apud Gruter. p. 172. et 362. Qua quidem in re tota quum plane mecum consentiat Iuvenatius in nota ad lin. 217. 218. hoc tantum insuper adiiciam, vicum urbis Romae ab Insteia gente nominatum memorari Liv. XXIV, 10. ubi pro *vico Istrico* codicum optimorum auctoritate *vico Insteio* rescripsi.

Lin. 42. * * *] Desideratur *cum praesidiaria manu*, aut aliquid huiusmodi. *Ihrius*. Admisi Kreyssigii supplementum: *cum modico praesidio*, ne quid hiulcum remaneret: at fatendum est, nihil esse unde colligamus, modicumne an validum firmumve praesidium Contrebiae relictum fuerit. *Niebuhrius*. Brossius *qui civitati praeesset*; Harduinus *custode*, pro quo, quum lacunae spatium non expleat, *custodis*

71) De creberrima literarum I et L permutatione praeter notas ad lin. 158. 159. et 234. vid. quos laudavit Drakenborch. ad Liv. II, 23, 3. et adde, in Ciceronis quoque scriptis *Staleno*, quidquid post Ernestium Ellendtus ad Brut. cap. 68. obloquatur, cum Niebuhrio p. 57. et Peyrono p. 190. substituendum esse *Staienum*, quod nomen Heusingerus recte derivavit a gentili *Staius*, de quo cf. Ruhnken. ad Vellei. II, 69. In fragmento Liviano, ut nec hoc omittam, errore operarum ed. Ern. exhibet *Iusteio*, quod editor Oxoniensis non solum cum Rupertio et Lemario servavit, sed etiam infra pro *Instelum* vel *Insteium*, quod unice probamus, vel *Iusteium*, quod magnopere reprobamus, scribendum esse censuit.

loco ex Iul. Caes. B. G. VI, 6. reponere malim, inserendum esse censuit. Quum Contrebia caput belli fuisset atque Sertorio verendum esset, ne Celtiberi, abducto exercitu, pro insita genti perfidia, quam olim, id quod Livius XL, 50. narrat, Ti. Sempronius Gracchus senserat, extemplo rebellarent; nunc malui supplere: *cum valido praesidio.*

Lin. 43. IPSE] In utraque editione IPSE deest: quod in membranis in eodem versu legitur. NIEBUHRIUS. In schedis Brunsii hic versus ita scriptus est, ut sub initium eius vocabulum deesse videatur.

Ibid. AD HIBERVM FLVME] Nunc *Ebro* dicitur; de quo Plinius H. N. III, 3. *Iberus amnis navigabili commercio dives, ortus in Cantabris, haud procul oppido Iuliobrica,* nunc *Fuente d' Ivero, per CCCCL. M. pass. fluens: navium per CCLX. M. a Varia oppido,* nunc *Logroño,* de quo infra adhuc dicetur, *capax, quem propter universam Hispaniam Graeci appellavere Iberiam.* Videre est apud eruditum Florez, *Medallas de España*, Tab. LII. n. 12. rarissimum insignemque nummum, in quo caput hominis ex ore aquam proiicientis: infra HIBERVS. Inde constat tum antiqua orthographia, cui favet codex Vaticanus, tum Hispanum fluminis symbolum. BROTIERIUS. De scriptura nominis *Hiberus* vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. II. Vol. I. p. 194. Pro FLVME, cuius loco in edd. Rom. Neap. et Mannh. FLVME~ exstat, Brunsius in apographo, ut in schedis, FLVMEN scripsit, sed postea literam N delevit, ita ut ed. Hamb. cum apographo conveniat. Cf. notas ad lin. 67. 68. 72. et 184. Sed haec leviora sunt. Illud paullo gravius, quod Niebuhrius edidit *ad Hiberum fluvium;* cur ita ediderit et a vulgata scriptura discesserit, in notis non significavit. Verum hoc ipso silentio facile adducor, ut credam, vocabula *flumen* et *fluvius*, quae, ut *amnis*, notis quoque fluminum nominibus interdum a Livio addita esse, Drakenborch. ad Liv. II, 32, 2. docuit, per errorem 72), cuius origo patet, hic aeque permutata esse, ac Liv. XXXIII, 4. ubi vide quae adnotavimus.

Lin. 44. 45. HIBERNACVLIS] Hibernacula, i. e. tabernacula pellibus contecta, primum ad Veios a. u. c. 351. Varr. a Romanis exaedificata esse, testatur Livius V, 2. *hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta.* Cf. Liv. XXX, 3.

72) Contrario errore in Brotierii nota ad lin. 194. ed. Mannh. *flumen* pro *fluvium* exhibet.

Lin. 46. 47. CASTRA AELIA] Cuius oppidi nusquam, quod equidem sciam, non modo apud geographos, sed ne in aliorum quidem veterum, aut recentium scriptorum monumentis mentio fit. Θέσις ex his, quae narrat Livius, dextra Hiberi ripa. Hoc amplius autem, si coniecturis dandus aliquis locus est, qua Celtiberi Hedetanos attingebant, et utrique amnem, non longe a Salduba, seu Caesaraugusta: ut qua in urbe annis post propter eius frequentiam, vel loci, quod veri mihi similius videtur, opportunitatem iuridicus conventus constitutus est, qui idem omnium, in quos Hispania citerior, Baetica etiam ac Lusitania, (si recte rationes subduxi) dividebantur, amplissimus fuit, prope eandem urbem prudentissimus imperator hac eadem opportunitate loci usus conventus suos sibi agendos statuerit. Adde, eundem inter Ilercaonum et Vasconum regionem castra metatum fuisse, ut et ab maritima quidem ora abesset, et antequam educto ex hibernis milite ad Calagurim veniret, per complurium urbium agros praeter Hiberum amnem iter facere necesse habuerit. Sed haec Hispani doctiores viderint. Tantum addam, Contrebiam, ex qua Sertorius castra movit, ultra Hiberum fuisse sitam, notius esse, quam ut pluribus a me dici necesse sit. *Iuvenatius.* Oppidum illud uni Livio memoratum, propinquum fuit Hibero flumini; ita sane dictum ab Aelio aliquo, qui castra ibi condiderit. In Oscae, nunc *Huesca*, nummis memoratur C. AELIVS II. VIR, id est, *C. Aelius duumvir. Brotierius.* Multa Hispaniae aliarumque terrarum oppida castris, praesertim hibernis, olim ibi positis et originem et nomen debere, satis constat. Vid. Casaub. ad Suet. Octav. cap. 18. Freinshem. ad Curt. IV, 7, 2. et Tzschuck. ad Mel. I, 7, 2. Vol. III. Part. I. p. 171. Castrorum Aeliorum situm non accurate definiri posse, fatetur Ukert. Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 464. ubi idem in nota perperam tradidit, Danvillium Comm. p. 763. ed. Paris. censuisse, hoc oppidum, in dextra Hiberi ripa situm, non diversum esse a Lusitaniae oppido, quod Plin. H. N. IV, 35. *Castra Caecilia* vocatur. Quum Aelium aliquem bellum in Hispania gessisse, non meminissem, olim suspicabar, pro *Castra Aelia*, syllaba *mi* inserta, *Castra Aemilia* scribendum esse, atque hoc oppidum nomen traxisse a L. Aemilio Paullo, qui propraetor Hispaniam ulteriorem sortitus, primum quidem a Lusitanis caesus est, postea vero in Hispania prospere rempublicam gessit. Vid. Liv. XXXVI, 2. et XXXVII, 2. 46. 57. 58. coll. XLIII, 2. Neque tamen huic coniecturae nunc multum tri-

buo; praesertim quum Castra Aelia haud dubie in Hispania citeriore sita fuerint et Ptolemaeus II, 6. commemoret urbem *Aemiliana* in Oretanis, quae et ipsa a L. Aemilii Paulli castris, quod vocabulum Schwarzius in Cellar. Notit. Orb. Ant. Tom. I. p. 100. in huius urbis nomine subaudiri putat, appellari potuit. Etenim locus in Africa, ut hoc utar, quem Plin. H. N. V, 4. et Mel. I, 7. *Castra Cornelia* vocant, a Iul. Caes. B. C. II. 24. et 25. *Castra Corneliana* nominatur.

Lin. 49. MANEBAT INTERDIV] Quam olim proposui coniecturam, verbum *manebat* copulam *et* intercepisse, eam nunc ita retracto, ut non tam scripturam, quam interpunctionem loci mutandam, atque post *manebat* pro commate colon, vel cum Brossio, Rupertio et Noelio semicolon ponendum esse censeam. Sic Livius supra, ut hoc uno, quod in promtu est, exemplo defungar, scripsit: *Transfugas liberos vivos ad se adduci iussit: fugitivos, quorum maior multitudo erat, ipsis imperavit, ut interficerent.* Ibi enim Niebuhrium copulam codicis auctoritate eiecisse vidimus. Vocabulum *interdiu*, quod Anglicus fragmenti interpres omisit, Sivrius per errorem inexcusabilem cum *interdum* confudit, vertens: *allant seulement quelquefois tenir dans la ville l'assemblée des cités alliées;* quanquam Brossius quoque, salva tamen loci sententia, voculam *quelquefois* versioni suae inseruit. Quodsi quis, optima quaeque depravandi libidine inductus, vocabula *interdiu* et *interdum* a librario permutata esse existimaverit, nae is, hercle, ab horum verborum sensu aliquantum aberrabit, quum Livius hoc sibi velit, Sertorium more suo in castris hibernis pernoctasse et interdiu conventus sociorum in urbe egisse. Cf. Plutarch. Sert. cap. 6. quem locum Ihrius paullo post ad lin. 51. 52. adscripsit, et Iuvenatii notam ad lin. 202. 203.

Lin. 51. CIVITATIVM] *Civitatium* hic scriptum observare licet, non *civitatum*, quod crasin prae se fert. Utramque vocis formam in usu fuisse, iam M. Terentius Varro indicavit de Lingu. Lat. lib. VII, 37. ed. Gothofred. Interim tamen orthographiae, quam hic deprehendimus, adstipulantur tam marmora antiqua, quam optimae notae codices vetusti, qui etiam Livio tribuunt *hospitium*, *necessitatium*, *aetatium*, *principium*, *simultatium*, *clientium*, *supplicium* pro *hospitum*, *necessitatum*, *aetatum*, *principum*, *simultatum*, *clientum*, *supplicum*. Vid. omnino Drakenborch. ad Liv. IV, 33. et XXXIII, 20. qui etiam in sua editione ubique *civitatium* exhibet, Gronovii inconstantiam taxans, qui utrumque habet, sed *civita-*

tum saepissime. Cf. etiam Vossium de Arte Gramm. lib. II. cap. 14. p. 744. *Iurius*. Eadem huius nominis forma, quam etiam Livii codex Vindobonensis ubique tuetur, ex hoc loco et lin. 85. Livio infra lin. 80. restituetur. Vid. quos hac de re laudavit Schneiderus in Gramm. Lat. Part. II. Vol I. p. 253. et praeter Niebuhrii notam ad lin. 85. adde Ioach. Iungii Specimen lectionum variantium codicis membranacei Liviani saeculo XI. exarati, qui in bibliotheca Collegii Medici adservatur. Part. II. Hafn. 1784. ad Liv. I, 9, 1.

Lin. 51. 52. IN OPPIDO AGEBAT] Illustrari hic dicta possunt ex Plutarcho, qui commemorat, Hispanos imperio Romano minus favisse eam ob causam, quod eorum duces Hispanorum oppida militum hospitiis nimium vexarent. Sertorius itaque, ut hanc invidiam declinaret, Hispanosque adeo a Pompeianis alienaret, hibernacula secundum oppidum, Castra Aelia vocatum, aut, ut Plutarchus ait, in suburbio eius aedificanda curavit. Notatu digna sunt verba huius scriptoris in Sert. cap. 6. *μάλιστα δὲ τῶν ἐπισταθμιῶν ἀπαλλάξας ἠγαπήθη. Τοὺς γὰρ στρατιώτας ἠνάγκαζεν ἐν τοῖς προαστείοις χειμάδια πήγνυσθαι, πρῶτος αὐτὸς οὕτω κατασκηνῶν*, h. e. ex interpretatione editionis Parisinae: *in primis vero grata fuit eis hospitiorum praebendorum sublata necessitas. Siquidem milites hibernacula in suburbiis coegit constituere, ac tabernaculum suum ipse ibi princeps* (i. e. primus) *locavit.* *Jhrius.* Vid. supra notam ad lin. 49.

Lin. 53. PRO COPIIS CVIVSQ· POPVLI] Hoc est, pro suis cuiusque populi facultatibus, vel, quantum quisque posset, ut Livius XXVIII, 45. et XLI, 5. loquitur. Similiter *pro copia* et *pro copiis* dixit Livius XXV, 2. XXVI, 11. XXVII, 6. et XXVIII, 21. atque Sulpicius in Cic. Epp. ad Fam. IV, 12. *pro ea copia, quae Athenis erat.* Ad Virgil. Aen. V. 10. *quae cuique est copia*, Servius: *pro sua quisque facultate*, qua formula Cicero Tusc. I, 45. eodem sensu usus est. Aliter Sallust. Cat. 59. *pro loco atque copiis*, i. e. pro loci natura et militum numero. Ceterum pro CVIVSQ·, ut obiter hoc addam, CVIVSQ in edd. Rom. et Mannh. atque Taciti ed. Paris. Tom. IV. p. 550. scriptum exstat. Vid. infra notam ad lin. 81.

Lin. 55. EDIXERAT] D litera non obliterata est. *Niebuhrius.* Ed. Rom. E : : IXERAT, Neap. E : IXERAT exhibet, atque etiam in characterum specimine editioni Romanae addito inter E et I spatium uni tantum literae enotandae sufficiens relictum est. In Brunsii apographo et ed. Hamb. EDIXERAT legitur; sed in schedis Brunsii EdiXE-

RAT deprehendi. Ergo Brunsius non minus quam Iuvenatius primum de huius vocabuli scriptura dubitasse videtur; quanquam alibi in his ipsis schedis verba facili negotio exsculpenda, veluti quae in fragmenti initio leguntur, *Tamen insequenti*, et primum lin. 151. vocabulum *Regionem*, literis minusculis scripsit.

Lin. 55—60. QVIBVS INSPECTIS — AVT OPPV***] Haec non de industria quaesita, sed ultro sub acumen stili subeuntia cur praeteream? Itaque excidit hic imprudenti integer choliambus: *referre cetera*, isque, quod magis miraberis, constans ex puris iambis, praeterquam quod necessario, ut fiat claudus, recipi debet spondeus. Sic infra: *agros quietum exercitum sine ullius*, ubi idem genus vides. Supra quoque ex illis verbis: *Hispaniae provinciae interesset* trimeter catalecticus efficitur, isque bene numerosus ac concinnus. Atque adnotaverat iam ante Quinctilianus Institut. Orat. IX, 4, 74. Livium ab hexametri exordio historiarum suarum libros fuisse exorsum: *Facturusne operae pretium sim.* Quid si huc spectans hoc fragmentum legisset? Nam ut mittam anapaesticos ac trochaicos, trimetros quoque iambicos atque quadratos, quos bene multos ex tam brevi scripto possem eligere, sane adnotavi in eo iambicos dimetros ad viginti et eo amplius, plerosque liberioribus numeris fusos, quales comicorum solent, at quosdam valde etiam probos ac sonoros, ut curam possis agnoscere. Sed et initio statim fragmenti quod scribitur: *Tamen insequenti ipso pervigilante eodem*, si postrema in *insequenti* vocalis a subsequente non absorbeatur, habebitur integra strophe constans ex dimetro catalectico, quem statim excipiet choriambicus, eritque similis illi: *Borysthenes Alanus, Caesareus veredus.* Quod si praeterea vocem *loco*, quae statim consequitur, exteras, recurret novus dimeter iambicus: *alia excitata turris.* Sed desino λεπτολογεῖν. Tantum in Hadriani his, quos proxime citavi, versibus adnotabo, duos in medio male transpositos legi: *Vel extimam saliva sparsit ab ore caudam*, quum, qui prior ordine versus est, posteriore loco collocandus sit; quod Salmasium, Casaubonum, aliosque, qui illud poemation ediderunt, non vidisse, quis non miretur? Nam quod locus paullo superior ex tabulae archetypae fragmento, (quod in agro Aptensi effossum narrat Gassendus in vita Peireskii), exspectandum erat, ut restitueretur, id nemini quidem mirandum est 73). IUVENATIUS.

73) Hoc epigramma, primum a Pithoeo Epigrammat. et poemat. vet. lib. III. p. 145. insertum, deinde a Salma-

Aut nimium fallor, aut pro *cetera*, unius literulae immutatione, *vetera* legendum. Alterum tum locum habere potuisset, si quaedam arma recensuisset historicus, quae militi retinenda tradita essent, addito edicto, ut cetera referrent. Evidentius hoc erit, si observetur oppositio veterum armorum novorumque, quae loco priorum horis matutinis inter milites dividebantur. Ita enim verba haec disponenda esse, res ipsa docet: *Arma ut fierent, pro copiis cuiusque populi, per totam provinciam edixerat: quibus inspectis referre vetera arma milites iussit, quae aut itineribus crebris aut oppugnationibus munimentorum inutilia facta erant. Nova mane per centuriones divisit* etc. Haec ut satis evidentia arbitror, ita mantissae loco tantummodo observabo, *inspicere* verbum esse imperatorium, usurpatumque, ubi ipsis videndum erat, ut omnia, quae ad belli apparatum pertinebant, proba essent et usui apta. Ita apud auctores legimus *inspicere equos, viros, classem* etc. Liv. XLIV, 1. *Audito successoris adventu, quum arma, viros, equos cum cura inspexisset.* Auctor Belli Alex. cap. 56. *classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit.* Maiores nostri eodem sensu *vapnasyn* usurpabant, Galli *revue*. IHRIUS. Non solum *inspicere*, sed etiam *adspicere* hoc sensu dici, docuerunt Livii interpretes ad lib. XXVI, 51, 8. XLII, 5, 8. et XLIV, 1, 6. De versibus iambicis et hexametris prosae orationi admixtis vide quae disputavit Koenigius, Rector scholae Afranae celeberrimus, in Progr. quo numerosae orationis studium commendatur, Misen. 1821. p. 9. sq. et quos ibi laudavit. Pro *cetera* litera C, quam in Hieronymi prologo in Iobum sub litera secunda vocabuli *asteriscis* latere, ex characterum specimine editioni Romanae adiecto apparet, in V mutata, *vetera* scribendum esse, post Ihrium Weiskius quoque suspicatus est, quum *cetera arma* non novis armis inter milites dividendis, sed aliis usu quidem detritis, nec tamen prorsus corruptis et militum usui relictis opponi possint. Neque ab hac opinione alienus fuisse videtur Brossius, qui

sio, ut alios taceam, ad Spartiani Hadr. cap. 20. emendatius editum, Burmannus, licet vers. 6. 7. *Pannonicos in apros. Nec ullus insequentem*, a Gassendo in Vita Peireskii lib. IV. p. 331. ex tabula marmorea essent restituti, parum accurate exhibuit in Antholog. Lat. Tom. II. p. 288. sqq. iure meritoque propterea notatus a Schradero in Epistola critica huic tomo praemissa p. 80. qui tamen et ipse non magis quam Burmannus vidit, vers. 10. 11. *Vel extimam saliva Sparsit ab ore caudam*, ut metri forma sibi constet, ex Iuvenatii sententia esse transponendos.

hunc locum ita vertit: *Les soldats eurent ordre de rapporter leurs vieilles armes*, pro quo Noelius simpliciter: *il commanda à ses soldats de lui apporter les leurs.* Atque hanc coniecturam, per se admodum probabilem, magis etiam confirmare possis tribus his scriptorum antiquorum locis: Liv. XLV, 33. ubi de M. Aemilio Paullo haec leguntur: *Edito ludicro omnis generis, clipeisque aereis in naves impositis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, ipse imperator, face subdita, succendit;* Cornel. Agesil. cap. 8. ubi de Agesilao, cui a Tacho munera cuiusque generis per legatos erant oblata, *ille*, inquit, *praeter vitulina et huiusmodi genera opsonii, quae praesens tempus desiderabat, nihil accepit; unguenta, coronas secundamque mensam servis dispertiit; cetera referri iussit;* Curt. IX, 3. ubi de Alexandro haec narrantur: *Inter haec Memnon ex Thracia in supplementum equitum sex millia, praeter eos ab Harpalo peditum septem millia adduxerat; armaque viginti quinque millia auro et argento caelata pertulerat, quis distributis, vetera cremari iussit.* Nihilominus tamen, inita subductaque ratione, in codicis scriptura adquiescendum esse existimavi, quum non solum, si *vetera* pro *cetera* scribas, sequentia: *quae aut itineribus crebris, aut oppugnationibus et proeliis inutilia facta erant*, otiose adiecta esse, sed etiam usus vocabuli *cetera* latius patere et *novis armis*, a Sertorio inspectis, quae et ipsa ad universum armorum genus referenda sunt, *cetera arma*, h. e. vetera et longo usu corrupta, commode opponi posse videantur. Cf. quae de discrimine vocum *ceteri* et *reliqui* exposuit Beierus in Friedemanni et Seebodii Miscell. crit. Vol. I. Part. I. p. 181. sqq. Atque hoc modo, ni fallor, Sivrius quoque Livii verba intellexit, vertens: *il commanda à ses troupes de rapporter toutes les autres armes;* quod sane praestat Anglicae interpretationi: *he ordered the soldiers to return the rest.*

Lin. 57. 58. QVAE AVT ITINERIBVS CREBRIS] Haec Cl. Brunsius sine ulla distinctione cum sequentibus *nova mane* etc. coniungebat. Quod quam vitiosum sit, satis indicat rerum verborumque series. *Brotierius.* Brunsium in ed. Hamb. quam Anglicus fragmenti interpres sequitur, verbo *iussit* maximam et vocabulo *nova* minimam interpunctionem non satis accurate subiecisse, iam ante Brotierium, id quod supra vidimus, Ihrius recte improbavit. Cancellerius hoc nomine laudandus, quod verba: *quae aut itineribus crebris* etc. in ed. Rom., posito post *iussit* commate, arctius cum praecedentibus coniunxit.

Lin. 59. 60. AVT OPPV * * *] *Oppugnationibus variisque proeliis labefacta erant.* Ita supplendum monstrant et superstites literae, et vacuum ipsum spatium. Arma autem itineribus, oppugnationibus, proeliis deteri, labefieri notum ac compertum est. Nec de itineribus mirum videatur, quum in iis saepe caedendae essent materiae, aliaque praestanda, quae passim occurrunt in anaglyphis columnae Traianae. BROTIERIUS. *Oppugnationibus et proeliis inutilia facta erant.* Sic lacunam resecti versus explevi, servato literarum numero. NIEBUHRIUS. Similiter proelia et oppugnationes coniunxit Tacitus Annal. XIII, 6. *num proelia quoque, et oppugnationes urbium, et cetera belli per magistros administrari possent, anquirebant.* Ex quo loco si quis forte colligat, hic etiam nomini *oppugnationibus*, ne absolute ponatur, vocabulum *urbium* addendum, vel coll. lin. 91. 92. *oppugnandis urbibus et proeliis* scribendum esse; is, quaeso, meminerit, Velleium quoque lib. II, 98. dixisse: *gentesque ferocissimas, plurimo cum earum excidio, nunc acie, nunc expugnationibus, in pristinum pacis redegit modum.* Weiskius non male quidem coniecit, Livium scripsisse: *oppugnandis urbibus proeliisque fracta erant.* Praestat tamen vulgatum servare. Minus probabiliter Brossius et Harduinus, distinctionem a Brunsio profectam secuti, hunc locum suppleverunt; quorum ille: *iussit, quae aut itineribus crebris, aut oppugnationibus trita. Quae per civitates facta erant nova, mane* etc. hic: *iussit. Quae aut itineribus crebris, aut oppugnationibus, aut proeliis erant corrupta abstulit, et eorum loco quae facta erant nova, mane* etc. rescripsit. Ceterum apographum et schedae Brunsii, nec non ed. Neap. et characterum specimen editioni Romanae additum OPPV * *; edd. Hamb. et Rom. cum ceteris omnibus OPPV * * legentium oculis offerunt. Illud rectius. Nam lineam huius columnae ultimam et penultimae dimidiam partem cum membrana, in qua inscriptae erant, funditus interiisse atque hac plagellarum Livianarum mutilatione literas PV attonsas esse, ex eodem characterum specimine intelligitur.

Lin. 61. FACTA ERANT] Hinc incipit prodigiosa illa inter utramque editionem diversitas. Nam in ed. Rom. undecim versus primi omnino desunt, nisi quod in primo singulae literae F : : : : AN : : : : exstant; duodecimi, qui in plicatura periit, ratio habita non fuit; itaque tertius decimus eius locum tenet, atque sic deinceps. In Hamb. plurima exstant, certe neque integra neque plerumque sana, ita scilicet:

facta erant nova mane per centuriones divisit· . . . . . tum quoq . . . . s instruxit armis vestimentaq . . . . ipedium datum fabros . . . . . indeque exciverat quibus officinabus bitumen . . . . ratione etc. *Niebuhrius.*

Lin. 61—74. NOVAQ BIRIS —— EFFICI POSSIT] Ex illis, quae hic lacera comparent, aliquis sensus exsculpi poterit, si haec aut meliora aliorum inserantur: *Nova mane per centuriones divisit exercitui. Tum quoque naves instruxit armis: vestimentaque distributa inter milites, et stipendium datum. Fabros ex provincia undique exciverat: quibus officinabus bitumen parandum esset, edixerat, ratione inita, quid in singulos dies effici posset.* Haec ita iunctim afferre volui, lectori iudicandum relinquens, quam felicem crebris his vulneribus medicinam attulerim. Praeter supplementa *indeque* in *undique* commutandum iudicavi: inque eo non gravate assensum me impetraturum confido, quum verborum συνάφεια hic testimonium dicat. *Officinabus* hic invenit lector, quod nescio, an in ullo alio Romano scriptore sit observaturus. Est autem casus tertius sextusque regularis antiquorum, qui florente Roma obsolevit. Docet tamen Sosipater Gramm. p. 39. ed. Putsch. Gellium pro *puellis, raptis, famulis* usurpasse *puellabus, raptabus, famulabus* 74). Quod *filiabus, libertabus* retenta fuerint, in causa utique fuit, quod per hunc archaismum sexus discrimen facilius observabatur. Ceterum praesens vocabulum luculento indicio erit, frivolam esse Servii observationem, qui terminationem hanc in *abus* inventam fuisse docet propter testamentorum necessitatem, ut perspicuus esset sermo, de masculisne an femellis ageretur, a qua opinione nec alienus est Sosipater 75). Officinae certe ambiguitatem lectori afferre nequibant. *Ihrius.* De hac forma ablativi primae declina-

74) Gellium pro *famulis* dixisse *famulabus*, Sosipater Charisius l. l. non docuit, et hanc huius vocabuli formam neque apud scriptores Latinos reperiri, neque a grammaticis antiquis commemorari, monuit Schneiderus Gramm. Lat. Part. II. Vol. I. p. 27.

75) Ubi Servius hoc observaverit, non potui reperire. At Sosipater Charisius non solum p. 39. ait, ut *libertabus* et *filiabus* diceretur, iurisperitos ambiguitatis secernendae gratia instituisse, sed etiam p. 103. sq. *Filiabus*, inquit, *in testamentis ob discrimen sexus, ait Plinius, dici consuesse.* Qui quidem locus Ihrio, quem Plinio Servium substituisse suspicor, obversatus esse videtur.

tionis, quam Brunsius hic sibi visus est reperisse, cf. Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. I. p. 49. sq. et Schneideri Gramm. Lat. Part. II. Vol. I. p. 25. sqq. Quum autem tota huius loci facies laudabili Niebuhrii studio in melius mutata sit, aliorum supplementa, quae pariter atque Ihrii commenta a codicis scriptura longissime discedunt, hic apponam. Brotierius igitur lacunas hoc modo explevit: *Nova mane per centuriones divisit militi: tum quoque ipsos instruxit armis, vestimentaque addita; et operarum impendium datum. Fabros enim advocaverat, indeque exciverat quibus officinabus bitumen excoqueretur, ratione inita, quid in singulos dies effici posset.* Brossius ita: *mane per centuriones divisit legionibus: tum quoque Hispanos instruxit armis, vestimentaque simul militibus divisa, et stipendium datum. Fabros in fodinis montium paraverat, indeque exciverat; quibus officinabus bitumen ligni vice fuit in usu; ratione inita, quid in singulos dies effici posset.* Harduinus denique hunc in modum: *mane per centuriones divisit aequaliter. Tum quoque socios milites instruxit armis: vestimentaque data. Stipendium datum. Fabros omnis generis construendis operibus bellicis idoneos, pretio proposito, allexit: indeque exciverat quibus, officinabus, bitumen, ceteraque materiei distribui curavit, ratione inita, quid in singulos dies effici posset.* Iam de singulis videamus.

Lin. 61. 62. NOVAQ BIRIS] In membrana BIRIS, ex rustica literarum B et V permutatione, quae in codicibus vergentis imperii temporibus scriptis frequentissima, ut infra *benit*, etiam hodie in variis dialectis Italicis obtinet, atque praecipue in Neapolitana regnat. *Viri*, subsequente equitatus mentione, pro peditibus positum: uti XXI, 27. *omnem ripam equites virique obtinentes:* ubi vide Gronovium patrem, Dukerum et Drakenborchium; qui viri praeclari id solum observandum reliquerunt, natum hoc esse de priscae linguae usu, quae equum *equitem* dicebat. NIEBUHRIUS. Vid. Gell. Noct. Att. XVIII, 5. Macrob. Sat. VI, 9. Burmann. ad Virg. Georg. III, 116. et Oudendorp. ad Frontin. II, 5, 31. De literarum B et V permutatione admodum frequenti cf. notas ad lin. 200. Ceterum haec verba, priusquam medicamentum a Niebuhrio adhiberetur, lectu difficillima fuisse, colligas ex schedis Brunsii, cuius oculis in lin. 62. initio primum TIRVR, quod obscura vocabuli BIRIS vestigia continet, deinde MANIBVS oblatum est. Hoc postea in MANE PER mutavit.

Lin. 63. 64. EQVITATVM QVOQ· NOVIS] Ita scribendum esse, Weiskius certissima et, quum nunc codicis auctoritas accesserit, invidenda sane coniectura perspexit. Recte enim idem monuit, verba *tum quoque*, in quibus Ihrius, Brotierius, Brossius, et Harduinus non offenderunt, hic ferri non posse ob rationes grammaticas, de quibus, si vacat, vide notam nostram ad Liv. XXXIII, 34. et cf. lin. 174. 175. ubi eadem suo loco leguntur. Pro NOVIS in Brunsii schedis deprehendi ... OS, quo Brotierii coniecturam, *ipsos*, sc. centuriones, legendum esse, quodammodo confirmari, olim existimabam. Quod Ihrius supplevit *naves*, vel propterea displicet, quod non probabile est, Sertorium, qui nunc quum maxime hoc agebat, ut reliqua belli terrestris perficeret, de maritimo ne cogitabat quidem, naves armasse, sive, ut Colum. IV, 3. dixit, armamentis instruxisse.

Lin. 65—67. VESTIMENTAQVE PRAEPARATA ANTE] Hoc ipsum a Livii manu profectum esse, quum in Brunsii schedis lin. 66. MENTAQV . . PAIPA . . et lin. 67. TA AVT. reperissem, coll. lin. 78. 79. probabili admodum coniectura adsecutus sum. Nam literas E et I, quas a fragmenti Liviani editoribus passim confusas esse, infra ad lin. 72—74. videbimus, atque R et P a librariis etiam permutatas esse, docuit Drakenborch. ad Liv. IX, 24, 10. et XXIII, 1, 6. Literam V in AVT. residuam esse literae N particulam, facile perspexi. Pro VESTIMENTAQV-, quod ed. Hamb. offert, in ed. Mannh. VESTIMENTAQ . . exstat. Anglicus fragmenti interpres *vestimenta qu*, quod in ed. Hamb. literis minusculis scriptum legitur, male vertit: *the garments which.*

Lin. 67. 68. STIPE-DIVM DATVM] Brunsius edidit --IPE^N DIVM; ita ut vel literula N vel signum pro ea poni solitum in fine lineae nunc prorsus evanuisse videatur. Cf. notam ad lin. 43. *Stipendium datum* esse scribendum, probe perspexerunt Ihrius, Brossius et Harduinus, qui haec verba minus recte a praecedentibus seiunxit. Brotierius militum stipendio male *operarum inpendium* substituit. Weiskius, quum de lacunae proximae supplemento nondum constaret, hoc nobis rogantibus obtulit: *et in tres menses stipendium datum.* Sertorium autem, qui Romanos patria profugos et Hispanos, id quod Plutarchus Sert. cap. 14. narrat, in iusti exercitus formam redegisset, militibus suis nunc stipendium numerasse, non est, quod miremur; licet Pompeius biennio post in sua ad senatum Romanum epistola, Fragm. Sallust. p. 965. ed. Cort. haec scripserit: *Itaque meo et hostium ex-*

ercitui par conditio est, namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest.

Lin. 69. CVRA CONQVISITOS] Nisi me omnia fallunt, vocula CV~ ob ductuum similitudinem ante vocabulum CVRA excidit, et Livius hic quoque scripsit *cum cura*, i. q. *diligenter*, ut alibi saepissime. Vid. Drakenborch. ad Liv. XXVII, 24, 8. XXXVIII, 18, 7. et XXXIX, 41, 6. atque Ernest. Glossar. Liv. s. v. *cum*.

Lin. 69. 70. VNDIQ· EXCIVERAT] Sic membranae, quod optime iam Kreyssigius coniecerat. *Niebuhrius.* Huius emendationis laudem ab Ihrio, quem in idem incidisse supra vidimus, mihi praereptam esse, postea intellexi. Similiter Liv. I, 56. *fabris undique ex Etruria accitis*, lib. II, 11. *navibus undique accitis*, et Sueton. Calig. 43. *legionibus et auxiliis undique excitis.* Quemadmodum autem literas V et I atque I et E in hoc Livii fragmento sive a librario sive ab editoribus passim confusas esse, infra ad lin. 79. 80. videbimus, ita vocabula *undique* et *indeque* etiam Horat. Od. I, 7, 7. a librariis esse permutata, colligas ex Iani notis criticis.

Lin. 71. OFFICINABV.s BITVMEN ***] Aut *excoqueretur*, aut *eliquaretur* supplendum. Sertorius machinarum scientia et usu peritissimus, ut videre est apud Plutarchum in eius vita, adversus hostes et bitumine et malleolis et falaricis utebatur, maxime quum incendendae essent eorum turres. De his machinamentis Vegetius de re militari IV, 18. *Quod si oppidani exire non audeant, maiores ballistas, malleolos, vel falaricas cum incendio destinant, ut perruptis coriis, vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittae sunt, et ubi adhaeserint, quia ardentes veniunt* 76), *universa conflagrant. Falarica autem, ad modum hastae, valido praefigitur ferro: inter tubum et hastile sulphure, resina, bitumine, stuppisque convolvitur, infuso oleo, quod incendiarium vocant, quae ballistae impetu destinata, perrupto munimine, ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incendit.* Falarica usos esse Saguntinos docet Livius XXI, 8. *Falarica* autem *erat Saguntinis missile telum hastili abiegno, et cetera tereti; praeterquam ad extremum, unde ferrum exstabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere cor-*

76) Codices et antiquas editiones secutus *veniunt* pro *sunt* scripsi cum viro docto in Miscell. Observatt. crit. in auctores veteres et recentiores, Vol. IX. Tom. II. p. 230.

pus posset 77). Antiqua arma in Celtiberia reperta exhibet Serenissimus Princeps Hispaniae, D. Gabriel, in egregio suo opere, *Salustio*, p. 303. *Brotierius.* Fucum fecit Brotierio non minus quam Ihrio, Brossio et Harduino prava lectio ed. Hamb. OFFICINABV.S BITVMEN, in fronte huius notae posita, cui codicis scripturam OFFICINA PVBLICA IN * * * Niebuhrius substituit totumque locum probabiliter ita supplevit: *quibus, officina publica instituta, uteretur.*

Lin. 72—74. RATIONE INITA —— EFFICI POSSIT] An RATIONE INITA 78), ut lib. XXIX. cap. 17. *Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior;* et lib. XXVI. cap. 4. *Inita tandem ratio est?* Ceterum locus ita foede corruptus depravatusque vetustate est, literarum vestigiis magnam partem detritis, aut penitus amissis; ut potius quod unum atque alterum fugitivum verbum revocaverimus, boni consulendum sit, quam, quod retrahere cetera nequiverimus, reprehendendum. *Iuvenatius.* Hoc comma in ed. Hamb. recte legitur, praeterquam quod pro *possit*, *posset* habet. Ed. Rom. autem, omissa syllaba *ra*, exhibet: . . *tione inita qu . . di . . . culo effici possit.* *Niebuhrius.* Lacunas edd. Rom. et Neap. duplici modo possis explere; vel: *ratione inita, quid diluculo effici possit*, quod Sivrio quoque obversatum esse, colligo ex verbis: *pour le point du jour*, quae in eius versione leguntur; vel: *ratione inita, quid in dies singulos effici possit*, quod ad codicis scripturam propius accedit. Cancellerius enim quum fragmentum describeret ordine, quo Iuvenatius legendum esse ad eius marginem adnotaverat, verborum posituram, uti lin. 102. 103. ita etiam h. l. temere mutasse videtur. Cf. Cancellerii Praefat. p. 10. ed. Lips. et not. 35. Pro POSSET, quod non solum ed. Hamb. sed etiam Brunsii apographum exhibet, ex edd. Rom. et Neap. recepi POSSIT, quod in Brunsii schedis quoque a me repertum in ipso codice exstare, testatur Niebuhrius, qui in fine lin. 73. pro SIN, quod Brunsii apographum et schedae cum ed. Hamb. offerunt, SI tacite reposuit, ita ut vel typotheta ipsi non paruisse, vel litera extrema nunc penitus deleta esse videatur. Cf. notam ad lin. 43. Cum toto autem loco iuvat conferre, quae Liv. XXVI, 51. de Scipione Nova Carthagine

77) In hoc Livii loco pro *oblongo* et *in longum* Drakenborchio obsecutus *abiegno* et *longum* scripsi.

78) Quum in edd. Rom. et Neap. nihil nisi : : TIONE INITA exstet, Iuvenatius codicis scripturam coniecturae ope restituit. Vid. Niebuhrii notam, quae sequitur.

commorante leguntur: *Urbs ipsa strepebat adparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis: dux cuncta pari cura obibat; nunc in classe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus adspiciendis tempus dabat, quaeque in officinis, quaeque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat.*

Lin. 75 — 77. ITAQ· OMNIA — — PARABANTVR] Ed. Rom. mutile et mendose: *Itaq. omnes simul insta . m . . . . tur.* NIEBUHRIUS. In sola ed. Hamb. exstat ITAQ pro ITAQ·, quod in Brunsii apographo et schedis ceterisque fragmenti editionibus reperitur. Vid. infra notam ad lin. 81. Pro *insta*, quod in edd. Rom. et Neap. vitiose legitur, Rupertius per novum errorem, quem Lemarius non correxit, *iusta* edidit. Sivrius ed. Rom. lacunas ita supplevit: *Itaque omnes simul, instante imperatore, operantur*, etc. Non male quidem, si non meliora suppeterent. Praeterea *operabantur* scribendum erat ob sequens *deerat.*

Lin. 79. 80. *NIXO CIVITIVM--VDIO] His verbis 79), quae corrupta esse ecquis non videt, medelam ego afferre nullam potui. Sic enim in codice reperiuntur; literaeque fere nihil evanuerunt, in primis X et VITIVM. Quae M et V interiacet litera, si modo una est, mihi non liquet. IXO fortasse corrigendum in IPSO; nam de legato quodam consulari Suetonius in vita Aug. cap. 88. quod *ixi* pro *ipsi* scripserit. BRUNSIUS. Fortasse: ENIXO CIVITATIVM, vel CIVIVM STVDIO. Sed malui haec, ut scripta esse videbantur, cum fide proponere, quam quidquam, quod exploratum perspectumque mihi quidem haud esset, profectum a Livio fuisse, in eius ordinem verborum recipere. Quod ipsum tamen, quid enim dissimulem? de duobus ENIXO ac STVDIO intelligi volo: nam ad CIVITIVM quod attinet, quum omnibus vestigiis indagare eius verbi lectionem studuerimus, nulla nobis quidem relinqui videbatur dubitatio, quin ad hunc plane modum antiquitus scriptum legeretur. IUVENATIUS. Non ita longe a principio dissentiunt in lectione libri scripti

79) Quum Brunsius et Iuvenatius, id quod ex sequentibus apparebit, hunc locum ita edidissent, ut ille INIXOGIVITIVM-VDIO, hic : : : NIXOCIVITIVM : : : IDIO exhiberet, editor Mannhemensis iam ante Niebuhrium, qui in ed. Hamb. GIVITIVM pro CIVITIVM exstare, non monuit, utraque lectione recte coniuncta, . NIXOCIVITIVM . . VDIO scripsit. Vid. infra not. 82.

exhibenda Iuvenatius et Brunsius. Nam ille exhibet: *neque materia artificibus praeparatis ante omnibus .nixo civitium . . idio:* hic *inixo givitium . . udio.* In correctione vitii autem iidem dissentiunt. Nam Brunsius coniicit *in ipso:* non tactis reliquis; unde adeo nihil efficitur: at Iuvenatius, *enixo civium,* vel *civitatium, studio;* quod nobis sane placet. Enimvero absoluta erit loci correctio interpunctione apta in hunc modum: *neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus enixo civitatium studio, nec suo quisque operi artifex deerat:* quae sunt plane concinnitatis Livianae. *Ernestius* in Praefat. ed. Lips. p. 6. *Inixogivitium* monstrum esse vocabuli, Cl. editor ultro fatetur: sed qua ratione procurari debeat, sibi non liquere. Ego non magis Oedipus sum; sed quid tamen in mentem mihi venerit, pace lectoris proferam. Priorem vocis partem perexigua cum variatione esse arbitratus sum *enixo;* sive quod pro E lectum scriptumve I fuerit, sive quod auctor, ut alias quoque archaismos videtur adamasse, tertiam vocalem pro secunda substituerit. Quidquid huius sit, egregie hocce *enixo* adaptatur mox sequenti *studio:* ita enim lacunam hanc integrandam censeo. Ex eo, quod in medio est, facile *divitium* efficitur, adeo ut indicetur, in comparando bellico apparatu pauperibus parcere voluisse Sertorium, remque omnem in ditiorum humeros inclinasse. Aliquando etiam suspicari subiit, quum sex ultimas literas *vitium* satis manifestas apparere doceat Cl. editor, *servitiūm* scripsisse Livium, commemorarique impigram servorum operam in caedenda comportandaque materia ad belli usus necessaria 80). Si vero neutrum placeat, uti nec mihi allatae coniecturae omnino satisfaciunt, credere liceat, inter 179 oppida, quae suo tempore in Hispania fuisse narrat Plinius H. N. lib. III. cap. 3. aliquod in vicinia Castrorum Aelii fuisse, quod nomen habuerit huic terminationi accommodatum, quodque in hoc rerum discrimine subsidio esse voluerit. Quod ad vocabulum ipsum attinet, omnes norunt, quid sit *enixe agere, studere,* et, licet nomen adiectivum rarius occurrat, habemus tamen apud Livium lib. VI. cap. 24. *enisa virtus,* et apud Plinium H. N. lib. IX. cap. 8. *enixior opera,* uti docent lexicographi. *Ihrius.* In fragmento ex lib. XCI. Historiarum Titi Livii,

80) Vocabulum *materia* h. l. non solum lignorum copiam significat, sed etiam cetera omnia, quae ad instrumenta belli paranda essent necessaria. Haec autem non a servis comportata, sed a civitatibus ante praeparata esse dicuntur.

quod ex cod. MS. Vaticano nuperrime publicavit Cl. Brunsius, ita scribitur lin. 75. sqq. *Itaque omnia simul instrumenta belli parabantur. Neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus inixogivitium -udio, nec suo quisque operi artifex deerat.* Haec mutila et corrupta sunt. Tentabat Cl. editor, sed medelam nullam afferre potuit. Ego vero vel quovis pignore contenderim ita dedisse Livium: *Neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus enixo civitatium studio, nec suo quisque operi artifex deerat.* Error librarii ex compendio. Ut θεόπτου pro θεοπέμπτου, sic *civitium* pro *civitatium.* Vox autem *civitatium* occurrit supra in hoc fragmento: *Interdiu conventum sociarum civitatium in oppido agebat.* Recte autem scripsimus, *enixo studio.* Valerius Max. lib. VIII. cap. 15. ext. 1. *Enixo Crotoniatae studio ab eo petierunt, ut senatum ipsorum, qui mille hominum numero constabat, consiliis suis uti paterentur.* TOUPIUS in Opusc. crit. Part. II. p. 264. sq. ed. Lips. 81) *Neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus,*

81) Verissime Schaeferus in Meletemat. crit. Spec. I. Part. I. Praefat. p. 5. *Ea est*, inquit, *criticae scriptorum veterum pervestigationis ratio, ut, si rectam viam institeris, fieri nullo modo possit, quin multa reperias, in quae alii ante te inciderint.* Quibus plane consona sunt, quae Iacobsius in Exercitat. crit. in script. vet. Tom. I. Praefat. p. 14. sq. ex animi mei sententia scripsit. Nam non solum egomet ipse, id quod in prima huius fragmenti editione p. 21. ingenue professus sum, Livium *enixo civitatium studio* scripsisse, prius divinavi, quam coniecturam meam Iuvenatii et Toupii auctoritate egregie confirmari intelligerem, sed etiam Herelius, de fragmenti editione Hamburgensi exponens, in Ephemerid. literar. Erford. a. 1773. No. 66. p. 549. de toto hoc loco non minus εὐστόχως in hunc maxime modum disseruit: *Auf der ersten Kolumne der zweiten Seite heisst es: Itaque omnia simul instrumenta belli parabantur. Neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus inixogivitium -udio, nec suo quisque operi artifex deerat. Der Sitz des Uebels fällt jedem in die Augen, und die Schrift, besonders x und vitium, ist hier wenig verblichen, nur vor udio waren ein, oder zwei Buchstaben unkenntlich. Hr. Bruns wagt keine Verbesserung, doch muthmasst er, ixo möchte vielleicht in ipso zu verändern seyn. Der Recensent ist bei sich überzeugt, die wahre, ursprüngliche Leseart gefunden zu haben, doch ist er weit davon entfernt, sich aus dieser Entdeckung ein Verdienst zu machen, da eine lange Erfahrung ihn gelehrt hat, wie viel in diesem Theile der Kritik der blosse Zufall und ein glücklicher Augenblick selbst über den grössten Scharfsinn und die ausgebreiteteste Gelehrsamkeit*

in ministerium tardior; nec suo quisque operi artifex deerat. Locus omnino corruptus ab ipso vetere librario, si quidem in codice Vaticano legitur *inixogivitium –udio.* Ni tamen me mea fallit coniectura, ad Livii sensum proxime accedunt, quae reposui. Erunt forte qui coniiciant, *in hoc servitium tardior.* At displicet *servitium* hoc sensu usurpatum, nec Livianum est. BROTIERIUS. Ed. Hamb. prave *inixo:* prima enim vocalis, ut recte indicat ed. Rom., omnino evanuit. Mox ed.

*vermöge. Er liest nämlich: enixo civitatium studio, und findet seine Veränderung sowohl durch den ganzen Zusammenhang der Erzählung, als auch durch die Regeln der Kritik in Rücksicht auf diese Handschrift bekräftiget. Die Rede war kurz vorher von den Massregeln zu Fortsetzung des Kriegs, die Sertorius mit Zuziehung der verbündeten Völkerschaften nahm. Interdiu, sagt Livius auf der vorhergehenden Kolumne, conventum sociarum civitatium (man bemerke hier die gleiche Endung des Genitivs dieses Wortes in ium) in oppido agebat. Arma ut fierent, pro copiis cuiusque populi per totam provinciam edixerat. Und gleich darauf: Convocatis deinde omnium populorum legationibus, – – quas ipse res *** quasque in oppugnandis urbibus hostium gessisset, exposuit, et ad reliqua belli cohortatus est, paucis edoctos, quantum Hispaniae provinciae interesset, suas partes superiores esse. Dimisso deinde conventu etc. Wie eifrig in der That die meisten hispanischen Völkerschaften den Sertorius unterstützten und seine Partey nahmen, zeigt Plutarch in dem Leben dieses grossen Unglücklichen. Die Ausartung dieser ächten Lesart in das räthselhafte Unwort ist leicht begreiflich. Der Text des Fragments ist ohne Absonderung der Worte von einander geschrieben, das E in enixo ward durch die Verlöschung oder Verdeckung seiner drei Querstriche zum I, G und C werden in alten Manuscripten unzählige Male mit einander verwechselt und sind nach der Probe des Kupferstichs in dieser Schrift sehr wenig von einander unterschieden, die ausgelassene Sylbe ta vergass der Kopiste entweder darüber zu setzen, oder wollte mit zwey Buchstaben, zur Verunstaltung seiner Abschrift, das nicht wagen, was er, wie wir wissen, bisweilen mit einem that, und ST passt genau in die Lücke vor udio, deren Buchstaben Hr. Bruns nicht sogleich erkennen konnte. Der Ausdruck enixum studium ist dem kritischen Zeichendeuter dieser Stelle verschiedene Male in der Lectüre des Livius vorgekommen.* Quibus quidem omnibus, si discesserim ab iis, quae Herelius de formula *enixum studium*, quam praeter hunc fragmenti locum non nisi Liv. XLII, 3. reperi, sub notae finem dixit, laetus lubensque subscribo.

Rom. perperam *..idio* pro *..udio*. *Niebuhrius*. Brunsius, quem INIXO GIVITIVM -VDIO edidisse, iam supra adnotavimus 82), editionis Hamburgensis exemplo, quo ipse utebatur, haec in margine adscripsit: *ENIXO GENTIVM STVDIO*, *Markham*, *Episcopus Cestrensis*, *ingeniosissime*, et addidit locum Liv. XLII, 3. *Q. Fulvius Flaccus censor*, *aedem Fortunae equestris*, *quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat*, *faciebat enixo studio*, *ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset.* Ibi Doeringius, quum huius fragmenti non meminisset, Livium pro *eniso studio* fortasse *immenso studio* scripsisse, temere opinatus, immensum quantum a scopo aberravit. Idem valet de Brossio et Harduino, quorum ille *inixo*, pro quo Schlüterus saltem rectius *innixo* scripsit, *civitatum studio*; hic autem *innixoque virium studio*, in fragmenti textu reponendum esse censuit. Nam neque *studium innixum* pro *opera enixa*, neque *virium studium* pro *virium contentione*, ex consuetudine Latina dicitur. Praeterea Harduinus copulam loco alienissimo inseruit et, quum hoc forsitan ipse sensisset, in nota suspicatus est, pro *civitium*, omissa copula, legi posse *iubentium*, h. e. ducum; quod non minus barbarum est. Nam *parentes* substantive ponuntur pro subiectis imperio; *iubentes* pro imperantibus sive ducibus non item. Vid. Cort. ad Sallust. Cat. 6, 5. et Iug. 102, 7. Anglicus fragmenti interpres satis habuit pro verbis: *praeparatis ante omnibus inixogivitium -udio*, in versione ponere: *especially being prepared;* et Sivrius, qui, licet in Mercurii Francogallici edd. Paris. et Amst. *praeparatis nixo civitium ..idio* legatur, in editionis Romanae apographo ipsi tradito verba omissa *ante omnibus* reperisse videtur, sensum totius loci ita expressit: *Aussi fut il servi de tous avec un égal zèle*, *nulle matière ne manquant à l' ouvrier*, *grace à l' empressement antérieur des cités à remplir les magasins; et nul ouvrier*, *d' autre part*, *ne manquant à sa tâche.* Ergo Sivrius quoque, id quod ex eius verbis: *grace à l' empressement antérieur des cités à remplir les magasins*, satis perspicue intelligitur, pro *civitium ..idio*, desperata vocabuli *nixo* emendatione, *civitatium studio* legendum esse

82) Vid. not. 79. Nescio, qui factum sit, ut editor Oxoniensis, quem fragmenti textum ex ed. Ern., quae Neapolitanam sequitur, descripsisse not. 71. docui, hic **inixo civitium **udio*, quae partim ex ed. Hamb. partim ex ed. Ern. petita videntur, pro *.nixo civitium ..idio* exhiberet. Vid. supra not. 54.

censuit. Expositis igitur omnibus omnium de loco vexatissimo coniecturis, hoc unice tenendum, Livium *enixo civitatium studio* scripsisse, quod Iuvenatius, Toupius et Herelius, quem vernacule loquentem supra not. 81. induxi, una mecum, Ernestio comprobante, penitus perspexerunt; Markhamus, cuius opinio proxime abest a vero, Ihrius, Sivrius, Brossius et Harduinus ex parte saltem adsecuti sunt. Nam inania Brotierii commenta, quibus verborum et sententiarum concinnitas tollitur, vanamque Ihrii suspicionem, pro *civitium* vel *divitium* vel *servitiûm* legendum esse, cui leges grammaticae adversantur, nihil attinet refutare. Sed qua ratione genuina huius loci scriptura depravata fuerit; id quidem facile poterit doceri. Etenim si Brunsius re vera primae vocabuli *enixo* literae, quam prorsus evanuisse Niebuhrius testatur, vestigia perobscura in codice Vaticano deprehendit, ea ad vocalis I similitudinem propius accessisse, non mirabimur, quum voces *enisus* et *innisus* Horat. Od. III, 3, 10. in codicibus antiquis, atque literae E et I in hoc ipso Livii fragmento passim vel a librario vel ab editoribus sint permutatae. Vid. quae adnotata sunt ad lin. 17. 66. 70. 74. 129. 135. 138. 153. 154. 163. 197. et 228. atque cf. Drakenborch. ad Liv. IX, 24, 10. Vocabulum *civitatium* autem, quod ex Livii consuetudine pariter hoc casu terminatum etiam lin. 50. 51. et 85. legitur, in *civitium* est corruptum eodem librarii errore, quo apud Ciceronem Off. III, 25. *optationes* in *optiones*, Tusc. I, 14. *adoptationes* in *adoptiones*, Cat. mai. 16. *natationes* in *nationes*, et, ut ex Graecis quoque scriptoribus exempla addam, apud Polyb. XXXII, 25, 14. θεοπέμπτον, quod Toupius l. l. Polybio restituit, in θεόπτον, apud Xenophont. Anabas. III, 3, 4. ὑπόπεμτος in ὕποπτος, et Cyropaed. I, 6, 36. εὐχειρωτοτάτους in εὐχειροτάτους mutatum reperitur. Constat enim, librarios medias vocabulorum syllabas, praesertim ab eadem cum sequenti incipientes litera, saepissime neglexisse. Vid. Beckii Comm. II. de interpretatione veterum scriptorum etc. Lips. 1791. p. 86. et Drakenborch. ad Liv. X, 37, 2. Praeterea nec hoc mirum videbitur, quod Brunsius GIVITIVM pro CIVITIVM edidit, quum tanta sit literarum G et C similitudo, ut non solum huius fragmenti lin. 240. a Iuvenatio, sed alibi quoque, v. c. Liv. XLV, 19. ubi pro *gladiis*, quod in codice Vindobonensi legitur, *cladis* rescripsi ex certissima Walchii coniectura in Emendat. Liv. p. 268. proposita, a librariis sint confusae. Vid. Drakenborch. ad Liv. VI, 25, 6. Trilleri Obss. crit. p. 283. et Iuvenatii

notam ad lin. 109. Denique Iuvenatium, quum ..IDIO pro ..VDIO in codice exstare putaret, aeque ac Brunsium, qui supra lin. 69. 70. INDEQ pro VNDIQ in eodem codice reperiri existimavit, literas V et I, quum prior dimidio exolevisset, in detrita scriptura confudisse, facile intelligitur.

Lin. 81. QVISQ] In sola ed. Neap. QVISQ· positum est pro QVISQ, quod ceterae omnes cum Brunsii apographo schedisque recte exhibent. Nam librarius aliquoties quidem huic scripturae compendio punctum addidit, sed multo saepius, nisi passim fuerit extritum, addere supersedit. Vid. lin. 14. 53. 75. 184. et lin. 61. 64. 70. 91. 142. 144. 165. 201. 239. atque cf. notas ad lin. 53. 75. et 239.

Lin. 82—90. CONVOCATIS ——QVAS IPSE RES ***] Haec omnia usque ad verba *quasque in oppugnandis* etc. ab ed. Rom. absunt. Ed. Hamb. prima quinque vocabula habet: at ea quoque cetera omittit, praeter ultima, *quas ipse res*. NIEBUHRIUS. Quae olim deerant, Erotierius ita supplevit: *Convocatis deinde omnium populorum legationibus, summatim prioris belli eventus recensuit, laudatisque civitatum consensu et militum virtute, quas ipse res consilio providisset, quasque* etc. Brossius, paullo liberius in huius loci interpretatione versatus, hunc in modum: *Convocatis deinde omnium populorum legationibus, quae ad provinciae securitatem ac gerendum in Hispania bellum pararet; tum etiam quas per legatos, quas ipse res in proeliorum discrimine, quasque* etc. Harduinus ita: *Convocatis deinde omnium populorum legationibus, verbis extulit quas ipse res pro sociis, quasque* etc. quae quidem omnium minime satisfaciunt. Nos in hoc loco resarciendo Niebuhrium secuti sumus.

Lin. 85. ET CIVITATIVM] Accedunt schedae nostrae ad optimorum quorumque librorum auctoritatem, Florentini, Leidensis, Moguntini, Vindobonensis, quibus obsecutus Drakenborchius hanc formam ubique restituit: vide eum ad XXXIII, 20, 11. NIEBUHRIUS. Cf. supra notas ad lin. 51. et 80. Praeterea vide, an, vocabulis transpositis, scribendum sit: *omnium populorum et civitatium legationibus*, ut Liv. XLV, 19. *Inter multas regum gentiumque et populorum legationes;* quamvis non ignoro, orationis Livianae structuram alibi quoque ita esse comparatam, ut ex nostro quidem sensu duritie quadam laborare videatur. Multo autem durius illud est, quod Liv. XLIV, 38. legitur: *ne quis*

sine caussa vestrum credat, pro *ne quis vestrum sine caussa credat*, ut ibi scribendum esse coniecimus.

Lin. 87 — 89. IN--DE-TRE------STI * * *] Livius, capite ex quo mox aliud exemplum sumam, XXXVIII, 43. *quum imperata praestare parati essent.* NIEBUHRIUS.

Lin. 89. 90. QVAS IPSE RES * * *] Ultimus versus cum dimidio praecedentis resectus est. Usque ad undeviginti literas, quae in supplemento meo numerantur, haud ita raro in his schedis in uno versu reperiuntur. NIEBUHRIUS. Haec verba, quae in Brunsii schedis quoque leguntur, eius apographo serius adiecta sunt.

Lin. 91. QVASQ] Perperam ed. Rom. *quaeque.* NIEBUHRIUS. Edd. Rom. et Neap. lectionem QVAEQ, cui editor Mannhemensis recte quidem, sed parum accurate, ex ed. Hamb. QVASQVE pro QVASQ substituit, iam verba praecedentia *quas ipse res* suspectam reddebant. Sertorium autem boni imperatoris et strenui militis officia simul exsecutum esse, testatur Plutarchus Sert. cap. 4. οὐ μήν, inquiens, ὑφήκατο τῆς στρατιωτικῆς τόλμης, εἰς ἀξίωμα προεληλυθὼς ἡγεμόνος, ἀλλὰ καὶ χειρὸς ἐπιδεικνύμενος ἔργα θαυμαστά, καὶ τὸ σῶμα τοῖς ἀγῶσιν ἀφειδῶς ἐπιδιδούς, τῶν ὄψεων ἀπέβαλε τὴν ἑτέραν ἐκκοπεῖσαν.

Lin. 94. RELIQVA BELLI] *Reliqua belli* et *belli reliquias* Livius aliique scriptores dixerunt id, quod reliquum belli est, ut Livius XXVI, 40. et XXVIII, 2. loquitur. Illud legitur Liv. IX, 16. XXVI, 1. et Tacit. Annal. XIV, 38. hoc Liv. IX, 29. XXV, 37. et 40. Vellei. II, 17. et 114. Iustin. XXII, 8. et in oratione Philippi inter Sallust. Hist. Fragm. p. 948. ed. Cort. Contra Liv. V, 13. *reliquiae pugnae*, lib. XXII, 56. XXV, 5. et XLIII, 10. *reliquiae cladis*, atque lib. XLI, 12. *reliquiae caedis* appellantur, qui pugnae, cladi et caedi supersunt, ut dixit Livius X, 41. XXVI, 41. et IX, 38. Non satis accurate haec constituit Rupertius ad Liv. IV, 27.

Lin. 96 — 99. QVATVM — — ESSE] Codex *quatum*, ut ed. Hamb. NIEBUHRIUS. Edd. Rom. Neap. et Mannh. QVANTVM exhibent. Similia huic vitia librarius lin. 52. et 190. correxit. In editionis Romanae apographo, ex quo fragmentum in Mercurii Francogallici edd. Paris. et Amst. descriptum est, exstabat: *quantum Hispaniae provincias interesset, suas partes superiores esse;* quo soloecismo non offensus Sivrius haec verba, corrupta totius loci sententia, ita vertit: *combien il étoit important pour les provinces d' Espagne, que son parti triomphât.*

Lin. 101. IVSSISQVE] Sic emendavi quod membranae habent *iussisquae*, vulgatissimo in his valde vetustis errore. Ed. Rom. male Q: E, quasi VA non legeretur. *Niebuhrius*. Vid. eundem ad Cic. orat. pro Fonteio p. 54. et 64. Nihil hoc et contrario errore frequentius in Livii codice Vindobonensi, atque etiam in Sallustii fragmentis Vaticanis aliquoties ita peccatum est. Brunsius et ipse in apographo primum QVE scripsit et postea in QVAE mutavit. Hinc originem lectionis, quam edd. Rom. et Neap. exhibent, repetendam esse apparet. Brotierius in Taciti ed. Paris. Tom. IV. p. 550. pro IVSSIS perperam IVSSIT, sed p. 557. recte *iussis* scripsit.

Lin. 102. 103. ***IN CIVITATE***] IBI, quod hic comparet 83), sensum turbare videtur, et aegre locum invenire: quid si reponeremus, *iussisque omnibus et singulis impigre partes obire suas*? Sed haec ut dubia sunt, ita mirum non est, si in tam densis tenebris caecutiamus. *Ihrius*. Hoc quoque loco versus duodecimus in plicatura periit, simul cum parte sequentis: ubi, loco verborum *in civitate*, ambae editiones *ibi* habent, quod ed. Rom. perperam in praecedente versu collocat. Supplementum meum [BONOANIMOESSEATQ·]INCIVITATE[SREDI]RESVAS, cum spatio optime convenire manifestum est, mentem verbaque auctoris exprimere confido. Literarum DI tenuia vestigia conspiciuntur. *Niebuhrius*. Voculae IBI, cui Niebuhrius IN ex codice substituit, in Brunsii apographo literae CLVI, in quibus manifesta vocabuli CIVITATES vestigia facile agnoscas, atramento flavescente serius adscriptae leguntur. Quarum uti nullam rationem habere potuit Cancellerius, ita idem h. l. in disponendis et coagmentandis fragmenti partibus eodem fere modo peccavit, quo eum supra lin. 73. 74. peccasse vidimus. Brotierius, literam S ante IBI extritam esse ratus, lacunam ita supplevit: *iussis, quae omnibus conducerent, quibusque sibi possent res servare suas*, quod Brossius quoque adscivit, aliter locum in versione supplere conatus; Harduinus autem hoc modo: *iussisque omnibus, quae possent res ibi stabilire suas*; in quibus, ut cetera mittam, pronomen *suas* pro *ipsorum* positum nemini non displicebit. Ego olim suspicabar, Livium scripsisse: *iussisque omnibus sociorum legatis, qui ibi erant, do-*

83) In ed. Hamb. de cuius lectione vid. Niebuhrii notam, quae sequitur.

mos abire suas, h. e. in suam quemque civitatem, coll. Liv. II, 7. XLV, 38. et Cornel. Themist. cap. 4. Anglicus fragmenti interpres, de ceteris nihil laborans, *iussisque* legit et vertit: *and having ordered;* Sivrius autem mira sane commentus haec posuit: *Ensuite il congédia la diete des alliés, et leur fixa un tems pour le venir rejoindre au même lieu.*

Lin. 105. ·M· PERPERNAM] Opinor, solens more suo fecerat descriptor, ut in Perpernae praenomine significando duobus punctis eius praenominis notam includeret, quae tamen amplius nunc in scripto non comparent. Pusilla res, dices. Quippe. Verumtamen cur tam pusilla in re aut scribae constantiam, aut nostram diligentiam desiderari paterer? *Iuvenatius*. Puncta utrimque posita desiderat Iuvenatius; ea tamen etiam hoc loco adsunt. *Niebuhrius*. Neque in Brunsii apographo neque in ed. Hamb. haec puncta desiderantur. Vid. quae infra ad lin. 203. 204. adnotavimus. De vera scriptura nominis *Perperna*, quam hoc fragmentum quoque tuetur, cf. Drakenborch. ad Liv. XLIV, 27, 11. viros doctos ad Cornel. Cat. cap. 1. et Oros. V, 23. atque prae ceteris Tzschuck. ad Eutrop. IV, 20. not. 10.

Lin. 106. MILIB·] Libri veteres, inscriptiones, ut et hic codex Vaticanus Livii, saepe habent *milibus*, *milia*. Sed et ipse quoque mox habet *mille*. *Brotierius*. *Olim antiquos mile et milia scripsisse, et ita in melioribus quibusque membranis exaratum reperiri, testatur optimus Broekhusius et quos laudat ad Propert. lib. I. El.* 5. *vs.* 10. Sunt verba Drakenborchii ad Liv. IV, 2, 8. et nota res est; neque nos haec vocabula aliter scripta deprehendimus in Livii codice Vindobonensi. Illud minus notum est, veteres *mille* et *milia* scripsisse, quod Pompeius grammaticus, iam ab Heusingero ad Cic. Off. II, 21, 6. ex codice Guelpherbytano laudatus, Plinii Secundi auctoritate confirmavit in Commento Artis Donati p. 172. et 202. ed. Lindemann. Quod si vere praecipitur, librarius recte hic *milibus* et paullo post lin. 108. *mille* scripsit, quod orthographiae discrimen servandum esse negavit Schneiderus in Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 412.

Lin. 109. ILVRCAONVM] Videndum, an rectius *Ilercaonum* aut *Ilergaonum*, ut saepe harum duarum literarum C et G ob propinquam soni ac formae similitudinem altera in alteram transit 83). Paullo post enim idem Livius *Ilercaonia:*

83) Brunsius quoque in apographo primum ILVRGAONVM scripsisse et postea G in C mutasse videtur.

et constat, eandem regionem seu gentem utrobique ab eo significari. Ptolemaeus quoque lib. II. cap. 6. *'Ιλερκάονες* et *'Ιλερκαόνων* dixit; et Plinius lib. III. cap. 3. *regio Ilergaonum.* Tamen idem Livius lib. XXII. cap. 21. alio inclinatu: *Castra Punica*, inquit, *in agro Ilercaonensium;* pro quo pariter non dubitarem *Ilercaonum* reponere, nisi exemplarium emendatiorum Caesaris de Bell. Civ. obstaret auctoritas; in his enim lib. I. cap. 60. aperte *Illurgavonenses: Paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur.* Sed aliud Caesarem, aliud Livium in hoc nomine derivando sequi potuisse, cuivis, opinor, credibile fit. Livium autem, qui non annales, aut adversaria conscribebat, sed iustum absolutumque historiae corpus aequabili tractoque, atque, ut ita dicam, unicolore dicendi genere conficiebat, aliud alibi secutum fuisse, aliterque unum idemque gentis nomen alio loco extulisse, cui, quaeso, erit credibile? *Iuvenatius.* Ilurcaones oram maritimam ad ostia fluminis Hiberi, *l' Ebro*, habitabant; nunc *la partie méridionale de la Catalogne et la partie septentrionale du Royaume de Valence.* Fortasse melius scriberetur *Ilercaonum.* Ipse Livius XXII, 21. dixit: *in agro Ilercaonensium*; et ipse mox infra in fragmento memorat *Ilercaoniam.* In Plinio H. N. III, 3. legitur *regio Ilergaonum.* Multa est apud antiquos scriptores in scribendis nominibus varietas. Iidem enim Iulio Caesari de Bell. Civ. I, 60. dicuntur *Illurgavonenses*, Ptolemaeo II, 6. *'Ιλερκάονες. Brotierius.* De *Ilercaonibus*, quam nominis scripturam Danvillius quoque Comm. p. 764. ed. Paris. recte praeferendam censet, vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 314. In eo autem, quod Livius unum eundemque Hispaniae populum in hoc fragmento *Ilercaones* Graeca, et lib. XXII, 21. *Ilercaonenses* Latina terminatione appellavit, Iuvenatius sine causa offendit. Nam Livium alibi quoque ab hac in populorum nominibus efferendis inconstantia, si qua est, haud sibi cavisse constat. Ita *Carpetani*, quos lib. XXI, 5. et 11. commemoravit, iidem esse videntur, qui lib. XXIII, 26. *Carpesii* nominantur; et qui lib. XXXVIII, 13. et 39. *Alabandenses* et *Mylasseni* vocantur, lib. XLV, 25. *Alabandeni* et *Mylassenses* appellantur.

Lin. 110. AD TVENDA] Pro AD TVENDAM, quod ita librarium reliquisse, tam mihi certum est, quam meridie, ut aiunt, lucere. Suspicor autem, quia animadvertebat, si literam M, aut notam, qua eius vice uti solet, adscripsisset, versum paullo longius excursurum fuisse, quam reliquorum versuum modus et scripti concinnitas pateretur, ideo neutram apposuisse, quum ceteroqui locus utri libuisset notandae non deesset. Cete-

rum ad hoc genus quod attinet, illud tenendum est, librarium quum abundantes in versu literae in sequentem versum transferendae sunt, grammaticorum de verbis ac syllabis dividendis praescripta non magni pendere [84]). Tantum si contingat, postremam verbi literam ad versus mensuram abundare, eam aut vicaria nota significat, quod facit cum M et N; aut ad praecedentem annectit, ut SIMVL, GENTIBVS, et TRANS; aut denique prorsus praeterit, ut hic in TVENDA; certe non transfert [85]). *Iuvenatius.*

Lin. 114. DVCERET] Verbum *ducere*, ut Graecum *ἄγειν*, hic et lin. 136. absolute dictum pro *ducere exercitum*, Livio in deliciis fuisse, docent loci paene innumeri, quos congessit Drakenborch. ad Liv. I, 23, 5. XXIII, 18, 13. et XL, 25, 1.

Lin. 116. PONPEIVS] Attonsa est S litera ab iis, qui paginas novi libri abraserunt, ut et post duos versus in verbo *insidiis.* Iam *Ponpeius* hic et in sequentibus, contra quam veritas patiebatur, per N, non per M scriptum est; quod ipsum tamen non caret exemplo antiquitatis. Ita enim *Ponponius* in veteri titulo nondum edito, quem vidi et descripsi in agro Salernitano ad tertium extra urbem milliare via Ebolitana:

D. M
P. IVNIO. AVITO
PONPON. SATVRNINA
MARITO. KARISSIMO
ITEM. PARENTES. FILIO
DVLCISSIMO. ERGA. SE
AC. PIENTISSIMO
BENE MERENTI. FEC
VIX. ANN. XXIII
M. VII. D. XXVIIII

Ubi duo verba ERGA SE errore, ut arbitror, scalptoris factum est, ut alieno loco ponerentur: nam quia sequens vox in easdem literas exit, quae sunt in DVLCISSIMO, scalptor hac voce perscripta, aberrante forte oculo vidit et exscripsit, quod post PIENTISSIMO sequebatur; quod deinde emendare aut neglexit, aut religione prohibitus, (ut in plerisque rebus, atque in iis

84) Non nisi bis, quantum ego existimare possum, hoc fecit librarius, qui, vocabulis contra morem divisis, lin. 161. 162. *oppug-narentur* et lin. 164. 165. *conper-erat* scripsit. De illo, quod Vaticanorum Sallustii fragmentorum, in quibus *sig-na* et *ig-nis* exaratum est, auctoritate confirmare possis, vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 272. sq.

85) Vid. Brunsii Epist. ad Kennicott. p. 333. et not. 17.

praesertim, quae ad iura Manium pertinerent, aliquanto infirmiorem fuisse Romuli illam faecem, notum est) noluit. Adde *inpensa*, *inperator*, *inperiossus*, *inprobus*, *inportunus*, aliaque ad hunc modum, quae passim in veteribus marmoribus obvia sunt [86]). *Iuvenatius.* Ultima nominis litera perspicue scripta est, quam ambae editiones omittunt. *Niebuhrius.* In ed. Hamb. haec litera non desideratur; sed in apographo serius eam Brunsius adiecit. Quo factum est, ut in edd. Rom. et Neap. omitteretur. At enim vero lin. 119. extrema vocabuli *insidiis* litera deest in omnibus omnino editionibus.

Lin. 117—120. QVIB· —— ADGREDERETVR] Hunc locum, quo in contracta nominis *Pompei* forma priscis scriptoribus ex praecepto Heusingeri ad Cic. Off. II, 16, 12. vindicanda commode uti possis [87]), pessum dedit puerilis Anglici interpretis ignorantia, quae effecit, ut verba: *quibusque ipsum agmen Pompeii ex insidiis adgrederetur*, ita redderet: *and how his own army might escape the ambuscades of Pompey*, h. e. ad verbum: *quibusque ipsius agmen ex Pompeii insidiis evaderet.* Hunc enim interpretem triplici errore captum *ipsum agmen* ad Perpernae exercitum retulisse, *Pompeii ex insidiis* coniunxisse, et *adgrederetur* haud dubie cum *egrederetur* confudisse, nemo non videt. Eiusmodi ineptias piget taedetque refutare.

Lin. 122. HERENNVLEIVM] Quem eum ipsum opinor fuisse. Opinor autem? Imo is ipse certe est, quem Plutarchus in Pomp. cap. 18. Ἑρέννιον vocat: *Ἑρέννιον δὲ, καὶ Περπένναν ἄνδρας ἡγεμονικοὺς τῶν πρὸς Σερτώριον καταπεφευγότων, καὶ στρατηγούντων ἐκείνῳ νικήσας περὶ Οὐαλεντίαν ὑπὲρ μυρίους ἀπέκτεινεν.* Ita exemplar elegantissimum, idemque omnium recentissimum, Londinense anni CIϽIϽCCXXIX. Sic autem ibidem vertitur: *At Herennium, et Perpennam viros militares, qui ad Sertorium confugerant, huiusque legatos fudit circa Valentiam, occidit amplius decem millia militum.* Sed quis tam *ἀσύστατα καὶ συγκεχυμένα* intelligat? Quod si cetera ad hunc modum interpretati sunt, nae isti praeclari interpretes non modo alienis, quod voluerunt, verbis, sed cogitatis etiam, quod omnino non debuerunt, Plutarchum nobis loquentem induxerunt. Sed desino interpretationis absurditatem exagitare; cuius causa haud scio, an in Plutarchi Graecam orationem ex

86) Similiter in hoc ipso fragmento lin. 86. 87. *inperata* et lin. 163. *inploratam* scriptum est. Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 563. sq.

87) Vid. quae a Niebuhrio p. 57. coll. p. 110. de nomine *Fontei*, et a nobis supra p. 337. de nomine *Livi* adnotata sunt.

parte conferenda sit. Nam ut mittam duo gentilia *Ἑρέννιον* et *Περπένναν*, quorum alteri ex his Livii membranis, alteri ex his aliisque monumentis medicina facienda est, sane pro eo, quod legimus *στρατηγούντων*, vereor, ut a Plutarcho fuerit *στρατευόντων*: ut quod supra *τῶν καταπεφευγότων* ponitur, is non sit genitivus, ut grammatici loquuntur, partitionis, nec *ἐλλειπτικῶς* ab *ἐκ*, *ἀπὸ* aut quo simili *μορίῳ*, sed ab apposito *ἄνδρας ἡγεμονικοὺς* regatur. Itaque sic locus meo quidem animo vertendus erat: *Sed quum Herennuleium et Perpernam duces eorum, qui ad Sertorium confugerant, et pro eo militabant, circa urbem Valentiam debellasset, amplius decem millia interfecit* 88). Restituendum etiam hoc nomen Sallustio in epistola ipsius Pompeii, Fragm. Sallust. p. 965. ed. Cort. *Dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti.* Ubi vides utrobique diserte Valentiam nominari; quae quidem in Hedetanis sita erat, atque adeo in Sucronensi sinu, cuius citerius latus Ilercaones, ulterius Contestani obtinebant, in quibus ipsis locis Herennuleius tum versabatur, ut ex hoc fragmenti loco, exque illis eiusdem verbis: *ut Pompeium ab Ilercaonia et Contestania arceat*, perspicue constat. Iam vero cur ex harum membranarum scriptura emendanda Sallustii et Plutarchi loca, non contra illam ex his censeam, facit illarum in primis longaevitas, cui quantum prae ceteris scriptis et impressis codicibus tribuendum sit, quis non videt? tum quod cur *Herennius* in quorundam libris legatur, non difficulter, si opus sit, dicere causam possumus; cur in his schedis *Herennuleius*, nisi quod librarius ita scriptum in vetustioribus libris offenderit, quam aliam dicere possumus? Denique ostendant, si qui contra sentient, tantae vetustatis, tantaeque auctoritatis, quantae haec Livii sunt, Sallustii, aut Plutarchi exemplaria, in quibus *Herennius* legatur; tum quod volent, efficient. Herennuleiae autem gentis nescio, an ulla; quum contra Herenniae plurima in cuiusquemodi generis scriptis mentio fiat. Tamen eius quoque quum complura marmo-

88) Recentiores Plutarchi editores hunc locum, id quod iam vir doctus in Ephemerid. literar. Gottingens. a. 1774. Vol. I. No. 2. p. 13. desideravit, rectius ita distinxerunt: *Ἑρέννιον δὲ καὶ Περπένναν, ἄνδρας ἡγεμονικοὺς τῶν πρὸς Σερτώριον καταπεφευγότων καὶ στρατηγούντων ἐκείνῳ, νικήσας περὶ Οὐαλεντίαν, ὑπὲρ μυρίους ἀπέκτεινεν.* De loci scriptura nihil mutandum. Quum enim *ἀνὴρ ἡγεμονικὸς* ab *ἡγεμὼν* aeque differat, atque *ἀνὴρ στατηγικὸς* a *στρατηγός*, Plutarchus *ἄνδρας ἡγεμονικοὺς τῶν πρὸς Σερτώριον καταπεφευγότων καὶ στρατευόντων ἐκείνῳ*, pro *ἡγεμόνας* sive *ἄνδρας ἡγεμόνας τῶν πρὸς Σερτώριον καταπεφευγότων καὶ στρατευόντων ἐκείνῳ*, nullo pacto scribere potuit.

ra meminerunt, tum hoc *ἀνέκδοτον*, quod commodum ante hos paucos menses ab se accurate descriptum Reate mecum communicavit Alexius Horatii Fil. Falconerius. Inscriptionis exemplar eiusmodi est:

A. HERENNVLEIVS
CESTVS. NEGOTIATOR
VINARIVS. A. SEPTEM
CAESARIBVS. IDEM. MERCATOR
OMNIS. GENERIS. MERCIVM
TRANSMARINARVM. LICTOR
VIVOS. SIBI. FECIT. ET. LIBERTIS
LIBERTABVSQVE. SVIS
POSTERISQ. EORVM

IVVENATIVS.

Lin. 123. IN ISDEM LOCIS] Cicero in Orat. cap. 47. de Ennio: *In templis isdem probavit, at eisdem erat verius, nec tamen eisdem opimius; male sonabat iisdem; impetratum est a consuetudine, ut peccare suavitatis causa liceret*[89]). Charisius quoque lib. I. p. 86. ed. Putsch. *Is homo*, inquit, *idem compositum facit, nisi quia Caesar lib. II. singulariter idem, pluraliter iidem dicendum confirmat*[90]); *sed consuetudo hoc non servat.* Adde Priscianum lib. VII. p. 737. ed. Putsch. et ex poetis Tibullum ad Messalam vers. 136. *Incipe: non idem tibi sunt*, et Ovidium Trist. III, 1, 58. *Isdem sub dominis*[91]); ut comicos interim et vetustos titulos mittam, ad quos alteros dum Lipsius provocat, vereor ut satis considerate circumspecteque faciat: in his enim (de elegantioribus loquor, quosque ipse in urbe, aut alibi viderim) I productius scalptum est, quod valet EI, aut duplex II, ut in titulo arcus ad montem Coelium, qui etiamnum superstes legitur: IDEMQVE PROBAVERVNT. Iam ex his, quae hactenus adscripsimus, satis intelligitur, iam tum antiquiorum Latinorum consuetudine receptum fuisse, ut hoc pronomen per unum I vulgo efferrent, quodque consequens hinc est, scriberent etiam, si minus omnes, at ii certe, qui ita scribendum quodque verbum censebant, quomodo sonabat, *audituque*, ut Velius p. 2219. ed. Putsch. loquitur, *emetiebantur scriptionem.* Haec vulgaria, ac si vis, inepta et sputatilica,

89) Aliter et rectius, opinor, hunc locum constituit Schützius, quem vide.

90) Pro *confirmat*, quod Putschius edidit, Iuvenatius nescio qua auctoritate *affirmat* scripsit.

91) Adde Met. IV, 92. *et aquis nox surgit ab isdem.*

fateor; sed ignoravit tamen Zirardinius Ravennas iurisconsultus ad Novellas Theodosii Iun. et Valentiniani III. leges p. 72. quo loco ad inscriptionem ID. AA. hoc est *Idem Augusti*, haec adnotat: *Rectius utique scriptum, aut usitatius fuisset Iidem.* Quod utrumque universe falsum est. Nec si Cicero peccatum in ea re suavitatis causa, sed peccatum tamen fatetur, id viro docto quidquam adstipulatur; qui quidem Cicero de eius pronominis appellatione, non scribendi ratione locutus est. Sed haec non tam Zirardinio, quem facio equidem, ut debeo, plurimi, dicta volo, quam istis, qui quanti sunt, toti ex eius commentariis sunt, plusque ex eius unius iecore, quam ex suo sapiunt, quique vix dubito, quin una huius pronominis scriptura animadversa satis magnum nacti esse campum viderentur, in quo excurrere ac debacchari contra harum schedarum aetatem eorum posset oratio. Quidni? Qui rumores etiam, his nondum lectis, ac ne visis quidem, tota urbe distulerunt, facinora in civitate fieri capitalia, Livio foetus supponi, adsui eius purpurae viles lacinias? Sed haec alias fortasse; nunc mittamus rabulas, aut, si placet, rideamus et contemnamus[92]). *Iuvenatius.* Verba *in iisdem locis* referenda esse ad Ilercaoniam, cui paullo post *altera provincia*, sive Hispania ulterior, opponitur, ex iis, quae Iuvenatius in notis ad lin. 122. et 125. disseruit, liquido apparet.

Lin. 124. LITTERAS MISIT ET] Particulam in fine v. 4. collocatam omisit ed. Rom., sed operarum vitio. *Niebuhrius.* Non omisit, sed cum edd. Hamb. et Neap. in versum subsequentem transtulit. Atque eodem modo Brunsius, in errorem emendabilem lapsus, hunc locum in apographo schedisque dispescuit. Similiter in ed. Hamb. peccatum est lin. 128. 129. et lin. 165. 166. Pro LITTERAS Brotierius in Taciti ed. Paris. Tom. IV. p. 551. LITERAS scripsit, sed p. 557. *litteras*, quod in codice exstat. Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 445. sq.

Lin. 125. IN ALTERAM PROVINCIAM] Ulteriorem accipio, quum ipse ex citeriore literas mitteret: erat enim etiam tum in hibernis ad Castra Aelia. Sed haec res paullo diligentius constituenda et constabilienda est: facem enim praeferet ad quae mox de altero huius fragmenti loco dicemus, ubi foedum librarii erratum ex huius ipsius loci contentione et auctoritate emendabitur. Ac fines, quibus Tarraconensis provincia a duabus Baetica ac Lusitania dividebatur, Plinius lib. III. c. 1. hos statuit, Solorium montem, Oretanorum, Carpetanorum et Astu-

92) Vid. quae Cancellerius de vanis hisce rumoribus exposuit in ed. Rom. Epilog. p. 77. ed. Lips.

rum iuga; quos fines eosdem fere Sertorianis temporibus fuisse, nec valde in iis ab Augusto aliisque principibus fuisse variatum, declarat in primis Livius lib. XL. cap. 30. sqq. ubi res gestas centum circiter ante Sertorianum bellum annis a Q. Flacco praetore persequitur, ac Celtiberos et Carpetanos Hispaniae citeriori adscribit; quo loco cur *κατὰ πρόληψιν* locutum eum dicamus, nihil causae est. Adde Artemidorum Ephesium lib. II. *τῶν Γεωγραφουμένων* apud Stephanum grammaticum, cuius integrum caput ex Porphyrogenneta a se emaculatum affert Vossius ad Melam lib. II. cap. 6. *Διῄρηται δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων εἰς δύο ἐπαρχίας· πρώτη μὲν ἐπαρχία διατείνουσα ἀπὸ τῶν Πυρηναίων ὀρῶν ἅπασα μέχρι τῆς καινῆς Καρχηδόνος, καὶ τῶν τοῦ Βαίτιος πηγῶν.* Denique auctor accedat multo gravissimus Pompeius Magnus, de quo haec Plinius lib. III. cap. 3. *Citerioris Hispaniae*, inquit, *sicut complurium provinciarum, aliquantum vetus forma mutata est; utpote quum Pompeius Magnus tropaeis suis, quae statuebat in Pyrenaeo, DCCCLXXVI. oppida ab Alpibus ad fines Hispaniae ulterioris in ditionem a se redacta testatus sit.* Hunc locum indiligenter, ut mihi quidem videntur, Plinii scholiastae praetereunt, ut et alterum lib. VII. cap. 26. huic omnino geminum. Sed quid est simpliciter *in ditionem redacta*? Itane Plinius; imo quid Plinius? Pompeius potius, cuius Plinius verbis hic locutus est, in titulo rerum ab se in iis locis gestarum, quem publice ad posteritatis memoriam dedicabat, solemnia illa omisisset P.R.? Atqui ne Augustus quidem rerum iam potitus praetermisit in basibus obeliscorum, quae hodieque in urbe visuntur, altera satis celebri, altera satis obscuro et foedo loco, quam quoties intueor, toties poenae, quam sibi hortorum ille apud Horatium deus imprecabatur, in mentem venit; certe ne semel quiden eo accessi, quin *Iulius et fragilis Pediatia*, ceterique isti, quos *saturos* Plautus diceret, discedere statim cogerent. In his ergo basibus diserte: AEGVPTO. IN. POTESTATEM. POPVLI. ROMANI. REDACTA[93]). Sed haec *ἐν παρόδῳ*; illud ad rem, magnam partem horum oppidorum, quae Pompeius in deditionem accepit, certe celebriora et illustriora hoc ipso tractu fuisse, qui inter Hiberum et eos, quos dixi, terminos a freto Balearico ad oceanum Cantabricum excurrit, facile ex Livii lib. XXXV. cap. 7. ubi Oretanos in cite-

93) Eutrop. VI, 1. de eadem Pompeii victoria: *omnes prope Hispaniae in ditionem populi Romani redactae sunt.* Sed Romanos etiam simpliciter dixisse, *redigere in ditionem*, docuit Drakenborch. ad Liv. XXVI, 21, 17. Itaque in Plinii locis nihil mutandum.

riore Hispania ponit, Caesare de Bell. Civ. lib. I. cap. 61. Appiano, aliisque scriptoribus confirmare possem, si hoc agere vellem; sed satis haec fortasse ad quae, ut diximus, infra de altero fragmenti loco disputabimus. *Iuvenatius.* In Hispaniam ulteriorem; videturque Hertuleius fuisse in Lusitaniae finibus, *le Portugal*, quae pars erat Hispaniae ulterioris. *Brotierius.* De Hispaniae divisione subinde mutata vid. Tzschuck. ad Mel. II. 6, 3. Vol. III. Part II. p. 509. sq. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 303. sqq. et Iuvenatii notam ad lin. 186. Verba *in alteram provinciam* Anglicus interpres vertit: *into another province;* Sivrius: *dans un autre departement;* quasi Livius scripsisset: *in aliam provinciam.* Recte Brossius: *dans l'autre province* et Noelius: *dans l'Espagne ultérieure.*

Lin. 126. ·L· HERTVLEIV ~] Nomen huius quaestoris Sertorii apud veteres auctores mendose scriptum. Epitomae Livianae habent *Herculeius;* fragmenta Sallustiana *Hirtuleius*; sed vera lectio in hoc fragmento servata est; ex quo colligitur, quam recte iudicaverit de antiquissimis veterum auctorum membranis Gronovius in praefatione editionis suae Livianae, qui, laudato vetustissimo Puteanorum fratrum libro, haec adiecit: *et inde iudicium faciendum, quantum non in Livio tantum, sed in aliis quoque priscis auctoribus restituendum esset, si ad illud aevum pretiumque codices nanciscamur. Brunsius.* Iam nunc igitur Sigonii, quo ingenio ac doctrina viri! coniecturae amplius locus non erit, qui in scholiis ad Epit. lib. XC. Plutarchi Ἑρέννιον et hunc Livii Hertuleium pro eodem accipiendum esse suspicatus est; in quo parum, aut nihil hominem, ut dixi, doctissimum vidisse, quis tanto nunc illo minor non videt? Cuius autem, nisi harum membranarum beneficio videt? Sed redeo ad Hertuleium, cuius nomen varie in Sallustii fragmentis, epitome Livii, Floro, Orosio, Eutropio scriptum offendi: alibi enim *Herculeius*, vel *Hirculeius*, alibi *Hirtuleius*; et, si superis placet, in quibusdam etiam exemplaribus *Hertulegius*; apud neminem vero, in quem equidem inciderim, *Hertuleius*, quae harum schedarum lectio est, quamque praeferre ceteris non dubitarem, nisi si in plerisque propriis nominibus turpiter lapsum hunc descriptorem viderem. Sed hoc non magni momenti est; illud ponderosius, (quod hactenus tamen criticorum diligentiam fugit) quod Eutyches de Adspiratione apud Cassiodor. de Orthogr. cap. 9. p. 2313. ed. Putsch. hoc nomen diserte per HI, non per HE scribi docet oportere: *I vocalis*, inquit, *ante R semper adspiratur, ut hircus, hirquitallus, Hirpinus, hirsutus, hirtus, Hirtule-*

ius, *Hirrus proprium; nisi aut monosyllabum sit*, *ut Ir*, *aut ex motu verbi*[94]), etc. Quae sequuntur videantur, si tanti est, apud eundem. Quantum autem unius quamvis antiquissimae membranae lectio praeponderari debeat ea, quam consulto atque exempli loco vetus grammaticus afferat, nemini, puto, obscurum est. Illa enim unius antiquitatis testimonio, haec et antiquitatis, hoc est, temporum illorum, quibus grammaticus vixerit, testimonio nititur, et praeterea consensum et auctoritatem continet superiorum. *Iuvenatius.* Persuasit sibi Iuvenatius cum Brunsio, hoc in fragmento esse veram scripturam nominis legati Sertoriani, qui apud alios modo *Hirtuleius*, modo *Herculeius*, modo aliter appellatur. Hic est *Hertuleius.* In quo nobis dubitationem affert analogia nominum Romanorum. Nam nomina huius formae fiunt velut e stirpe nominis in *ius*: ut ab *Egnatio*, *Egnatuleius.* Sed nullum tale nomen Latinum est, unde *Hertuleius* ductum sit. At *Hirtuleius* est ab *Hirtius.* Sed illas literas, *e* et *i*, in omni lingua pronuntiatio permutat. *Ernestius* in Praefat. ed. Lips. p. 6. sq. Perperam epitome Liviana lib. XCI. habet *Herculeius*; fragmenta Sallustii *Hirtuleius.* Verum nomen prodit antiquissimus hic Livii codex, ut recte observavit Cl. Brunsius. *Brotierius.* Tzschuckius ad Eutrop. VI, 1. not. 11. de vera huius nominis scriptura *Hirtuleius*, quam in supplemento orationis Ciceronianae pro Fonteio repertam Niebuhrius p. 57. magis etiam firmavit, consentit cum Iuvenatio, cuius notam Ernestius, eum cum Brunsio, cui Brotierius accessit, codicis Vaticani scripturam probasse perhibens, festinantius percurrisse videtur. Recte tamen idem, ut *Hirtuleius* scribendum esse doceret, ad nominum Romanorum analogiam provocavit. Quemadmodum enim *Herennuleius* et *Hirtuleius*, quae nomina in hoc fragmento leguntur, ab *Herennius* et *Hirtius*, atque *Egnatuleius* ab *Egnatius* descendunt; ita nomina eiusdem formae, *Appuleius*[95]), *Barbuleius*, *Canuleius*, *Rabuleius* et *Septimuleius* ex *Appius*, *Barbius*, *Canius*, *Rabius* et *Septimius* derivantur. Aliorum eiusmodi nominum, veluti *Aurunculeius*, *Bucculeius*, *Plaguleius*, *Proculeius* et *Venuleius*, etyma in *ius* desinentia frustra quaesivi. Certius est, nomen minus obvium ac notum *Flavoleius*, quod Liv. II, 45. legitur, a *Flavius* deducendum, neque tamen propterea in *Flavuleius* mutandum

94) Pro *verbi*, quod in Putschii editione legitur, Iuvenatius scripsit *recti*; quod unde petitum sit et quid sibi velit, me ignorare fateor.

95) Hanc ipsam ob causam pro *Appuleius* alii minus recte *Apuleius* scribunt. Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 426.

esse; quum prisci Romani nullam literam vocalem in eadem syllaba geminarent, sed praecedente *v* litera, veluti in cognomine *Scaevola*, *o* pro *u* ponerent. Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 31. coll. Part. II. Vol. I. p. 58. Ceterum librarii similiter depravarunt nomen *Barbuleius* in Sallustii fragmento apud Priscian. VI, 11. Vol. I. p. 256. ed. Krehl. coll. Plin. H. N. VII, 12. Valer. Max. IX, 14. et Tacit. Hist. I, 25.

Lin. 128. 129. ADMINISTRARE VELLET] Postrema huius verbi litera ita cum prima subsequentis connexa ac colligata est, ut tamen nemini, qui accurate locum inspexerit, quota vocalis sit, dubium esse possit. Itaque vel post *administrare* excidit, ut opinor, pronomen *ipsum*, aut quid tale, quod ab oscitante librario praeteritum sit; vel reponendum est *administrari*. IUVENATIUS. Livianum utique fuit *administrari*; non enim alteri praecipere potuit, quod ipsi agendum erat, aut qua ratione ipse bellum administrare vellet. IHRIUS. *Hirtuleium — administrari.* Ita iam Iuvenatius membranarum menda correxit, cuius oculis, quum literas E et V coniunctas esse crederet, idque etiam in editione exprimeret, ludibrium obiectum fuit. NIEBUHRIUS. De nomine *Hirtuleius* vide supra notas ad lin. 126. In ed. Hamb. prima tantum verbi *administrare* syllaba lin. 128. legitur, reliquis in versum subsequentem translatis. Quod Brunsio invito factum esse, perspicue declarant eius apographum et schedae, in quibus pariter atque in edd. Rom. et Neap. duae priores huius verbi syllabae in fine lin. 128. tres posteriores in versus insequentis principio collocatae reperiuntur. Atque hoc ordine, quem editor Mannhemensis nobiscum secutus est, hunc locum esse scribendum, Brunsius etiam in suo editionis Hamburgensis exemplo significavit. Similiter a primis fragmenti editoribus supra lin. 124. 125. et infra lin. 165. 166. peccatum est. Ed. Bass. typographi negligentia ADMINISTRARE ⅂ELLET exhibere, obiter moneo. Sed haec leviora sunt. Pergamus ad alia, eaque multo graviora. Quaeritur enim, num pro *administrare*, in quo Brotierius non offendisse videtur, ex Iuvenatii et Ihrii coniectura, Niebuhrio quoque probata, *administrari* scribendum, an locus haud dubie depravatus alia ratione emendandus sit. Ad quam quaestionem tum demum accurate poterit responderi, si prius constitutum fuerit, utrum verba: *praecipiens quemadmodum bellum administrari vellet*, ad Herennuleium et Hirtuleium, an ad hunc solum pertineant. Anglicus fragmenti interpres verba illa pressius vertens: *directing how he would have the war carried on*, rem in medio reliquit. Sivrius autem et Brossius huius loci sensum ita expresserunt, ut appa-

reat, eos illa ipsa verba ad utrumque exercitus Sertoriani ducem retulisse et hanc ob causam, ut ambiguam orationis structuram expedirent, verba *ce dernier* in sequentibus versioni inseruisse. Noelius, qui vel pronomen *ipsum* subaudiendum vel *administrari* legendum esse, in notis versioni adiectis monuit, de solo Hirtuleio cogitans, verba supra apposita ita reddidit: *pour lui prescrire le plan de ses opérations.* Hunc ut sequar, animus inclinat. Primum enim, quum Sertorium fere eadem, quae Perpernae in Ilercaoniam mittendo coram praeceperat, ad Herennuleium, qui in iisdem locis erat, perscripsisse veri sit simillimum, non erat, opinor, quod Livius huius epistolae argumentum multis verbis exponeret. Deinde Livius, si verba: *praecipiens quemadmodum bellum administrari vellet*, ad Herennuleium pariter atque Hirtuleium referenda fuerint, haec sane arctius, quam par erat, coniunxisset cum sequentibus, quae non nisi de Hirtuleio, cui tum in Hispania ulteriore Metellus imminebat, intelligi possunt. Tantum igitur abest, ut aut, servata codicis scriptura *administrare*, in praecedentibus pronomen *ipsum* vel cum Iuvenatio inserendum vel cum Noelio supplendum censeam, aut, recepta lectione *administrari*, in sequentibus, Sivrii et Brossii vestigia premens, *ante omnia, ut hic ita socias civitates tueretur* etc. legendum esse existimem; ut persuasissimum habeam, pronomen *eum* post *administrare* excidisse, Liviumque id agentem, ut epistolae ad Hirtuleium datae summam exponeret, omnique ambiguitatis culpa vacuum ADMINISTRAREEVVELLET scriptum reliquisse. Quippe vides, voculam EV in scriptura continua partim a litera ultima vocis praecedentis, partim a prima sequentis interceptam esse; qui fons est et lacunarum et additamentorum uberrimus. Vid. Drakenborch. ad Liv. V, 50, 5. et XXXIX, 6, 2. atque notas nostras ad Liv. XXXIII, 31. et 45. et XLV, 9. De formula *bellum administrare* cf. Cort. ad Sallust. Iug. 29, 1.

Lin. 131—133. NE ACIE — — DIMICARET] Iam tum videlicet metuens, ne, quod eventus postea declaravit, narrabatque hoc eodem libro Livius, si rem proelio committeret, ab eo debellaretur. At enim quum Hirtuleii res tam ancipiti loco essent, quid ipse continuo in ultimos Berones recessit? Quorsum hac expeditione spectavit? *Iuvenatius.* Editor Mannhemensis p. 179. recte NE ACIE, sed p. 184. perperam *ne in acie* posuit. Hoc enim, praeterquam quod illud in codice legitur, respuit Latinorum consuetudo, ex qua Livius IV, 58. VII, 29. IX, 41. et XXXI, 35. *acie dimicare*, lib. X, 14. et XL, 46. *acie concurrere*, lib. XXIII, 11. et XXXII, 6. *acie confligere*, lib. VII, 22. *acie congredi*, lib. II, 14. XXXI, 48. et XXXVI,

17. *acie decernere*, atque lib. VII, 14. XXIX, 36. et XLIV, 39. *acie pugnare*, de iusto proelio dixit. *Ne in acie cum Metello dimicaret* idem esset quod *ne ipse, proelio commisso, cum Metello congrederetur.* Alia ratio est verborum Liv. V, 41. *quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio*, ubi *in acie*, quod oppugnationi urbis opponitur, idem significat quod *quum proelium committeretur.* De clade Hirtuleii, in Lusitania a Metello caesi, vid. Iuvenatii notam ad lin. 186. et Brossii Hist. Reipubl. Rom. lib. II. cap. 50. 51. Tom. I. p. 594. sqq. Quae causae Sertorium impulerint, ut in Berones iter intenderet, Livius ipse docuit infra lin. 157 — 176. qui locus, Iuvenatio inaccessus, Brunsii et Niebuhrii opera nobis patefactus est.

Lin. 133. 134. NEC AVCTORITATE NEC VIRIBVS] Sic perspicue membranae. Ambae editiones NEQ—NEQ. *Niebuhrius.* In Brunsii schedis quoque NEC priore loco positum reperi; in apographo non item. Contra Grynaeus Liv. XLV, 8. *nec* edidit, pro quo in codice Vindobonensi *neque* legitur. Hoc Livio restituimus. Praeterea verbis *par esset*, quae sequuntur, non mediam cum Brotierio et Niebuhrio, sed maximam cum Brunsio ceterisque fragmenti editoribus, qui ed. Hamb. textum exhibent, interpunctionem subiiciendam esse, librarius ipse, si quidem Brunsii apographo atque editioni Hamburgensi fides habenda est [96]), maiore in media lin. 135. spatio relicto, ut alibi, significavit. Et recte quidem. Livius enim, exposito literarum ad Hirtuleium missarum argumento, in sequentibus pergit ad ea explicanda, quae Sertorius, priusquam in Berones et Autrigones progrederetur, secum agitasse dicitur, atque hic etiam more suo, qui Niebuhrium praeteriisse videtur, verbo infinito *esse* finitum *credebat* subiunxit. Vid. Drakenborch. ad Liv. V, 47, 5.

Lin. 135 — 139. NE IPSI QVIDEM — — EVM CREDEBAT] Quomodo lacera haec sarciri queant, non facile invenio: ut cuique coniectura libera est, pro ratione spatii, quod residua vocabula relinquunt, insererem: *Ne ipse quidem consilium* *expediit, an adversus hostem duceret, neque in se vi usurum eum credebat.* Arbitrabatur nempe, Metellum [97]), quamvis numero militum superiorem, pugnae potestatem non facturum, quum praevideret, si traheretur bellum, Sertorium

96) Nam in Niebuhrii nota ad lin. 135. huius loci scriptura, ne quid dissimulem, uno et perpetuo tenore decurrit.

97) Imo *Pompeium*, cuius nomen Niebuhrius ex codice restituit. Vid. infra not. 106. et quae ad lin. 164. adnotavimus.

ad omnium rerum inopiam redactum iri, dum mari a tergo libero, commeatuum larga copia ipsi proconsuli navibus ventura esset. *Ihrius.* Hunc locum qui plene exstat — PARESSETNEIPSIQVIDEMCONSILIVMESSEDVCERE--VERSVSPONPEIVM, mutilatum exhibet ed. Hamb. *par esset ne ipse quidem consilium . . . . . versus . . . neque* etc. Ed. Rom. adhuc peius: *par esset . . . s . . m consilium . . . . versum . . . . neque* etc. Mox ed. Hamb. omittit *aciem descen*— quae tamen in apographo[98]) Brunsii legi notavit Kreyssigius. *Niebuhrius.* Non male Ihrius, antequam vera huius loci scriptura a Niebuhrio ex codice esset eruta, rescripsit *consilium expediit*, qua formula Liv. XXII, 55. et XXXVII, 7. atque Tacit. Hist. III, 63. ita usi sunt, ut significet idem quod *consilium explicare* apud Caes. B. C. III, 78. et *viam consilii invenire* apud Liv. IV, 48. Sivrius, ed. Rom. secutus, lacunas huius loci ita explere conatus est: *Sed hoc Sertorii maluissem consilium imo inversum capere; nam neque erga Metellum morae opus erat, neque in aciem descensurum eum credebat.* De verbis *erga* et *morae opus erat*, pro *adversus* et *mora opus erat* positis, (nam ceteram supplementorum barbariem et inconcinnitatem Sivrius a me tacitam ferat) vid. Cornel. Dat. cap. 10. et Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. II. p. 66. sq. Brotierius hunc locum ita supplevit: *ne ipse quidem consilium inierat adversus eum eundi, neque in praesentiarum incursurum eum credebat. Ire ad* et *adversus hostem* Livius XLII, 49. dixit; sed formula *in praesentiarum*, de cuius bonitate multi dubitarunt, non obtrudenda Livio, qui *in praesentia* scripsisset, sed aliis scriptoribus relinquenda erat. Vid. Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. I. p. 313. coll. Drakenborch. ad Liv. VI, 26, 8. Brossius inde ab hoc loco a lacunis explendis abstinuit. Harduinus, quae olim deerant, ita restituenda esse putavit: *Nec*[99]) *ipse quidem consilium salubre versus semet ipsum, neque in opportuno usurum eum credebat;* quam restitutionem Noelius recte nec satis Latinam nec satis felicem sibi videri dixit. Ceterum Brunsius, quum prius in schedis non solum id, quod postea probavit, sed etiam M IPSI QVIDEM scripsisset, verba NE IPSE QVIDEM, quae in edd. Rom. et Neap. desiderantur, apographo serius addidit.

98) Scr. *schedis*, et vid. quae paullo post ad lin. 138. 139. adnotavimus.

99) Utrum hoc ab ipso Harduino, an a Noelio male pro *ne* positum sit, quum Harduini editionem non potuerim nancisci, statuere nequeo.

Lin. 137. — — VERSVS] In edd. Rom. et Neap. sub ipsum lineae initium :VERSVM legitur, et Brunsius etiam VERSVS in apographo, ut in schedis, primum ibidem collocavit; sed postea literas VE expunxit, sequentes RSVS in VERS mutavit et literas VS in fine adiecit. Lallemandus, licet ed. Hamb. sequatur, — *versum* scripsit, atque editor Mannhemensis, a Brotierio temere discedens, p. 179. in lin. 137. principio .VERSVM et p. 184. *ad versum* posuit.

Lin. 138. 139. NEQVE IN ACIEM — — CREDEBAT] Hic et sequens versus omnium postremi lecti sunt. ACTIM primo scriptum videbatur; quod admoneo, ne cui mirum sit, si aut nos in his schedis, aut quod multo mihi verosimilius est, in exemplari suo librarius E pro I acceperit in verbis VIRONVM et CERINDONES. Iam quae sequuntur usque ad *Perpernam*, fateor, me eorum sententiam non satis adsequi posse; si solus, est cur meam tarditatem accusem; si cum aliis, postquam haec in aliorum quoque manus pervenerint, tum vero eius rei culpam in vetustatem coniiciemus, qua factum est, ut tribus amissis versiculis, filum quoque cogitatorum consiliorumque egregiorum maximi ac callidissimi ducis interrumperetur. *Iuvenatius*. Non in Brunsii apographo, ut Niebuhrius in nota ad lin. 135 — 139. perhibet, verba *neque in aciem descensurum*, quae in edd. Rom. et Neap. leguntur, sed in eius schedis post vocabula *neque in*, quae sola apographum cum ed. Hamb. lin. 138. exhibet, deprehendi literas ACTIMDESCEN, ex quibus coniectura facta Iuvenatius veram codicis scripturam, quam Lallemandus quoque cum editore Mannhemensi adscivit, ingenii acumine perspexit. Qua quidem sagacitatis laude eum defraudare nolim. Ceterum ex iis, quae supra ad lin. 133. 134. de huius loci distinctione diximus, Niebuhrium nomini *Pompeium* pro media maximam interpunctionem perperam subiecisse, sponte intelligitur.

Lin. 140. SI TRAHERETVR BELLV?] Haec verba, pro diversa totius loci distinctione, Brunsius, cui Sivrius adstipulatur [100]), cum sequentibus, Cancellerius, cui Brotierius adsentitur, cum praecedentibus coniunxit. Hoc Niebuhrius, quum bellum nisi universae dimicationis detrectatione trahi non possit, illi parum circumspecte praetulisse videtur. Etenim singulae orationis partes, id quod Ihrius cum Sivrio bene perspexit, ita inter se cohaerent: *Sertorius credebat, Pompeium ipsum non in aciem esse descensurum: nam hosti, si bellum tra-*

100) Ita tamen, ut non semicolon, quod vocatur, sed punctum verbo *credebat* subiiciendum esse censeat.

heretur, commeatus undique venturos; ipsi autem omnium rerum inopiam fare, ita ut fame, telo acerrimo, in deditionem compelli possit. De coniunctione eorum, quae inde a lin. 150. sequuntur, vid. notas nostras ad lin. 150 — 156. Verba infinita, quae in sequentibus leguntur, olim pendere existimabam ab antecedenti *credebat*, ut in loco simillimo Liv. I, 32. *Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numae.* Ubi quum in codicibus nonnullis post *habiturum* vocabulum *ratus* a librariis male sedulis sit inculcatum, facile intelligitur, quid statuendum sit de effrenata Sivrii licentia, qui, quum paucas tantum lin. 150 — 156. particulas in editionis Romanae apographo reperisset, post *inopiam fore* verba *credibile fuit* adsuenda esse putavit. Nunc autem, quum ea etiam, quae lin. 178. leguntur, a Niebuhrio ex tenebris in lucem protracta sint, praestat cum Weiskio statuere, omnes illos infinitivos, qui lin. 141—156. cum accusativis coniuncti reperiuntur et causas continent, quibus adducti Pompeius ac Sertorius pugnam detrectaturi viderentur, non tam ad praecedens *credebat* referendos, quam ita ex usu Latinorum explicandos esse, ut ex linguae vernaculae consuetudine *intelligebat, secum reputabat*, vel simile quid cogitando suppleatur. Vid. quae adnotavit Stallbaum. ad Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. II. p. 231. sqq.

Lin. 141. MARE] Intellige mare internum seu mediterraneum, quo commeatus Pompeio ex Italia vel Sardinia subvehi poterant. Ceterum nec hoc praetermittendum, librarium hic et lin. 161. non *quum* sive *quom*, quod in Vaticanis Sallustii fragmentis exstat, sed *cum* scripsisse. Vid. infra not. 135.

Lin. 146. CONSVMPTIS] Ita *redempta* in fragmento plebisciti de Thermensibus maioribus Pisidis apud Ursinum; *redemptoribus* in fragmento S. C. de ludis saecularibus apud eundem; *exemptum* pariter apud eundem in fragmento legis iudiciariae; *redemptorei* apud Mazochium in fragmento Britannico tabulae Heracleensis cap. 2; *ademptum* apud eundem in fragmento Neapolitano eiusdem tabulae cap. 8; *emptum* apud Muratorium pag. 582. in tabula, quam nec semel ipse vidi, posita Pisone et Gabinio Coss; *sumptum* apud Fabrettum cap. 2. n. 297. quae basis Antonini Pii principatu scalpta est; denique *consumptum* in epistylio veteris aedis, quod etiamnum visitur ad radices Capitolii. Quare nihil causae esse posset Mureto,

Lambino, Sanctio, Perizonio, aliisque, si viverent, cur secus, quam ipsi fecimus, de harum membranarum aetate ex huius verbi scriptura statuerent. Nec aliter profecto Ciceronis temporibus, quaeque proxime antecesserunt, aut consecuta sunt, atque adeo ab ipso Augusto scribi haec verba consuevisse, tam mihi exploratum est, quam errare eos, qui contra sentiunt, Lambinum in primis, huiusque adstipulatores Dausquium ac Sanctium. *Iuvenatius.* De hac vocabulorum eiusmodi scriptura, in Ciceronis et Frontonis codicibus Mediolanensibus et Vaticanis, quos Maius excussit, palimpsestis Taurinensibus etiam, quos Peyronus pervestigavit, Livii codice Vindobonensi aliisque passim obvia, vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 466. sqq. Pro *priore*, quod sequitur, in Mercurii Francogallici edd. Paris. et Amst. perperam *priori* legitur. Vid. Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. I. p. 89. et quae vir doctus in Ephemerid. literar. Ienens. a. 1825. No. 33. p. 260. hac de re exposuit.

Lin. 150. PERPERNAM] Hoc nomine in scriptura proiiciendo librarius hic pariter ac supra lin. 75. significavit, Livium novam rerum seriem ordiri [101]); ideoque omnes fragmenti editores et interpretes hunc locum ab antecedentibus disiunxerunt, excepto Brotierio, qui solus mecum perspexisse videtur, haec quoque iis addenda esse, quae Sertorius lin. 187. 188. secum agitasse dicitur. Quod quam recte statuerit, et codicis scriptura Iuvenatii acumine ac Niebuhrii studio investigata docet, et ex notis ad lin. 151. clarius apparebit. Hic praemonuisse sufficiat, haec ita cum praecedentibus esse connectenda: *Ne ipsi quidem Sertorio consilium erat adversus hostem ducere, quum, praeterquam quod Pompeius ipsum inopia potius quam armis debellaturus proelio abstinere videretur, praeterea Perperna, regioni maritimae praepositus, agmen Pompeii, occasione data, ex insidiis adgressurus esset.*

Lin. 151. REGIONEM SVPERPOSITV~] Quid sequitur? SVPPLEMENTVMne, an SVPERPOSITVM, an quid aliud [102])? Sed ex triginta admodum versibus, qui sequebantur, praeter pauca verba, eaque valde laciniosa, maleque inter se cohaerentia, reliqui omnes ita deliti ac detriti sunt, ut cum Plautino Pseudolo credam, *nisi Sibylla legerit*, an divinaverit potius? *interpretari alium potesse neminem. Iuvenatius. Sup...*

101) Alios quoque librarios hunc morem tenuisse, docent codices palimpsesti, ex quibus Maius, Niebuhrius et Peyronus Ciceronis fragmenta ediderunt, atque schedae Vaticanae, quae Sallustii fragmenta continent.

102) Vid. Niebuhrii notam, quae sequitur.

fortasse *suppetias misit:* loquendi genus non infrequens est, *ire, venire, proficisci suppetias.* IHRIUS. *Superventurum.* Iam pars verbi occurrit in MS. codice. Id etiam innuit, quod mox sequitur, *incautos per tempus adgressurum.* BROTIERIUS. Haec columna fere tota ab ed. Rom. abest, quae quidem primo versu nihil praeter haec pauca: REGIONEM (contra membranas cum R grandi) SVB : : : ITV⁊: (ubi tamen praeclare Iuvenatius, licet haesitans, divinavit *superpositum*, quod diserte scriptum exstat:) deinde male lectos et mutilos versus 161 — 163. quos 158 — 160. facit: postremo penultimo versu .. *aemu*.. habet, cuius nihil simile ibi exstat. [103]) Multo autem plura Brunsius dedit, a versu scilicet 152. usque ad 167. certe non integra, neque omnino accurata. NIEBUHRIUS. In Brunsii apographo et ed. Hamb. nihil nisi SVP - - - exstat: sed in Brunsii schedis haec deprehendi adumbrata magis quam perfecta: SVP ....S..V⁊, SVP .. P... TV⁊, SVPEREOSITV⁊ et SVPERPOS....; quae quidem omnia proxime accedunt ad coniecturam Iuvenatii, quem SVB.... scribendum censuisse, Brunsius ibidem adnotavit. Editor Mannhemensis edd. Hamb. Rom. et Neap. lectiones ita coniunxit, ut p. 179. SVP....TV.. et p. 184. *superventurum* scriberet. Neque vero est, quod miremur, Brunsium et Iuvenatium de huius loci scriptura dubitasse, quum praeter Livium nemo *superponere in regionem maritimam*, h. e. Graece redditum καθιστάναι ἐπὶ τὴν παραλίαν, pro *regioni maritimae praeponere*, dixisse videatur. Praeter Ihrium et Brotierium, quorum supplementa partim supra posuimus, partim infra adferemus, Harduinus lacunas, quibus hic locus olim deformabatur, ita explevit: *Perpernam in maritimam regionem superiorem miserat, ut ea quae integra adhuc ab hostis impetu occurrerent, tutari posset, et, si qua occasio detur, incautos per tempus adgressurum.* Itaque hic etiam, ut Ihrius, quem formulam *suppetias misit*, in Livii libris frustra quaesitam, inseruisse vidimus, haec ab antecedentibus separanda esse ratus, non animadvertit, in priore huius loci lacuna verbum finitum poni non posse, nisi in fine periodi *adgrederetur* pro *adgressurum* scribatur, vel tota periodus in hunc maxime ordinem redigatur: *Perpernam in maritimam regionem submisit, ea, quae integra adhuc ab hoste sint, praesidio tutaturum, et, si qua occasio detur, incautos per tempus adgressurum.* Similiter Curt. VIII, 2. *Alexander*, inquit, *Hephaestionem in regionem Bactrianam misit, commeatus in hiemem paraturum*, h.e. *ut commeatus in hiemem pa-*

103) Vid. quae infra ad lin. 179. 180. adnotavimus.

raret. Huc accedit, quod Livius, si haec a praecedentibus male disiunxeris, eadem quae supra lin. 104—120. de Perperna in Ilercaoniam misso leguntur, paucis interiectis, iterum iusta narratione exsequendo, multo magis in molestae repetitionis, quam ei Niebuhrius p. 88. exprobravit, reprehensionem incurret. Qua quidem ut Livium quodammodo liberaret, Brossius, vocabulum *supra* in lacuna *sup...* latere ratus, parum probabiliter suspicatus est, hic epistolae ad Perpernam missae atque eadem fere praecepta, quae Sertorius illi in Ilercaoniam proficiscenti dedisse supra narratur, repetentis argumentum a Livio exponi.

Lin. 153. AB HOSTE——POSSET] Supple *irruptione essent, tueri.* *Ihrius.* *Ab hostis vi tutari.* Supplevi quae indicabant reliquae literae [104]). *Brotierius.* Ed. Hamb. *ab hostis...ri* [105]). *Niebuhrius.* Quum olim cum Brotierio *superventurum*, et pro eo, quod idem edidit: *ut ea, quae integra adhuc, ab hostis vi tutari posset*, paucis mutatis, *ut ea, quae integra adhuc ab hostis vi essent, tueri posset*, rescripsissem; postea satius censui, locum lacunosum ita refingere: *ut ea, quae integra adhuc ab hoste sint, tueri possit.* Recte enim, id quod eventus comprobavit, suspicabar, literas E et I hic quoque a Brunsio permutatas esse, atque pro explorato habebam, praecedens *superventurum* secundum certam grammaticorum legem non *posset*, sed *possit* requirere; praesertim quum Liv. III, 9. ubi recte editum est, *legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur*, plures codices pro *creentur* perperam *crearentur* exhibeant. Quum autem *superpositum*, quod sequens *posset* satis tuetur, in membranis Vaticanis repertum sit, fieri non potuit, quin nostra coniectura ex parte tantum codicis auctoritate confirmaretur. Ceterum similiter Livius VI, 3. *oppidum inviolatum integrumque ab omni clade belli*, lib. IX, 41. *gentem integram a cladibus belli*, et lib. XXXIV, 19. *agrum integrae regionis* dixit.

Lin. 154—156. ET SI QVA——ADGRESSVRVM] Haec verba Anglicus fragmenti interpres ita reddidit: *and, if occasion offered, might attack them unawares;* quasi Livius hic quoque, ut lib. I, 53. simpliciter scripsisset: *et per occasionem eum in-*

104) Ed. Hamb. lectionem, quam Ihrius pariter ac Brotierius in supplementis huius loci concinnandis secuti sunt, Niebuhrius nota sequenti proposuit.

105) In hac Niebuhrii nota, nisi Niebuhrius ipse meo huius loci supplemento, quod prima fragmenti editio exhibet, in errorem fuerit inductus, pro *ri*, quod in ed. Hamb. exstat, per operarum negligentiam *vi* legitur.

cautos invasurum. Similiter Harduinus: *et même pour le prendre au dépourvu, si l'occasion d'une surprise se présentait.* Quod vereor, ut satis accurate fecerint. Paullo melius Brossius: *de ne tomber sur lui qu' à propos, et que quand il s' offriroit une occasion de le surprendre.* Etenim lacteam potius Livii ubertatem, quam ieiunam eiusdem sententiae repetitionem hic deprehendes, si sensum verborum hoc modo constitueris: *Perpernam, occasione data, rei feliciter gerendae tempus non dimissurum, sed hostes incautos oppressurum esse.* Verba: *si qua occasio detur*, h. l. idem valent quod *oblata occasione,* sive *per occasionem*, Liv. V, 26. et XXXI, 48. ubi vid. Drakenborch. *per tempus* autem, quod sequitur, idem significat quod *in tempore*, Liv. VIII, 7. et XXII, 25. hoc est, *tempore opportuno*, *ἐν καιρῷ.* Cf. Terent. Andr. IV, 4, 44. coll. 19. ibique Donat.

Lin. 158. 159. HIBERONES ET AVTALCONES] Hi populi citerioris Hispaniae veteribus scriptoribus non memorantur. At quum Metello [106]) ad Celtiberos tendenti iter monstraverint, manifestum est, eos habitasse in ea parte Hispaniae, quam nunc dicimus *la partie orientale de la Castille vieille, et partie d' Alava et de Navarre.* Et ut videtur ex nominibus, Hiberones Hibero flumini propiores, Autalcones Celtiberis. Opinor Livium scripsisse *ad Hiberones et Autalcones progredi statuit. Ad* exciderit aut vitio librarii, aut extrita scriptura. Imo suspicor, non fuisse scriptum *Hiberones*, sed *ad Berones.* In extritis enim literis falli potuit Cl. Brunsius. Manet forte veteris nominis memoria in oppido, quod nunc dicitur *Briones*, et Hibero flumini vicinum est, supra *Logroño.* *Brotierius.* *In Berones et Autricones* perspicue membranae pro prava ed. Hamb. scriptura *Hiberones et Autalcones.* *Niebuhrius.* Hunc locum, quem Brunsius, Danvillius, Ihrius, Brossius et Harduinus inoffensi praetermiserunt, vitio laborare, verbumque *progredi*, omissa praepositione, cum populorum nominibus casu quarto positis in pedestri oratione coniungi non posse, Brotierius primus intellexit; neque tamen eum persanavit. Eius vestigiis insistens, Livium non tam HIBERONES ET AVTALCONES, quam IN BERONES ET AVTRIGONES scriptum reliquisse, iam dudum coniectura auguratus sum in prima huius fragmenti editione p. 22. et postea demum vidi, Lallemandum per omnia, si vocabulum *forte* pro *fortasse* positum exceperis, mecum consentientem ad h. l. adnotasse: *Forte in Berones et*

106) Hic quoque Pompeius Metello substituendus est. Vid. supra not. 97. et quae ad lin. 164. adnotavimus.

Autrigones. Atque haec loci aperte corrupti emendatio, etiamsi codicis auctoritas, qua illam egregie confirmari magno pere laetor, non accessisset, uti facillima, ita certissima esset iudicanda. Primum enim ellipsin praepositionis post verba motum ad locum significantia, Graecis usitatam atque in nominibus regionum et insularum apud Latinos quoque scriptores passim obviam, in populorum nominibus poetas tantum v. c. Virgil. Eclog. I, 65. 67. raro imitatos esse, inter grammaticos constat. Vid. Bosii Ellips. Gr. p. 679. sq. ed. Schaef. et Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. II. p 283. sqq. Deinde Brunsium literas IN et HI atque RI et AL in scriptura detrita facile permutare potuisse, docent Liv. V, 47. ubi HI QVI, ex INIQVI subortum, in codicibus nonnullis reperitur, huius fragmenti lin. 34. ubi pro IMPERAVIT primum literas IMTERRVLT Brunsii oculis oblatas esse, eius schedae testantur, et quae ad lin. 41. 75. 163. et 220. a nobis aliisque adnotata sunt. Denique rem conficit Livius ipse, qui in extrema fragmenti parte Sertorium, per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum castra posuisse atque postero die ad Vareiam, Beronum urbem validissimam et Autrigonibus vicinam, pervenisse, dilucide ac perspicue enarravit. Scripturam autem nominis *Autrigones*, licet codex Vaticanus hic et lin. 240. nobis adversetur, nunc quoque non mutandam esse censeo, quum literae G et C, lin. 80. a Brunsio et lin. 240. a Iuvenatio confusae, in hoc nomine a librario facile potuerint permutari atque Ptolem. II, 6. *Ἀὐτρίγονας*, Plin. H. N. III, 4. *Autrigonum*, Mel. III, 1. *Autrigones*, atque Flor. IV, 12. et Oros. VI, 21. *Autrigonas* scripserint; quam Graecam accusativi formam a nominativo *Autrigonae* male derivavit Ukertus Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 320. Praeterea de Beronibus et Autrigonibus vide Iuvenatium infra ad lin. 228. 229.

Lin. 160—167. A QVIB· — —MONSTRARENT] Sensum verborum esse coniicio, Sertorium Hiberonibus et Autalconibus infensum, quod non solum imploratam opem ipsi denegassent, sed etiam Romanis, Celtiberorum urbes impugnaturis, viam monstrassent, ad eos infestandos progredi statuisse: dubium deinde haesisse, utrum adversus Pompeium an Metellum signa sua esset conversurus. Illud *ese*, quod hic apparet, unam vocem esse dixerim, more antiquo exaratam. Novimus enim ex indicio Ciceronis lib. de Orat. [107]) et Quintiliani Institut. Orat. lib. I. cap. 7. veteres raro literas geminasse, et

107) Quem Ciceronis locum Ihrius significet, alii investigent. Ego frustra quaesivi.

hinc constanter scripsisse *esent*, *fecise*, *Casius*, *Cina*. Cf. Festus in *Solitaurilia*, p. 515. ed. Dac. *Ese* itaque positum existima pro *esse* [108]). *Ihrius*. Harduinus, quae in ed. Hamb. desunt, ita supplevit: *Ipse cum suo exercitu Hiberones et Autalcones progredi statuit, a quibus adversus famem cum a se oppugnarentur Celtiberae urbes imploratam esse opem frustra meminerat, missosque qui itinera exercitui Romano monstrarent. Incertus tamen, maritimamne oram* etc. Brotierii supplementa singulatim adferam.

Lin. 160. 161. A QVIB· G——MEM] *A quibus gratiam querebatur in famem.* Id et loco et veteris scripturae vestigiis convenire mihi videtur. Pro *querebatur*, si quis malit, *reposcebat*, haud repugnabo. *Brotierius.* Pro *a quibus saepe per hiemem* ed. Hamb. *a quib. g.... mem*, ed. Rom..... *ageri*. En expeditiones hibernas, factas dum Cn. Pompeius hiemem in castris inter saevissimas gentes ageret. Vid. epistolam Pompeii inter fragmenta Sallustiana p. 964. ed. Cort. *Niebuhrius*. In hoc loco reparando Brotierius cum Harduino operam lusit. Olim tamen et ego incassum laboravi, quum lacunas ita explerem: *a quibus gentibus haud inanem, quum -- urbes, imploratam esse opem ab Metello, sciebat, missosque* etc. coll. Iul. Caes. B. G. I, 31. *neque auxilium a populo Romano imploraturos.* Postea autem, quum animo reputassem, Sertorium Contrebiam aliasque Celtiberorum urbes hieme instante expugnasse, a Livii manu profectum esse opinatus sum: *a quibus gentibus sub hiemem*, vel *per hiemem*; atque in hoc, quod a Niebuhrio in codice repertum est, Weiskius quoque incidit. Ceterum origo lectionis AGERI, quam edd. Rom. et Neap. pro MEM exhibent, repetenda est ab errore Iuvenatii, cui pro duplici M per oculorum ludibrium species literarum AG et RI obiecta est. Similiter Brunsius, id quod ex eius schedis intellexi, lin. 66. pro MENTAQV. codicem RIENTAQV. offerre, prius existimavit, quam veram scripturam erueret.

Lin. 161. AB SE] Haec verba, quae in sola ed. Hamb. desiderantur, Brunsius apographo suo inseruit, tribus lineolis superne notata; quod indicio est, eum de huius loci scriptura nonnihil dubitasse. Facile igitur carebimus supplementis Brotierii et Harduini, quorum ille *nuper*, hic *a se* in textu reposuit pro *ab se*, quod ex ipso codice petitum atque ed. Mannh. recte insertum edd. Rom. et Neap. iam dudum exhibebant.

Lin. 162. CELTIBER..] Sertorium, puto, sic loquen-

108) Vid. quae, ut Ihrii sententiam refutaremus, infra ad lin. 163. hac de re diximus.

tem, aut scribentem Livius inducebat: ut quod in epitome lib. XCI. legitur: *Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit*, hoc totum fortasse de populis Celtiberorum intelligendum esset. Sane autem Contrebiam, quam ab eodem paullo supra expugnatam legimus, non obscure Florus Celtiberorum oppidis accenset. Vide hunc lib. II. cap. 17. Sed haec non aliter, quam pro coniectura accipi volo: quis enim liquido praestet, illa ex Sertorii persona fuisse scripta? *Iuvenatius. Celtiberorum urbes.* Non difficile fuit supplementum, quum maxima pars in codice MS. exstaret. Celtiberi autem, Celtis, seu Gallis, et Hiberis mixti, unde iis nomen, idque apud Hispanos bellorum studiis celebratissimum. Laudantur a Sil. Ital. III, 340. *Venere et Celtae sociati nomen Hiberis. His pugna cecidisse decus*[109]). Eam Hispaniae partem tenuere, quam nunc dicimus *la partie occidentale de la Castille nouvelle, et une grande partie de l'Aragon. Brotierius.* Quum in Brunsii apographo et ed. Hamb. CELTIB·, in edd. Rom. et Neap. CEL: IBER:: exstet, de huius loci scriptura dubitari poterat. Cf. nostram Epist. ad Goeller. p. 472. Quo factum est, ut Cancellerius, quum vocabulum *urbes* in lacuna *ur*... latere, non perspexisset, *cum ab se oppugnarentur Celtiberi* ederet[110]), et Brotierius *Celtiberorum* scribendum esse censeret; ego *Celtiberiae* olim reponerem. Niebuhrius CELTIBER.. ex codice edidit et cum Harduino *Celtiberae* scripsit; quod verum videtur. Valer. Max. V, 1, 5. *Celtiberarum urbium.* Neque tamen vel sic omnis dubitatio nobis exemta est, quum Livius XXII, 22. *Celtiberico bello* et XXVIII, 2. *Celtibero exercitu* scripserit, atque eodem iure reponere possis *Celtiberûm* ex Liv. XXX, 8. atque XXXIV, 17. et 19.

Lin. 163. VRBES—ESSE] In MS. *ese*; ut iam alias monui, aut librarii vitio, aut detrita scriptura. *Brotierius.* Ed. Rom. *ur .....armis. Niebuhrius.* Vides hic quoque literas A et R atque E et I a Iuvenatio permutatas esse. Literam S, in fine versus positam atque a Niebuhrio restitutam, non prorsus, ut visum est Brunsio, qui literas ESE in apographo tribus lineolis superne notavit, in membrana evanuisse, ex eadem edd. Rom. et Neap. lectione iam dudum perspexi. Ita igitur sponte corruit senten-

109) Adde Lucan. IV, 9. sq. *profugique a gente vetusta Gallorum Celtae miscentes nomen Iberis.*

110) Pro *Celtiberi ur*..., quod edd. Rom. et Neap. exhibent, in Mercurii Francogallici ed. Amst. *Celtiberti ur*... atque in ed. Ern. *Celtiberi ut*..., quod Rupertius, cui Lemarius adhaeret, cum editore Oxoniensi non correxit, per operarum errorem legitur.

tia Ihrii, qui supra ad lin. 160—167. librarium ex priscorum Romanorum more, quem Matth. Aegyptius ad Senatusconsultum de Bacchanalibus p. 151. Schneiderus in Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 431. sqq. coll. p. 443. et Niebuhrius ad Cic. Orat. pro Fonteio p. 55. illustrarunt, *ese* pro *esse* scripsisse, parum probabiliter suspicatus est; quum idem librarius lin. 99. *esse* et lin. 134. 135. *esset* ex vulgari ratione perscripserit, atque in aliis quoque vocibus, quas nihil attinet enumerare, a vetere illo literas semivocales non geminandi more abhorruerit.

Lin. 164. OPEM] *Ab Metello.* Id necessario fuit supplendum. Metellus enim occidentalem Hispaniae partem tenebat; Pompeius autem orientalem. Unde unus Metellus implorare opem poterat, ut subveniret Celtiberis. *Brotierius.* Falli Brotierium in hac lacuna explenda, ex nota sequenti apparebit. Vid. supra not. 97. et 106.

Lin. 164. 165. PONPEI CONPERERAT] Haec duo vocabula desunt in ed. Hamb. *Niebuhrius.* Quum olim et ego, id quod ex huius loci supplemento supra ad lin. 160. 161. proposito intelligitur, Brotierium temere secutus existimassem, Metellum Celtiberos a Sertorii impetu defensurum Berones et Autrigones in auxilium vocasse; postea tamen, non solum Brotierii, sed Ihrii quoque sententia reprobata, pro certo habui, Berones et Autrigones potius Pompeii, montes Pyrenaeos transgressi, opem adversus Sertorium implorasse. Atque hanc ipsam ob causam post vocabulum *opem* pro verbis *ab Metello, sciebat*, ut simul ambigua supplementi structura tolleretur, *Pompeii*, *sciebat* inserenda esse iudicavi; praesertim quum huic opinioni magnopere faverent scripturae genuinae vestigia in Brunsii schedis hoc modo expressa: *Inplora*TAMI.SEOTEMPONTE. M. QVI... AT, in quibus, uti OTEM pro OPEM, ita PONTE. pro PONPEI, quod librarius lin. 119. eodem modo scripsit, a Brunsio positum esse, probabili admodum et, quod eventus docuit, certissima coniectura perspexi. Pro MISSOSQ QVI, quod sequitur, ed. Mannh. p. 179. perperam MISSOS QVI, sed p. 185. recte *missosque qui* exhibet. Illud igitur, in quo copula desideratur, typographi negligentiae tribuendum. Praeterea in Brunsii apographo atque ed. Hamb. duae priores tantum vocabuli *itinera* syllabae lin. 165. leguntur, reliquis duabus in versum insequentem translatis. Niebuhrius contra hoc vocabulum ita divisit, ut tres priores eius syllabas in fine lin. 165. atque extremam in lineae sequentis principio collocaret. Hanc rationem, licet Niebuhrius nihil hac de re in notis dixerit, propterea praeferendam esse existimavi, quod et Brunsius, quum Roma dis-

cedere pararet, hos versus apographo festinantius adiecit, et Niebuhrius, se fragmenti exemplum typis descriptum cum codice Vaticano iterum iterumque diligenter contulisse, in literis ad me datis adseveravit. De similibus primorum fragmenti editorum peccatis vide supra notas ad lin. 124.

Lin. 166. ROMANO] Ed. Hamb. prave ROMAN⁊. *Niebuhrius.* Recte igitur, quum librarius nusquam hoc signo plurium syllabarum defectum indicaverit, Brunsius non *Romanorum*, sed *Romano* scripsit. Similis tamen compendii ambiguitas haud dubie in causa fuit, cur Liv. VII, 7. pro *castra Romana*, codices non pauci *castra Romanorum* offerant.

Lin. 167. MONSTRARENT] In hac voce desinit hic locus in ed. Hamb. Reliqua huius columnae hic primum comparent. *Niebuhrius.* Brunsius in Epist. ad Kennicott. p. 335. se in postremis huius columnae versibus hic illic quasdam literas adspexisse, significavit atque etiam apographo haec in margine adlevit: *In reliquis versibus passim quaedam a me literae lectae sunt: sed quum integrum et cohaerentem ex illis sensum elicere non potuerim, praetermisi: fortasse plura eruissem, nisi temporis spatio impeditus fuissem.* Fidem dictis faciunt eius schedae, in quibus has reperi lacinias, hoc modo in linearum ordinem redigendas: lin. 168. SORVM. QVILIS. MXITOS; 169. . . . . MILITESQVOS.DO; lin. 170. 171. *Oppugnationem* CO.T.E; lin. 172. B . . . . A . VLAN . . . .; lin. 174. 175. LS . . IVSSIMILITVMQVOQ . . . . BRVMOSLNCAR; lin. 176. . . . . DITO; lin. 178. AVSILIVM . . . .; lin. 179. 180. MAVMIRIV. HOSTEMVVRAM. Quae quidem omnia hic adscribere placuit, ut, quantum indefesso Niebuhrii studio debeamus, eo clarius intelligeretur. Brotierius, Hiberones et Autalcones gentes esse ratus a Beronibus et Autrigonibus diversas, lacunam ita explevit: *Quam perfidiam ultum ire volebat Sertorius, ut insigni exemplo ceterorum fidem retineret. Illos quum pro flagitii gravitate mulctasset, variis distrahitur curis, ambiguus quonam bellum vertat, utrum fidos Romanis populos incurset, maritimamne oram* etc. Quae si cum ipsius Livii narratione comparaveris, nullo negotio, etiam me indicente, poteris diiudicare, *quid distent aera lupinis.*

Lin. 167. 168. ET . . IPSORVM] Voculam *ab* Niebuhrius recte inseruit. Berones et Autrigones equitum copiis superasse, ex h. l. et lin. 239. 240. intelligitur.

Lin. 169. 170. QVOCVMQVE] Quemadmodum hic *quocumque*, ita infra lin. 215. *quamcumque*, cui Niebuhrius *quamcunque* minus recte substituit, in codice Vaticano exstat; quam

scripturam vulgari praeferendam esse censuit Schneiderus in Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 312.

Lin. 173. 174. PRO - - -] Ubicunque hic supplementa indicavi, nihil resectum est, demta ultima voce *petat*, sed omnia ita abluta abrasaque sunt, ut cum membranarum superficie literae, non dico evanuerint, sed perierint plane. *Niebuhrius.* Recte Niebuhrius, licet Brunsii oculis lin. 184. aliarum literarum figurae obversarentur, lacunam verbo *progrederentur* explevisse videtur. Similiter Vercingetorix apud Iul. Caes. B. G. VII, 14. *Romanos*, inquit, *pabulandi causa magno cum periculo longius ab castris progressuros.*

Lin. 175. ARVACOS] De scriptura huius nominis, cui Niebuhrius verbum *erant* supplementi loco praemisit, vid. notam ad lin. 205.

Lin. 175. 176. IN . ART .....] *In partes sollicitare.* Iustinus II, 12. *Themistocles sollicitare Ionas in partes suas statuit.* Alios locos qui paullo minus accurate huic meae coniecturae respondent, vide apud Forcellinum, ex quo Iustini quoque locum sumsi. *Niebuhrius.* Pronomen *suas*, quod forsitan in Niebuhrii supplemento requiras, Tacitus quoque omisit Ann. IV, 60. et XV, 51. in formulis *trahere* et *ducere in partes*; idemque Hist. I, 70. simpliciter dixit *in partes transire.*

Lin. 176. 177. EDITO —— BELLI] Quae hic restitui mera et sincera Liviana esse confido. Cf. Gronovium patrem ad XXIX, 27; et quem ibi recitat locum XXXVIII, 43: *omnia exempla belli edita in se:* ubi nihil est cur de lectione dubitemus, licet codices Gebhardi et Drakenborchii [111]), editionesque ante Ascensianam, *habita* exhibeant: cogitandum enim est in illa decade nullum adfuisse recentioribus codicem qui ad Florentini vel Puteani praestantiam accedat: Ascensianae vero editionis non levis est auctoritas. *Niebuhrius.* De editionis Ascensianae virtutibus cf. Chr. Godofr. Mülleri Observationum Livianarum specimen. Cizae, 1789. Varietas lectionum ut ex hac aliisque antiquis Livii editionibus, veluti Moguntina, accuratius enotetur et diligentius examinetur, perquam optabile est.

Lin. 178. CONSILIVM SE INITVRV?] Huius infinitivi, quo, quid porro Sertorius secum agitaverit, significatur, eadem fere est ratio, quam supra exposuimus ad lin. 140.

Lin. 179. 180. HOSTEM VTRAM] Literae AEMV, in Brunsii apographo atque edd. Hamb. et Mannh. omissae, qua-

111) His adde codices Bamberg. et Lips. in quibus pariter *habita* legitur.

rum nihil simile hic in codice exstare, Niebuhrius supra ad lin. 151. testatur, in ed. Neap. non ita longe a principio lin. 179. leguntur, et in ed. Rom. ceterisque, quae Iuvenatii recensionem sequuntur, medium lineae locum occupant; sed in characterum specimine, editioni Romanae addito, rectius in extremam lineae partem reiectae sunt. Iuvenatium enim pro literis TEMV, quas in fine versus 179. legi Niebuhrius cum Brunsio perspexit, literas AEMV in codice reperisse sibi visum esse, pro certo adfirmare ausim.

Lin. 180. PROVINCIAM * * *] Resecto angulo vox extrema *petat*, et ab altera parte *quae*, perierunt. *Niebuhrius.*

Lin. 182. 183. ILERCAONIA ET CONTESTANIA] Ilercaonia, seu regio Ilercaonum, erat, ut iam dixi, prope ostia fluminis Hiberi, *l'Ebro*, et oram maritimam Hispaniae, orientem versus, obtinebat, ubi nunc *la partie méridionale de la Catalogne, et la partie septentrionale du Royaume de Valence.* Contestania, seu Contestanorum regio, erat infra Ilercaoniam, et oram maritimam Hispaniae, orientem versus, occupabat, ubi nunc *la plus grande partie du Royaume de Valence, et partie du Royaume de Murcie. Brotierius.* Vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 315. sq. et Noelii notam ad h. l.

Lin. 184. SOCIA GE] Suspicor librarium in fine versus vel GEN, ut lin. 109. in vocabulo *gentem*, vel GE~, ut lin. 55. in verbo *inspectis*, scripsisse et literam N sive notam eius vicariam oculos editorum in evanida scriptura fugisse. Cf. notas ad lin. 43. 67. 68. et 73. Praeterea notabile est, Livium vocabulis regionum *Ilercaonia* et *Contestania*, quum *Ilercaones* et *Contestani* eius animo obversarentur, verba *utraque socia gente* adiecisse. Similiter alibi etiam a Livio aliisque scriptoribus et regionum urbiumque nomina pro earum incolis, et *gentem* pro *regione* poni, docuerunt interpretes ad Liv. VIII, 11, 12. et XXXVIII, 29, 9. atque Tzschuck. ad Mel. I, 3. 4. Vol. III. Part. I. p. 99. coll. Virgil. Aen. I, 533. et III, 166.

Lin. 185. AN AD METELLVM] In ed. Hamb. ANAN ADMETELLVM legitur; quod typographi peccatum Brunsius in suo editionis Hamburgensis exemplo correxit.

Lin. 186. RVSITANIAM] Pro quo unice verum puto LVSITANIAM. Quid tam dissimile, dices, quam harum literarum R et L notae? Assentior; sed hoc quoque non negandum est, necessariam plane ad sententiam earum permutationem videri. Ac quum nondum antecedentia lecta essent: nam ὕστερον πρότερον in hoc describendo fragmento versati sumus, in men-

tem veniebat AVSITANIA ab Ausetanis cis Hiberum, qui sive pro eadem gente in Livio ac Plinio accipiendi sunt, seu, quod accuratissimae diligentiae vir Petrus de Marca contendit [112]), pro duplici, non plane utrumque a Livianae orationis contextu alienum erat, nec inepte horum regio maritimae orae opponi videbatur. Sed postquam superiora, ut diximus, lecta sunt, statim hanc coniecturam abieci; alteram, de qua dicere ingredior, amplectendam statui. Supra igitur: *et in alteram provinciam*, quo verbo ulteriorem Hispaniam venire, satis ibidem meo quidem animo perspicue demonstratum est; ex quo perfacilis modo et perexpedita huius alterius loci correctio fit, ut nimirum reponamus *Lusitaniam.* Hactenus de voce; nunc ad rem quod spectat, si qua in parte Lusitaniae Hirtuleius tum morabatur, libet indagare, dicam, ac fortasse longius, quam pro scholiorum breviloquentia, excurram; tamen non omnino dictorum poenitebit; ex quibus et Flori non satis, ut equidem arbitror, intellectus locus, et haec tota de Hirtuleii rebus historiae pars illustrabitur. Igitur inter Anam et Tagum censeo. Florus ipse lib. III. cap. 22. *Prima per legatos*, inquit, *certamina habita, quum hinc Domitius et Thorius, inde Herculeii* (lege *Hirtuleii* ex iis, quae supra adnotavimus, quibus consentit calamo exaratus Flori liber bibliothecae Palatinae apud Freinshemium) *proluderent; mox his apud Segoviam, illis apud Anam flumen oppressis, ipsi duces cominus invicem experti apud Lauronem atque Sucronem aequavere clades.* Loquitur de bello Sertoriano; Hirtuleios autem quum dicit, duo accipiendi sunt fratres ex Oros. lib. V. cap. 23. *Hirtuleii fratres interfecti;* quorum alterum, hoc est Lucium, cuius hoc ipsum fragmentum meminit, Sertorii quaestorem fuisse, epitome lib. XC. et XCI. Livii docet. Sed levia haec et protrita; illud non item, quod in Flori loco pronomen *his* referendum ad remotiores Domitium et Thorium, *illis* ad propinquiores Hirtuleios videtur: ut ita locutus sit Florus, quemadmodum Valerius lib. II. cap. 7. de Scipione: *Devicta Carthagine. . . . . gravius in Romanos, quam in Latinos transfugas animadvertit: hos enim tanquam patriae fugitivos crucibus affixit, illos tanquam perfidos socios securi percussit* [113]). Qua de loquendi ratione abunde exemplorum suppeditabunt Stewechius, Sanctius, Pe-

112) Vid. Liv. XXI, 23. Plin. H. N. III, 3. et P. de Marca Hisp. lib. II. cap. 9. p. 132. sqq. atque cap. 21. et 22. p. 187. sqq.

113) Liv. XXX, 43. de eadem re haec leguntur: *De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.*

rizonius ad huius Minervam lib. II. cap. 9. aliique [114]). Nunc ut κατὰ μίτον singula colligamus, constat primo ex Livii epitome, Domitium et Thorium proelio victos ab Hirtuleio prius fuisse, quam hic cum Metello congrederetur; deinde ex Floro, alterutrius partis legatos apud Segoviam, sive hanc ad Tagi et Durii fontes, sive obscuriorem alteram, quam nonnemo ad Baetim agnoscit, oppressos occubuisse; denique ex lib. XCI. epitome, Metellum cum Hirtuleio quaestore congressum hunc debellasse; contra ex hoc fragmento, Hirtuleium in Lusitania in eo iam fuisse, ut in aciem cum Metello descenderet [115]); ex quibus omnibus quid efficitur, nisi eundem Hirtuleium in Lusitania, atque adeo apud Anam fuisse oppressum, Domitium autem et Thorium apud Segoviam? Adstipulantur huic coniecturae nomina oppidorum eius regionis, quae Ana et Tago continetur: alterum enim *Castra Caecilia* a Plinio, *Caeciliana* in Antonini Itinerario p. 433. vocatur [116]), alterum hoc eodem Itinerario p. 416. *Metellinum*, et Plinio lib. IV. cap. 22. *Colonia Metallinensis*, de quorum positu, praesertim Metallinensis coloniae, sive ut verius puto, Metellinensis: retenta est enim hodieque in principe syllaba *e* litera in voce *Medelin*, videri possunt Hispani scriptores, et vir cum primis insignis Resendius. Ac video ex neotericis etiam geographis fuisse, qui dubitarent, a Caecilione Metello, an a metallis, quibus ea regio ferax est, nomen loco inditum sit; sed quae hactenus adnotavimus, a Metello magis suadent; ad quod accedit, quod alterum eius tractus oppidum quin ab huius ipsius Metelli nomine dictum sit, vix est, ut revocari in dubium possit. Haec de Flori ac Liviani fragmenti loco εὐστόχως fortassis, si per Vossium liceret: is enim ad Melam lib. II. cap. 6. antequam Hi-

114) Vid. Ruddimanni Institut. Gramm. Lat. Part. I. p. 198. ibique Stallbaum. et cf. Duker. atque Drakenborch. ad Liv. XXIV, 29, 3.

115) Iuvenatius ex consuetudine Latina rectius scripsisset: *in eo iam fuisse, ut Hirtuleius in Lusitania cum Metello congrederetur.* Nam de usu formulae *in eo est, ut* rectius praecepit Duker. ad Liv. II, 17, 5. quam Fr. Gronov. ad Liv. VII, 35, 7. et van Staveren ad Corn. Milt. cap. 7. neque Romani *cum aliquo in aciem descendere*, pro *cum aliquo congredi*, dixisse videntur.

116) Codices Itinerarii pro *Caeciliana* vitiose *Celicis* et *Celestris* offerunt, quorum illud in *Caecili*, h. e. *Caecilii*, mutandum esse videtur. Cf. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 395. et quae supra ad lin. 46. 47. de eiusmodi urbium nominibus adnotata sunt.

spania in tres provincias a Romanis divideretur, Lusitaniam a Tago incepisse, quae vero regio Ana et Tago fluminibus continetur, eam Celticorum nomine venisse affirmat, reprehenditque hoc nomine Melam, quod de Baetica ac Lusitania loquens scripserat: *Illas fluvius Anas separat.* Sed Melam reprehensione carere, mihi quidem dubium non est, nec Vossio, opinor, fuisset, si ad quae Resendius alio quidem spectans, literis ea de re mandaverat, animum intendisset. Ego unius hic Hirtii testimonio satis idonei, ut arbitror, auctoris me tuebor, cuius quidem verba Vossius non legisse, aut, si legit, tamen in sua haeresi perseverasse, mirum est: plane enim continentia mihi videntur. Hic igitur de Bell. Alex. cap. 48. *Quum in Lusitania*, inquit, *Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique Imperator esset adpellatus, HS. centenis milites donavit* [117]). Iam igitur ante Augustum ille tractus, in quo Medobrega ac mons Herminius erant, hoc est ille ipse, quem pertinuisse ad Lusitaniam negat Vossius, Lusitaniae nomine Hirtio auctore veniebat. *Iuvenatius.* Perperam aut librarius scripsit, aut Cl. Brunsius legit *Rusitaniam.* Certo certius legendum *Lusitaniam*, cuius pars magna nunc *le Portugal. Brotierius.* De finibus Lusitaniae vid. Tzschuck. ad Mel. II, 6, 3. Vol. III. Part. II. p. 510. sqq. et Ukert. Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 306. Praeter Iuvenatium et Brotierium etiam Danvillius Comm. p. 763. ed. Paris. Sivrius, Brossius et Anglicus fragmenti interpres *Lusitaniam* pro *Rusitaniam* legendum esse censuerunt; idemque in Mercurii Francogallici ed. Amst. exstat, quum ed. Paris. *Rusitaniam* servet. Niebuhrius quoque edidit *Lusitaniam;* forsitan ex codice, de cuius scriptura in notis nihil dixit. Praestat igitur in horum potius virorum sententiam transire, quam mordicus tenere coniecturam, qua ductus olim existimabam, Livium hic Lusitaniae urbem, ad Tagum in Vettonibus sitam, quae a Ptolemaeo lib. II. cap. 6. Ῥουστικάνα atque in Antonini Itinerario p. 433. *Rusticiana* vocatur, commemorasse et librarium pro *Rusticianam* vel *Rusticaniam*, si hoc forte nomen urbi fuerit, *Rusitaniam* scripsisse. Rectius enim Ilercaonia et Contestania opponuntur Lusitaniae provinciae, quam Rusticianae, ignobili Lusitaniae oppido, cuius nusquam alibi mentio iniicitur.

Lin. 187. CONVERTAT HAEC] Lubet hoc loco pusil-

117) Iuvenatius, pecuniae summa immodice aucta, scripserat: *iterum*, quod vocabulum Oudendorpius recte eiecit, *HS. centies milites donavit.*

lum quiddam non tam dicere, quam non praetermittere. Itaque animadverti, librarium, quum novam περιοχὴν inchoat, neque punctum postremo verbo antecedentis apponere, sequens autem, relicto quantum tribus, quatuorve literis enotandis satis esset, spatio exordiri; contra quam in communi scriptorum consuetudine nunc positum est, atque in vetustis legum tabulis factum videmus. Quod si tribus locis novam scriptionem inchoare a novo versu videtur, id non tam ea gratia factum est, quam quod praecedens versus longius excucurrerat, quam ut tantundem in eo vacui spatii relinqui posset, et novae περιοχῆς exordium duci. Ac de ea re *mea quidem sic est ratio.* IVVENATIVS. Hunc morem librarius etiam lin. 63. 135. 187. et 203. secutus est; sed lin. 36. verbo *deiecerunt* punctum subiecit, quod lin. 75. 121. et 150. ubi novam scriptionem, ut Iuvenatius ait, a novo versu inchoasse videtur, facere neglexit.

Lin. 188. 189. PRAETER HIBERVM AMNEM] Sensum magis quam significationem horum verborum recte expresserunt Anglicus fragmenti interpres et Brossius, quorum ille vertit: *beyond the river Hiberus;* hic autem: *au-delà de l'Ebre.* Nam Sertorius in dextra Hiberi ripa, quae ab Romanis ulterior dicebatur, exercitum per pacatos agros duxit. Pessime Sivrius: *il passe l'Ebro;* quod, quum vocabula *praeter* et *trans* sive *ultra* diversa significent atque Livius infra narret, Sertorium ad Calagurim Nasicam Hiberum traiecisse, et Latinorum consuetudini et historiae veritati repugnat. Multo melius accuratiusque Danvillius Comm. p. 764. ed. Paris. et Noelius haec verba verterunt: *le long de l'Ebre.* Vix enim opus est, ut moneam, *praeter amnem* esse idem quod *per ripam amnis.* Sic Liv. XXXVIII, 18. *praeter ripam euntibus* legitur et lib. XLV, 29. *praeter Axium amnem*, atque similiter in hoc ipso fragmento lin. 211. 212. *praeter quam urbem.* Aliorum exemplorum silvam comparavit Drakenborch. ad Liv. XXVIII, 42, 3.

Lin. 190 — 192. PER PACATOS — — NOXA DVXIT] Horum verborum intellectu facillimorum sententiam Anglicus fragmenti interpres ita pervertit, ut vocabulum *quietum*, quod Sivrius et Brossius cum interprete Germanico et Schlütero praetermiserunt, per *unmolested* redderet; atque eodem errore captus Noelius totum locum ita vertit: *sans éprouver, ni faire la moindre hostilité.* Ambigue eundem interpretatus est Danvillius Comm. p. 764. ed. Paris. *il fait route avec tranquillité, et sans causer aucun dommage au pays.* Inter Germanos autem nemo, ut speramus, invenietur adeo hebes et ignarus, ut potius exercitum, qui ab aliis non infestetur, quam qui alios non infestet, a Livio *quietum* dici existimet. Rem conficit locus

Liv. XLIII, 4. ubi de praetore Romano haec leguntur: *profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paullo ante ingenti tumultu arserat, peragravit.* De formula *sine ullius noxa*, quae etiam apud Tacitum Ann. XV, 34. reperitur, vid. Duker. ad Liv. XLI, 23, 14. ubi *noxa* pro vulgato *noxia* rescripsimus.

Lin. 193. BVRSAONVM] Qui Plinio lib. III. cap. 3. *Bursaonenses* a *Βούρσαδα*, ut nonnulli volunt, Ptolemaei lib. II. cap. 6; quod mihi vix probatur: verius enim hinc fuisset *Bursadenses*, vel *Bursadini*, aut quid huiusmodi. Itaque aut illa Livii et Plinii aliunde, quam a Ptolemaei Bursada figurata sunt, aut hoc nomen, ut in Ptolemaeo multa, descriptorum inscitia depravatum est. Hirtius quoque de Bell. Hisp. cap. 22. *Qui in oppido Attegua Bursavolenses capti sunt;* et mox *Bursavolensibus*, quos unum eundemque populum, ac Plinii *Bursaonenses* fuisse, ita recentioribus geographis assentior, si tamen, *l* litera in *n* commutata, fiat *Bursavonenses*. Nam ad quintam vocalem quod attinet primae et quartae immissam, id nihil moror. Animadverti enim, aliis eius gentis nominibus pariter usuvenisse, ut, quae in uno scriptore per *ao*, in altero per *avo* notata sint, seu quod ita Hispanorum ore, quod mihi verisimillimum videtur, conciperentur, idque nonnulli scriptores, militares praesertim, quibus non tantum otii sub pellibus relinquebatur, ut in verborum, maxime quae tum primum inaudiebant, perinde atque in rerum cura nimis anxie occuparentur, secuti sint, seu quae alia huius varietatis excogitanda et reddenda causa est. Sic quae urbs Plinio lib. III. cap. 1. et in Antonini Itinerario p. 403. est *Urcao*, vel *Urgao*, in veteri lapide apud Gruterum p. 234. est *Urgavo:* MVNIC. ALBENSE. VRGAVON, quam inscriptionem cur Harduinus fictam et recentem appellet, causam adhuc quaero; nec ullam, quae re, aut in speciem probabilis sit, reperio. Quod ipsum viro κριτικωτάτῳ, quicum eam paucis his ante diebus legi et expendi, Iosepho Antonio Regio Contiae bibliothecae praefecto, visum fuisse, quis, qui hominem novit, non magni ducat? Pariter pro *Ilercaonia* in vetusto nummo apud Spanhemium Dissert. XIII. Vol. II. p. 599. legitur: M. H. ILLERGAVONIA. DERT. hoc est, *Municipium Hibera Illergavonia Dertosa*[118]); et apud Caesarem loco, de quo supra locuti sumus, *Illurgavonenses*. IUVENATIUS. Bursaones Pli-

118) Floresius quoque Tom. II. Tab. XXVIII. n. 9. 10. nummos exhibet, in quibus ILERCAVONIA. MVN. HIBERA. IVLIA legitur.

nio III, 3. dicuntur *Bursaonenses*. Erant e centum quinquaginta duobus populis, qui Caesaraugustam, nunc *Sarragosse*, iuris causa conveniebant. Principem eorum urbem Βούρσαδα Ptolemaeus II, 6. Celtiberorum urbibus accenset. Videntur habitasse Hispaniae partem, quam nunc dicimus *la Mancha*. Brotierius. Quum Brotierius quoque cum Brossio existimaret, Bursadam fuisse primariam Bursaonum urbem, huic populo partem Hispaniae ab Hibero remotissimam adsignavit; neque hoc satis accurate, quum illa urbs a Ptolemaeo in Ergavicae vicinia collocetur. Rectius haud dubie Danvillius Comm. p. 765. ed. Paris. Bursaonum sedes transtulit in regionem Hibero vicinam, ubi nunc Borja est posita; neque tamen propterea cum illo *Buriaonum* pro *Bursaonum* est legendum. *Bursavonenses* et *Bursavonensibus*, quod Iuvenatius apud Hirtium Bell. Hisp. cap. 22. vulgatae lectioni recte praetulisse videtur, ab Oudendorpio in codd. Petav. et Leid. 1. repertum est. Praeterea cf. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 445. et 460. Ceterum praepositio *in*, quae nomen *Bursaonum* praecedit, in ed. Bass. p. 102. omissa est; in Taciti ed. Paris. Vol. IV. p. 558. non item.

Lin. 194. CASVANTINORV͞] De hac voce nihil habeo certi, quod statuam. Itaque dicam, non quid contendam, sed quid opiner. Quid si igitur CASCANTINORVM? Calaguris enim, cuius hoc ipso loco meminit Livius, Straboni, Ptolemaeo, aliisque in Vasconibus, in quibus pariter eidem Ptolemaeo Graccuris et Cascantum. Adde Antonini Itinerarium ex Alpibus Cottiis ad Gallaeciam p. 392. sq.

CAESAR AVGVSTA.	M. P. =
CASCANTO.	M. P. L.
CALAGVRRA.	M. P. XXIX.

Et alterum ab Asturica Tarraconem p. 450. sq.

GRACCVRIS.	M. P. =
BALSIONE.	M. P. XXVIII.
CAESAR AVGVSTA.	M. P. XXXVI.

Quare a Caesaraugusta Cascantum L passuum millibus aberat, contra Graccuris LXIV, utraque oceanum Cantabricum versus; quodque hinc consequitur, haec duo oppida non multum a se invicem recedebant. At enim Plinio oppidani sunt *Cascantenses* lib. III. cap. 3. *Cascantenses*, *Ergavicenses*, *Graccuritanos*. Ita; sed eidem, ut proxime observavimus, sunt *Bursaonenses*, qui Livio tamen *Bursaones*. Non tanti hoc igitur. Ceterum adscribant per me licet, quibus lubitum erit, hoc oppidum aliis, quae nunc primum *in apricum*, ut ait Horatius, huius fragmenti ope protulimus; mihi magis ne nihil dicerem,

quam ut quidquam dicerem, in quo mihi ipsi penitus satisfacerem, visum est haec adnotare. *Iuvenatius.* Quum Plinius III, 3. in hoc populorum tractu memoret *Cascantenses*, et Ptolemaeus II, 6. urbem *Κάσκαντον*, nunc *Cascante*, *dans le Royaume de Navarre*, trans Hiberum fluvium; crediderim Casuantinos a Livio memoratos eosdem esse ac Cascantenses: aut incompertum qui sint illi *Casuantini. Brotierius.* Praebuit errorem, quem Danvillius Comm. p. 764. ed. Paris. et Brossius eodem modo correxerunt, vel prava huius nominis pronuntiatio, vel literarum C et V permutatio, quam non inauditam esse ratus Ihrius supra lin. 56. *vetera* pro *cetera* legendum esse coniecit et Fr. Gronovius Liv. XXIV, 45. *cogitent* pro *vocitent* rescripsit. De *Cascanto* vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 448. Verba *et Casuantinorum* deerant in editionis Romanae apographo, quo Sivrius usus est; ideoque in utraque Mercurii Francogallici editione desiderantur.

Lin. 196. GRACCVRITANORVM] In voce *Graccuris* ne Tiberii quidem aetate fuisse C literae adspiratum, testimonio sunt huius imperatoris nummi apud Suritam et Augustinum, in quorum aversa parte scriptum legitur GRACCVR, et per duplex RR, GRACCVRRIS; urbs, ut supra vidimus, medio inter Asturicam et Caesaraugustam itinere, quod diligenter notandum est: pertinet enim ad quae paucis post verbis de Calaguris Nasicae positu disputabimus. *Iuvenatius.* Urbs princeps Graccuritanorum erat Graccuris, nunc *Agreda*, *dans la Castille vieille.* De hac urbe Festus: *Gracchuris urbs Hiberae regionis, dicta a Graccho Sempronio, quae antea Illurcis nominabatur.* Nec aliter epitome Livii lib. XLI. *Ti. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum suorum Gracchurim oppidum in Hispania constituit.* Veterem nominis orthographiam retinuit MS. codex Vaticanus, ut constat ex nummis inscriptis MVNICIP. GRACCVRIS, id est, *Municipium Graccuris. Brotierius.* Vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 448. et Brossii Hist. Reipubl. Rom. lib. II. cap. 49. Tom. I. p. 591. sq. Danvillius, qui hanc urbem antea *Iliturcis* nominatam esse ait, eamque cum *Iliturgi* seu *Illiturgi*, urbe Hispaniae Baeticae in Turdulis, de qua vid. Ukert. l. l. p. 380. confudisse videtur, erroris facile convinci potest Festi verbis a Brotierio allatis; idem tamen Oihenartum secutus, Graccurim non tam *Agreda*, quam *Alfaro* nunc appellari, idoneis comprobavit argumentis, quae apud ipsum legi possunt Comm. p. 765. sqq. ed. Paris. De scriptura nominis praeter Brossium cf. Drakenborch. ad Epit. Liv. XLI.

Lin. 196. 197. EVASTATIS — — SEGITIBVS] Sic *soli indigiti* in fragmento fastorum Tiberii aetate scalptorum, ex quo Aquilae quum essem exemplar, quod apud me servo, studiose fideliterque excepi, adiutus opera viri undecunque doctissimi, atque in his studiis multo eminentissimi, Venantii Lupachinii: nam aliorum, quae adhuc typis expressa in manibus eruditorum versantur, non dici potest, quam multis, quamque gravibus mendis foedata sint. Sic etiam *benificio*, in fragmento orationis, quae Augusto imperante in marmorea tabula incisa legitur apud Fabrettum cap. 3. n. 523. Item *benificiario* in inscriptione eiusdem aetatis apud me; aliaque huius generis, quorum exempla suppeditabunt antiquarum inscriptionum *συναγωγαί*. *Iuvenatius.* Similiter in Fastorum Praenestinorum reliquiis, quarum particulas ex mense Aprili petitas, priusquam a Fogginio ederentur, Iuvenatius, ut in his quoque vocales E et I passim permutatas esse doceret, editioni Neapolitanae p. 66. sqq. inseruit, tabula eadem *Viniri* pro *Venere* scriptum legitur; ad quem locum Fogginius: *Quod pro Venere scriptum est Viniri, haec notavit Gell. X, 24. Sane quam consuetum veteribus fuerat literis E et I plerumque uti indifferenter.* Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 13. sqq. Ceterum verba: *evastatis omnibus proculcatisque segetibus*, quae in ed. Hamb. continua serie leguntur, ita vertit Anglicus fragmenti interpres: *the corn being all destroyed and trodden down*, et Germanicus: *nachdem er alle Saatfelder verwüstet und verheert hatte.* Uterque igitur vocabulum *omnibus* cum *segetibus* coniunxit; quod quidem, licet Liv. XXVIII, 5. *segetibus evastatis* legatur, et verborum positurae repugnat, et nimia orationis copia narrationem onerat; quum, si utrumque verbum ad idem nomen referatur, alterutrum redundet. Rectius haud dubie Sivrius et Noelius, ed. Rom. interpunctionem a Niebuhrio quoque probatam secuti, cum Brossio, qui et ipse virgulam post *omnibus* posuit, ita expresserunt, ut orationis membra disiungerent. *Omnia evastare* dixit Livius X, 14. et XXXVI, 16. *segetes proculcare* Ovidius Met. VIII, 290.

Lin. 198. 199. CALAGVRIM NASICAM] Plinius lib. III. cap. 3. geminato sibilo: *Calaguritani, qui Nassici cognominantur.* Ceterum hic locus mirifice, si verum amamus, viri excellentis Petri de Marca opinionem confirmat, qui Calagurim Ilergetum Oscensibus contributam non hanc quidem Nasicam, sed alteram Fibularensem fuisse defendit [119]), contra quam Augustino, Suritae, Oihenarto etiam, si probe memini,

119) Vid. P. de Marca Hisp. lib. II. cap. 28. p. 220.

aliisque quibusdam Hispanis scriptoribus visum erat. Ac quum Livius dicat, Sertorium ex Graccuritanorum finibus ad Calagurim venisse, tum ponte facto amnem propinquum urbi fuisse transgressum, id certe efficitur, Calagurim cognomento Nasicam ultra Hiberum fuisse sitam. Quare quae cis flumen erat, quid relinquitur, nisi ut Fibularensis et esset, et cognominaretur. *Iuvenatius.* Calaguris Nasica, nunc *Calahorra dans la Castille vieille.* Huius urbis nummus ex aere mediocri perrarus exstat apud eruditum Florez, *Medallas de España*, Tab. XI. n. 9. p. 259. Ex una parte caput hominis nudum, ex altera parte bos. Supra CALAGVRRI; infra IVLIA. Nempe Calagurris Iulia Nassica municipium erat, fortasse ita dictum a Cornelio Scipione Nasica. Plinius III, 3. memorat *Calaguritanos, qui Nassici cognominantur.* Fuit et Calaguris Fibularensis; unde Plinius l. c. appellat *Calaguritanos, qui Fibularenses cognominantur.* Illa Calaguris debet esse *Loharre dans le Royaume de Navarre. Brotierius.* De nomine et situ huius urbis, quam a Livio etiam lib. XXXIX, 21. non *Calagurrim*, sed *Calagurim* vocatam esse, ex diversa codicum scriptura colligas, praeter Danvillium Comm. p. 768. sq. ed. Paris. vid. Brossii Hist. Reipubl. Rom. lib. II. cap. 59. Tom. I. p. 609. not. 1. et Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Vol. I. p. 447. Mannertus, cui Reichardus in Hispaniae descriptione accessit, in Geogr. Gr. et Rom. Tom. I. p. 377. sq. et 412. vulgarem opinionem sequitur, quam hoc ipso fragmento, cuius usus Mannerto non minus quam Reichardo suppetebat, manifesto refutari, Iuvenatius verissime monuit.

Lin. 199. SOCIORVM VRBE·] Hoc Brunsii apographum et ed. Hamb. exhibet; in edd. Rom. et Neap., quas ed. Mannh. sequitur, VRBE⁓ exstat, ut alibi. Quanta autem fuerit Calaguritanorum fides, Sertorio interemto quoque praestita, ex Valer. Max. VII, 6. Flor. III, 22. et Iuvenal. XV, 93. intelligitur. Cf. Brossii Hist. Reipubl. Rom. lib. IV. cap. 62. Tom. II. p. 421.

Lin. 200. BENIT] Pro *venit*, ut et contra *Vironum* pro *Beronum* infra in his ipsis schedis. Fons erroris (si tamen error dicendus est, in quo tam multi, tam saepe, tamque vulgo peccabant) propinquitas et cognatio literarum V et B, de quibus exstat Adamantii Martyrii libellus apud Cassiodorum de Orthographia; qui quidem libellus, quis credat? huius ipsius generis, quo minime omnium debuit, turpi menda inquinatus circumfertur. Nam quod initio cap. 8. p. 2307. sq. ed. Putsch. legitur: *De B litera trifariam in nomine posita, quantum possibilitatis fuerit, sufficienter, ut opinor, tractabimus;* ibi *tractavimus* legendum est,

referendumque hoc verbum non ad id, quo de hoc cap. 8. agitur, sed ad quod tribus prioribus capitibus tractatum est. Sed huiusmodi mendam in Parisino Garetii exemplari iam sublatam animadverti; tamen in hoc ipso exemplari eiusdem capitis inscriptio retenta est: *De B litera trifariam in nomine posita*, quae haud dubie ex iis, quae proxime adscripsimus, verbis concinnata est, omninoque delenda videtur, inque eius locum haec altera ex eiusdem orthographi verbis excerpta substituenda: *De B litera, quae similiter in verbis invenitur.* Sed de Martyrio hactenus. Nunc ad scribendi et pronuntiandi hunc morem quod attinet, nolim eum cum homine satis ignava opera et sublesta fide, cuius nomini et operis, quod vulgavit, inscriptioni nunc parcitur, ad tempora, quae translatam Byzantium imperii sedem consecuta sunt, referre; cuius opinationis vanitatem satis, me tacente, sequentia coarguent. Ac primo in tabulis fastorum Fratrum Arvalium in Muratorii Thesauro p. 340. quae Commodo imperante scalpta sunt, *berbeces* semel, *verbeces* passim scriptum est, et *coronis bittatis* pro *verveces* et *vittatis* [120]). Et apud eundem p. 326. in lapide posito Pudente et Pollione Coss. prioris consulis nomen item per B, non per V scribitur: *Serbilio.* Adde inscriptionem, quam a Donio acceptam refert nunquam satis laudatus homo, Franciscus Antonius Zacharia, cuius quum in his literis, tum in omni propemodum doctrinarum atque eruditionis genere praestantiam caecus, aut invidus sit, qui non agnoscat, ipse ingratus, si non praedicem; in hac igitur inscriptione apud Donium p. 454. et in isagogico Zachariae libello de *Vetustis Latinis Inscriptionibus* p. 523. legitur *Furius Berecundus*, qui titulus scalptus est Torquato et Herode Coss. hoc est, Pio imperante; cuius aetatis etiam illa est, quam ex Fabretto, quum de Marci praenomine locuti sumus, supra attulimus, in qua paucis verbis ante legitur *unibyria* pro *univiria.* Sed haec ad institutum satis: nam cetera huius generis si persequi velim, *concubium*, ut ait Plautus, *sit noctis, priusquam ad postremum perveniam.* IVVENATIVS. Graeculus forte fuit, qui exscribendo Livio operam dedit; huius enim gentis homines uti litera V caruere, ita frequentissime eius loco B adhibebant, ut *Βάῤῥων* pro *Varro*, *Βιϱγίλιος* pro *Virgilius*, et ita innumera alia nomina propria. IHRIVS. In MS *benit.* Nempe ex vitiosa pronuntiatione librarii, quae adhuc frequens est in Hispania [121]), Aqui-

120) Pariter *berbex* pro *vervex* scribitur apud Petron. cap. 57. ubi vid. interpretes.

121) Propterea etiam contrario errore in *Mercurio historico y politico. Junio.* 1773. p. 124. sub fragmenti initium *Contrevienses* pro *Contrebienses* scriptum exstat.

tania etc. Inde similis error frequens occurrit in veteribus inscriptionibus. *Brotierius.* Brunsius quoque suo editionis Hamburgensis exemplo haec adscripsit: *Benit pro venit, more antiquo, in lapidibus et manuscriptis frequentato.* Similiter in Livii codice Vindobonensi, ut alia taceam, lib. XLIV, 1. *beneficia* pro *veneficia* et cap. 5. *balle* pro *valle;* contra lib. XLIII, 2. *viennio* pro *biennio*, et cap. 13. *iuvatum* pro *iubatum*, atque in Sallustii fragmentis Vaticanis *iuverentur* pro *iuberentur* scriptum exstat. De permutatione literarum *v* et *b*, quam Graeculis tantum usitatam fuisse, Ihrius perperam statuit, in codicibus antiquis ubique fere obvia, vid. Niebuhrii notam ad lin. 62. Drakenborch. ad Liv. V, 24, 5. et VIII, 18, 11. atque Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 226. sq.

Lin. 201. 202. AMNEM PROPINQVM VRBI] Amnis ille est Hiberus, *l'Ebro*, saepe nobis memoratus. *Brotierius.* Hoc non perspexit Sivrius, cuius versionem castigavimus supra ad lin. 188. 189. Quod in codice PROPINQVM pro PROPINQVVM scriptum est, id non tam librarii negligentiae tribuendum, quam veterum orthographiae, de qua cf. Niebuhrium ad Cic. orat. pro C. Rabirio fragmentum p. 76. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 326. sq. nostrasque adnotationes ad Liv. XLV, 27. ubi Grynaeum pro *anticum*, quod in codice Vindobonensi exstat, non *Amphilochus*, sed *antiquus* reponere debuisse docuimus.

Lin. 202. 203. CASTRA POSVIT] Pariter supra: *hibernaculis secundum oppidum aedificatis*, quam notationem non otiose a prudentissimo historico fuisse inductam, ii intelligent, qui in Plutarcho legerint, Sertorium, quae eius animi temperatio moderatioque fuit, tum ut magis Hispanorum voluntates sibi adiungeret, hospitiorum intra oppida praebendorum morem sustulisse, militemque suum ἐν τοῖς προαστείοις castra metari coegisse, ipsumque adeo ceteris exemplo suo praeivisse. *Iuvenatius.* Vid. Ihrii notam ad lin. 51. 52.

Lin. 203. 204. M MASIVM QVAESTOREM] Utique suum. Duorum igitur opera in provinciae, seu belli Hispaniensis rationibus administrandis Sertorius usus est, huius M. Masii ac L. Hirtuleii. Ac de Hirtuleio quidem Livii, quam dixi, epitome diserte tanquam de Sertorii quaestore meminit; de Masio vero, cuius quidem scripta nunc exstent, cuiusque ipse meminerim, adhuc nemo. Quid igitur? utrum in Hirtuleii iam devicti ac demortui locum, an quum is ultro sese magistratu abdicasset, aut eo post annum abiisset, Masius subrogatus est? Neutrum opinor: nam et vivente adhuc, ut ex fragmento patet, Hirtuleio Masius Sertorii quaestor dicitur;

et constat ex epitome lib. XCI. si diligenter locus inspiciatur, nec inepte ingeniosi in eo interpretando esse velimus, eundem Hirtuleium tum denique hoc magistratu abiisse, quum a Metello fusus caesusque interesse rebus humanis desiit. Nec illud dici potest, quum duo fratres Hirtuleii fuerint, qui Sertorii partes secuti sunt, hunc, cuius in fragmento mentio fit, non ipsum Sertorii quaestorem, sed eius fratrem fuisse; quam opinionem satis refellit praenomen *Lucius*, quod epitome tribuit quaestori, et huic Hirtuleio fragmentum. Notum est autem, stante republica distinguendorum fratrum causa receptum vulgo fuisse, ut praenominibus, non cognominibus, uterentur; quum contra eversa et in unius dominatum redacta his, non illis paullatim pro propriis uti coeperint. Quanquam utra tum consuetudo obtinuisset, eodem res recideret. Constat enim ex Orosio, eodem tempore eodemque proelio hos fratres occubuisse; quo autem, nisi quod cum Metello gesserunt? Quare utercunque Sertorii quaestor fuerit, non ante fungi hoc munere apud eum destitit, quam vitam cum morte commutavit. Iam quemadmodum, inquies, hac de re constituetur? Equidem sic existimo: quum Sertorius ex ulteriore provincia, quam sortitus erat, in citerioris quoque iura et rectionem invasisset, illi quidem L. Hirtuleium praeposuit, ad eum fere modum, quo praetores, aut proconsules provinciae, qua decedebant, quaestorem, aut legatum praeficiebant; tum Masium novum sibi quaestorem assumsisse, cuius opera in citeriore administranda uteretur. Aut hoc igitur; aut certe dicamus licet, in ulteriorem Hispaniam cum singulis praetoribus binos quaestores mitti solitos fuisse, eamque praetoribus quidem unam provinciam fuisse, quaestoribus duplicem, ut de Siciliensi loquitur Asconius [122]); quod ipsum propius a vero abesse, indicat Augusti dispositio, qui ulteriorem provinciam, quod latissime pateret, in duas divisit, Baeticam et Lusitaniam, atque hanc et citeriorem ad suas provincias aggregavit, Baeticam proconsuli sortito permisit. Denique quod proxime accedere ad veri speciem videtur, duorum quaestorum opera Sertorius usus est novo more, ut illis temporibus scilicet, de quibus Ennii illud usurpare vere possis: *Vei geritur res*, et *Non ex ioure manum consertum.* Quidni? Qui apud Hispanos illud consecutus erat, ut et Sullae fortunam aequasse, et potentia populo Romano par esse videretur, qui senatum, qui rempublicam, qui cete-

122) In notis ad Cic. Act. II. in Verrem lib. I. cap. 39. Asconius: *Bini quaestores*, inquit, *in Sicilia quotannis erant singulis praetoribus*, *Lilybaetanus et Syracusanus.*

ras Romani imperii insulas, ac tantum non Romam ipsam ad eas gentes proscriptus et extorris transtulerat? Quo fortasse Plutarchus respexit, quum scripsit, eum in Hispania *ταμίας τε, καὶ στρατηγοὺς* ex proscriptis et exsulibus creasse eosque senatus nomine insignivisse. IUVENATIUS. Satis saepe vidimus, ea etiam oculorum et ingenii iudiciique aciem effugisse interdum, quae aliis primum legentibus occurrerent: quale est in his Iuvenatii notis hoc, quod in nomine *M. Masii*, quem Sertorii quaestorem facit Livius, vitium scripturae non vidit. Nam in hoc nomine, cuius nullum uspiam in monumentis Latinis exemplum occurrit, ut nunc est, quisque in his literis versatus videtur haerere debere: nec difficile videtur statim animadvertere, *M. Marii* hic nomen latere; e quo, sicut e *Furiis* facti sunt in multis libris *Fusii*, sic *Masii* factum esse. Et occurrit in historia Sertoriani belli *M. Marius* apud Plutarchum in Sertorio: ut haec quidem correctio, uti facilis, ita certa sit. ERNESTIUS in Praefat. ed. Lips. p. 5. sq. Tametsi Brunsii apographum atque ed. Hamb. ·M, edd. Rom. et Neap. M exhibent; tamen librarium hic quoque, ut supra lin. 41. 105. 126. et infra lin. 217. praenominis notam punctis utrinque positis inclusisse existimo. Vid. notas ad lin. 105. Sed hoc leve est ac nugatorium; illud non item, quod Ernestius nomen quaestoris haud dubie depravatum ita corrigendum esse vidit, ut pro *Masium*, una literula mutata, *Marium* scribendum esse iudicaret, quum insolita nominis illius forma commotus, tum auctoritate Plutarchi, qui Sert. cap. 24. haec narrat: *πέμπεται δὲ καὶ στρατηγὸς εἰς Ἀσίαν ὑπὸ Σερτωρίου τῶν ἀπὸ βουλῆς πεφευγότων πρὸς αὐτόν, Μάρκος Μάριος· ᾧ συνεξελὼν τινὰς πόλεις τῶν Ἀσιάδων ὁ Μιθριδάτης εἰσελαύνοντι μετὰ ῥάβδων καὶ πελέκεων αὐτὸς εἵπετο, δευτέραν τάξιν καὶ σχῆμα θεραπεύοντος ἑκουσίως ἀνειληφώς.* Qua quidem coniectura, ut par est, probata efficitur, hunc M. Marium, quem Livii fragmentum Sertorii quaestorem facit, esse eundem, qui hoc ipso anno 679. a. u. c. a Sertorio in Asiam ad foedus cum Mithridate pangendum missus atque postea anno 68[illegible]. a Lucullo prope Lemnum proelio navali devictus et contumeliose interemtus est. Cf. Plutarch. Lucull. cap. 8. et 12. Oros. VI, 2. atque Appian. Bell. Mithrid. cap. 68. 70. 76. et 77. a quo perperam *Μάρκος Οὐάριος* appellatur. Ipsam autem nominis depravationem quod attinet, recte quidem Ernestius illam librarii negligentiae tribuisse videtur. At enim vero, quum *Furios*, *Papirios*, *Valerios* et *Veturios* ante Ciceronis aetatem *Fusios*, *Papisios*, *Valesios* et *Vetusios* vocatos esse constet, nihil sane impedit, quo minus statuamus, *Marios* quoque antiquitus *Masios* fuisse dictos, at-

que hanc scribendi rationem in codicibus vetustis diu obtinuisse. Vid. Liv. I, 24. III, 4. et 8. ibique interpretes, Cic. Epp. ad Fam. IX, 21. Pearcium ad Cic. de Orat. II, 22. Heusinger. ad Cic. Off. II, 14, 9. et Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 341. Quae porro Sertorium impulerint, ut in bello Hispaniensi administrando duorum quaestorum opera uteretur, Iuvenatius satis dilucide expediisse videtur. Fortasse tamen epitomarum Livianarum auctor, uti in aliis [123]), ita in hoc quoque a Livio discessit, ut L. Hirtuleium, quem Florus lib. III, 22. Sertorii legatum, Eutropius autem lib. VI, 1. Sertorii ducem appellat, cum Plutarcho Sert. cap. 12. Sertorii quaestorem faceret, quum Livio auctore M. Marius hoc munere fungeretur. Atque hanc opinionem illud ipsum confirmare videtur, quod Livius supra lin. 126. nomini L. Hirtuleii non, ut hic M. Marii, quaestoris titulum adiecit. Si quis autem cum Iuvenatio ex verbis Plutarchi Sert. cap. 22. *ταμίας τε καὶ στρατηγοὺς ἐξ ἐκείνων ἀποδεικνύναι* colligat, Sertorio plures fuisse quaestores; id quidem aeque absonum foret, ac si quis Caesarem praeter M. Crassum alios quoque quaestores habuisse, coniiciat ex Iul. Caes. B. G. V, 25. *Interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.* Utroque loco in universum et infinite de ducibus agitur.

Lin. 205. ARVACOS] Ab Arvane, quam Plinius oppidis Hispalensis conventus adnumerat? Non sane opinor: huius enim derivativum est *Arvensis* in lapide apud Gruterum p. 476. ORDO MVNICIPII ARVENSIS. Quanquam quid hoc curo, quod nihili est? Illud igitur potius, seu dicam me unice movet, quod nemo facile in animum induxerit, Sertorium tam longe ad militum delectum quaestorem suum misisse, nec, si hoc voluisset, alicui potius, qui cum Hirtuleio erant, id negotii dedisse. Itaque non dubito, quin AREVACOS legendum sit, quam ipsam vocem ab antiquario, vel quisquis codicem recensuit, non fuisse emendatam, vix adducor, ut credam [124]), etsi nulla emendationis vestigia diuturnitas reliqua fecit. Plinius lib. III. cap. 3. *Ad Tagum Carpetani, iuxta eos Vaccaei,*

123) Vid. Drakenborch. ad Liv. III, 24, 10. atque ad Epit. lib. III. X. XXVIII. XXXII. XXXVIII. et Perizonii Animadverss. hist. cap. 9. p. 383. sqq. ed. Harles.

124) Quemadmodum hic Ernestius verba *ut credam*, quae consuetudo Latina requirit, in ed. Lips. recte addidit, ita infra in eiusdem Iuvenatii nota ad lin. 219. formulas *ut credam* et *ut existimem* adieci.

Vettones et Celtiberi Arevaci; et lib. IV. cap. 20. *Durius amnis, ex maximis Hispaniae, ortus in Pelendonibus, et iuxta Numantiam lapsus, dein per Arevacos, Vaccaeosque* etc. Aliter hunc locum interpungendum putat Bernardus Aldrete, suaeque huius opinionis rationes erudite persequitur toto capite 5. lib. I. operis, quod inscripsit: *Varias Antiguedades de España* etc. quod Harduinum fugit; mihi tamen verior huius et Dalecampii interpunctio visa est, quam secutus sum [125]). IUVENATIUS. Plinio III, 3. et IV, 20. appellantur *Arevaci*. Celtiberis vicini erant, occidentem versus; imo et pars Celtiberorum: unde dicebantur Arevaci Celtiberi, nunc *la partie orientale de la Castille vieillo.* Nomen ducebant ab Areva fluvio, nunc *la riviere Arlencon*, qui urbem *Burgos* alluit. Plinius III, 3. *Arevacis nomen dedit fluvius Areva.* BROTIERIUS. De *Arvacorum* sive *Arevacorum* sedibus et diversa huius nominis scriptura vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 322. et Schweighaeuser. ad Appian. Hisp. cap. 45. Adnotatt. p. 256.

Ibid. CERINDONES] De hoc pariter nomine opiniones doctiorum exspectabo. Interim mihi haec canam. Utrum igitur pro uno populo, seu civitate accipiendum est, an pro regione? Sane utrovis modo acciperemus, scite ac literate acciperemus. Nam ad prius genus quod attinet, de quo uno suboriri dubitatio posset, Florum quidem et Appianum aliquoties sic locutos animadverti; ac ne a Livio, imo hoc eius fragmento discedamus, clare hic scribitur: *Segoviam et in Vacreorum gentem*, ubi cum una civitate regio duodeviginti civitatum coniungitur. Tamen magis inclinat animus, ut putem, integram regionem eo verbo fuisse a Livio significatam: post paullo enim: *ad conscribendos ex iis gentibus milites*, quod nomen non utrobique aeque patere, nec una eademque notione de Arevacis ac de Cerindonibus accipi debere, id vero a Livii loquendi ratione sane explicata splendidaque, qua ubique usus est, longissime remotum videtur. Iam qui isti Cerindones, dices? Itane porro, quod multis totos aliorum libros edentibus vix contigit, nobis unis divina quadam virgula contigerit, ut ex tam brevi, tam lacinioso scripto tot nova urbium ac locorum nomina erueremus? Quid si denique CERINDONES in PELENDONES mutandum sit? Equidem nihil affirmo. Sed interim viderint peritiores, ecquid nimis audax unius literulae, hoc est C in P, videatur mutatio; quam si receperimus, tum

125) Vid. Tzschuck. ad Mel. III, 1, 7. Vol. III. Part. III. p. 29. atque Ukert. Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 290.

vero laborare nos de duabus reliquis affinium depravationum, quas in hoc ipso fragmento notavimus, exempla non sinerent. Pelendones porro cum Arevacis continentes fuisse, docebant Plinius et Ptolemaeus. *Iuvenátius.* Populus soli Livio nominatus; et certe Arevacis vicinus. In hoc situ Plinius memorat Pelendones, partem quoque Celtiberorum. Quatuor populis constabant Pelendones, quorum unus videntur fuisse Cerindones. Plinius III, 3. *Pelendones Celtiberorum, quatuor populis: quorum Numantini*; nunc *les ruines de Numance dans la Castille vieille, prés de la ville de Soria.* In vetere inscriptione apud Gruterum p. 111. n. 5. PELLENDONES. AREVACON. *Brotierius.* Non potui a me impetrare, ut ex audaciore Iuvenatii coniectura, in quam Danvillius quoque Comm. p. 769. ed. Paris. incidit, *Pelendones* pro *Cerindones* in textu reponerem; praesertim quum Livius, si Sertorius Marium ex castris ad Calagurim Nasicam positis in Pelendones misisset, haud dubie inverso ordine *in Pelendones et Arevacos*, scripturus fuisset ex rationibus geographicis, quas etiam supra lin. 193 — 195. diligentissime secutus est. Nam Pelendones Calaguri Nasicae propiores, Arevaci ab ea remotiores erant; quam ob causam Brotierii quoque sententia, in quam olim concesseram, nunc mihi non probatur. Praestat igitur cum Brossio in Hist. Reipubl. Rom. lib. II. cap. 49. Tom. I. p. 592. not. 1. statuere, Cerindones, quorum Mannertus et Ukertus nullam fecerunt mentionem, fuisse Celtiberiae populum, Arevacis vicinum, quem praeter Livium nemo scriptorum antiquorum commemoraverit.

Lin. 209. 210. CONTREBIAM—LEVCADA] Leucadam addit, ut ab altera cognomine distinguat, quod Livio, Plinio, aliisque scriptoribus solemne: apud quos ubicunque haec cognomina occurrunt, ea nonnisi distinguendi gratia apposita esse intelligendum est; contra quam aliquando in vetustis lapidibus, atque in iis cognominibus, quae a regionibus ducerentur, factitatum fuisse, docui in mea lucubratione de Urbe Aveia p. 13. et sqq. ubi novum Teate apud Daunios veteribus ac recentioribus geographis immemoratum Livio et Frontino restituimus, de qua urbe praeterea intelligendos esse nummos cum inscriptione TIATI primi (quod Galli cuiusdam τοῦ ψευδοφίλου causa dictum volo) docuimus, quum hactenus hos de Teate Marrucinorum interpretati sint. Iam Contrebiae, cuius causa hic est institutus sermo, nusquam in veterum scriptis, praeterquam hoc uno Livii loco, mentio fit [126]). Quo maiore pretio hoc

126) Ernestius eorum, quae Iuvenatius supra in nota ad lin. 46. 47. de Contrebia in Celtiberis sita dixit, plane imme-

fragmentum omnibus antiquitatis studiosis esse debet. De positu si quaeratur, dicam, sed ut in re obscura, timide ac diffidenter. In Pelendonibus igitur arbitror, aut si mavis, in horum et Vasconum finibus. Qua enim opportunior Sertorio transitus ex Beronibus in quamcunque regionem cogitasset, seu Lusitanorum, sive Hedetanorum, seu denique interiacentium populorum? Nam de altera citerioris parte, quae cis Hiberum est, et Pyrenaeis praetenditur, ne cogitemus, ratio ipsa, ni fallor, belli aperte prohibet. Quorsum hac enim quo maxime tempore huius, quod dico, belli moles Sucronensi tractui et Lusitaniae tota incubuerat? *Iuvenatius.* Urbs illa diversa est a Contrebia, quam a Sertorio expugnatam initio fragmenti vidimus. Contrebia, quae appellabatur Leucada, debuit esse Calaguri Nasicae vicina, occidentem versus, si quidem praeter hanc urbem opportunissimus erat ex Beronibus transitus. *Brotierius.* De situ huius urbis vide Danvillium Comm. p. 771. sq. ed. Paris. quem sequitur Ukertus in Geogr. Gr. et Rom. Tom II. Part. I. p. 458. sed, fragmenti textu negligentius inspecto, *Leucas* cognomen urbi fuisse tradit. Si quid mutandum, pro *Leucada* legerim *Leucadia*, quum insolita cognominis illius forma displiceat; cur ita sit appellata, nemo facile dixerit. Ceterum ultima litera pronominis *quae*, quod cum membranae particula, cui inscriptum erat, resectum esse, Niebuhrius ad lin. 180. testatur, in Brunsii apographo et ed. Hamb. recte omittitur, neque ex edd. Rom. et Neap. ab editore Mannhemensi recipienda erat. Perperam tamen Rupertius, quem Lemarius sequitur, ab Ernestii editione recessit et totum locum ita scripsit: *frumentumque inde Contrebiam (Leucada adpellatur) comportandum.*

Lin. 213. 214. EX BERONIBVS] Ptolemaeo II, 6. Βήρωνες. Hiberum fluvium accolebant. Inter eorum oppida erat Tritium, nunc *Tricio, prés de Najera, dans le pays de Rioxa.* Iam monui Beronum nomen manere in oppido *Briones. Brotierius.* De Beronibus vid. notas ad lin. 158. 159. et 228.

mor fuit in Praefat. ad ed. Lips. p. 7. *ubi quum negat, Contrebiae nomen quidquam novitatis habere, obiter Iuvenatium legisse videtur. Non enim vir ille doctus in universum negavit, Contrebiae nomen in Hispaniis exstitisse: (potuisset enim erroris convinci locis Livii, Valerii Maximi et aliorum, a Cellario Orb. Ant. lib. II. cap. 1. p. 98. adductis) sed in Lusitania, ubi Sertorius agebat.* Quae sunt verba Saxii in Onomast. Literar. Part. I. p. 568. qui tamen et ipse, Contrebiam, quae Leucada cognominabatur, in Lusitania sitam fuisse atque Sertorium ibi tum egisse opinatus, magnopere erravit.

Lin. 217. 218. ·C· INSTELVM] Non dubitavi, quum ad hunc locum pervenimus, quin INSTEIVM legendum esset pro eo, quod Brunsius INSTELVM malebat. Sed inspecto exploratoque diligentius loco plane, ut iste affirmabat, scriptum esse comperimus; qua in re ita demum acquievi, ut tamen depravati huius nominis culpam in librarium transferendam esse, verum atque a Livii archetypo profectum *Insteium* esse contenderem. Nam et gentem Insteiam ex compluribus veterum monumentis satis notam habebam, et alterius illius nominis insolentiam nullo modo concoquebam. Quum ecce tibi, paucis interpositis diebus, ad illum locum pervenimus [127]), in quo satis, ut mihi videbatur, aperte L. INSTEIO scriptum erat, nec tantum spatii inter I et O relinquebatur, quantum transversae principis udae lineolae signandae relictum oportebat; quod ex contentione aliorum locorum, in quibus eadem litera perscribitur, liquido constabat. Nihilominus Brunsius hic quoque suum INSTELVM videre sibi videbatur; idque ipsum utroque ἀπογράφου sui loco expressit: *Hac in re scilicet una* [128]) *multum dissimiles. Iuvenatius.* Sivrius quoque hic *Insteium* legendum esse censuit. Vid. notas ad lin. 41.

Lin. 219. SEGOVIAM] Segoviam urbem Arevacorum, ad quos ipsos, si recte *Arvacos* in *Arevacos* supra mutandum censuimus, tum Masius quaestor mittebatur. Quare frustra, aut falso missus nunc C. Insteius fuisse videri posset. Quanquam non tanti hoc duco, ut aut mendum huic loco subesse eius causa existimandum sit, aut de superioris loci correctione dubitandum. Sane enim Masius et Insteius eodem quidem mittebantur, sed alter ad milites, alter ad equites conscribendos. Quid? non equites, inquies, milites sunt? Vero. Sed alibi tamen idem Livius distinguit, et alterum alteri genus opponit: ut lib. XXII, 37. *Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum.* Caesar quoque de Bell. Civ. lib. II. cap. 41. *Nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat*; qui tamen paucis verbis ante equitibus peditatum opposuerat. Adhuc idem de Bell. Gall. lib. V. cap. 10.

127) Primos enim editores ὕστερον πρότερον in hoc fragmento describendo versatos et capto initio a duabus ultimis columnis, quae facile leguntur, ad difficiliora sensim progressos esse, monuerunt Iuvenatius in nota ad lin. 186. et Niebuhrius p. 86. idemque Iuvenatius in apographi sui margine adnotasse videtur. Cf. supra not. 35.

128) Hac in re una? Imo vero locis quinquaginta amplius edd. Hamb. et Rom. inter se discrepant.

Tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Et Sallustius de Bell. Cat. cap. 59. *Instructos ordines in locum aequum deducit; dein remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit.* Ubi *militibus* pariter pro peditatu accipiendum puto, et *exaequato periculo* quum addit, subaudiendum est *cum iis, quibus equus ablatus erat.* Quanquam non eo infitias, hoc loco pleraque [129]) Sallustii exemplaria *peditibus* praeferre; verum ex superiorum Caesaris ac Livii locorum appositione, quid hic etiam sequendum sit, opinor, perspicitur. Ac potuisse *peditibus* a Sallustio poni, non difficulter adducor, ut credam; at potuisse alterum illud perinde a librariis, aut emendatoribus proficisci, id vero aegre adducar, ut existimem: doctiuscule enim positum videtur, quam ut ab aliquo istorum in textum verborum Sallustii recipi potuerit. *Iuvenatius. Segoviam.* Nunc quoque *Ségovie, dans la Castille vieille. Brotierius.* Vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 456. Quidquid in causa fuit, cur Sertorius, quum M. Marium in Arevacos misisset ad milites conscribendos, C. Insteium in eorundem Arevacorum urbem Segoviam, cui vel ex Liv. XXXIV, 19. *Segontiam* sive *Seguntiam*, vel *Segobrigam* substituendam esse, olim temere suspicabar, ad equitum conquisitionem mitteret; Iuvenatium tamen veram illius consilii causam attulisse, mihi persuadere non possum. Vereor enim, ut satis commode nostrum locum contulerit cum aliis, ubi *milites*, quemadmodum *exercitus* alibi *equitatui* et *classi*, opponuntur *equitibus* et *pedites* significant. Cf. quos hanc in rem laudavit Tzschuckius ad Eutrop. III, 10. not. 19. Neque id, quod Iuvenatius proposuit, efficitur loco Sallust. Cat. 59. ubi *milites* pro exercitu universo ponuntur, et verba, *exaequato periculo*, idem valent quod *aequato omnium periculo*, apud Iul. Caes. B. G. I, 25. cum quo Liv. II, 20. et III, 62. quos locos Langius quoque ad h. l. laudavit, velim compares.

Lin. 220. VACREORVM] VACCAEORVM veritati omnino consentaneum duco; aut quod propius ab archetypi scriptura recedit VACAEORVM. Error ortus ex similitudine et propinquitate duarum literarum A et R, quarum quam facile altera in alteram migret, quum quivis videt, tum huius generis aliis mendis indicatis ac sublatis docuimus in citata lucubratione de Urbe Aveia p. 70. et 71. *Iuvenatius.* Pronum est divinare emendandum esse *Vaccaeorum.* At quum Plinius III, 3. memoret Vaccaeos, quorum duodeviginti erant civitates, quas in-

129) Nonnisi plures Wassii et Rivii codices *peditibus* pro *militibus* habere, Gerlachius auctor est.

ter appellat Intercatienses, Pallantinos, Lacobricenses, Caucenses: earum quoque e numero potuerunt esse Vacrei. Vaccaei autem, quorum pars certe fuere Vacrei, eam Hispaniae partem tenebant, quam nunc dicimus *partie de la Castille vieille et du Royaume de Lèon*, ubi urbes *Pallentia*, *Valloladid*, *Simancas*. BROTIERIUS. *Vacaeorum*, et mox *Vasconum* perspicue legendum praebent membranae; ut mirer utrumque editorem scripturam corruptam non dedisse solum, sed diserte asseverare, se eam in membranis cernere. NIEBUHRIUS. Hoc Iuvenatius solus professus est; Brunsius satis habuit utroque loco scripturam corruptam in apographo et ed. Hamb. reponere. De Vacaeis sive Vaccaeis, quos Graeci quoque *Οὐακκαίους* sive *Βακκαίους* vocant, vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 313. et de permutatione literarum A et R cf. notas ad lin. 158. 159. Brotierium hic et in sequentibus nihil moror. Nam frugibus repertis, quis glandibus vesci malit?

Lin. 221. 222. AD EQVITVM CONQVISITIONEM] Similiter Hanno Liv. XXIX, 34. *per conquisitionem numerum equitum auxisse* dicitur; quem locum cum aliis attulit Drakenborch. ad Liv. XXIX, 35, 10. De repetitione verbi *misit*, quod lin. 206. praecesserat et hic poterat omitti, vid. Drakenborch. ad Liv. I, 3, 9. Praeterea ed. Bass. p. 103. pro *iussum*, quod in Taciti ed. Paris. Vol. IV. p. 559. recte legitur, *iussumque* exhibet.

Lin. 223. CONTREBIAE] Contrebia, nunc *Santavert*, quam Sertorius expugnaverat, ut dictum est initio fragmenti. BROTIERIUS. Minime vero. Sertorius enim Calaguri Nasica non Contrebiam in Celtiberis sitam, quam expugnaverat, cum exercitu rediisse, sed per Vasconum agrum ad Berones eorumque urbem Contrebiam, quae Leucada appellabatur, perrexisse ibique se cum Insteio coniunxisse putandus est. Vid. Iuvenatii notam ad lin. 226.

Lin. 225. PROFECTVS] Hoc est, *iter ingressus*, ut alibi. Vid. Cort. ad Sallust. Iug. 102, 1.

Lin. 226. VMCONVM] VASCONVM iam inde ab initio sum opinatus, qua in opinione cur adhuc perseverem, causae multae faciunt. Ac primo fieri quidem, (quod vix tamen puto) sed fieri nihilominus potest, ut quibus visus oculorum acrior sit, VASCONVM in membranis legant pro eo, quod VMCONVM nobis scriptum fuisse iterum ac saepius visum est. Deinde cuius aures non offendat priorum syllabarum concursus plane insolens atque absurdus? Neque enim temere M litera C et K literis in Graecis aut Latinis vocibus praepo-

ni solet. In his, inquies, non ita in peregrinis; Hispanicas autem plerasque hoc ipsum Latiali sermone fuisse, ut Plinius loquitur, *dictu difficiles*, testimonio est idem lib. III. cap. 1. et Mela libro item III. cap. 1. *Cantabrorum*, inquit, *aliquot populi amnesque sunt, sed quorum nomina nostro ore concipi nequeant.* Idem etiam Plinius eodem lib. III. cap. 3. Lucensis conventus populos praeter Celticos et Leburos *ignobiles et barbarae appellationis* vocat, quos iccirco tacitos praetermittit. Esto ita. Sed tamen haec ipsa nomina Latini scriptores, quum in suam linguam, tanquam in alienum solum transferebant, ad suam scribendarum atque appellandarum vocum consuetudinem accommodabant, nec exspectabant, ut diuturnitate, quemadmodum in plantis, asperum atque inconditum morem exuerent; quae si interim temporis progressu nonnihil mutabant, totum hoc non tam de sonorum insolentia et asperitate detrahebatur, quam vocalitati et elegantiae accrescebat. Adde, Beronibus, quo Sertorius meditabatur, finitimos Vascones fuisse, et Calagurim, ex qua proficiscebatur, ad horum regionem, ut diximus, pertinuisse: ut, si Sertorio recto itinere (transmissone iterum flumine, an minus, nihil ad rem: utramque enim Vascones amnis ripam obtinebant) is recta igitur ducendus in Berones exercitus fuerit, necessario per Vasconum agrum ducendus fuerit. Ac recto itinere, inquam: ne alioqui supervacanea loci haec notatio in Livio videatur, qui ut praeterire eam de aliis loquens potuit, tamen de Sertorio non debuit, cui Plutarchus nominatim ἐνέδρας καὶ περιδρομὰς attribuit. *Iuvenatius.* Umcones, ut patet ex ipso Sertorii itinere, fuere cis Hiberum flumen, supra urbem Calagurim Nasicam, ubi nunc *la partie méridionale de la Navarre*, orientem versus. *Brotierius.* Niebuhrius supra ad lin. 220. testatus est, in codice legi *Vasconum*, de quibus vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 320. In Mercurio historico et politico Madrit. p. 127. *Umceonum* et in Mercurii Francogallici edd. Paris. et Amst. p. 121. *Vinconum* legitur; quorum illud typographi, hoc Rubaldi negligentiae tribuendum. Nam Sivrius vertit: *par le champ Vinconien.*

Lin. 228. VIRONVM] Utinam tam facile videre alibi verum liceat, quam hic licet! VIRONVM enim hoc loco minime mihi quidem dubium est, quin somniculosus scriba pro VERONVM posuerit; hoc autem pro BERONVM, de quibus paullo supra: *opportunissimus ex Beronibus transitus erat.* Quod si cui tantula in tam paucis versibus inconstantia admirationi sit, is admiretur magis, in tam brevi fragmento ab eadem manu *benit* et *venit*, *Instelum* et *Insteium*, *isdem* et

iis, *Contrebia* et *Contebria*, *Ilurcaonum* et *Ilercaonia* fuisse relictum. Sed eo redeo. Ptolemaeus lib. II. cap. 6. Ὑπὸ δὲ τοὺς Αὐτρίγονας Βήρωνες, quibus continuo cum Tritio Metallo et Oliva Variam, sive ut ipse scribit, Οὐαρίαν accenset. Etiam Strabo lib. III. p. 162. Οἰκοῦσι δὲ, inquit, ἐκ μὲν τῶν πρὸς ἄρκτον μερῶν τοῖς Κελτίβηρσι Βήρωνες, Καντάβροις ὅμοροι τοῖς Κονίσκοις, καὶ αὐτοὶ τοῦ Κελτικοῦ στόλου γεγονότες· ὧν ἐστι πόλις Οὐαρία κατὰ τὴν τοῦ Ἴβηρος διάβασιν κειμένη. Ac continentes quidem Berones Celtiberis fuisse, quis infitias eat? Sed non hoc tamen Strabo voluit, sed fuisse ipsis ad Aquilonem, contra quam Latinus interpres eum loquentem fecit. Utrique igitur geographo in Beronibus Varia, ut et Livio in iisdem Vareia. Haec autem quin eadem sit, ac Varia illorum, cui dubium erit? Sane in Strabone et Ptolemaeo ita *Varia* scriptum est, ut in eodem Ptolemaeo *Avia* pro *Aveia*, descriptorum, ut puto, sequioris aetatis vitio; quo praeterea factum est, ut in Plinio quoque hoc nomen corrumperetur lib. III. cap. 3. ubi scribitur: *Iberus amnis navigabili commercio dives, ortus in Cantabris, haud procul oppido Iuliobriga per CCCCL. millia passuum fluens, navium per CCLX. a Varia oppido capax.* In quibus omnibus locis, certe in Strabone et Plinio adstipulatu harum membranarum reponendum esse *Vareiam*, exemplo, quod attulimus, Aveiae urbis, manifesto liquet. Quid praeterea? Etiam: nam huius, quam dico, correctionis vestigia in Palatino Ptolemaei exemplari adhuc reliqua sunt, in quo legitur Βαρεία, quod retineri potest, sic tamen, ut κατὰ τὴν διαίρεσιν fiat Βαρεΐα. Ad eundem enim modum quod Graecis Καρτηΐα est, in quibusdam mendosis exemplaribus Καρτεία scriptum legi, facili alterius in alteram vocalem mutatione [130]). Sed de Vareia ac Beronibus satis; nisi quod tria adhuc verba de Plinii loco, in cuius computatione videndum, an non turbatum sit. Nam subductis CCLX. passuum millibus ex summa CCCCL. colligentur a Vareia ad fontes Hiberi CXC. quod mihi vix fit verisimile. Qua de re amplius Hispanis aliisque ἀρχαιολόγοις cogitandum relinquo: nec enim institutae huius scriptionis ratio, nec temporis, ut diutius in his immoremur, patiuntur angustiae. IUVENATIUS. Umconibus vicini erant Virones, et Hiberum flumen accolebant; nunc *la partie méridionale de la Navarre*, occidentem versus. BROTIERIUS. De Beronibus vid. notas ad lin. 158. 159. et Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 321. Idem

130) Vide igitur, an apud Ptolemaeum quoque, si quid mutandum, Βαρηΐα potius quam Βαρεΐα scribendum sit.

p. 458. parum probabiliter coniecit, h. l. legendum esse: *per Vaccaeorum agrum ducto exercitu in confinio Veronum posuit castra*, et Verones, quorum tamen nemo scriptorum antiquorum meminit, a Beronibus diversos esse statuit. Recte autem monuit, sententiae Danvillii, qui Comm. p. 773. ed. Paris. suspicatur, Virones et Vareiam nunc *Briones* et *Haro* vocari, Plinii locum supra a Iuvenatio adscriptum repugnare.

Lin. 229. POSVIT CASTRA] Supra lin. 202. 203. *castra posuit.* Utrumque potest admitti. Sed Liv. XXXII, 16. pro *castra posuit* codicum omnium et editionum antiquarum auctoritate *posuit castra* scribendum existimavi.

Lin. 233. QVADRATO AGMINE] Similiter Liv. II, 6. *Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit;* et lib. XXI, 57. *Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat; iussis quadrato agmine legionibus sequi.* De quadrato agmine, ita composito, ut milites non itineri magis apti essent, quam proelio, vid. Hirt. B. G. VIII, 8. et quae Morus ibi adnotavit, coll. Lips. de milit. Rom. V, 12.

Lin. 234. VAREIAM] Dictum est satis in superiore scholio. Addam hic, restituendam hanc lexin videri Antonini pariter Itinerario p. 393: CALAGVRRA = VERELA. M. P. XVIII. quo loco iam tanto ante adnotaverat Surita, legendum esse VARIA; ad rem satis vere, ad vocis conformationem atque, ut ita dicam, affinem similitudinem non item; quae causa, ut arbitror, Wesselingio fuit, cur de ea correctione ampliandum censeret. Sed caruerunt videlicet homines eruditissimi his membranis; quas si vidissent, restituissent profecto VAREIA, quae multo propius ad VERELA et VERALA accedit, quorum alterum in Neapolitano Antonini exemplari legebatur, alterum in Blandiniano et Longoliano. Vide interea, si tanti rem duces, quae de I et L inter se commutatis, compluribus veterum monumentorum locis allatis, correctis disputantur in mea de Urbe Aveia lucubratione p. 23. et 26. *Iuvenatius.* Vareia urbs erat Vironum, nunc *Logroño*, *dans la Navarre*, Hibero flumini apposita. *Brotierius.* Vid. Ukerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. Part. I. p. 457. sq. ubi, in Antonini Itinerario pro XVIII. ex aliquot codicibus XXVIII. reponendum esse, recte adnotatum est.

Lin. 237. HAVD INOPINANTIB·] Unum et alterum verbum, quod sequebatur, ut ex his schedis restitui possit, magis optandum est, quam sperandum. Ita enim hoc loco tanquam de industria detritae atque elutae sunt, ut citius nihil unquam in iis scriptum, quam quidquam antea fuisse scriptum suspicari possis. *Iuvenatius.* Niebuhrium huic desiderio satisfecisse, ex nota sequenti apparebit.

Lin. 238. IIS NOCTV] Haec ex codice addidi. *Niebuhrius*. Brotierius igitur et Harduinus, quorum ille *Vareianis*, hic *Sertorius* supplevit, codicis scripturam non sunt assecuti.

Lin. 239. VNDIQ] Hoc apographum Brunsii et ed. Hamb. offerunt pro VNDIQ·, quod forsitan rectius in edd. Rom. et Neap. exstat atque ab editore Mannhemensi receptum est. Vid. supra notam ad lin. 81. Vocabulum *equitibus*, quod sequitur, Rupertii et Lemarii negligentia praetermissum est. Ceterum Niebuhrius haec verba, quum in omnibus omnino editionibus *advenerat*, *undique* legatur, recte a praecedentibus seiunxisse videtur.

Lin. 240. SVAE GENTIS] Gentis Vironum, quorum urbs validissima erat Vareia. Ptolemaeus II, 6. Virones omisit, et Vareiam Beronibus attribuit. *Brotierius*. Iuvenatium Brotierio perspicaciorem fuisse, vidimus supra ad lin. 228.

Ibid. AVTRIC] AVTRIGONVM reponendum esse, constat ex iis, quae proxime de Beronibus et urbe Vareia dicta sunt. De his Plinius, Mela, aliique. *Iuvenatius*. In MS. codice *et Autric.* Supplevi, *et Autrigonum accitis*. Licet Cl. Brunsius legerit AVTRIC. Certe fuit scriptum AVTRIG. Ptolemaeo II, 6. dicuntur *Αὐτρίγονες*; et iuxta Plinium III, 3. Autrigonum decem erant civitates. Habitabant Hispaniae partem, quam appellamus *la partie septentrionale de la Castille vieille*. Decem civitatum una fuit Virovesca, nunc *Birbiesca*. *Brotierius*. Brunsii apographum et ed. Hamb. cum ed. Rom. conveniunt de scriptura AVTRIC, pro qua ed. Neap. AVTRIG exhibet. Quamobrem olim existimabam, in codice AVTRIG° exstare; quod, quum idem supra lin. 158. AVTRICONES offerat, saltem in AVTRIC° mutandum, sed hic quoque non tam *Autricanorum*, quod Sivrio placuit, quam *Autrigonum* scribendum est. Ceterum Harduinus pro *accitis*, quod Brotierius supplevit, addendum censuit *accersitis*, quod eodem redit. Nos autem, ut, quemadmodum primam, ita etiam extremam fragmenti partem utcunque resarciremus, rerum et verborum ordinem secuti, scripsimus: *Undique equitibus et suae gentis et Autrigonum accitis oppidani, eruptione facta, Sertorio obviam ierunt, ut eum aditu arcerent.*

Restat, ut aliquid nunc, quod initio harum adnotationum polliciti sumus, de aetate Livianarum membranarum attexamus. Paucis tamen: neque enim exspectandum est, ut locus hic omnino perpolitus atque confectus in manus perveniat, sed tantummodo rudis atque inchoatus: quum quae ad eum absolvendum necessaria sunt, maximeque rem continent, ea

nos destituant: tabulae, inquam, quae literarum formas legentium adspectibus subiiciant. Sed haec mox. Nunc illud stet primo, si quae in scriptione mendae insunt, ex quibus multorum, qui de his rebus praeceperunt, iudicio retrahendae membranae ad multo recentiorem aetatem esse videantur, eas quidem eiusmodi esse, ut non modo de iis, quae dixi, temporibus possimus, sed de superioribus etiam (quod liquido hactenus, nisi me omnia fallunt, in scholiis demonstratum est) cogitare. Facit ergo, ut in Antoninorum aetatem incidisse earum aetatem putem, ipsa in primis literarum, quibus exaratae sunt, conformatio ac concinnitas, omnino gemina ei, quam Herculani in aliquot lapideis tabulis [131]), Aquilae in fragmento fastorum, quorum supra meminimus, in urbe denique pluribus in monumentis, quae quid nominatim appellem, quum tam multa, tam ante oculos posita sint? observare licet. Quae quidem literarum formae oppido quam, ut monuimus, eleganter sciteque ductarum, tum ipsa scribendi etiam ratio, sive ὀρθογραφία, qua ubique librarius quam emendatissima usus est, sed literarum in primis, de quibus praefati sumus, ductus et conformatio illud efficere debent, tantam ut scripto vetustatem, quantam agnoscere ex ipsis licet, hoc est quanta maxima tribui a nobis potest, assignandam putemus. Antiquas enim literas esse sane constat; quae quidem proxime ad earum formas, quas Augusto imperante scalptas atque effictas animadvertimus, accedunt. Eiusmodi ergo quum sint, quin iis ipsis, quae manus indicat, scriptas temporibus putemus, quid, quaeso, impedit? Atqui contra ne tanti tam alte assurgamus, deque Augusti ac Livii aetate cogitemus, illud impedimento est, quod Livius *propinquom* certo reliquisset pro eo, quod hic legitur *propinqum.* Nam ut mittam, *volgus* in vetustis eius codicibus, Dausquio teste, lectum fuisse, quod non dubie ex Livianae aetatis exemplaribus haustum in posterioribus apographis retentum est [132]): qui enim irrepere aliter potuisset, quum iam voce ac scripto usurpari vulgo desitum erat? Ut igitur hoc mittam, sane testatur Quinctilianus, *cervom servomque* scribi se puero consuevisse: *Nostri praeceptores*, inquit lib. I. cap. 7. *cervom servomque* [133]), *V et O literis scripserunt.* Tum subdit; *Nunc VV gemina scribuntur.*

131) Vid. Brunsii Epist. ad Kennicott. p. 331. ibique not. 10.

132) In codice Vindobonensi quoque haec eiusmodi vocabulorum scriptura servata est.

133) Spaldingius *cervum servumque*, et paullo post *U gemina* scripsit.

Nec in iis modo verbis, quae exempli loco affert Quinctilianus, sed ubicunque digamma praeiret, nunquam illud veteres V litera excipi sinebant, sed in eius locum O substituebant. Post Q autem aeque digamma subsequi in his vocibus *equom*, *servom* [134]), aliisque, auctor est Scaurus p. 2251. ed. Putsch. Recte sane; etsi quae is ceteroqui uno alteroque libelli sui loco de potestate huius literae contra antiquos disputat, non facio assis. Sed haec nihil ad institutum. Itaque ut eo redeam, *propinquom* Livius certo scriptum reliquerat, ut et *quoi* pro *cui*. *Illud nunc melius*, ait ibidem Quinctilianus, *quod cui tribus, quas proposui, literis enotamus; in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, qu et oi utebantur.* Idem supra de aetatis suae consuetudine haec scripserat: *Item cum, si tempus significaret, per Q; si comitem, per C; si vero causam, per Q ac duas sequentes VV scriberetur* [135]). Quare ex iis, quae proxime ex Scauro diximus, *quom* etiam scriptum a Livio eiusque aequalibus oportuit tam ad tempus, quam ad causam significandam; ut alibi etiam *quamquomq*; quae omnia verba aliter modo in his membranis leguntur: ut non dubium sit, quin nec a Livii manu proficisci, nec a cuiusquam eius aetatis scriptoris potuerint. Quid quod si eadem, qua Livius ac Quinctilianus usi sunt, scribendi ratione usus librarius fuisset, non tamen continuo agnoscenda ex illorum aetate huius quoque aetas videretur? Ecce enim, quam multa in Mediceo Virgilii exemplari veteris scripturae vestigia, quali ferme Virgilium eiusque aequales usos constat, reliqua sunt? Quod tamen exemplar non dubie pluribus post Virgilium aetatibus conscriptum est. Nunc, quum ne unum quidem ὀρθογραφίας, quae Livii et Quinctiliani temporibus obtinebat, certum vestigium in scripto offendatur, non est, cur de eorundem aetate in huius aetate investiganda cogitemus. Accedit, quod multa librarii huius generis ex vetustioribus exemplaribus, multa ex suorum temporum scribendi consuetudine hausta derivare in apographa sua consueverunt; quae illorum inconstantia, sive in eos, qui contra legebant dictabantque, transferenda sit, sive a consuetudinis vi, quam ipsi quoque in transferendis ex alieno scripto locis saepenumero hodieque experimur, repetenda, certe nemini, qui paullulum modo in veteribus calamo exaratis libris versa-

134) Pro *servom*, quod apud ipsum Scaurum legitur, Iuvenatius posuit *qualis*, quod quid sibi velit, non intelligo.

135) Hunc locum Spaldingius ita edidit: *item cum, si tempus significaret; per q. u. o. m; si comitem, per c ac duas sequentes, scriberetur.* Vid. Schneideri Gramm. Lat. Part. I. Vol. I. p. 337.

tus sit, non plane comperta et explorata est. Quamobrem quum in iis, quae supra innui, verbis perscribendis perpetuo librarius sibi constiterit, satisque ab ea inconstantia caverit, reliquum est, ut existimemus, exemplum, quo ipse usus est, Livii quidem apographum fuisse, sed hoc ipsum ex aliis item huius generis apographis profectum: ut illa, si qua supererant, archetypae scripturae, hoc est antiquioris, iamque vulgo usurpari desitae vestigia, consuetudine sensim, ut fit, superante, aboleri deinceps atque exolescere penitus potuerint. Ex quo item efficitur, ut longe infra Livii, nonnihil etiam infra Domitiani ac Quinctiliani tempora, ac ne valde res ad vivum, ut dici solet, resecetur, ad Antoninorum certe aetatem referenda librarii aetas esse videatur. Sequitur, ut non iuniorem eum Constantino approbemus; qua in re non gravate, ut arbitror, docti viri, harumque rerum periti mihi assentientur, si modo quum ad huius ipsius τῆς ὀρθογραφίας rationem, quae immane quantum ab illorum temporum, quae huius principatum consecuta sunt, barbarie et sordibus abhorret; tum multo magis ad elegantiam nitoremque literarum animum adverterint, iisque pro indiciis ac testibus in faciendo dandoque iudicio uti velint. Ac memini, (neque enim nunc liber in promtu est) virum amplissimum, deque his literis egregie meritum, Ioannem Caietanum Bottarium in praefatione Virgilii sui narrare, fuisse qui hoc exemplar ad Septimii Severi aetatem referrent; ad quorum iudicium suum ipse praestante vir ingenio et doctrina iudicium adiungit. Atqui literarum, quibus hic Virgilii codex scriptus est, notae ut ab antiqua manu sint, nihil tamen ad has membranas. Has vero? Imo ne ad alterum quidem Vaticani item Virgilii exemplar, quod Pierius Romanum appellat, cuiusque idem Bottarius literarum pariter ectypas figuras attulit; quae literae propius quidem ad Livii membranas accedunt, sed ita, ut *longo* tamen (dicam enim ipsius Virgilii verbis) *intervallo* ab iis distent. Atque haec de scripti aetate satis, quid enim dissimulem? perfunctorie. Sed ut quivimus tamen, non ut voluimus: quum quae res maxime ad iudicandum de hoc genere valent, iis plane destituamur, tabulis scilicet, quod initio professus sum, graphice scalptis, quibus ante oculos propositis, ac vere prolatis, ut dicitur, tabulis, constitui hac super re quod aequius melius posset. Atqui nescio quo Livii fato factum est, ut Brunsio primum, quum is anno superiore multos convenerit, neminem, qui manum tam obscuratae scripturae admovere vellet, reperire licuerit. Quem deinde typographus conduxit, is non tam artis, quam nullam tenebat, peritia confisus, quam mercedulae, quae pro-

ponebatur, cuique inhiabat, spe illectus ad opus adgressus est. Itaque nihil minus, quam archetypum expressit. Denique (est enim, ut ait Catullus, *res ridicula ac nimis iocosa*) quum multorum, quibus eruditiores oculi erant, convicio permoti de peritiore arcessendo cogitassent, hominem conduxerunt quum gravem et officii plenum, tum virum plane bonum, adeo etiam, quod caput est, artis suae longe principem; sed de quo tamen idem Catullus dixisset: *Haec prius fuere, nunc recondita tenet quiete.* Quare literas hic etiam expressit, non quales videbat ipse, qui omnino propter visus imbecillitatem nullas videbat, sed quales nos utcunque ipsi indicare ac veluti deformare voce, aut scripto potuimus [136]). Sed de his satis. Desinam igitur, si prius tamen addidero, si quis veterum librorum, quae circumferuntur, literarum specimina cum his schedis componat, tum quae de illorum aetate docti viri, atque in antiquitate investiganda diu multumque versati scriptis mandarunt, animo reputet, ei non tam, quemadmodum Antoninorum temporibus conscriptas istiusmodi schedas fuisse approbet, quam quemadmodum non longe ante conscriptas approbet, laborandum esse. *IUVENATIUS.*

136) De his scripturae speciminibus vid. supra not. 12. et 37.

VERSIONES
FRAGMENTI LIVIANI.

I.

The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Vol. XLIII.
For the Year MDCCLXXIII.
p. 314. — 316.

Nevertheless, as he persisted, and was extremely vigilant, another turret, raised on the same spot, at break of day astonished the enemy: at the same time the turret of the town, which was its chief defence, its foundation being undermined, began to open with large chinks, and * * * with fire: the Contrebians, terrified at once with the apprehension of the flames and its falling, fled trembling from the wall, and the whole multitude exclaimed that ambassadors should be sent to surrender the city. The same valour, which had attacked the insolent, rendered the conqueror more mild. Hostages being accepted, he exacted a small sum of money, and took away all their arms. The freemen who had deserted, he ordered to be brought to him alive, and made them kill the fugitive slaves, who were more numerous than themselves; they accordingly dispatched them, and threw them down from the wall. Contrebia being taken, with a great loss of troops, in four and forty days, and L. Instelus being left there * * * he led his army to the river Hiberus. There, fixing his winterquarters near the city called Castra Aelia, he himself remained in camp, and assembled a meeting of the allied states in the city. He had given notice throughout the province, that arms should be provided according to the abilities of each district; which being viewed, he ordered the soldiers to return the rest. Those which by frequent marches or * * * were made new, he divided in the morning among the centurions — — then too —

— he provided with arms the garments which — — pay given to the smiths — — and then required an account of what shops bitumen * * * and an account being given, how much could be procured each day. All the instruments of war were therefore prepared at once. Nor did the workmen want materials — — * especially being prepared, nor were they wanting to their respective work. At length, the ambassadors of all the nations being assembled, — — — the things which he himself — — and what he had done in taking the enemies towns, he laid before them, and urged them to finish the remainder of the war, briefly informing them how much it was the interest of the province of Spain that his party should be superior. The assembly then being dismissed, and having ordered * * * .— In the beginning of the spring he sent M. Perperna, with twenty thousand foot, and fifteen hundred horse, into the country of the Ilurcaones to guard its seacoast, giving him instructions what road he should take to defend the allied towns which Pompey might besiege, and how his own army might escape the ambuscades of Pompey. At the same time he sent letters to Herennuleius, who was in the same place, and into another province to L. Hertuleius, directing how he would have the war carried on; above all, that he would so defend the allied states, as not to venture a battle with Metellus, to whom he was no match, either in authority or in strength, lest he himself should * * counsel, — — towards — — nor did he think him in — — that if the war should be protracted, the enemy, as he had the sea at his back, and all the provinces in his power, would receive provisions from all parts by ships; but they, after consuming what had been provived the preceding summer, would be in want of every thing * * Perperna to the seacoast, that those things which were yet safe from the * * of the enemy — — and, if occasion offered, might attack them unawares. He himself, with his own army, determined to march to the Hiberones and Autalcones, from whom — — when the towns of Celtiberia were attacked, his assistance being entreated, — — and guides being sent to shew the Roman army the way — — whether he should turn to the seacoast, in order to drive Pompey from Ilurcaonia and Contestania, both nations his allies, or towards Metellus and Rusitania. Meditating on these things, Sertorius led his army unmolested beyond the river Hiberus, through a peaceable country, without offending any one. Proceeding thence into the territories of the Bursaones, Casuantini, and Graccuritani, the corn being all destroyed and trodden

down, he came to Calaguris Nasica, a friendly city, and passing the river near the town, on a bridge which he made, there encamped. The next day he sent M. Masius, Quaestor, to the Arvaci and Cerindones, to enlist soldiers in those states, and to carry forage from thence to Contrebia, which is otherwise called Leucada, near which town was the most convenient passage to the Berones, into which country he had resolved to march his army, and sent C. Instelus, general of the horse, to Segovia, and into the country of the Vacrei, to procure horses, ordering him with his horsemen to wait for him at Contrebia. Dismissing them, he himself marching his army through the country of the Umcones, encamped on the borders of the Virones. On the next day marching forward with his horse to view the roads, and ordering his foot to follow in a square, he arrived at Vareia, the strongest town in that district. He came upon them * * * unexpected, and on all sides with the horse of his own nation, and of the Autric — — —

II.

Mercure de France, dédié au Roi. Par une société de gens de lettres. Octobre, 1773 Premier Volume.
p. 121. — 129.

Cependant le général lui-même passa la nuit suivante sur pié, tellement qu' au point du jour une nouvelle tour, construite par les assiégeans, remplit l'ennemi de surprise; et, ce qui y mit le comble, ce fut de voir le principal rempart, la tour de la ville manquer par ses fondemens, et s'ouvrir en immenses crevasses. Le feu prit en même-tems à une tour de bois d'un des édifices. Les habitans de Contrébie, pressés par le double danger d' être écrasés sous une ruine prochaine, ou de se voir la proie des flammes, prennent la fuite d'épouvante, et désertent le mur. Il n'y eut plus qu' un cri général chez toute la multitude, qu' il falloit envoyer des députés pour rendre la ville. Le vainqueur s'étoit livré à toute l'impétuosité de son courage contre l'ennemi qui l'avoit provoqué; la générosité de ce même courage le porta à la clémence envers un ennemi vaincu. Après avoir reçu des otages, il se contenta d'une modique somme d'argent et de la confiscation de toutes les armes. Quant aux transfuges, il se fit livrer en vie tous ceux qui étoient de condition libre; mais à l'égard des esclaves fugitifs, dont le nombre étoit plus grand, il ordonna aux Contrébiens de les mettre eux-

mêmes à mort. Obéissant donc à cet ordre, ils les précipitèrent du haut du mur après les avoir égorgés. Contrébie coûta aux assiégeans beaucoup de monde, pendant quarante-quatre jours que dura le siége.

Sertorius laissa sur le lieu Lucius Insteius . . . et conduisit ses troupes vers l'Ebro; sur la rive duquel il construisit son camp d'hiver, auprès de la ville nommée Castra Aelia. Il restoit assidument dans son camp, allant seulement quelquefois tenir dans la ville l'assemblée des cités alliées. Il avoit ordonné des armes de nouvelle fabrique dans toute la province, selon ce que chaque peuple étoit en état d'en fournir. Après en avoir fait l'inspection, il commanda à ses troupes de rapporter toutes les autres armes endommagées par des marches nombreuses, ou par de fréquentes attaques de places, *ou par leur seule vetusté; et ayant fait assembler un grand nombre d'ouvriers, il les exhorta à faire ensorte que ces vieilles armes fussent réparées et remises en état pour le point du jour. Lui-même ne quitta point les travailleurs, passant toute la nuit à les aiguilloner par sa présence. Aussi fut il servi de tous avec un égal zèle, nulle matière ne manquant à l'ouvrier, grâce à l'empressement antérieur des cités à remplir les magasins; et nul ouvrier, d'autre part, ne manquant à sa tâche. Quand on eut rempli ses intentions, et que tous ses soldats furent pourvus d'armes nouvelles, ou réparées à neuf, il les fit assembler, et les haranguant en peu de mots* *): il leur retraça ses travaux aux siéges des villes ennemies, et les exhorta à continuer la guerre, en leur représentant en peu de mots, combien il étoit important pour les provinces d'Espagne que son parti triomphât. Ensuite il congédia la diète des alliés, et leur fixa un tems pour le venir rejoindre au même lieu. Au commencement du printems, il envoya Marcus Perpenna avec vingt mille hommes de pied et quinze cens chevaux au territoire des Ilurcaons, pour couvrir la côte maritime de ce côté-là; et lui donna des instructions sur les voies qu'il devoit suivre pour défendre les villes alliées que Pompée assiégeroit, et pour surprendre l'armée même de Pompée.

En même tems il écrivit à Herennuleius qui étoit sur cette même côte des Ilurcaons, ainsi qu' à Lucius Hertuleius, dans un autre département, leur préscrivant la manière dont il vouloit qu' ils se conduisissent dans cette guerre. Avant tout, il recommanda à ce dernier de défendre ses alliés, sans en venir aux mains avec Metellus, avec qui il ne pouvoit entrer en

*) Tout ce qui se voit ici de souligné dans la traduction, a été ajouté par conjecture, en suivant, autant qu'il a été possible, les vestiges d'un texte aussi tronqué que celui-ci.

comparaison ni pour le nombre des troupes, ni pour l'autorité dans la contrée . . . . *Mais il me semble que Sertorius eût fait sagement de préscrire à son lieutenant une conduite toute contraire.* Car il n'y avoit nulle apparence que Metellus cherchât à en venir à une bataille rangée. En effet tout invitoit Sertorius à réfléchir que s'il tiroit la guerre en longueur, l'ennemi qui étoit adossé à la côte, et qui tenoit toutes les provinces sous sa main, auroit le tems de faire venir par mer les convois qu' il desireroit, tandis que lui se trouveroit dans l'indigence de toutes choses, la campagne de l'été précédent lui ayant consommé ses provisions.

Ayant rejoint Perpenna qui s'avançoit vers la côte, Sertorius qui tenoit pour lors la Celtibérie en échec, fut incertain s'il s'attacheroit à écarter Pompée des confins des Ilercaons et des Contestaniens, deux nations alliées, ou s'il se porteroit vers Metellus et la Lusitanie. Occupé de ces grands intérêts, il passe l'Ebro, traverse les pays pacifiés sans faire tort à qui que ce soit. Ensuite dirigeant sa marche sur les confins des Bursaons et des Graccuritains, il ravage tout ce qu' il rencontre, foulant aux pieds les moissons, jusqu' à ce qu' il arrive à Calaguris surnommée Nasica, l'une de ses villes alliées. Là il fait jeter un pont sur le fleuve voisin de la ville, et pose son camp de l'autre côté. Le lendemain il envoie le Questeur Marcus Masius au territoire des Arvaques et des Cérindons, pour y enrôler des naturels du pays dons ses troupes, et pour faire transporter des bleds de là à Contrébie surnommée Leucade, parce que par-delà cette ville, à partir du pays des Berons, il avoit le passage le plus libre et le plus commode pour diriger la marche de son armée par tout où il jugeroit à propos. Il envoya aussi Caius Insteius préfet de la cavalerie, recruter des cavaliers à Segovie et chez les Vacréens, avec ordre de venir l'attendre avec sa troupe à Contrébie. Ayant ainsi disposé de ces détachemens, il se met lui même en marche avec son armée, prenant sa route par le champ Vinconien. Arrivé aux confins des Virons, il y campe. Le lendemain il va en avant avec ses gens de cheval pour reconnoître les chemins, avec ordre à l'infanterie de le suivre en bataillon quarré. Il marcha de cette manière jusqu' à Vareia, la plus forte place de cette contrée. Son arrivée ne mit point les Vareiens en défaut. Ils avoient rassemblé un grand nombre de cavaliers, tant de leur propre nation que de celle des Autricaniens, etc.

III.

Histoire Romaine de Tite-Live, traduction nouvelle par Dureau de Lamalle et par M. Noël. Tome XV. p. 175. — 185.

Cependant la nuit suivante, Sertorius, qui continuait l'attaque en personne, fit élever au même endroit une autre tour, dont la vue, au point du jour, frappa les assiégés de la plus vive surprise. En même temps la tour de la ville, qui en avait fait la principale défense, étant minée par le fer et le feu, n'offrit bientôt plus que de larges crevasses, d'ou sortaient des tourbillons de flamme. Les Contrébiens, doublement effrayés et par le danger de l'incendie et par celui de la chute du fort, quittent précipitamment les murailles, et bientôt un cri universel presse les magistrats d'envoyer une députation annoncer que la place est prête à se rendre.

Le même courage, qui avait triomphé des assiégés, en dépit de leur résistance, rendit le vainqueur plus traitable; il se contenta de quelques otages et d'une légère contribution pécuniaire, mais désarma les vaincus et leur enjoignit de lui livrer vivants les transfuges de condition libre. A l'égard des esclaves fugitifs, dont le nombre était plus grand, il exigea qu' ils fussent mis à mort. Les malheureux furent égorgés et précipités du haut des remparts.

Ce fut ainsi que Sertorius réduisit Contrébie, après un siége de quarante-quatre jours et avec une perte considérable. Il laissa L. Instéjus dans la place, et dirigea sa marche vers l'Ebre, dans le voisinage duquel il établit ses quartiers d'hiver, sous les murs de Castra-Aelia. Pour lui, il restait au camp, mais de jour il venait en ville tenir les assemblées où se trouvaient les députations des cités alliées. Il avait donné l'ordre aux diverses peuplades de la province de fabriquer des armes, chacune suivant ses moyens; dès qu' il en eut fait l'inspection, il commanda à ses soldats de lui apporter les leurs.

Celles que les marches, les siéges et les combats avaient mis hors de service, furent réformées; et à leur place, dès le lendemain matin, il partagea par compagnies et dans une proportion égale celles qui venaient d'être fabriquées. Il arma aussi les troupes alliées, les habilla de neuf et fit payer la solde. Il avait fait venir des ouvriers de toute profession, à qui on distribuait dans les ateliers le bitume et les autres matériaux nécessaires, en raison de ce qui pouvait chaque jour être mis en oeuvre.

Ainsi tous les préparatifs de la guerre se faisaient à la fois. Grâce à la prévoyance de Sertorius, les matériaux ne manquaient pas à l'artisan, et, grâce au zèle des villes, les bras ne manquaient pas à l'ouvrage.

Sertorius, ayant ensuite convoqué toutes les députations, expose ce qu' il a fait pour les alliés, les dangers et les fatigues que lui ont coûtés tant de siéges; il les exhorte à soutenir la guerre avec la même constance, qui seule pouvait y mettre fin, et leur fait sentir, en peu de mots, de quelle importance il est pour l'Espagne que son parti triomphe. L'assemblée congédiée, et tous les ordres distribués de maniére à donner dans cette contrée de la consistance à ses affaires, il envoie, au commencement du printemps, M. Perperna, à la tête de vingt mille hommes de pied et de quinze cents chevaux, dans l'Ilercaonie, pour en défendre les côtes. Ce ne fut pas sans lui donner de sages instructions sur la route qu' il avait à suivre, soit pour couvrir les villes alliées que Pompée pouvait menacer, soit pour l'inquiéter dans sa marche et l'attaquer à son avantage.

En même temps, il écrivit à Hérennuléjus qui était au même endroit, et à L. Hertuléjus qui commandait dans l'Espagne ulterieure, pour lui préscrire le plan de ses opérations, en lui enjoignant avant tout de protéger les villes alliées, sans engager d'action avec Métellus, qui avait sur lui le double avantage des forces et de l'autorité que donne un commandement supérieur.

Ce n'était pas *) qu' il eût lui-même le projet de marcher contre lui, ni qu' il crût ce général porté à combattre, si la guerre traînait en longueur. Dans cette hypothèse, l'ennemi, qui avait derrière lui la mer et toutes les provinces dont il était maître; serait à portée de tirer des munitions de toutes parts, au moyen de ses vaisseaux, tandis que lui, après avoir consommé toutes les provisions de l'été précédent, se trouverait dans une disette absolue.

Perperna **) . . . . . . Il hésitait, s'il devait longer la côte, pour écarter Pompée de l'Ilercaonie et de la Contestanie,

*) *Traduction de M. Hardouin.* Ce n'était pas qu' il crût le conseil bon à suivre pour soi-même. Il ne pensait pas non plus qu' Hertuléjus regardât l'ordre comme absolu, selon l'occurrence.

**) *Traduction de M. Hardouin.* Il avait envoyé Perperna dans les plages supérieures, afin de couvrir tout ce qui n'aurait point encore éprouvé les insultes de l'ennemi,

qui toutes deux étaient ses alliées, ou s'il tournerait ses armes contre Métellus et la Lusitanie.

Sertorius, agité de ces réflexions, marcha le long de l'Ebre, à travers des campagnes paisibles, sans éprouver, ni faire la moindre hostilité; mais quand il fut arrivé sur le territoire des Bursaons, des Cascantins et des Gracchuritains, il porta partout le ravage, fit fouler aux pieds les moissons, arriva à Calaguris-Nasica, ville qui appartenait à ses alliés, jeta un pont sur le fleuve qui en baigne les murs, et le passa avec son armée qu' il fit camper aux portes.

Le lendemain, il détache M. Masius, son questeur, vers les Arvaques et les Cérindons, avec ordre d' y faire de nouvelles levées, d'en tirer des blés et de diriger le convoi sur Contrébie, autrement Leucade, d'où il pouvait, au sortir du pays des Bérons, conduire son armée partout où il jugerait à propos. Il envoie aussi C. Instéjus, commandant de sa cavalerie, à Segovie et chez les Vaccéens, pour y recruter des cavaliers, et lui ordonne de l'attendre, avec ce renfort, à Contrébie.

Après le départ de ces deux officiers, il conduit son armée sur les terres des Vascons, et va camper sur les frontières des Virons. Le jour suivant, il prend les devants avec sa cavalerie pour reconnaître le pays, tandis que son infanterie avait ordre de le suivre en bataillon carré, et arrive à Varéie, place la plus forte de ces contrées. Prévenue de sa marche, toute la cavalerie du pays, réunie à celle des Autriques, s'y était rassemblée.

IV.

Histoire de la République Romaine, dans le cours du VIIe. siecle; par Salluste. Livre second, chap. 46. 47. et 49. Tom. I. p. 574—582. et p. 589—594.

XLVI. *Siege et prise de Contrebie.*

Le sort malheureux de la ville de Lauron apprit aux petites nations de la Celtibérie qu' elles s'étoient décidées trop vîte en faveur de l'adversaire de Sertorius. Il jura de traiter sans

et même pour le prendre au dépourvu, si l'occasion d'une surprise se présentait. Pour lui, il résolut de marcher avec son armée contre les Hibérons et les Autalcons. Il se souvenait d'avoir inutilement imploré leur secours contre la disette de vivres qu' il éprouvait lorsqu' il assiégeait les villes de Celtibérie. On savait même, à n'en point douter, qu' ils avaient envoyé des guides à l'armée romaine. Cependant, etc.

ménagement celles qui les premieres avoient donné l'exemple d'abandonner son parti. Les habitans de Contrebia, ville considérable de la Carpétanie, l'avoient sur-tout irrité en retirant dans leurs murs la troupe des transfuges de son armée, qui s'y étoient écoulés en grand nombre au bruit de l'approche de Pompée. Sertorius marcha pour en prendre vengeance, et terminer la campagne par ce coup d'éclat. L'entreprise avoit ses difficultés, et demandoit des préparatifs; les abords de la place étant défendus en plusieurs endroits, sinon par des précipices, du moins par des terreins fort escarpés. Déjà deux fois dans le cours de ce siecle, elle avoit fait une longue résistance aux forces Romaines et n'avoit succombé qu' à de dangereuses et fréquentes attaques. Sertorius, quand il l'eut reconnue, sentit qu' il faudroit former un siege en regle, avec tout l'appareil des machines. On abattit les bois de la forêt voisine; on construisit une tour de hauteur égale aux tours qui bordoient la muraille; on prépara quantité de pieces de charpente propres à la réparer, ou même toute prêtes à être assemblées, s'il en falloit élever une seconde: et cependant on travailloit sourdement à la sappe du mur; on tâchoit d'emporter la place par les manoeuvres ordinaires, que la brave résistance de l'assiégé rendit infructueuses, malgré le nombre de bons soldats, qu' on y perdit. Les approches des machines ne furent ni moins longues ni moins difficiles; retardées, comme elles étoient à chaque pas, par l'inégalité du sol, et par les sorties continuelles de la garnison. Plus d'un mois s'étoit écoulé depuis l'ouverture du siege, avant que la tour de bois fût placée vis-à-vis et à portée du rempart: même alors le succès n'en fut pas meilleur. Les assiégés portant de ce côté tout l'effort de la défense, à force de jeter dessus de grosses pierres et d'autres corps pesans, vinrent à bout d'en briser la charpente, et de la faire écrouler sur le massif qui la portoit. A la fin de cette journée, ils rentrerent dans leurs maisons, l'ame remplie de joie; regardant la destruction de la machine fatale comme le terme presque assuré de leur prochaine délivrance.

Loin d'être déconcerté de l'accident, Sertorius, plus obstiné à réussir dans son entreprise, par le temps qu' il y avoit sacrifié, mit dès l'entrée de la nuit une infinité de bras à l'ouvrage. *Il la passa lui-même sur place tout entiere à surveiller les travailleurs: tellement que le lendemain, au point du jour, une nouvelle tour parut élevée comme par miracle aux yeux des habitans. En même-temps l'une des tours de la ville, dont elle faisoit la meilleure fortification, sappée d'avance par ses fondemens, commença de se fendre en larges crevasses, et*

l'on s'apperçut que le feu, mis aux étaies de la mine souterreine, avoit gagné l'interieur *de la tour. Les Contrébiens saisis à la fois de la crainte du feu et de celle de la ruine, se sauverent du rempart dans un trouble extrême: le peuple, d'une voix unanime, cria qu'il falloit capituler. La même grandeur d'ame que la résistance avoit irritée, sut rendre justice au courage, et se laissa fléchir à la soumission: elle rendit le vainqueur facile et modéré. Il se contenta d'enlever les armes aux Contrébiens, de leur imposer un tribut médiocre en argent, et de prendre des otages de leur fidélité pour l'avenir. Mais il exigea que les déserteurs de condition libre lui fussent livrés vivans: ordonnant aux habitans d'infliger eux-mêmes le châtiment dans leur ville à ceux de condition servile, dont le nombre étoit plus considérable. Ces derniers furent mis à mort, et leurs cadavres jetés du haut des murailles. Ainsi fut prise la ville de Contrebie, après quarante jours d'un siege qui coûta beaucoup de monde aux assiégeans. Le général laissant dans la place L. Instéïus*, pour la retenir en obéissance, *prit, avec le gros de l'armée, le chemin de la riviere d'Ebre.*

La Celtibérie, durant le cours de cette campagne, fut le principal théatre des événemens. Dans la province ultérieure, Metellus avoit été tenu sans cesse en échec par Hirtuléïus, qui l'empècha de se joindre a Pompée. S'il ne se passa d'ailleurs entr' eux aucune action d'éclat, les personnes versées dans la science de la guerre n'en regarderent pas moins les manoeuvres; au moyen desquelles Hirtuléïus sut mettre obstacle à cette jonction, sans répandre le sang du soldat, comme la meilleure preuve de son habileté dans l'art militaire.

XLVII. *Quartiers d'hyver de Sertorius.*

Cependant Sertorius employoit le loisir que l'hyver lui laissoit à recruter ses troupes. *Il les avoit mises en quartier dans le voisinage d'une petite ville appellée Castra-Elia, pres de laquelle on construisit des baraques. Il prit dans le camp même son logement ordinaire. Mais il alloit quelquefois passer la journée à la ville où il avoit rassemblé les députés des nations liguées avec lui.* Il avoit envoyé l'ordre à *chacune d'elles, dans toute la province, de faire forger une certaine quantité d'armes proportionnée à ses moyens. Après les avoir examinées,* il les jugea d'assez bon service pour remplacer *tout ce que les marches fréquentes, les sieges* et autres actions en avoient usé ou perdu. Les soldats *eurent ordre de rapporter leurs vieilles armes. Les officiers distribuerent le lendemain matin aux lé-*

gionnaires, dans chaque troupe, celles qu' on venoit de fabriquer à neuf: on en distribua de même aux Espagnols. Les uns et les autres *reçurent aussi la paie et l'habillement.*

La précaution qu' il avoit prise d'envoyer *des ouvriers* apprendre leur métier dans les mines, *d'où il les fit revenir, le mit en état d'établir des forges et des atteliers* où l'on brûloit, au lieu de bois, *une espece de bitume* (du charbon de terre). *Il avoit dressé le mémoire de l'ouvrage qu' on y devoit faire chaque jour: tellement que les différentes choses nécessaires à l'appareil de la guerre, s'y préparoient à la fois. Les matériaux ne manquoient pas aux fabricans; les villes liguées ayant apporté le soin le plus empressé à tenir prête chaque espece de fourniture. Chaque attelier étoit conduit par un maître artisan, propre à cette espece d'ouvrage.*

Il convoqua l'assemblée générale, composée de tous les députés des villes liguées. En même temps qu' il leur fit part des mesures par lui prises avec tant de diligence, pour mettre la province à couvert des entreprises de l'ennemi, et pour éloigner la guerre de l'Espagne, *il n'omit pas de leur exposer en détail tout ce que lui-même* ou ses lieutenans *avoient exécuté* à l'avantage de la ligue, soit en pleine campagne, dans les combats, *soit à la prise des villes du parti contraire: il les exhorta à se porter à ce qui restoit à faire, avec autant d'ardeur qu' ils en avoient jusques-là montrée: il finit par leur faire sentir en peu de mots de quelle importance il étoit pour la nation Espagnole d'assurer à son parti la supériorité sur la faction contraire. Après quoi il congédia l'assemblée, avec ordre* aux députés d'aller chacun dans leur ville *rendre exactement compte* de ce qu' il venoit *de dire à tous.*

XLIX. *Lettres de Sertorius à ses lieutenans. Il rentre en campagne. Sa marche.*

Dès que la belle saison fut de retour, on reprit les opérations militaires. *Au commencement du printemps, Sertorius détacha de son armée un gros corps de vingt mille hommes d'infanterie, et de quinze cents chevaux, sous les ordres de Perperna, qu' il envoya couvrir la côte maritime du pays des Ilercans. Il lui donna les enseignemens nécessaires sur les diverses routes qu' il auroit à tenir pour barrer à Pompée l'approche des places de la ligue qu' il paroîtroit menacer; et même sur les lieux propres à lui dresser des embuscades sur sa marche. En même temps il adressa, tant à Herennius, dans ces mêmes contrées où il étoit déjà, que dans l'autre province,*

à Hirtuléïus, des instructions par écrit, sur la maniere dont ils devoient, de leur part, conduire la guerre dans leurs cantons: recommandant surtout à ce dernier de se borner à soutenir les peuples alliés, et de se garder d'engager une affaire en regle contre Metellus, qu' il n'égaloit ni en forces ni en renommée. Si ce conseil eût été praticable, il étoit sans doute le plus sage, comme l'événement ne le fit que trop voir. La conduite d'Hirtuléïus se trouve d'avance justifiée dans son malheur, par les raisons contenues dans sa réponse: „Que s'il avoit réussi l'an„née derniere à prévenir sans combat la jonction des deux ar„mées romaines, il ne lui seroit, dans cette campagne, ni „possible, ni même utile de continuer les mêmes manoeuvres: „que l'état actuel des choses en Bétique le jetoit dans la néces„sité de se commettre à la fortune, en risquant une bataille: „que quand même le défaut de vivres lui permettroit de se „maintenir, *selon son conseil*, dans des postes *où il croyoit bi„en* que Metellus *hésiteroit à l'attaquer*, la seule prolongation „de la guerre suffiroit pour lui faire perdre l'Espagne ultéri„eure: *que l'ennemi ayant derriere lui la mer et tout le pays „en son pouvoir, étoit à portée de recevoir par ses vaisseaux „les convois en abondance; pendant qu' il se voyoit lui-même „au moment de tomber dans une disette absolue; ayant consom„mé presqu' entier, dans le cours de la saison passée, tout ce „qu' il avoit pu ramasser de provisions.*"

Les lettres adressées par Sertorius *à Perperna, dans la partie* maritime où il s'étoit rendu, comme je l'ai dit *plus haut*, lui rappelloient à peu près les mêmes choses qu' il lui avoit dites à son départ: il lui enjoignoit, comme aux autres, de se tenir autant qu' il pourroit sur la défensive; *de s'attacher principalement à la conservation des pays que l'ennemi n'avoit pas encore entamés; de ne tomber sur lui qu' à propos, et que quand il s'offriroit une occasion de le surprendre.*

De sa part, il résolut de mener d'abord en personne le corps qu' il gardoit à ses ordres, du côté des Hiberons et des Autalcons, où il seroit à portée de faire passer *aux villes de Celtibérie menacées d'une attaque, le secours qu' elles lui demandoient avec instance.* Il fit en effet divers détachemens de ce côté-là; *donnant aux troupes romaines des guides du pays, qui les conduisirent par des chemins* detournés. Cependant il étoit encore en doute s'il s'approcheroit *des côtes de la mer, pour chasser Pompée de l'Ilercaonie et de la Contestanie, deux cantons alliés; ou s'il marcheroit en Lusitanie contre Metellus. Il combinoit dans son esprit le pour et le contre, pendant qu' il faisoit traverser à ses troupes un territoire neutre au-delà de l'Ebre, sans y*

commettre d'hostilités. Mais dès qu' elles eurent mis le pied sur celui des Bursans, des Cascantins et des Gracchuritains, il ordonna de faire par-tout le dégât et de détruire les récoltes. De là il se rendit à Calaguris-Nassica, l'une des villes de son parti, où ayant fait jeter un pont sur la riviere voisine, il vint camper de l'autre côté. Le lendemain il envoya le questeur M. Masius, chez les Arévaques et chez les Cerindons faire des levées de soldats parmi les gens de ce canton, et conduire des convois de grains à Contrebie, autrement aussi nommée Leucade, ville propre à servir de quartier général et d'entrepôt commode. Il pouvoit aisément s'y rendre du canton des Vérons où il étoit; et de là se porter avec l'armée du côté pour lequel il se seroit déterminé. Instéïus, préfet de la cavalerie, reçut ordre d'aller la rassembler dans le canton des Vaccéens, et de revenir avec elle l'attendre à Contrebie. Après leur départ, il se remit en marche avec l'armée: il traversa les campagnes des Vascons, et vint camper sur les confins du territoire des Vérons. Le jour suivant, il alla reconnoître les chemins, escorté de quelques cavaliers; commandant à l'infanterie de marcher à sa suite en bataillons quarrés. Dans cet ordre, ils arriverent à la vue de Varéia, la plus forte place du pays. Sa venue ne surprit point les habitans: ils étoient attendus à l'attaque, et d'avance *ils avoient de tout côté rassemblé des forces nombreuses, tant de la cavalerie de leur propre nation, que de celle des Autricons* leurs amis, et autres. Tellement que Sertorius, considérant qu' il perdroit peut-être en vain un temps précieux devant cette place; apprenant aussi que Pompée gagnoit déjà beaucoup de terrein dans la Tarraconnoise, prit le parti de laisser Varéia derriere lui, et se détermina enfin à marcher du côté de la mer.

Mémoire

sur des noms de peuples et de villes, dont le Fragment du XCI^e. livre de Tite-Live, trouvé dans un Manuscrit du Vatican, de l'ancienne Bibliothèque Palatine, fait mention. Par M. d'Anville.

Mémoires de Littérature, tirés des Registres de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres. Tome XLIe.
p. 761—774.

Ce qui fait l'objet de ce Mémoire appartient à l'Espagne, 761
qui, dans ce que fournit l'ancienne géographie, est chargée d'un grand nombre de positions. Il suffit, pour en prendre quelqu' idée, de feuilleter Ptolémée, et d'y voir avec beaucoup de nations particulières, un dénombrement encore plus considérable des villes attribuées a chacune de ces nations. Pline y ajoute, par le détail qu' on lui doit, des départemens juridiques sous le nom de *conventus*, formés par l'association de plusieurs villes, dont les principales donnent le nom qui distingue les départemens, ce qui n'a pu prendre une pareille forme qu' après l'établissement de la domination Romaine dans toutes les parties de ce continent sans distinction, et les écrivains Espagnols appliquent à ces *conventus* le terme de *chancellaria.* On sait combien les nations Ibériennes apportèrent de répugnance en différens temps, *longa ferae bella Numantiae*, à subir le joug que Rome vouloit leur imposer, et qui fut une suite de la rivalité de puissance entre Rome et Carthage. Plus de deux siècles s'étoient écoulés depuis l'entrée des armes Romaines en Espagne, jusqu' à l'entier asservissement des Cantabres et des Astures sous Auguste, *Cantaber sera domitus catena*, comme on lit également dans Horace. Le 762
détail de ces guerres multiplie les positions de lieu; et en n'omettant point ce que l'Itinéraire Romain fait rencontrer sur les voies militaires, les recherches que demande un grand nombre de lieux pour parvenir à les reconnoître, peuvent donner beaucoup d'exercice dans l'étude de l'ancienne géographie, sans sortir des limites de l'Espagne.

Ce qu' on doit au Fragment est une expédition de Sertorius, et débute par le siége et la prise d'une ville nommée *Con-*

trebia, dont Tite-Live avoit déjà fait mention au sujet d'un évènement antérieur, et dans son XLe. livre: elle est également citée dans plusieurs autres historiens, qui ont parlé des guerres des Romains en Espagne. Selon ce premier récit, une armée Romaine, après avoir traversé les terres des *Carpetani*, qu' on sait avoir occupé la partie septentrionale de la nouvelle Castille, arrive à *Contrebia* chez les Celtibères, qui avoient secouru cette place, dont la perte leur causa un grand dommage: *per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones.* Or, je vois le docte Ambrosio de Moralés nous indiquer, dans ses recherches sur les anciennes villes d'Espagne, les vestiges d'une de ces villes à l'entrée précisément de ce qui étoit Celtibérie, en sortant des terres limitrophes en Carpétanie. Le lieu est actuellement appelé Santavér, et j'en ai trouvé la position dans une carte Espagnole particulière de l'évêché de Cuenca, qui ayant été inconnue aux géographes (comme leurs ouvrages m'ont permis d'en juger) fait un canton remarquable en Espagne, dans la première des trois parties de ma carte de l'Europe, où j'aurois fort desiré qu' il en fût de même dans la vieille Castille et Léon. Un lieu qui ne figure plus qu'aux yeux d'un savant sur ce qui intéresse l'antiquité, n'a pas trouvé de place dans une carte trop général: mais, je designerai son emplacement sur la rive gauche d'une rivière nommée Guadiela, vers son embouchure dans le Tage, auquel cette rivière porte plus d'eau que le fleuve, encore peu éloigné de sa source, n'en à lui-même au-dessus de ce confluent. Il faut dire, que Mo-
763 ralés en parlant des vestiges qui sont à Santavér, n'en fait point l'application à la position de *Contrebia*, comme il fait ailleurs, et d'un autre lieu, à l'égard d'*Ergavica*, qui étoit une ville considérable des Celtibères hors du sujet que je me suis proposé de traiter. Mais on peut dire ici, qu' il ne paroît point de situation plus convenable à cette ancienne place de *Contrebia*, dont il est question particulièrement.

Après avoir soutenu un siége de quarante-quatre jours, elle capitule, et Sertorius ayant ensuite vaqué à l'arrangement des affaires, prend sa route vers l'Ebre, *ad Hiberum flumen*, et se dispose à hiverner *secundum oppidum, quod Castra Aelia vocatur.* Cette ville de *Castra Aelia* paroît inconnue; et on verroit peut-être quelque difficulté à la confondre avec *Castra Caecilia*, dont il est mention dans Pline, ainsi que d'un autre lieu de *Castra Iulia*, que son nom peut faire juger postérieur au temps de la guerre de Sertorius en Espagne. La difficulté seroit de s'écarter fort au loin, et jusqu' en Lusitanie. Car, c'est en cette province qu' il est parlé de *Castra Caecilia* dans

Pline, et conformément à une place que l'Itinéraire Romain lui assigne sur la grande voie, que la beauté de son pavé fait appeler *camino de Plata*, ou *via Argentea*, entre Mérida et Salamanque; et le lieu qui sur la trace de cette voie, et dans la distance convenable à partir de Mérida, est appelé Casserés (ou Cacérés, selon l'usage actuel d'écrire ce nom) paroît conserver une dérivation de celui de *Castra*. Il seroit au reste vraisemblable que Sertorius pouvoit avoir, en cas de besoin ou de convenance dans ses affaires, une retraite assurée en Lusitanie, puisqu'on sait par l'histoire qu' il y avoit ramassé les forces qui lui firent entreprendre et commencer la guerre. Le Fragment fourniroit même de quoi autoriser cette conjecture, dans un endroit où Sertorius paroissant balancer entre différens partis, il est question de la Lusitanie, *an ad Metellum et Rusitaniam se convertat;* car, la méprise sur la lettre initiale est évidente. Mais, poursuivons sur ce qui nous est donné par rapport à l'objet que je me suis proposé dans ce Mémoire.

Un détachement est envoyé chez les *Ilurcaones*, ou en Ilercaonie (comme on lit dans un autre endroit, et plus cor- 764
rectement) pour protéger la partie maritime, *ad tuendam regionis eius maritimam oram*, et on les connoît comme ayant habité à la droite de l'embouchure de l'Ebre. Toute notion nous manque (et ce défaut de lumière peut-être pardonnable) sur les *Hiberones* et *Autalcones*, dont il est ensuite parlé comme ayant sollicité du secours auprès de Sertorius, lorsque les villes des Celtibères étoient attaquées, *cum oppugnarentur Celtib. urbes.* Pour ce qui est de *Sertorius*, il fait route avec tanquillité, et sans causer aucun dommage au pays, le long de l'Ebre, *praeter Hiberum amnem per pacatos agros quietum exercitum sine ullius noxa duxit.* Et ce qui suit sans interruption nous apprend, que partant delà, *profectus inde*, il arrive dans le territoire de trois peuplades particulières, où il agit au contraire comme en pays ennemi, *in Bursaonum et Casuantinorum et Graccuritanorum fines, evastatis omnibus, proculcatisque segetibus ;* et il faut s'arrêter ici sur le texte du Fragment, avant que d'être conduits plus loin à *Calagurris*, ou Calahorra.

Les noms qu' on vient de lire répondent à des villes, qui sont citées ainsi comme limitrophes dans le district de chacune d'elles en particulier. La dernière n'a point encore trouvé sa place dans l'ancienne géographie; et parce qu' il n'en est pas de même des deux autres, elles serviront, et sur-tout la seconde en situation immédiate, à la faire connoître. On trouve

Cascantum, selon la vraie leçon dans Ptolémée; et Pline nous donne l'ethnique de cette ville sous la forme des *Cascantenses.* On lit *Cascantum* avec la qualité de municipe, dans une médaille de Tibère citée par Cellarius. Le Fragment, qui par des lacunes de mots, et même de lignes, ne nous est parvenu que dans un état d'imperfection, et qui est manifestement incorrect par l'altération de quelques lettres, dans des noms propres mieux connus d'allieurs, donneroit une leçon irrégulière du même nom de *Cascantum.* Or, on connoît Cascante, à environ quatre lieues de Borja, et au-delà de Borja en partant du voisinage de l'Ebre, selon la route que Sertorius avoit suivie
765 (comme il est dit ci-dessus) pour arriver jusque-là. D'après ces circonstances, qui ne voit, qu' en lisant *Buriaones*, au lieu de *Bursaones*, quoiqu' on lise de même dans Pline, mais par la réforme d'une seule lettre, sur laquelle il auroit été facile à des copistes de se méprendre, qui ne voit, dis-je, qu' il est ici question de Borja, qui est une ville dans cette contrée, et non pas un lieu demeuré trop obscur, comme il en est à-peu-près également de Cascante?

Les *Graccuritani* succédent aux *Cascantini* ou *Cascantenses.* Une ville qui dans son établissement portoit le nom purement Ibérien d'*Iliturcis*, avoit pris le nom de *Gracchuris* ou *Graccuris* sans *h*, car on le trouve écrit ainsi diversement. Elle devoit ce nom à Tiberius Sempronius Gracchus, comme un monument que ce Romain, père des Gracques, Tiberius et Cajus, avoit voulu laisser de sa victoire sur les Celtibères. Les opinions sont partagées sur la position de cette ville, ce qui demande qu' elles soient soumises à un examen rigoureux. Oihénart, critique judicieux, jette les yeux, dans sa notice *utriusque Vasconiae*, *veteris et medii aevi*, sur l'emplacement qu' occupe Alfaro, lieu assez considérable, à la rive droite ou méridionale de l'Ebre au-dessus de Tudela, et près de la jonction de rio Alamo avec ce fleuve. Or, j'accède à cette opinion, et voici ce qui m'y détermine. La position de *Graccuris* nous est donnée sur une voie Romaine, qui depuis *Pallantia*, ou Palencia dans le royaume de Léon, tendant à *Caesaraugusta*, Saragoce, s'approche du cours de l'Ebre, dont elle ne quitte point le voisinage depuis *Calagurris* ou Calahorra, et sur laquelle *Cascantum* se rencontre aussi, et à la suite de *Graccuris*, de même que *Graccuris* suivoit *Calagurris*, comme il convient au local positif. C'est ce que la combinaison qu' on peut faire de deux endroits de l'Itinéraire qui se rapportent à la même voie, met en évidence. La somme de deux distances particulières entre *Graccuris* et *Caesaraugusta*, XXVIII et XXXVI

dans l'Itinéraire, est LXIV, et je trouve que la carte Espagnole de l'Aragon par Labaña, et qui est de six feuilles, fait compter 16 lieues entre Saragoce et Alfaro. Or, selon le résultat que donne mon Traité des Mesures itinéraires p. 144. d'une evalua- 766
tion de la lieue commune d'Espagne sur le pied de 19 au degré, ou d'environ 4 milles Romains, il en résulte que les 16 lieues se rapporteront aux 64 milles de l'Itinéraire Romain. Cette convenance n'étant point recherchée par ménagement sur la circonstance qui se présente ici, il nous est permis de conclure, que *Graccuris* prend indubitablement sa position à Alfaro: et c'est l'emplacemant que j'ai eu en vue dans la feuille occidentale de l'*Orbis Romanus*, préférablement à un autre.

Il est à propos de s'arrêter un moment sur la position intermédiaire de *Graccuris* à Saragoce. Son nom est *Balsio* dans l'Itinéraire, autrement *Belliso*, selon une autre leçon, que Surita voudroit préférer, en y remarquant quelque analogie avec le nom de *Belsinum*, qui est celui d'une ville des Celtibères dans Ptolémée, et que je vois être rapportée à Borja, dans un écrit que Labaña a joint à la carte d'Aragon dont j'ai parlé. Sanson a pris la même position dans sa carte de l'ancienne Espagne: mais, les *Buriaones* n'avoient point encore pris leur place; et on ne verra aucun rapport entre leur nom (qui est assez évidemment celui de Borja) et *Belsinum*: On peut convenir qu' il n'en est pas tout-à-fait de même à l'égard de *Balsio*, ce qui est propre à nous faire reconnoître une ville des Celtibères, séparément de celle des *Buriaones*. En considérant le local, cette position tombe sur un lieu nommé Mallen, ou Maillen selon la prononciation Espagnole, qui mouille les deux *ll*. La distance à l'égard de *Graccuris* d'une côté, et de Saragoce de l'autre, est inégale à-peu-près en proportion de ce qu' indique l'Itinéraire. C'est un lieu distingué au-dessus des plus communs par leur grand nombre; et près duquel un pont sur une petite rivière nommée la Huecha donnoit passage à la voie, qu' une branche particulière, qui faisoit la communication de *Turiaso*, ou Taraçona, avec Saragoce, rencontroit au même lieu; et de-là vient que *Balsio* est répété deux fois dans l'Itinéraire. Je trouve dans les Annales de la Couronne d'Aragon, composées par Surita, qu' il est parlé de Mallen 767
sous l'an 1127, en ces termes, *mando (el Rey) a poblar el lugar de Mallen*; sur quoi il faut remarquer, que dans le temps des guerres entre les Chrétiens d'Espagne et les Maures, où la dévastation des places frontières étoit fréquente, l'expression de *populare* est placée par les chroniqueurs pour désigner un

rétablissement de population, et plus communément que pou une fondation primitive.

Mais, ce n'est pas assez d'avoir montré la position qu convient à *Graccuris :* il faut encore faire voir, qu' on s'es égaré dans une autre opinion, qui est celle de plusieurs auteur Espagnols. Placer *Graccuris* à Agréda, c'est l'enlever à un route prolongée dans le voisinage de l'Ebre, en remontan depuis Saragoce dans un grand espace; c'est transporter cett même ville sur une autre route écartée dans les terres, et qu conduisoit à Numance. Sur cette voie, à XVII milles de *Turiaso*, selon l'Itinéraire, une ville que Ptolémée attribue à la nation des *Pelendones*, étoit distinguée par le nom d'*Augustobriga*, et dominoit en ce canton, comme les inscriptions de plusieurs colonnes milliaires, dont le numéro est relatif à leur distance de cette ville, le témoigne sans équivoque: car, on sait assez qu'il en étoit ainsi à l'égard des villes qui avoient la prérogative de capitale dans un territoire particulier. Cette ville n'est plus connue que par quelques vestiges dans un petit lieu nommé Muro, et Agréda doit son agrandissement à la décadence d'une ville voisine, comme à sa situation sur une route qui donne entrée dans la Castille, pour arriver par ce côté-là à Madrid, qui n'est devenu au rest le séjour le plus ordinaire des Rois qu'après Valladolid, et depuis trois à quatre cents ans. Il est à propos d'observer, qu'une route qui de *Cascantum* (que nous avons trouvé sur la voie qui conduit à *Graccuris*) tourneroit subitement vers Agréda, formeroit par cette grande déviation, un angle presque droit; et quoique par la suite nous ayons à rencontrer des positions qui se soutiennent dans l'alignement, ayant un rapport de continuité avec celui qui nous
768 a conduit à *Graccuris*, l'angle dont on vient de parler seroit suivi d'un autre à-peu-près égal, pour reprendre la voie à *Calagurris*. Le P. Hardouin dans une note sur Pline (p. 142. du premier vol. de l'édit. in-fol.) croit avoir décidé la question en faveur d'Agréda, sur ce que des Martyrs appelés *Graccuritani*, sont inscrits dans le Martyrologe sous le nom de *Martyres de Agréda ;* comme si quelques reliques qui ont pu être transférées dans le lieu d'un grand passage, et une dévotion établie en conséquence, désignoient indubitablement une identité de lieu. Combien allégueroit-on d'exemples qui démentiroient cette opinion? Cellarius, (Tome I.er, p. 113.) s'en rapporte sur ce point au P. Hardouin. Il fait plus dans le jugement qu'il porte, que par l'Itinéraire *Graccuris* s'écarteroit autant de l'Ebre vers l'occident, que Ptolémée le fait au contraire vers l'orient. Mais, en reconnoissant beaucoup de savoir et de littérature

dans Cellarius, en convenant qu'on lui est redevable d'un ouvrage considérable sur la géographie, et très-utile, on peut lui refuser le temoignage d'avoir été habile en géographie.

Le Fragment, dont il est question de faire usage pour notre objet particulier, poursuit, sans aucun mot intermédiaire, après ce qui a été rapporté des *Buriacnes*, *Cascantini*, et *Graccurrani*, en disant; *ad Calagurim Nasicam, sociorum urbem, venit, ransgressusque amnem propinquum urbi, ponte facto, castra posuit.* La distinction de *sociorum urbem*, qu'on peut remarquer ici, fait voir l'affection des peuples en Espagne partagée en cette guerre, et pourquoi Sertorius en agit différemment d'un canton de pays à un autre. Quant au nom de la ville que nous rencontrons, il se lit communément, et de même qu'ici *Calaguris* dans les anciens monumens, mais non pas universellement; car on trouve aussi *Calagurris*, et la leçon de l'Itinéraire est *Calagurra.* Il semble même que la lettre qui subsiste double dans le nom actuel de Calahorra, et de même dans celui de Loharré à l'égard d'une autre *Calagurris* que celle dont il s'agit, témoigne un usage habituel de cette prononciation. L'Espagne avoit deux *Calagurris*, distinguées entre elles par les surnoms; celui de *Nasica* vient de paroître, l'autre étoit 769
Fibularensis; et on voudroit ne se point méprendre dans leur application à l'une ou à l'autre de ces *Calagurris.* Dans Pline (lib. III.) les *Calaguritani*, *qui Nassici cognominantur*, précèdent immédiatement les *Ilergetes* et les *Oscenses*, qui représentent Lérida et Huesca, et c'est dans les confins de cette dernière ville vers le nord, que Loharré est une *Calagurris.* De là vient que Surita paroît se déclarer pour celle-ci sur le surnom de *Nassici*, disant ensuite, *Fibularensis ex Calagurri Vasconum*, ce qui tombe sur Calahorra. M. de Marca opine au contraire, quoique sans produire quelque preuve particulière; et son nom seul détermine Cellarius. Mais, cette preuve qui manquoit, nous est fournie par le Fragment, puisqu'il est manifeste que Sertorius ne s'y trouve point transporté dans un grand éloignement de l'Ebre, près d'Huesca au pied des Pyrénées. On ne trouve aucun moyen de savoir à laquelle des deux *Calagurris* appartient l'honneur d'avoir donné la naissance à Quintilien.

Le lendemain, *postero die*, de l'arrivée à *Calagurris*, Sertorius envoie son questeur *in Arvacos et Cerindones*, pour y faire des levées et ramasser des grains. Les *Arevaci* ou *Arevacae*, formoient une grande nation sur le fleuve *Durius*, ou Duéro, au nord de la chaîne de montagnes qui sépare la vieille Castille avec la nouvelle. Le nom qui dans le Fragment se lit *Cerin-*

dones, par méprise sur deux lettres consonnes, ne peut être que celui des *Pelendones*, qui sur les limites des Arevaques, étoient Celtibères de nation, dans les terres où le Duéro prend sa source, peu au-dessous de laquelle étoit située la fameuse Numance, *in Pelendonibus*, comme le dit Pline, plutôt que chez les Arévaques selon Ptolémée. On a été long-temps à se méprendre considérablement sur le lieu qu'occupoit cette ville, en voulant que Zamora fut Numance. Moralés dit avoir vu un titre, *privilegio*, de plus de 600 ans au-dessus du temps où il écrivoit, qui étoit celui du règne de Philippe second, ce qui remonte au dixième siècle, par lequel il paroît qu'on tenoit
770 pour constant et avéré, *que Zamora era la antigua Numancia;* et il n'est pas étonnant que des chroniqueurs postérieurs, et entre autres Leu évêque de Tuy, dans le treizième siècle, aient écrit de même. Il est vrai que Zamora fut une place très-disputée entre les princes Chrétiens et les Maures; mais si elle est voisine du Duéro, comme l'avoit été Numance, c'est vers le milieu du cours de ce fleuve, qui est d'environ 120 lieues, et conséquemment de 60 du lieu de son origine, ce qui est fort éloigné de ce que Pline paroît donner à entendre en disant, *ortus (Durius) in Pelendonibus, et iuxta Numantiam lapsus.* Ginés de Sépulvéda est le premier, qui dans une de ses lettres ait indiqué l'emplacement de Numance, comme étant un peu au-dessus de la ville de Soria, près d'un pont nommé Garrahi. Dans un Traité, où il s'agit de définir les limites du royaume de Navarre, sous le règne de Sanche surnommé le Grand, et dont la date revient à l'an 1016, il est dit sur ces limites, vers le Duéro, *ibi est Garrahe civitas antiqua deserta*, ce qui désignoit Numance, sans la faire connoître par son nom. On peut croire qu'il exista un lieu quelconque de Numance depuis la destruction de cette place, qui avoit donné tant d'exercice aux armes Romaines, puisque l'Itinéraire Romain en fait une mansion sur une voie militaire; et je remarquerai, que cet Itinéraire faisant compter 95 milles entre *Caesaraugusta* et *Numantia*, lorsque Strabon parle de cette distance comme étant de 800 stades, il ne doit paroître de diversité dans ces indications qu' autant qu' un compte rond comme il se montre dans Strabon, peut souffrir de réduction dans une compensation rigoureuse des milles et des stades, par laquelle le nombre des stades fourniroit 100 milles; et on ne rencontre pas toujours d'aussi près en pareille combinaison.

La célébrité de l'objet dans ce qui peut paroître une digression la rend excusable. Sertorius en détachant son questeur, lui ordonne de rabattre ensuite sur une place, que l'on

voudroit fort pouvoir découvrir: *Contrebiam, quae Leucada appellatur, praeter quam urbem opportunissimus ex Beronibus* 771
transitus erat, in quamcumque regionem ducere exercitum statuisset. On voit au premier coup-d'oeil, que cette *Contrebia* est très différente de celle qui a fait un premier article de discussion dans ce Mémoire, et de laquelle nous nous trouvons actuellement très-écartés. Il semble même, que c'est par l'intention de la faire distinguer, qu' on a mis ici, *quae Leucada appellatur.* En citant les *Berones*, de chez lesquels la position de *Contrebia* ouvroit un passage à l'armée de Sertorius de quelque côté qu' il voulût la conduire, la narration fournit un moyen de déterminer le canton auquel il convient d'appliquer ses recherches. La connoissance qu' on a d'une ville nommée *Tritium*, que Ptolémée indique appartenir aux *Berones*, établit cette nation dans ce qu' on appelle la Rioxa, sur la droite de l'Ebre, au-dessus de Calahorra immédiatement, et comme un progrès dans l'expédition de Sertorius le demande. En cette province assez resserrée en étendue, un petit lieu conserve le nom de *Tritio* près de la ville de Najera, qui par sa proximité, et un état d'existence plus apparent, est *Tritium* dans quelques chroniqueurs, et notamment Sampir évêque d'Astorga, qui parlant d'Ordoño second, fils d'Alfonse-le-Grand, et régnant au commencement du neuvième siècle, s'exprime ainsi: *cepit et oppressit Naieram, quae ab antiquo Tritio vocabatur.* Le passage de la voie Romaine en ce canton nous est indiqué par le surnom de *la Calçada*, que porte la ville nommée San-Domingo, à quelques lieues au-de-là de Najera, vers le couchant.

Comme il est question ici de trouver une place considérable, je crois devoir jeter les yeux sur celle qui dans un temps du moyen âge figure sous le nom de *Cantabria.* Ce nom paroîtroit aussi celui d'une contrée, et il est joint au nom de *Pamplona*, qui désigne la Navarre, dans un titre de l'an 983 du régne de Sanche Abarca, qui par conquête s'agrandit de ce côté-là; et il est fait mention de *Cantabria* sous le titre de *Ducatus*, dans l'histoire écrite par Rodéric, archevêque de Tolède. L'étendue de ce Duché resserroit au nord de l'Ebre, la Castille dans son état primitif, et appelée *Castella vetula.* Sur la 772
droite du fleuve, ou au midi, il comprenoit la Rioxa, *a Nagerense urbe usque ad Tutelam*, comme on lit dans l'ouvrage très-estimable du P. de Moret sur la Navarre. Cette Cantabrie étoit ainsi très-différente du pays qu' occupoient les anciens Cantabres, et qui sous les rois Goths formant un Gouvernement, dont avoit été pourvu le père de Pélage, ou du

fondateur d'un royaume en Asturie, est décrit par Sandoval, dans ce qu' il a intitulé *Anotaciones sacadas de escrituras antiguas.* On le voit circonscrit dans ses limites, conformément à ce qui convient à l'ancienne Cantabrie, comme adjacente à la mer dans une partie des Asturies, en donnant pour résidence au gouverneur la *Ciudad de Céa*, située sur le penchant des montagnes, fort au loin à l'égard de la ville de *Cantabria.* Quant au titre de Duché, donné à ce Gouvernement, il n'en est point question, vu qu' il étoit inconnu dans la monarchie des Goths, et purement Romain.

Il faut donner connoisance de la position de *Cantabria.* Dans les Additions à la *Poblacion de España* de Rodrigo Mendez Silva, qui ont été publiées en 1748, elle est indiquée *en la ribera del Hebro, entre Logroño y Viana:* et en effet je la vois ainsi placée, et en lieu éminent, dans une grande carte de la Navarre par Joseph de Horta, et non dans aucune autre, parce qu' il n'en subsiste que quelques vestiges, ayant été ruinée, au rapport de l'auteur des Additions, par le roi Leûvigilde en 572. Or, dans cette situation on reconnoît une place, qui au-delà de *Calagurris*, par une marche ultérieure dans l'expedition de Sertorius et en atteignant positivement les limites des *Berones*, pouvoit ouvrir l'entrée de différens côtés dans les parties adjacentes, selon que le fragment s'en exprime d'une maniére précise, *praeter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quamcumque regionem ducere exercitum statuisset.* Je m'abstiendrai volontiers de ce que j'estime n'être pas nécessaire, qui est de chercher à convertir le nom de *Contrebia* en celui de *Cantabria,* quoique ce dernier paroisse déplacé.
773 On trouveroit toutefois bien des exemples qu' on se soit fondé sur des interpolations plus violentes que ne seroit celle-ci. Combien citeroit-on de dénominations particulières, qui, par leur ressemblance avec un nom plus connu et familier, ont été confondues dans l'usage avec ce même nom? Pour ce qui regarde le surnom de *Leucada*, on peut demander s'il étoit Grec, ou Ibérien.

Après d'assez longues discussions, il nous reste peu de chose à dire pour arriver au terme de ce que donne le Fragment. Sertorius envoie un général de la cavalerie à Ségovie, *et in Vacreorum gentem* (lisez *Vaccaeorum*) qu' on sait avoir été placés sur le Duéro, et sur Pisuerga et Coca, qui se rendent dans ce fleuve; en ordonnant a cet officier de le joindre à *Contrebia.* Pour lui en personne, *per Umconum agrum* (dont le nom ne paroît pas sans quelque altération) *ducto exercitu, in confinio Vironum posuit castra.* Or, si nous poussons au-delà

de *Contrebia*, nous trouvons sur le bord de l'Ebre Brionés, qui dans une bouche Espagnole sera Vrionés, avec une grande analogie à la dénomination que donne le texte, sans autre diversité que la transposition d'une lettre. Et il y a un avantage à remarquer dans la connoissance qu' on vient d'acquérir de Vrionés en avant de *Contrebia*; c'est de mettre des bornes au canton de pays dans lequel il convenoit précisément de faire la recherche de cette ville entre deux positions données, dont *Calagurris* a été la première, comme Vrionés est la seconde, l'une vers l'entrée, l'autre vers la sortie de ce canton. Sertorius ne mettant point d'interruption dans sa marche, part le lendemain à la tête d'une troupe légère, et précédant le gros de son armée, il arrive devant une place nommée *Vareia*, la plus forte du pays, et dont la position conviendra précisément à celle de Haro, sur le même bord de l'Ebre, à quelques lieues plus haut que Brionés. Le nom actuel de cette place est celui d'une ancienne maison, qui a donné à la Biscaye et au Guipuscoa des Seigneurs, soumis à des devoirs à l'égard de la couronne de Navarre, avant que la Castille se rendît dominante en ces provinces sous le règne d'Alfonse IX, au commencement
du treizième siècle. Pour ne rien omettre, il faut dire, que le 774
nom d' *Autric*. . ., qui sans être écrit complettement, termine le Fragment, est celui des *Autrigones*, qu' on sait avoir habité dans le voisinage de l'Ebre, au-dessus des *Berones*, en pénétrant d'un autre côté jusqu' au rivage de la mer dans le voisinage des Cantabres. Voilà ce que la curiosité excitée par la découverte d'un ancien monument m'a fait écrir pour le soumettre au jugement de l'Académie.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 24 08 03 005 0